

İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TÜRKİYAT MECMUASI

JOURNAL OF TURKOLOGY

Cilt Volume **31** **Özel Sayı** / Special Issue **Yıl** Year **2021**

Dizinler / Indexing and Abstracting

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

SOBIAD

SCOPUS

ASOS Index

EBSCO (Academic Search Complete)

MLA International Bibliography

Kurucu / Founder

Ord. Prof. Mehmed Fuad KÖPRÜLÜ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI

İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak, No. 06, 34080, Vezneciler,
Fatih, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 16108

E-mail: turkology@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat>

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iuturkiyat/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih,
İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkiye Türkçesi, İngilizce ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçesidir.
The publication languages of the journal are Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek and Turkmen.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI - İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mustafabalci@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜNER - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- eminyildizli@istanbul.edu.tr

Alan Editörü / Section Editor

Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- saitmehmet@gmail.com

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Members

Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafabalci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜNER, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- eminyildizli@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- saitmehmet@gmail.com

Sayı Editörü / Guest Editor

Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI, Adam Mickiewicz Üniversitesi, Poznań, Polonya - henryk.jankowski@amu.edu.pl

Doç. Dr. Mehmet UZMAN, National Changchi Üniversitesi, Taypey, Tayvan - memetuzman@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL - İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON - İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye - alan.newson@istanbul.edu.tr

Kerimcan KIRAÇ - İstanbul, Türkiye - kerimcankirac@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA - Kazan Federal Üniversitesi, Tatar Filolojisi Bölümü, Kazan, Tataristan - alyusupova@yandex.ru

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- abdulkadiremeksiz@gmail.com

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR - Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye - merthandundar@gmail.com

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- alisukrucoruk@gmail.com

Prof. Dr. Arif BİLGİN - Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye - abilgin@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Funda KARA - Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
- fundakara@atauni.edu.tr

- Prof. Dr. Gábor J ÁGOSTON - Georgetown Üniversitesi, Tarih Bölümü, Washington DC, ABD - gucomm@georgetown.edu
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- develi@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI - Adam Mickiewicz Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Poznań, Polonya
- henryk.jankowski@amu.edu.pl
- Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
İstanbul, Türkiye - ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr
- Prof. Dr. Mehmet NARLI - Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir, Türkiye
- mnarli@balikesir.edu.tr
- Prof. Dr. Misawa NOBUO - Toyo Üniversitesi, Sosyo-Kültürel Çalışmalar Bölümü, Tokyo, Japonya
- Prof. Dr. Musa DUMAN - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - mduman@fsm.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH - Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye
- mustafaargunsah@gmail.com
- Prof. Dr. Mustafa BALCI - İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafabalcı@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa UĞURLU - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Muğla, Türkiye - muugurlu@mu.edu.tr
- Prof. Dr. Mutsumi SUGAHARA - Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniversitesi, Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü,
Tokyo, Japonya - xxxxxxx@xxxxx.com
- Prof. Dr. Mücahit KAÇAR - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- mukac80@gmail.com
- Prof. Dr. Rahman ADEMİ - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye - ademirahman@yahoo.com
- Prof. Dr. Viktor GUZEV G. - St. Petersburg Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, St. Petersburg, Rusya
- v.guzev@spbu.ru
- Doç. Dr. Ahmet Naim ÇİÇEKLER - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- acicekler@gmail.com
- Doç. Dr. Bağdagül MUSSA - Ürdün Üniversitesi, Asya Dilleri Bölümü, Amman, Ürdün - bagdagulmussa@gmail.com
- Doç. Dr. Bahtiyar ASLAN - Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Balıkesir, Türkiye - bahtiyar.aslan@hotmail.com
- Doç. Dr. Elena OGANOVA - Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Moskova, Rusya
- ova8@yandex.ru
- Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
- kursat.yildirim@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Mehmet UZMAN - Ulusal Chengchi Üniversitesi, Yabancı Diller ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Kültürü
Bölümü, Taipei, Tayvan - memetuzman@gmail.com
- Dr. Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU - Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan
- alishamil@yahoo.com
- Dr. Öğretim Üyesi Şaban BIYIKLI - Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul Türkiye
- sabanbiyikli@gmail.com
- Dr. Öğretim Üyesi Feryal KORKMAZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - fkorkmaz@istanbul.edu.tr
- Dr. Öğr. Üyesi İsa SÜLÇEVİ - Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Şarkiyat Bölümü, Priştine, Kosova
- isasulcevci@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hayati DEVELİ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
- develi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
İstanbul, Türkiye - olmez.mehmet@gmail.com

Prof. Dr. Hatice TÖREN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- htoren@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Fikret TURAN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- fikret.turan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN - Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aazmibilgin@gmail.com

Prof. Dr. Kemal YAVUZ - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - kyavuz@fsm.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut AK - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Alaattin KARACA - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye - vankaraca@hotmail.com

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
- abdullahgundogdu@yahoo.com

Prof. Dr. İsmail COŞKUN - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- ismail.coskun@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Ankara, Türkiye - samil.ocal@asbu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Araştırma Makalesi / Research Article**

- On the Grammaticalization of Two Types of "ki" in Turkic
Türk Dillerinde İki Tür "ki" nin Dilbilgiselleşmesi Üzerine
Éva Á. CSATÓ, Lars JOHANSON 1
- Complementation Patterns in Ötâmiş Hâjjî's Çingiz-nâmâ: A Typological Approach to Subordination in Middle Turkic
Ötemiş Hacı'nın Cengiznâme'sinde Tümleç Örüntüleri: Orta Türkçe'de Altasıralamaya Tipolojik Bir Yaklaşım
Julian RENTZSCH..... 15
- The Poor Man in Byzantium. Fragments of an Old Uyghur Tale
Yoksul Bir Kişi Bizans'ta. Eski Uygurca Bir Öykünün Fragmanları
Peter ZIEME 39
- Türkitanuw Ğılımındağı Leksikografıyalıq Eñbekerdiñ Orni men Mañızı
Türkołoji Araştırmalarında Leksikografi Çalışmalarının Yeri ve Önemi
The Evolution of Lexicography Studies in Turkology
Ergali ESBOSINOV 51
- Tuva Türkçesindeki Farsça Alıntılar Üzerine Notlar
Notes on Words Borrowed from Persian in Tuvian Language
Salih Mehmet ARÇIN..... 65
- Wh-intensification at the Morphology-pragmatics Interface: An Indirect Look at Turkish through Translations into Polish
Biçimbilim-edimbilim Arayüzünde Wh'nin Yoğunlaştırılması: Lehçe Çeviriler Üzerinden Türkçeye Dolaylı bir Bakış
Annette HERKENRATH 87
- Tarihi Türkçe Metinlerde Farsça İzafet ve Atıf Tamlamalarında Görülen Dudak Uyumu ve Çeviri Yazı Üzerine Birkaç Öneri
A Few Suggestions on Labial Harmony and Translation in Persian Noun and Reference Phrases in Historical Turkish Texts
Mehmet Mustafa KARACA..... 115
- Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca El Yazması Eserler
Chaghatay Manuscripts in the National Library of Kazakhstan
Osman KABADAYI 131
- Eski Uygurca İkillemelere Katkılar
Contributions to the Old Uyghur Hendiadyses
Berker KESKİN 151
- Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri
Denominative Suffixes of Mu'înü'l Mürîd
Muhammed Sami ÜNAL, Turgut BAYDAR 177

Kitap İncelemesi / Book Review

- İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi Üzerine Bir İnceleme
A Review on Turkish Teaching to Bilingual Turkish Children
Murat ŞİMŞEK 219

On the Grammaticalization of Two Types of *ki* in Turkic

Türk Dillerinde İki Tür *ki*'nin Dilbilgiselleşmesi Üzerine

Éva Á. CSATÓ¹ , Lars JOHANSON²

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Éva Á. Csató (Prof.),

Uppsala University, Department of Linguistics

and Philology, Uppsala, Sweden

E-mail: eva.csato@lingfil.uu.se

ORCID: 0000-0002-8252-1373

Lars Johanson (Prof.),

Uppsala University, Disciplinary Domain of

Humanities and Social Sciences, Faculty of

Languages, Department of Linguistics and

Philology, Uppsala, Sweden

E-mail: johanson@uni-mainz.de

ORCID: 0000-0001-6731-8855

Submitted/Başvuru: 13.09.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

26.09.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

27.09.2021

Accepted/Kabul: 14.10.2021

Citation/Atf: Csató, Éva Á., Johanson, Lars.

"On the Grammaticalization of Two Types of *ki*

in Turkic." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*

31, Özel Sayı (2021): 1-14.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.994834>

ABSTRACT

This article outlines various grammaticalization paths of the two types of the Turkic particle *ki*: the modal particle *ki* and the copied junctor *ki*. The element *ki* has been employed in Turkic languages in all documented historical periods, serving various semantic and syntactic functions as particles and junctors, i.e., subjunctors, conjunctors or adjunctors. Typological studies often blur any distinctions between semantic and syntactic properties by giving priority to semantic/cognitive criteria, which are easily applicable in large-scale comparative studies, e.g., Cristofaro (2003). Cross-Turkic comparison of the grammaticalization of *ki* elements shows that structures sharing semantic/cognitive properties may be syntactically different. *Ki* plays a special role in high-copying Turkic varieties that have throughout replaced typical Turkic bound junctors by free junctors (Johanson 2000, 2002, 2010). Areal linguistic features have influenced the grammaticalization processes.

Keywords: Turkic linguistics, clause combining, junctors, Code-Copying, grammaticalization

ÖZ

Bu makalede Türk dillerindeki kısaca şu iki tür *ki*'nin çeşitli dilbilgiselleşme yolları incelenecektir: kiplik parçacığı *ki* ve kopyalanmış bağlayıcı *ki*. Türk dillerinin belgelenmiş bütün dönemlerinde parçacık veya bağlayıcı yani altasıralayıcı, sıralayıcı ya da bağlayıcı zarf olarak çeşitli anlamsal ve sözdizimsel işlevlere hizmet eden bir *ki* ögesi kullanılmıştır. Tipolojik araştırmalar, büyük ölçekli karşılaştırmalı çalışmalarda kullanmaya elverişli anlamsal/bilişsel ölçütlere öncelik vermek suretiyle anlamsal ve sözdizimsel özellikler arasındaki ayrımları genellikle bulanıklaştırır, örn. Cristofaro (2003). *Ki* ögelerinin dilbilgiselleşmesinin Türk dilleri arasında karşılaştırılması, anlamsal/bilişsel özellikleri paylaşan yapıların sözdizimsel olarak farklı olabileceğini gösterir. *Ki*, Türk dillerinin ek halindeki bağlayıcıları bağımsız bağlayıcılarla değiştirmiş, yoğun kopya bulunduran varyantlarında özel bir rol oynar (Johanson 2000, 2002, 2010). Bölgesel dil özellikleri dilbilgiselleşme süreçlerini etkiler.

Anahtar kelimeler: Türk dilbilimi, cümle birleştirme, bağlayıcı, kod kopyalama, dilbilgiselleşme

Introduction

Two types of *ki*

A consistent distinction has to be made between two types of *ki* particles: the modal particle *ki* and the copied junctor *ki*. These two types have different etymologies and they have undergone different grammaticalization processes. It is, however, clear that the grammaticalization processes have been influenced by the fact that the two types are homonymous.

There is also a third type, the accentable relational suffix $\{+K\bar{I}(n)\}$ which can take on possessive and case markers. This type also has a wide distribution and occurs in most Turkic languages. It can be added to locative forms or to adverbs to express local and temporal affiliation, e.g., East Old Turkic *balıq-da-kı* ‘the one in the town’, *öy-rä-kı* ‘the previous one’. It attaches to the genitive of pronouns, e.g., Turkish *ben-im-ki* ‘mine’, and even to certain converbs, e.g., Turkish *buraya gel-ir-ken-ki hava* ‘the weather during the time when we came’. This suffix will not be dealt with here.

Methodology: A typology of clause junctors

A short account of the types of junctors used in the typological framework applied in this article is due here. Clause junctors are defined as connective devices, products of various grammaticalization processes, combining neighboring predications within or beyond the sentence and establishing the relations between them more or less explicitly. They can be bound or free. Thus, a Turkish verbal nominal suffix such as $\{-D\bar{I}K\}$ can function as a bound junctor, whereas English ‘that’ is a free junctor.

Clause junctors may be classified in three dimensions: integration, accuracy, and elaborateness (Johanson 1993, 2010). The dimension of integration concerns the syntagmatic structure, the degree of intimacy of the two predications. The relation between the two predications may be indicated by different types of junctors, i.e., subordinators, conjunctors and adjunctors (Johanson 2010, 2013).

Subjunctors

We apply two criteria for identifying subordinated clauses (Johanson 1975):

- (i) Subordinated clauses expressing two predications can be incorporated together as part of a superordinate clause, e.g. *I know [that John cannot come because he is working]. Ich weiss, [dass John nicht kommen kann, weil er arbeitet].*
- (ii) Subordinated clauses expressing two predications can be coordinated with each other by means of conjunctors such as *and* and *or*, e.g., *John cannot come [since he is working or since he is sleeping].*

Subjunctors, free or bound, serve as relators between the subordinated clause and its matrix clause.

Typical Turkic complementizers serving as subjunctors in complement clauses are bound verbal inflectional morphemes of the action nominal or participant nominal types, e.g., Turkish {-DİK}. This subjunctor can be used in complement clauses. Complement clauses are core arguments. Main clauses carry markers expressing viewpoint aspect, mood, tense, and person-number. Non-finite complement clauses are deranked in the sense that they lack some categorial distinctions relevant to main clauses.

- (1) *Ali çalış-tığ-ı için gel-eme-diğ-in-i bil-iyor-um.*
 Ali work-AN-POSS3 POSTP.FOR come-NEG.POSSIBLE-AN-POSS3-ACC know-INTRA-1SG
 ‘I know that Ali cannot come since he is working.’

Conjunctors

Conjunctors link predications without incorporating one of them into the other, e.g., *John cannot come for he is working. John kann nicht kommen, denn er arbeitet.* Turkish uses free conjunctors such as *çünkü* ‘for’; see (2).

- (2) Turkish
Ali gel-em-iyor çünkü çalış-ıyor.
 Ali come-NEG.POSSIBLE-INTRA3SG for work-INTRA3SG
 ‘Ali cannot come, for he is working.’

The criteria valid for subordination do not apply in such syntactic constructions. The clause cannot be incorporated together as part of a superordinate clause and cannot be coordinated with each other by means of conjunctors such as *and* and *or*.

Adjunctors

Adjunctors or adverbial junctors, e.g., conjunctive adverbs, connect two predications across sentence boundaries. They are neither coordinative nor subordinative, e.g., *John is working; therefore, he cannot come, John arbeitet, deshalb kann er nicht kommen.*

- (3) Turkish
Ali çalış-ıyor, onun için gel-em-iyor.
 Ali work-INTRA3SG therefore come-NEG.POSSIBLE-INTRA3SG
 ‘Ali is working, therefore, he cannot come.’

The first type: The modal particle *ki*

The modal particle *ki* goes back to East Old Turkic **är-ki*, which is derived from the verb *är-* ‘to be’; see Johanson (2000), and Karakoç (2009, 2013).

According to Erdal (2004: 276), East Old Turkic *är-ki* expresses modal nuances. It is employed as a modal sentence particle, for instance in questions meaning ‘apparently’, ‘obviously’, rendering modal nuances.

According to Johanson, *är-ki* is a rhetorical particle (2021). Clauson (1972: 223) writes about it: “except on the rarest possible occasions, to be used only at the end of questions to indicate that a categorical answer is not expected”.

The Old Uyghur and Karakhanid epistemic particle *är-ki* may express speculation, skepticism, likelihood, e.g., Old Uyghur *Män kärgäk är-di-m är-ki* ‘I guess I was useful’. It is often used in interrogative main clauses, e.g., *Qanda är-ki ol* ‘Where may X be?’, *Ol käl-ir mü är-ki* ‘I wonder whether X is coming’, following the interrogative clitic {mU}. It expresses skepticism or attenuation, tones down the question, giving it meditative or timid overtones in the sense of ‘I wonder if ...’. The reason for this usage may be politeness or the wish to formulate a rhetorical question that does not request a response. The type *är-ki* is reflected in the Tuvan emotional-expressive particle *ir-gi*, which renders questions soft and polite. It only occurs in interrogative clauses, e.g., *Qazan käl-ir ir-gi?* ‘I wonder when X will come’, *Bar ir-gi bä?* ‘I wonder if X is there’. The Turkish rhetorical particle *ki* has a similar function in content interrogative clauses, e.g., *Var mı ki?*, where it corresponds to the adverb *acaba* ‘I wonder if’. It has its origin in *är-ki* and shows the form *iki* in some Old Anatolian Turkish and Ottoman texts (Johanson 2021).

Karakoç (2005) presents a detailed analysis of the corresponding Noghay copula particle *e-kän*. She points out that the Turkish copula form *ol-a* has a similar function like the modal *ki*, e.g., *O gel-di mi ol-a?* or *O gel-di mi ki?* ‘Has X well come?’

Johanson (2004) suggests that the Hungarian affirmative response *igen* ‘yes’ might go back to Turkic *er-kän*. It can be a selective copy of the Turkic evidential or emphatic rhetorical particle *er-kän* ‘evidently’, ‘obviously’, ‘apparently’, ‘as it turns out’, ‘as it appears’, ‘indeed’ used as part of the predicative core and/or as a post predicative element to convey consenting or admitting answers.

Examples of the uses of the modal particle *ki* in Turkish

Used in rhetorical questions as a modal particle:

(4) Turkish

<i>Gel-di</i>	<i>mi</i>	<i>ki?</i>
come-TERM3SG	Q	KI

‘Has X apparently come?’

Used as a modal particle emphasizing the speakers positive or negative attitude:

(5) Turkish

<i>Bugün</i>	<i>o kadar harika</i>	<i>ki!</i>
today	so much wonderful	KI

‘Today is so wonderful!’

Used as a post-predicate conjunctor *ki* connects to a finite predicate having, for instance, a causal meaning:

- (6) *Ne yap-tt-n ki, polis sen-i ar-ıyor.*
 what do-TERM-2SG KI police you-ACC look for-INTRA3SG
 ‘What have you done, the police is looking for you.’

Attached to a nominal predicate the conjunctor *ki* connects to a finite predication:

- (7) *Turkish*
İyi ki gel-di-n!
 good KI come-TERM-2SG
 ‘It is good that you have come!’

- (8) *Ne yazık ki gel-me-di!*
 what pity KI come-NEG-TERM3SG
 ‘What a pity that X has not come!’

Grammaticalization of the modal particle *ki*

The grammaticalization of copula forms as modal particles is well documented in Turkic, e.g., the grammaticalization of the post terminal copula {*i-miş*} as an evidential particle, analogous to Nohgay {*e-kän*}. See the description of the different uses of {*e-kän*} in Karakoç (2005: 21-31). Modal particles, similar to sentence adverbials, are normally attached to the predicate, as e.g., *ki* in (4) and (5). However, sentence-initial use may also occur under specific circumstances. In Cypriot Turkish, the copula particle {*miş*} can be used sentence-initially, rendering a reportative meaning.

(9) Cypriot Turkish

Miş Ahmet okul-a git-me-yecek yarın.
 COPULA PARTICLE Ahmet school-DAT go-NEG-PROSP3SG tomorrow

Standard Turkish

Güya/söylediğine göre Ahmet yarın okul-a
 supposedly/according to what he said Ahmet tomorrow school-DAT
git-me-yecek-miş.
 go-NEG-PROSP3SG-COPULA.IMIŞ (Demir 2018: 62).

In example (7, 8), *ki* functions as a conjunctor, attached to the first predication, connecting the first predication with a following finite predication that represents a cause, reason, or some other circumstance. In these examples, the finite predication following *ki* is not subordinated, but it is an argument in the semantic sense of the first predicate. This construction can develop through reanalysis into an elaborated lexicalized conjunctor; see below.

GRAMMATICALIZATION PATH

är-ki* > modal/rhetorical particle > conjunctorThe second type: the junctor *ki* copied from Iranian**

Turkic-Iranian language contacts go back to the earliest times of the documented history of Turkic languages. The copied junctor *ki* is typical of Turkic languages in contact with Iranian. For instance, it is not typical of Kazakh. A main difference from the first type is that this *ki* does not convey any modal meaning.

Examples of different uses of the copied junctor *ki*

Used as a post-predicate quotation particle connecting *verba dicendi* clauses with a following finite clause. In this function *ki* is a conjunctor.

(10) Turkish

<i>De-di-m</i>	<i>ki</i>	<i>Allah-ım</i>	<i>çok</i>	<i>yalnız-ım.</i>
say-TERM-1SG	KI	Allah-POSS1SG	very	lonely-COP1SG

‘I said [ki], my God, I am very lonely’.

Used as a relative conjunctor (relativizer):

(11) Irano-Turkic

<i>O</i>	<i>ķiz-i</i>	<i>ki</i>	<i>isti-l-ler</i>	<i>al-al-lar.</i>
that	girl-ACC	KI	want-AOR-3PL	take-AOR-3PL

‘They take the girl who pleases them’

Bulut (2006: 193).

Used as a post-predicate conjunctor marking the relation between a clause and a following volitional (subjunctive) clause; see (12). The second clause presents an argument in the semantic sense of the predicate of the first clause without being syntactically subordinated.

(12) Ottoman Turkish

<i>İste-r-im</i>	<i>ki(m)</i>	<i>gel-sin!</i>
want-AOR1SG	KI(m)	come-VOL3SG

‘X wants [ki] Y to come’.

Used in absolute sentence-initial position, e.g., introducing a volitional clause; see (13) expressing a wish.

(13) Karaim

<i>Ķi</i>	<i>bol-yey</i>	<i>savluĶ!</i>	/	<i>Meñ kl'e-y-m</i>	<i>ķi</i>	<i>bol-yey</i>	<i>savluĶ!</i>	
KI	be(come)-OPT3SG	health	/	I	want-PRES-1SG	KI	be(come)-OPT3SG	health

‘(I wish) good health!’

Used in absolute sentence initial-position, introducing a following non-volitional clause:

(14) Turkish

<i>Altunda</i>	<i>sat-ıl-an</i>	<i>damla-lar</i>	<i>var-dı</i>	<i>piyasa-da...</i>
below	sell-PASS-AN.PART	drop-PL	existing-COP.TERM3SG	market-LOC
<i>Ki</i>	<i>san-ır-ım</i>	<i>hala</i>	<i>var..</i>	
KI	believe-AOR-1SG	still	existing	

‘Under it there were drops to sell in the market. And I think there are still...’

(15) *Karar-ın-ı*

<i>uygula-mak-tan</i>	<i>başka</i>	<i>çare</i>	<i>kal-maz.</i>
carry out-INF-ABL	other	solution	remain-NEG.AOR3SG
<i>Ki o da çare</i>	<i>ol-ma-yan</i>	<i>çare-dir.</i>	
KI that also solution	be(come)-NEG-AN.PART	solution-COP.DIR	

‘There is no other solution than to carry out his decision. And that solution is also a “non-solution”.’

(16) *Bir çocuk ses-i...*

<i>Ki bu ses-i yıl-lar-dır</i>	<i>bekl-iyor-um.</i>
KI this voice-ACC year-PL-COP.DIR	wait for-INTRA-1SG

‘It is a child’s voice. And I have been waiting for this voice for years’.

Used as a temporal junctor:

(17) Azeri

<i>Säs-ı</i>	<i>ki</i>	<i>eşid-dı</i>	<i>pänjäre-ni</i>	<i>aç-ar.</i>
voice-ACC	KI	hear-TERM3SG	window-ACC	open-AOR3SG

‘When she hears the voice, she opens the window.’

(Kıral 2001: 122).

Used as subjunctive in syntactic copies of non-Turkic right-branching constructions:

(18) Karaim

<i>Severina ayt-ti</i>	<i>ki Artur bil-mä-di</i>	<i>ki ol käl-di</i>
Severina say-TERM3SG	KI Artur know-NEG-TERM3SG	KI X come-TERM3SG
<i>da ki ol halä bunda.</i>		
and KI X still here.		

‘Severina said [ki] Artur did not know [ki] X came and [ki] is now here’.

In (18), *ki* functions as a subjunctive. As subordinated clauses, constituting a syntactic unit together their matrix clause can be further subordinated and coordinated.

Grammaticalization of the copied junctor *ki*

Ki as a quotation particle

Postpredicative *ki* particles have been grammaticalized as quotation particles, connecting *verba dicendi* clauses with a direct quotation. In this usage, *ki* lacks a modal meaning, but it is syntactically an element cliticized to the verbal predicate. The clause *Allahım, çok yalnızım* in (10) is a direct quotation. Here, *ki* is a conjunctive, connecting the two predications across sentence boundaries. The predications are syntactically not subordinative. In a semantic sense, the second clause is an argument of the first predicate.

Clause initial *ki* as a relative conjunctive

In (11), *ki* is used as a clause-initial conjunctive, establishing a relation between the noun *kız* ‘girl’ and a finite clause. The clause is not subordinated in Turkish, i.e., it does not comply with the criteria defined above. The semantic relation of modification can correspond to that of a subordinated non-finite relative clause based on a bound subjunctive. Functionally, the Uyghur example (19) is an alternative to a non-finite relative clause.

(19) Uyghur

<i>Alim</i>	<i>aʃayip</i>	<i>bala</i>	<i>ki</i>	<i>hičkim-niŋ</i>	<i>söz-ı-gä</i>	<i>pärwa kil-ma-y-du.</i>
Alim	strange	boy	KI	anybody-GEN	word-POSS3-DAT	care-NEG-PRES3SG

‘Alim is a strange boy who never cares about what others say.’

Ki as a conjunctive in subjunctive volitional clauses

Volitional predicates can take complements based on an optative verb form, e.g. (12). This type of right-branching complement clause can be introduced by a *ki* which functions as a conjunctive. These structures are very old (Johanson 2011). Note that the complement clause is not subordinated. This type of wish clause is grammaticalized, e.g., in Iran-Turkic languages such as Kashkay and Balkan Turkish (Brendemoen 2013, 2014).

(20) Turkish in Bulgaria

<i>Gerek-ir</i>	<i>ki</i>	<i>gid-e-yim.</i>
be.necessary-AOR3SG	KI	go-OPT-1SG

‘I have to go.’

Brendemoen (2013).

In the Karaim example (13), the sentence-initial *ki* introduces a clause expressing a wish, but the volitional meaning is rendered by the optative verb form. The construction can be regarded as an elliptic one in which a volitional predicate is lacking.

***Ki* as a clause-initial conjunctor**

In modern Turkish, sentences introduced with *ki* are relatively frequent. The National Turkish Corpus lists about 450 occurrences. The function of *ki* in examples such as (14-16) is to signal a vague relation to the previous sentence or wider context in a sense similar to ‘and’. Syntactically, this *ki* is therefore an adjunctor.

Grammaticalization of *ki* as a subjunctor

Turkic free subjunctors mostly go back to interrogative-indefinite pronouns. Many languages use *ki* or *kim*. Turkish Balkan dialects employ *nä* ‘what’. The use of Macedonian Turkish *nä* is thus modeled on Macedonian *što*. Cypriot Turkish uses the pronoun *oşu* as a subjunctor. In some languages, relative clauses are preceded by forms of the interrogative *ķayī*, e.g., Khakas *ķay(zi)* ‘which’. Also, the Gagauz relativizers *ani* and *angī* go back to interrogatives. Interrogatives based on *ķayī*- or *närä*- + locational case markers are employed to relativize spatial circumstances.

Old Uyghur displays postposed relative clauses with the relativizer *kim* and also asyndetic constructions lacking a relativizer (von Gabain 1941). Kuman shows similar patterns; see (21). (21) Codex Cumanicus

<i>ata-miz</i>	<i>kim</i>	<i>ķök-tä-sän</i>
father-POSS1PL	kim	heaven-LOC-2SG
‘our father who is in heaven’		
(Latin <i>Pater noster, qui es in caelis</i> .)		

Chaghatay possesses right-branching relative clauses of the Iranian type, often nonrestrictive constructions. The relativizer *kim* is later mostly replaced by *ki*.

(22) Chaghatay

<i>bu söz-lär</i>	<i>ki</i>	<i>de-dī-ñiz</i>
this word-PL	KI	say-TERM-2PL
‘these words which you said’.		

When non-first arguments are the target of relativization, resumptive pronouns are often added. Relative clauses with generalized meanings have similar structures, e.g., *här ne kim ayt-sam* ‘whatever I say’. Ottoman relative clauses are preceded by *kim* and *ki*, e.g. *bu türk-lär ki gäl-dī-lär* ‘these Turks who arrived’.

Concerning the alternative use of *ki* and *kim*, see the comments on the distinction between restrictive vs. non-restrictive relative clauses, and the use of resumptive pronouns (Bulut 1997, 1998, 2006).

An interesting example is the language of Karaim Bible translations. Here, a *ki* element occurs as the translational equivalent of the Hebrew conjunction and particle *ki*. The functions

of the Hebrew model were easily copied onto the homonymous Turkic element *ki*. This Karaim particle *ki* renders all functions and meanings of the Hebrew particle *ki* ‘that’, ‘because’, ‘for’. In the following example *ki* can be rendered with ‘that’.

(23) Biblical Hebrew

<i>šq̄m‘û</i>	<i>ki</i>	<i>-ʔattā^h</i>	<i>yhw^h(ʔāḡōnāy)</i>
they heard.V:QAL.PRF3PL	that	you.PRN:MASC2G	Lord
<i>bəqereḅ</i>		<i>hā‘ām</i>	<i>hazze^h</i>
in midst		the people.DEF.N:MASC.SG.ABS	the this.DEF.ADJ:MASC.SG
of.PREP.N:MASC.SG.CONST			

‘they have heard that thou, O LORD, art in the midst of this people’ Num. 14:14

(24) Halich Karaim

<i>Ešit-ti-lär</i>	<i>ki</i>	<i>sän</i>	<i>ey</i>	<i>ha</i>	<i>toḡta-y-sän</i>	<i>orta-sin-da</i>
hear-TERM-3PL	KI	you(SG)	oh	lord	reside-PRES-2SG	middle-POSS3-LOC
<i>ol</i>	<i>ulus-nun</i>	<i>ol</i>	<i>uspu.</i>			
this	people-GEN	the	this			

‘They have heard that you, o lord, are in the midst of this people.’ (Olach 2013).

Jankowski (1997: 65) was the first to point out that this type of *ki* in Karaim Bible translations is a copy from Hebrew and must be distinguished from *ki* which is a copy from Iranian. In the Code-Copying Model (Johanson 2002), this can be described as a selective copy of the combinatorial and semantic properties of the Hebrew particle onto the existing *ki* element in Turkic.

Modern Turkic varieties such as languages of Iran, Karaim, Gagauz, Balkan Turkish, strongly influenced by non-Turkic languages, have copied non-Turkic clause-combining properties. The elements that have become grammaticalized as subjunctors are often interrogative pronouns. For instance, *ki*, as a Karaim subjunctor, shares syntactic properties with the Gagauz subjunctor *ani* < *hangı* ‘which’ of pronominal origin (Menz 1999, 2001, Csató 2002).

(25) Gagauz

<i>Anä-nın</i>	<i>haber-i</i>	<i>ol-mär</i>	<i>ani</i>	<i>o</i>	<i>zarar ed-är</i>	<i>bun-a</i>	<i>da.</i>
mother-GEN	idea-POSS3	be(come)-NEG.AOR3SG	that	she	damage-AOR3SG	this-DAT	also

‘Mother has no idea that she is damaging him’ (Menz 1999: 142).

As subordinated clauses constitute syntactic units together with their matrix predications, they can be further subordinated and coordinated, e.g., Karaim (16). In certain Turkic varieties, *ki* occurs in free variation with Turkic *kim*. In Karaim biblical translations and in Armeno Kipchak texts, *ki* occurs combined with interrogative pronouns, such as Karaim *nečik ki* ‘when that’; see (25).

(26) Karaim

nečik ki buyur-du ha anar ayt-ma alar-ga
 when KI command-TERM3SG lord X.DAT tell-INF they-DAT
 ‘as the Lord commanded him to tell them’.

Grammaticalization as a temporal junctor

Azeri employs the junctor *ki* in many different functions. A special case occurs when *ki* is used as a temporal junctor attached to a prepredicate constituent of the temporal clause as in (16). A temporal junctor *ki* may be in absolute clause-initial position in Iraq Turkmen (Bulut 2006).

(27) Iraq Turkmen

Ki kapı-ni aš-ti, bu oyla:n-ın hava:r-ı hara ged-iri.
 KI door-ACC open-TERM3SG this boy-GEN cry for help-POSS3 where go-PRES3SG
 ‘As soon as/when she has opened the door, the boy’s voice is heard everywhere.’

Alternatively, *ki* may follow a constituent:

(28) *Oylan ki kapı sâ:s-ı ešit-ti ver-di fizâ:hi:*
 boy KI door sound-POSS3 hear-TERM3SG give-TERM3SG cry
 ‘As soon as the boy heard the sound of the door, he cried out, (Bulut 2006: 191).

This type of construction occurs in many Eurasian languages such as Russian, Persian, Karaim, and Hungarian. See examples in Csató (1999).

(29) *Az iskola amikor/hogy kezdődik haza kell utazzunk.*
 the school WHEN/WHAT begin-PRES3SG home must go-SUBJUNCTIVE-1PL
 ‘When the school starts we have to go home.’

***Ki* in complex sentence adverbials/adjunctors**

A number of Persian sentence adverbials including *ki* have been copied into some Turkic languages, e.g., Turkish *madem-ki* ‘since, while’, *meğer-ki* ‘unless’, ‘provided that’, *bel-ki* ‘perhaps’, ‘maybe’. Analogous Turkic expressions have been introduced as selectively copied, e.g., Turkish *hal-bu-ki* ‘however’, *oy-sa-ki* ‘whereas’, ‘however’. A common feature of these adverbials is that they mostly occur clause-initially and take a whole proposition into their scope.

(30) Turkish

Bu iş bit-me-yecek meğer-ki siz de yardım ed-e-siniz.
this work end-NEG-PROSP3SG unless.KI you also help-OPT2PL

‘Diese Arbeit wird nicht fertig, es sein denn, Sie helfen auch’ (Ersen-Rasch 2004: 114).

The particle *ki* is cliticized to sentence-initial constituents in expressions such as *yazık ki* + clause ‘it is a pity that’, *tabii ki* ‘of course’.

Several sentence adverbials are grammaticalized as conjunctors, e.g., *çünkü* in *Ali gel-
em-iyor çünkü çalış-ıyor* ‘Ali cannot come for he is working’. *Nasıl ki* means ‘just as’, ‘so’.

(31) Turkish

Nasıl ki ben acı çek-ti-m, sen de acı çek-ecek-sin.
how KI I suffer-TERM-1SG you also suffer-PROSP-2SG

‘Just as I have suffered you will suffer.’

GRAMMATICALIZATION PATHS

copied junctor *ki* > quotation particle

copied junctor *ki* > conjunctive

copied junctor *ki* > subjunctive (analogue to the corresponding grammaticalization of interrogative pronouns)

copied junctor *ki* > temporal junctor

lexical element + copied junctor *ki* > lexicalized complex sentence adverbial/clause initial adjunctive

Observe the similarities with Friedman’s dental modal subordinator, in our terms junctor. “One of the ‘classic’ features which is often said to contribute to the definition and distinction of the Balkan languages is the use of a finite clause in place of earlier non-finite constructions. This finite clause is introduced by a monosyllabic modal (or modal-aspectual) subordinator (particle, word, etc.) beginning in a dental or alveolar consonant: Albanian *të*, Bulgarian *da*, Greek *ná*, Macedonian *da*, Romanian *să*” (Friedman 1986: 39).

Summary

This study presents a review of the different functions of the modal particle *ki* and the copied junctor *ki*, illustrated with examples from different Turkic languages. The two types must be consistently distinguished, since they have different origins and have undergone different grammaticalization processes. It has been pointed out and demonstrated that pure semantic criteria are not sufficient for characterizing the syntactic structure of various clause types with *ki*.

Abbreviations

>	develops into
AN	action nominal
DAT	dative
INTRA	intraterminal
NEG	negation
OPT	optative
POSS	possessive
POSSIBLE	possibility
PROSP	prospective
Q	question particle
X	he, she, it

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

References

- Brendemoen, Bernt 2013. "The infinitive in *-me/-ma* in the Balkan dialects", *Turkic Languages* 17 (2013), 31-37.
- Brendemoen, Bernt 2014. "Some remarks on the infinitive in *-mA* in 17th century Ottoman Turkish", Demir, Nurettin & Karakoç, Birsal & Menz, Astrid (eds.) *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. 103-113.
- Bulut, Christiane 1997. *Evliya Çelebis Reise nach Van*. (Turcologica 35.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bulut, Christiane 1998. "Copied strategies of clause combining", *Turkic Languages* 2 (1998), 171-197.
- Bulut, Christiane 2006. "Syntactic traces of Turco-Iranian contiguity", Johanson, Lars & Bulut, Christiane (eds.) *Turkic-Iranian language contact areas. Historical and linguistic aspects*. (Turcologica 62.) Wiesbaden: Harrassowitz. 165-206.
- Clauson, Gerald 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Cristofaro, Sonia 2003. *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Csató, Éva Á. 1999. "Analyzing contact-induced phenomena in Karaim", *Twenty-Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society, Special Session: Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics. Berkeley Linguistic Society* 25S, 54-62.
- Csató, Éva Á. 2002. "Karaim: A high-copying language", Jones, Mari C. & Esch, Edith (eds.) *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-linguistic Factors*. [Contributions to the sociology of language 86]. New York & Berlin: Mouton de Gruyter. 315-327.
- Demir, Nurettin 2018. "Cypriot Turkish", Bulut, Christiane (ed.) *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-speaking Minorities of the Peripheries*. (Turcologica 111). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, Marcel 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden & Boston: Brill.
- Ersen-Rasch, Margareta 2004². *Türkische Grammatik für Anfänger und Fortgeschrittene*. Ismaning: Max Hueber.

- Friedman, Victor 1986. "Romani *te* in a Balkan context", *Językowe studia balkanistyczne* 1. Wrocław: Polska Akademia Nauk. 39-48.
- Gabain, Annemarie von 1941. *Alttürkische Grammatik*. Leipzig: Harrassowitz.
- Jankowski, Henryk 1997. "Bible translation into the Northern Crimean dialect of Karaim", *Studia Orientalia* 82 (1997), 1-84.
- Johanson, Lars 1975. "Some remarks on Turkic 'hypotaxis'" *Ural-Altäische Jahrbücher* 47 (1975), 104-118.
- Johanson, Lars 1993. "Typen türkischer Kausalsatzverbindungen", *Journal of Turkology* (Szeged) 1 (1993), 213-267.
- Johanson, Lars 2000. "Traces of a Turkic copula verb", *Turkic Languages* 4 (2000), 235-238.
- Johanson, Lars 2002. *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. [With an introduction by Bernard Comrie.] London: Curzon.
- Johanson, Lars 2004. "On the Turkic origin of Hungarian *igen* 'yes'", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 57 (2004), 93-104.
- Johanson, Lars 2010. "Three kinds of clause junctors", Ziegelmeyer, Georg & Cyffer, Norbert (eds.) *Aspects of Co- and Subordination. Case Studies from African, Slavonic and Turkic Languages*. Köln: Rüdiger Köppe. 9-14.
- Johanson, Lars 2011. "Mood meets mood", Stolz, Thomas & Vanhove, Martine & Urdze, Aina & Otsuka, Hitomi (eds.) *Morphologies in Contact*. (Studia Typologica 10.) Berlin: Akademie Verlag. 203-211.
- Johanson, Lars 2013. "Selection of subjunctors in Turkic non-finite complement clauses", *Bilig* 67, 73-90.
- Johanson, Lars 2021. *Turkic*. (Cambridge Language Surveys) Cambridge: Cambridge University Press.
- Karakoç, Birsal 2005. *Das finite Verbalsystem im Nogaischen*. (Turcologica 58.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Karakoç, Birsal 2009. "Mutmaßungen über die Etymologie des türkischen Suffixes {KI}", Boeschoten, Hendrik & Rentzsch, Julian (eds.) *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz* (Turcologica 82.) Wiesbaden: Harrassowitz. 155-166.
- Karakoç, Birsal 2013. "Types of copular clauses following *ki* in Old Ottoman Turkish", *Turkic Languages* 17, 38-64.
- Kıral, Filiz 2001. *Das gesprochene Aserbaidschanisch von Iran. Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. (Turcologica 43.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Menz, Astrid 1999. *Gagausische Syntax. Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*. (Turcologica 41.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Menz, Astrid 2001. "Gagauz right-branching propositions introduced by the element *ani*", *Turkic Languages* 5 (2001), 234-244.

Complementation Patterns in Ötemiş Hājjī's *Çingiz-nāmā*: A Typological Approach to Subordination in Middle Turkic

Ötemiş Hacı'nın Cengiznâme'sinde Tümleç Örüntüleri: Orta Türkçe'de Altasıralamaya Tipolojik Bir Yaklaşım

Julian RENTZSCH¹

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Julian Rentzsch (Prof. Dr.),

Johannes Gutenberg University Mainz,
Institute of Slavic, Turkic and Circum-Baltic
Studies, Mainz, Germany

E-mail: rentzsch@uni-mainz.de

ORCID: 0000-0003-1472-8046

Submitted/Başvuru: 13.09.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

27.09.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

09.10.2021

Accepted/Kabul: 11.10.2021

Published Online/Online Yayın: 16.12.2021

Citation/Atıf: Rentzsch, Julian.

"Complementation patterns in Ötemiş Hājjī's *Çingiz-nāmā*: A typological approach to subordination in Middle Turkic." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 15-37.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.994889>

ABSTRACT

This article investigates complement clauses, i.e., clauses entering an argument slot of a complement taking predicate, in Ötemiş Hājjī's *Çingiz-nāmā*, a 16th century Middle Turkic text from Khiva which demonstrates Qıpçaq linguistic features. Three major classes of complementation will be investigated: direct quotations, propositional-type complement clauses, and state of affairs-type complement clauses. The multitude of surface forms will be encoded into abstract structural types which enable structural comparison. The aim is to establish the inventories of expression types for each class, to give representative examples for each type, and to compare the typological inventories. Besides the formal aspects, semantic issues are investigated as well. The aim of the paper is to provide data for synchronic comparison, and ultimately to contribute to our understanding of the evolution of the variation in clausal complementation among the Modern Turkic languages.

Keywords: Middle Turkic, Syntax, Subordination, Complementation, Grammaticalization

ÖZ

Bu makalede Ötemiş Hacı tarafından 16. yüzyılda Hiva'da yazılmış olan Cengiznâme'deki tümleç tümcecikleri incelenmektedir. Kıpçak Türkçesi özellikleri gösteren bu metinde, matris yüklemli anaöge dilimlerine giren üç tümleç ulamı dikkate alınmakta: dolaysız alıntılar, örnekte tümleç tümcecikleri ve işlerin durumu türü tümleç tümcecikleri. Yüzey biçimlerin biçimsel kalabalığı, soyut yapısal türlerle kodlanarak karşılaştırmalı incelemeye tabi tutulmaktadır. Makalenin amacı, üç çatı ulamın ifade türlerinin dizgelerini tespit etmek, her ifade türü için temsil edici örnekler sunmak ve dizgeleri tipolojik ölçütlere göre karşılaştırmaktır. Ayrıca biçimsel boyutun yanı sıra anlambilimsel sorunlar da ele alınmaktadır. Makale, eşzamanlı karşılaştırmalar için de veriler sunarak çağdaş Türk dillerinde tümleç tümceciklerindeki biçimbilimsel ve anlambilimsel çoğunluk artzamanlı gelişiminin araştırılmasına da katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Orta Türkçe, Sözdizimi, Altasıralama, Tümleç, Dilbilgiselleşme

Introduction

Turkic languages demonstrate several classes of subordinate clauses, including attributive clauses, adverbial clauses, and nominal clauses. Structurally, attributive clauses usually function as modifiers, adverbial clauses as adjuncts, and nominal clauses as complements. When pre-modern and modern Turkic varieties are investigated in light of these syntagmatic classes, it turns out that a relatively large set of formal types is available to realize them (e.g., not all complement clauses are nominal clauses), and that individual languages employ these tools in very different ways. While subordination in the Turkic languages has been studied frequently and extensively (for a recent comparative study on the modern Turkic languages, see Aydemir 2020), many issues concerning the diachronic developments which have led to the synchronic diversity remain unexplored. Historical grammars, such as Erdal 2004 for Old Turkic and Brockelmann 1954 for the Middle Turkic varieties of Central Asia, provide excellent surveys of the options available in the literary varieties, but give only limited information on the distribution of individual structures among historical dialects, information which is relevant to the study of the evolution of subsequent varieties in their respective area.

The present study is an attempt to contribute to our knowledge of the development of syntactic subordination in the Middle Turkic era. It investigates one specific class of subordination: complementation in a broad sense, with a focus on clausal complementation, but including constructions which some authors do not include into the discussion of clausal complementation *sensu stricto* (a more precise delimitation of the study will be given below). Subordinate clauses which are unambiguously attributive or adverbial, however, will be excluded.

The text examined for the purposes of this study (i.e., the corpus) is the *Čingiz-nāmā* by Ötämış Hājjī (ČN), a short text (24 folios, 47 text pages) composed in the first half of the 16th century in the Khanate of Khiva (Ivanics 2017: 42). It is thus a sample of an idiolect, which can be said to represent a dialect otherwise only weakly attested. The text belongs to the broader domain of Chaghatay literature but reveals the Qipchaq linguistic background of its composer, e.g. in the presence of pronominal N (with exceptions, though: e.g. *xizmatlarıda* besides *xizmatlarında*, 36b), the <POSS.3-ACC> variant *-(s)In* (with exceptions such as *sačini*, 53a), occasional instances of labial harmony (*üstümüzgä*, 43a), or the use of *-mAK* (rather than *-mAKčI*) in intentional/prospective finite forms (such as *meni čarlap almaq turur* ‘he will summon me’, 53a), features which are not completely alien to, but yet less typical of Southeast Turkic. With its recognizable Qipchaq features, it is likely that this text also displays dialect features in complementation patterns and can contribute to a future understanding of the development of later Turkic morphosyntax.

The aim of this study is predominantly typological, i.e., it will be attempted to identify the main structural patterns underlying different types of clausal complementation. The typology can in principle be applied to morphological and lexical material of various designs and is suitable for comparative studies as well. The formal classes also have a semantic side, of

course. Structural and semantic properties of complementation are closely intertwined. The partition of this paper is based on overarching functional and semantical criteria. In this respect, the primary approach of the present paper is onomasiological. Within the individual sections, however, the structural types will also be subject to semasiological investigation, of course.

Theoretical considerations, as discussed by Noonan (2007), Cristofaro (2003), and Dixon (2006), shall not concern us too much here but will be used as a general background on which the Middle Turkic data are evaluated. The abstractions made in this paper will be explained when they come up.

Terminological issues

For a proper understanding of this paper, the following terms and notions must be commented on. For the purposes of this study, a *clause* will be considered as consisting of at least a predicate. In linguistic studies on complementation, the matrix element of a complement clause is commonly labelled *complement taking predicate* (CTP), a term which will be adopted here. Note that predicates are not confined to the word class of verbs but may also include nouns, adjectives, and other word classes (cf. Dixon 2006: 11).

The term *complement* will be used synonymously with argument. Thus, a *complement clause* will be considered to be any clause that enters any argument slot of a CTP, including (but not confined to) the subject and the direct and indirect object slots. Mono-clausal constructions, i.e., structures in which the subject of the CTP and the subject of the CC are identical, will be included in the description of clausal complementation.

There are various conceptions of *complementizers* in literature, including broad ones which include bound complementizers (e.g., Noonan 2007: 55; Kehayov & Boye 2016: 7) and more restricted ones, confined to “words” or “particles” (cf. Dixon 2006: 24). In this paper, the term complementizer will be used for all kinds of subordinators which make a clause accessible to CTPs, irrespective of their morphological status. When necessary, more specific terms such as *bound complementizer* or *complementizer particle* will be used. Two classes of nominalizations will be distinguished in this article: The term *verbal noun* will be used for nominalizers which are inflectional markers, while the term *deverbal noun* will be used for derivational nominalizers. (The border between inflection and derivation is not always totally clear, a fact which will not create any difficulties in the present paper.)

The term *finite* will be used to describe the capacity of an item to form predicates of independent sentences, while *non-finite* will be used to designate the absence of this capacity (cf. Joseph 1983: 6–30 and Nikolaeva 2007 for elaboration on these highly problematic notions). Some Turkic markers are unambiguously finite or non-finite, while others may be *either* finite *or* non-finite, where the concrete status is determined by the paradigm to which it belongs to. (E.g., *-GAn* may be used as a finite or a non-finite item in many Turkic languages, but the concrete status can be established from the oppositions to other items.)

The term *proposition* will be used to designate an abstract truth bearer, i.e., a covert pragmatic entity which needs not to be immediately formally identifiable but can be retrieved from an utterance (“coercion”, Boye 2012; cf. Rentzsch 2015: 18–20). Contrastingly, the term *state of affairs-type CC* is used for complement clauses without a truth value (cf. Dik 1997: 105; Boye 2012: 193).

The opposition *factual* versus *non-factual* refers to semantic qualities directly associated with concrete linguistic forms. Thus, the VN *-GAn* is [+factual], while the VN *-mAK* is [–factual] in the ČN (cf. Kornfilt 2007: 315 on Turkish).

In this article, the term *indicative* will be used for finite forms which present a proposition as valid at a given point of view, i.e., a semantic feature of certain finite items. The term *subjunctive* will be used in a purely syntactic way to designate finite verb forms used as a tool to subordinate the predicate of the CC to the CTP.

Methodology and delimitation

The scope of the paper comprises (I.) direct quotations, which typify a class of embedding and can be investigated in the context of complementation, furthermore (II.) propositional-type complement clauses, i.e. CCs from which a proposition can be retrieved (coerced), and finally (III.) state of affairs-type complement clauses, i.e. CCs without propositional content. These macro-classes will occasionally be labelled as Class I, Class II, and Class III, respectively, for the sake of convenience. Embedded quotations are included although some scholars, such as Cristofaro (2003: 108) and Dixon (2006: 10), exclude them from their studies of complementation, while, e.g., Noonan (2007: 121) includes them. The comparison of the structures attested for embedded quotations and for propositional-type CCs seems promising, and the comparative study of propositional-type CCs and SoA-type CCs is common in the literature on complementation. This is why these three classes are investigated in this study.

The study will exclude grammaticalized constructions involving converbs, such as postverbial constructions, etc. (Level 4 constructions according to Johanson 1995), although it can be argued that a construction like *-A bašla-* ‘to start to’ (e.g., in *farēšan sözlā-y bašla-di* ‘he started to talk confusedly’, ČN 44a), not included in this paper, does not substantially differ in structure from Modern Standard Turkish *-mAyA başla-*, which in turn is structurally comparable to *-mAKGA qoy-*, included in this paper (ex. 69 below). The converb segment in a postverbial construction may absolutely be construed as a complement to a CTP (i.e., the postverbial segment). The reason for leaving out postverbial constructions is that including them would require a discussion in the context of adverbial clauses, which is beyond the scope of this paper. The number of items thus eliminated is quite small and comprises *-A al-* (39a), *-A bašla-* (41b), *-A bil-* (41b), *-(X)p al-* (52b), *-(X)p ber-* (37a), *-(X)p oltur-* (44a), *-(X)p qal-* (39b), and *-(X)p tur-* (58a), all strongly grammaticalized items with actional or modal meaning and little importance for the purposes of this paper.

The paper will introduce a set of abstract functional, morphological, and semantic categories that enable the encoding of concrete surface structures into abstract structural types which are mutually comparable. Although the text is relatively short and represents only a sample of one individual idiolect, it is impossible to present all tokens of a type in this paper, and even all subtypes of an umbrella category: Thus, for the type <CTP+COMP+[QUOTE]+te-> (Class I, Type 8), examples will be cited for the CTPs *mašhūr tur-* and *faryād qil-* but not for the CTP *ay-* (which occurs, e.g., on 41b). Conversely, for the CTP *ay-*, examples will be cited for the types <CTP+[QUOTE]+te-> (Class I, Type 5) and <[QUOTE]+tep+CTP> (Class I, Type 2), and, moreover, for the etymologically related CTP *ayt-* an example for the type <VN-POSS-ACC+CTP> (Class II, Type 2). The decision which subtype to include and which to leave out is necessarily subjective and was partly led by the intention to represent both as many CTPs and as many types as possible. The limitation of subtypes notwithstanding, the data cited are considerably fine grained, and it is unlikely that an important type has been forgotten.

The text base for this study is the Tashkent Manuscript of ČN, for which facsimiles and editions are available (Judin & Baranova & Abuseitova 1992; Kawaguchi & Nagamine & Sugahara 2008; Kamalov 2009). For the present paper, the latter two editions, both of which take Judin et alii (1992) into consideration, have been used; however, Kawaguchi, Nagamine and Sugahara's edition has usually been given preference since it represents the Arabic graphemes in the transcription more accurately than Kamalov's. In cases of doubt, the facsimile in Kamalov 2009 has been consulted. The transcription has been slightly modified. These modifications mainly reflect personal taste rather than substantial insight into the phonetical and phonological niceties of the language underlying the manuscript. The Istanbul Manuscript of ČN (cf. Kafalı 2009) has not been considered in this paper.

Quotation embedding (Class I)

Quotation embedding is realized in numerous ways in ČN. The CTP may either precede or follow the quotation. If the CTP precedes the quotation, the complementizer *ki(m)* may be present. The quotation may or may not be followed by a quotative particle, which is usually *tep* in ČN. The phonetically more progressive form *dep* occurs on page 50a. In rare cases, *teyü* is used in the same function as *tep*:

- (1) *fıkr qılurlar erdi kim [āyā bu kelgān kiši ne kiši bolıyay ekān bu el maflisdā bu ʔarīqa mutahayyir boldılar] teyü*

‘They were thinking: [What kind of person might this person who has come be? People in this assembly are so surprised.]’ (51b)

Direct quotations within the ČN text are given in square brackets in this article.

It is worth noting that both the particles *ki(m)* and *tep* are optional, and both may co-occur. Their function, however, differs in that *ki(m)* has a broader scope of use and can be used with CCs other than quotations, i.e., with propositional-type CCs and SoA-type CCs (see below). Contrastingly, *tep* is used with quotative CCs only. (There are other kinds of embeddings with *tep* in ČN, namely purpose clauses. These, however, are not CCs but adverbial clauses and fall beyond the scope of the present discussion.) Thus, both *ki(m)* and *tep* may be classified as complementizer particles, but *tep* is specifically quotative. It is therefore labelled with the term *quotative particle* in this contribution.

In ČN, inflected forms of the verb *te-* ‘to say’ can function as CTPs and be attached immediately to the right (ex. 2) or to the left (ex. 3) of the quotation, without any additional marking:

- (2) *hanūz ol yolniñ ħudūdi bar turur tedilār*
 ‘They said that [the side of the way still exists.]’ (41a)
- (3) *x’āja aħmad tedi [rāstīn aytyil ol kelgān kiši nā aytdi vā taqī seni čarlap beg nā aytdi]*
 ‘Khoja Aħmad said: [Tell us the truth. What did that person who has come say, and then what did the lord say when he summoned you?]’ (52b)

The first option, <[QUOTE]+te->, is especially frequent, while with CTPs preceding the quotation, another *verbum dicendi*, *ay-* ‘to say’, is more common (see below, ex. 7). An interesting case is the following, where short quotes are serialized and followed by one CTP only:

- (4) *ba ‘zīlār [on üç yıl] ba ‘zīlār [on altı yıl pādšāhliq qıldı] teptururlar*
 ‘Some say [he was king for 13 years], some say [for 16 years].’ (43a)

This example gives the impression of a summarizing paraphrase of various opinions, which are cited in a tentative way, without paying importance to completion and accurate record (which could have been accomplished by writing *ba ‘zīlār [on üç yıl pādšāhliq qıldı] teptururlar ba ‘zīlār [on altı yıl pādšāhliq qıldı] teptururlar*). This is an example of economical brevity.

CTPs other than *te-* only rarely follow quotations immediately, without the intervening quotative particle. A case in point is the following, where *tuy-* ‘to hear’ follows a finite verb form, which might represent a full quotation:

- (5) *čūn begim [almasun] tuydi ersä burunqı ‘izzat vā ħurmatnı kām qıla başladı*
 ‘When the lady heard: [He shall not marry her], she began to reduce her former deference.’ (53a–b)

More commonly, however, the quotative particle *tep* intervenes between quotation and a CTP other than *te-*:

- (6) *šiban xan [munij üstüngä ilyarmän] tep aydi*
 ‘Šiban Khan said: [I will ride against them.]’ (39b)

Preceding CTPs represent the majority of tokens for quotation embeddings in ČN. Sometimes, the quotation follows the CTP without an intervening complementizer.

- (7) *aydi [nä sorasiz soruŋ]*
 ‘He said: [Ask what you are going to ask.]’ (52b)
- (8) *ayturlar [ol hālda xannij elindä bir qapsiz qalqan turur erdi]*
 ‘People say that [in this situation there was a shield without cover in the king’s hand.]’ (42a)
- (9) *ol tüškän kišilärdin sorar erdilär [siz ol tepä başındaqı bir kišidin nečük qačtiŋiz]*
 ‘They asked the captives: [Why did you flee from this sole man on the hill?]
- (42b)

The end of the quotation may be marked by the quotative marker *tep*.

- (10) *maqтанurlar [biz sizlärdin artuq tururbiz] tep*
 ‘They praised themselves: [We are superior to you.]’ (38b)
- (11) *bular xabar tapdılar [maskav pādšāhi qaršu keläturur] tep*
 ‘They obtained the information: [The king of Moscow is marching against us.]’ (39b)

Frequently, the complementizer *ki(m)* is inserted between CTP and subsequent quotation.

- (12) *keŋäš qıldılar kim [nä iş qılsağ bolur]*
 ‘They deliberated: [What can we do?]
- (46b)
- (13) *tört valigä allāh ta ‘ālādın ilhām boldi kim [sizlär barip özbegni islāmğa da ‘vat qiliŋizlar]*
 ‘The four saints received an inspiration by God: [Go and invite Özbeg to accept Islam.]’ (48a)

- (14) *sordılar ki [sizlär nä kišilär turur nä işkä yürüyürsiz nä işkä barursüz]*
 ‘They asked: [What kind of people are you, what is your business, what are your objectives?].’ (48b)

Example (15) is semantically ambiguous between direct and indirect speech. As the embedded sentence is not followed by a quotative marker and communicates a reported content, it could also be a case of indirect speech. Similarly, example (16) can be interpreted in terms of a direct or an indirect command. As the structure of these examples is totally identical to direct quotations, they are mentioned here.

- (15) *ayturlar ki [ol qalqa bir yalañ qayanıñ üstündä tururlar]*
 ‘People say: [The fortress stands on a naked rock.].’; ‘People say that the fortress stands on a naked rock.’ (40b)

- (16) *šiban xan hıkm qıldı ki [här mäl vä yaray ki här kişiğä tüşıptur dast-yābi alıp qalmasunlar barçasın keltürsünlär]*
 ‘Šiban Khan commanded: [People shall not take possession of any goods and weapons which they have captured, but they shall bring me everything.].’;
 ‘Šiban Khan commanded that people should not take possession of any goods and weapons which they had captured, but that they should bring him everything.’ (39b)

Framing of quotations by both preceding *ki(m)* and subsequent *tep* is also common with preceding CTPs:

- (17) *hıkm qıldılar kim [maña bu hikāyatlarıñ kitābat qılıp berıñiz] tep*
 ‘He commanded: [Write these stories down for me.].’ (37a)
- (18) *xanya xabar keltürdülär kim [yağınıñ gardi faydā boldi hēc uçı qırağı yoq turur] tep*
 ‘They informed the king: [The dust of the enemy has become visible. He has no end and no limit.].’ (42b)
- (19) *qara noyayya ündäkçi keldi kim [beg sizni čarlaydur] tep*
 ‘A messenger came to Qara Noyay: [The lord is summoning you.].’ (52a)

Remarkably, quotations may also be framed by a preceding CTP (other than *te-*) and a subsequent inflected form of *te-*. In such constructions, *ki(m)* may either be present (ex. 20) or absent (ex. 21–22). Example (21) is an instance of a proverb.

- (20) *xan aydı [şayin yosaqlı söz aytaturur nə üçün qabül qılmadıñ] tedi*
 ‘The king said: [Sayin is speaking legitimate words. Why didn’t you accept it?], he said.’ (39a)
- (21) *maşhūr turur kim [qulaq eştikān sözniñ köprägi yañyan] terlār*
 ‘It is well-known that people say: [Most words which the ears hear are wrong.]’ (37b)
- (22) *faryād qıldılar kim [muna iyāñizniñ başı yerlig yeriniñdin teprānmāñiz] tedilār*
 ‘They shouted: [Here is the head of your master. Don’t you move from your places!]’ (47b)

An interesting type is CTP framing, where the same complement taking predicate both precedes and follows the quotation. This type is attested in ČN in combination with the quotative particle *tep* only:

- (23) *bu tarıqqa du‘ā qılıñiz kim [bir xudāyā, meniñ duşmānimni biligsiz qılıñil (...)] tep du‘ā qılıñiz*
 ‘Pray the following way: [O Allah, the only one, make my enemy unconscious!]’ (43b)
- (24) *‘āqibat aña qarār berdilār kim ikki tanūr qazğaylar hār birisini on araba süksük bilā qızdurğaylar [...] tep qarār berdilār*
 ‘Finally, they decided: [Let people dig two ovens and heat them with ten carloads of saxaul.]’ (48b)

The full inventory of types of quotation embedding in ČN is summarized in Table 1.

Table 1: Types of quotation embedding

Type	Structure	Examples
1a	<[QUOTE]+CTP>	(5)
1b	<[QUOTE]+te->	(2), (4)
2	<[QUOTE]+tep+CTP>	(6)
3a	<CTP+[QUOTE]>	(7–9)
3b	<te-[QUOTE]+>	(3)
4	<CTP+[QUOTE]+tep>	(10–11)
5	<CTP+[QUOTE]+te->	(20)
6	<CTP+COMP+[QUOTE]>	(12–16)
7	<CTP+COMP+[QUOTE]+tep>	(17–19)
8	<CTP+COMP+[QUOTE]+te->	(21–22)
9	<CTP+COMP+[QUOTE]+tep+CTP>	(23–24)

As for the semantic types of CTPs, a broad selection is attested, including *verba dicendi* (*te-* ‘to say’, *ayt-* ‘to say’, *sor-* ‘to ask’, *faryād qıl-* ‘to shout’), epistemic and evidential items (*xabar tap-* ‘to receive an information’, *xabar keltür-* ‘to bring an information’, *maşhūr tur-* ‘to

be known'), manipulative predicates (*du'ā qīl-* 'to pray', *ḥukm qīl-* 'to command'), etc. This broad spectrum of options suggests that besides utterance predicates and propositional attitude predicates, which have an obvious semantic affinity to quotations, virtually any predicate which can receive support by a quotation may be used as CTP for embedded quotations.

Proposition-type complement clauses (Class II)

Like with the embedding of direct quotations, propositional-type CCs are constructed with either a preceding CTP or a subsequent CTP in ČN. There are, however, fundamental differences. While structural types with preceding CTPs are followed by a full finite clause, mostly in an indicative form, and thus resemble Type 3 and Type 6 of Class I, those propositional-type CCs in which the CTP follows the CC usually demonstrate a factual verbal noun, functioning as a bound complementizer, with a possessive suffix and, depending on the specific pattern, potentially a case suffix (divergent patterns see below, Type 1b and 2b). In other words, left-branching CCs (i.e., those with a subsequent CTP) are non-finite.

Finite CCs with preceding CTP do not occur with the full typological inventory attested with quotative embeddings. They may display an optional intervening complementizer *ki(m)* but, naturally, never make use of the quotative particle *tep*.

Let us first investigate the non-finite complementation strategies with the CTP following the CC. In these complementation types, the predicate of the CC contains a factual verbal noun, usually *-GAN*, which is inflected by a possessive marker co-indexed with the subject referent. The subject of the CC, if overtly expressed at all, is mentioned in the unmarked (nominative) or in the genitive case. (The precise rules determining the case selection must be investigated comprehensively and language- or dialect-specifically. As the data for ČN are scarce, no rule can be identified for this variety.) The CC as a whole behaves like any noun phrase and accepts case suffixes depending on the combinational rules of the CTP.

There are CCs in the nominative case, which in a formal syntactic perspective enter a subject-predicate relationship with the CTP. These may typify subject clauses like in examples (25–27):

(25) *nā iš birlā vā ne kayfīyat birlā xan bolıanları mazkūr ermäs erdi*

'It was not mentioned with which deeds and circumstances they had become king.'

(36b)

(26) *bularniñ bir aš bišim xāmōš bolup mutaḥayyir bolıanı ol sababdın erdi*

'It was for this reason that they remained silent for a while and were stunned.' (52a)

(27) *xannı körgänim ošal boldı*

'This is how I have met the king.' (44a)

Example (27) requires some elaboration, as the occurrence of the factual verbal noun *-GAn* might come as a surprise at first sight. (Modern Standard Turkish, for example, would normally use the non-factual verbal noun *-mA* in a similar context, not the factual verbal noun *-DIK*.) In the present example, the meeting with the king is presented as actually having taken place, and the report of what happened precedes this sentence in the text (predicates in the indicative, i.e., presented as true). Thus, seeing the king is presented as a fact here (implying the proposition: ‘I have met the king’), and refers especially to the circumstances of the meeting, in a way resembling the verbal noun *-(y)Iş* (in its inflectional use in CCs) in Turkish (cf. Erdal 1998). Likewise, examples (28–29) reflect a usage of *-GAn* which deviates from the conventions in Turkish (where *iyi* ‘good’ as a CTP combines with the VNs *-mA* and *-(y)Iş*, but not *-DIK*), but which is well reconcilable with the options in other languages, as the English translation illustrates.

(28) *yağmur köp yayar mu tegāni yaxşı*
 ‘It is good that he asked (lit. ‘said’) whether there is much rain.’ (44a)

(29) *vā taqī sičqanni hām soryanī yaman ermās*
 ‘And it is also not bad that he asked about the rats.’ (44a)

The type <VN-POSS+CTP> is also attested with *yoq* as CTP, a combination which seems to encode propositional negation (“it is not the case that”) and produces a reading of emphatical negation. Expression of negation by complement clauses is occasionally attested in the languages of the world (Noonan 2007: 144), and some modern Turkic languages have developed negation patterns such as *-GAn yoq*. Thus, this type of negation with *yoq* is not surprising from a diachronic and comparative point of view.

(30) *dāšt vilāyatında ular bigin ‘ādil vā ‘ābid vā zābiṭ pādšāh kečkāni yoq turur*
 ‘In the steppe there has never been (lit.: passed) a king so just, pious and restrained as him (lit.: them).’ (49b)

As example (30) shows, the factual verbal noun *-GAn* in the scope of *yoq* produces an indicative reading. Below, it will be demonstrated that the modal verbal noun in *-(V)r* in the scope of *yoq*, by contrast, produces an intentional reading (see ex. 62–63).

Several examples of object clauses are also attested in ČN. In these cases, the verbal noun receives an accusative case marking. This type occurs with CTPs encoding notions from the domain of knowledge (ex. 31–32), with perception verbs (ex. 34), and with *verba dicendi* (ex. 35).

(31) *nā türliğ uruşlar, nā türliğ mājarālar bolyanin [...] ma ‘lūm qilip*
 ‘to find out what kinds of wars and adventures happened’ (37a)

- (32) *ol kelgän kiši nä aytyanin bilmän*
‘I do not know what that person who has come has said.’ (52b)
- (33) *andin soj nä bolyanin bilmädim*
‘I do not know what happened then.’ (57b)
- (34) *xanni ikki kiši kelip tutyanin kördüm*
‘I saw how two people came and captured the king.’ (57b)
- (35) *ol kiši ki keldi xanniñ ölgänin ayta keldi*
‘The person who has come has told you that the king has died.’ (52b)

A CC in the ablative occurs in the following example. The case is selected according to the predictable government rules of the CTP *xabardār* ‘informed (about)’.

- (36) *hēč kiši anij ölgänidin xabardār bolmadı*
‘Nobody received the information that he had died.’ (43a)

When the predicate of the non-finite CC is not verbal but nominal (i.e., a noun or an adjective), the copula particle *ekän* serves as a carrier auxiliary for possessive and case markers. An example in the nominative is (37), one in the accusative is (38).

- (37) *meniñ sendin yaşya ulu ekänim rāst*
‘It is true that I am older than you.’ (38a)
- (38) *men emgäklik ekäniñni körätururman*
‘I see that you are agonized.’ (55a)

There is also a possible strategy to complementize adjectival predicates by means of the denominal noun marker *-lik*, attested only twice in the text and exemplified in (39). From the data at hand, it cannot be established with certainty whether this is a free alternative to *ekän* for constructing a complement clause (with the predicate *az* ‘few’) or whether *azliq* is a bare noun here (‘if he sees our small number’); in other words, whether the suffix *-lik* functions as a derivational or an inflectional suffix, and whether (39) typifies a complement clause at all.

- (39) *nāgāh tay atip bizniñ azliqimizni körsä yaman turur*
‘It will be bad if suddenly the sun rises, and he sees that we are few/how few we are.’ (57a)

Another type, different from those mentioned above, leaves the verbal noun unmarked and attaches the possessive marking to the CTP. This type, which can be seen in example (40), is structurally similar to a noun compound in which the first member is a clause, and not unlike the Turkish example [*bir gözün kendisini gözetlediği duygusu*] ‘The feeling that an eye was watching him’ (Pamuk 1990: 72; the CC is given in square brackets). Both the Middle Turkic and the Modern Turkish examples are no relative clauses, of course, and do not mean *‘the information, which the king had died’ and *‘the feeling, which an eye observed him’, respectively.

- (40) *ol kelgän kişi [xan ölgän] xabarın keltürdi*
 ‘That person who had arrived brought the information that the Khan had died.’ (52a)

As for propositional-type CCs with CTPs preceding a finite clause, a frequent structure includes the complementizer particle *ki(m)*. As mentioned above, the predicate of the CC appears frequently in an indicative form. Examples (41–42) feature knowledge predicates as CTP, examples (43–44) the visual perception verb *kör-* ‘to see’ (where an actual visual perception is communicated in ex. (43), while ex. (44) demonstrates a metaphorical reading in terms of ‘to notice’), and examples (45–47) expressions with various tasks of text structuring. Example (47), while structurally analysable as a clausal complement, exemplifies a development towards an adverbial clause (purposive clause): The item *anıñ ücün kim* can be re-analysed in terms of ‘because’.

- (41) *ma ‘lüm bolyay kim bu faqır-i haqır [...] qadım xizmatkârlarından turur*
 ‘It shall be known that my humble self belongs to his old servants.’ (36b)
- (42) *čün šiban xan bildi ki bular farāyat boldılar läškärin yïydurdi*
 ‘When Šiban Khan understood that they relaxed, he assembled his soldiers.’ (40b)
- (43) *kördi ki bir tağ hēč qalmas*
 ‘He saw that one mountain never remains behind.’ (44b)
- (44) *ol yipni tutup olturğan kişi kördi ki farēšan sözläy başladı*
 ‘The man who held the rope noticed that he started to talk confusedly.’ (44a)
- (45) *anday boldi kim [...] biz faqırın kelip taftiış vâ taḥqıq qılur boldılar*
 ‘So it happened that they started to come to me and to interrogate me.’ (36b)
- (46) *yenä birisi alp atyuçi bahādur erdi anday kim hämyāyası yoq erdi*
 ‘Another one was a heroic archer, such that there was nobody on his level.’ (52a)

(47) *bu söz yalat oxşar anñj üçün kim ikki qavmdin ikki ittifāq birlä bir yerdä xan bolmaqi muşkil turur*

‘This opinion seems to be wrong because it is difficult to be king in one place with two alliances from two tribes.’ (46a)

The complementizer can also be omitted as in the following two examples:

(48) *kördilär qornñj taşında tört özgä şūratlıy kişilär başlarini qoyu salip oturur erdi*

‘They saw that outside the walls four persons with outlandish faces were sitting around, hanging their heads.’ (48b)

(49) *qamişnñj tübindä kördi bir yalañ terlik kiygän yigit sudin çiqip yüz töbän tüşüp ikki bükülüp qaltıray yatıp erdi*

‘In the depth of the reed he saw that a naked young man, only clad with a light shirt, had come out of the water and was lying on his stomach shivering.’ (55a)

A special case is seen in example (50), where the CC contains a question word, in this case *kim* ‘who’. In spite of their formal similarity, the question word *kim* and the complementizer *ki(m)* are, of course, synchronically distinct in function.

(50) *bilsäm [...] kim xan boldi*

‘May I know who became king.’ (36b)

Occasionally, the CC contains a mood form (Modality₂, Rentsch 2015) instead of an indicative:

(51) *bolay kim za ‘ifasi xatirinya tüşüp atlanay*

‘Perhaps he will remember his wife and mount the horse.’ (44b)

This construction overlaps with a frequent type of SoA-type CCs (see below, ex. 77–78, ex. 80). In the present case, however, there is a proposition ‘he will remember his wife and mount the horse’, which is evaluated for its truth value (‘maybe’). Thus, it is an epistemic expression. The construction is typologically similar to English (maybe < may be) and relatively widespread in the Turkic languages; for an almost identical construction in the Middle Oghuz Dede Qorqud Oğuznāmäläri (*ola kim* + OPT), cf. Rentsch 2011: 66, ex. (67).

Fully fledged epistemic items (Modality₃) are also attested in CCs with preceding CTP. In this example, *bolay* functions as an enclitic epistemic marker:

- (52) *ma'lūm turur kim [...] öz uruyün tamām qıryan bolıyay*
 'It is known that he must have killed his whole progeny.' (45b)

Finally, a few instances of imaginative or hypothetical constructions, involving the postposition *teg* 'like', occur as well in the text. In example (53) the CTP is the Persian element *gōyā* (originally the present participle of the *verbum dicendi* *guftan* but copied as a fossilized element into many Turkic languages), while example (54) contains the CTP *xayāl qıl-* 'to imagine'. Both examples represent propositions ('He had not been ill' and 'Heaven and earth collapse above us', respectively) transferred to a hypothetical world.

Table 2 summarizes the types of proposition-type CCs in ČN.

Table 2: Types of proposition-type complement clauses

Type	Structure	Examples
1a	<VN-POSS+CTP>	(25–30)
1b	<ekän-POSS+CTP>	(37)
2a	<VN-POSS-ACC+CTP>	(31–35)
2b	<ekän-POSS-ACC+CTP>	(38)
3	<VN-POSS-ABL+CTP>	(36)
4	<VN+CTP-POSS>	(40)
5a	<CTP+COMP+IND>	(41–47)
5b	<CTP+COMP+MOD2>	(51)
5c	<CTP+COMP+MOD3>	(52)
5d	<CTP+COMP+teg>	(53–54)
6a	<CTP+IND>	(48–49)
6b	<CTP+QW+IND>	(50)

SoA-type complement clauses (Class III)

As demonstrated above, in proposition-type CCs, non-finite complementation strategies of various designs compete with finite strategies, and in some domains, such as knowing and seeing, both non-finite and finite strategies are attested. In state of affairs-type CCs, where the complement does not have propositional value, an affinity to non-finite structures suggests itself. Such constructions are indeed frequently attested in ČN. However, there are also examples of SoA-type CCs with a finite verb form. These are generally Modality₂-items, specifically the optative in *-Gay* and the conditional in *-sA* (both inflectable for person), in one case also the voluntative 1.SG in *-(A)yIn* (ex. 79). In the constructions under discussion here, the original modal semantics of these items are bleached (i.e., *-Gay* no longer encodes a desire, and *-sA* no longer a condition) and their sole function is to subordinate the predicate of the CC to the CTP. This functional class of finite forms is commonly known as *subjunctive* (cf., e.g., Sandfeld 1930: 176), and in the typological formulation of this article it will be encoded as

SBJV, regardless of its origin as either conditional, optative, or volunative.

The semantic fusion between CTP and the predicate of the CC can be quite advanced in SoA-type CCs and may result in mono-clausal structures, which are not considered CCs by all scholars. Such constructions often encode event modality or deontic modality (Modality₁ and Modality₂, respectively), actional or manipulative notions ('let', 'request'), commentative meanings ('easy'), etc., in which the CTP assumes the role of an auxiliary, but there are also less conventionalized, "arbitrary" types of miscellaneous governed SoAs. As mono-clausal and bi-clausal constructions are highly similar in the Turkic languages (sometimes, they differ just in the presence or absence of a possessive marker), mono-clausal constructions are included in this paper. It must be emphasized that the constructions considered here are highly heterogeneous in terms of semantics, degree of conventionalization, and morphosyntactic function, and deserve detailed investigation in separate studies. In this paper, the formal typology of the items attested in ČN is focused on. The non-finite strategies will be considered first.

Examples (55–58) contain verbal nouns unmarked for possession and case. Formally, the CCs represent the subject argument of the CPT. The combination *-mAK bol-* in example (55) is a grammaticalized marker of participant-external possibility (cf. van der Auwera & Plungian 1998; Rentzsch 2015: 103–104), while the item *-mAK keräk* in example (56) is a necessity marker, in this context with a deontic reading. Example (57) evaluates the CC as 'easy', whereas *-mAK kesil-* is a phasal marker denoting 'to stop' (*kesil-* 'to be cut off').

(55) *ešitmäk bilä zabt qılmaq bolmas*

'It is impossible to grasp it through hearing.' (37a)

(56) *bularnı söylämäkkä öltürmäk keräk*

'Instead of talking, one should kill them.' (48b)

(57) *sen bizniñ içimizdä xan bolup bizgä baş bolsañ anı öltürüp andın açyımıznı almaq āsān turur*

'If you become our king and lead us, it is easy to kill him and take our revenge.' (52b)

(58) *qara kiši xan bolmaq mundın kesilsün*

'It must stop now that ordinary people become king.' (47b)

The next five examples typify a similar structure with an additional possessive marker indicating the subject of the CC. In example (59), the predicate of the CC is a neutral, non-factual nominalization, marked by *-mAKIİK*. The possessive suffix agrees with the subject, *yayı*, which is marked with the genitive here. The CC fills the subject slot of the CTP *qal-* 'to remain'. While example (57) above contained a CTP denoting 'it is easy', the CTP in example

(60) (=ex. 47) conveys the meaning ‘it is difficult’. The structural difference is that the possessive marker in example (60) refers to two (fictitious) persons mentioned in the preceding sentence. The CTP in (61) is *oxša-*, originally ‘to be similar, to seem’, here in the derived meaning ‘to be appropriate’. The verbal noun *-mAK* in the CC is marked with the second person singular possessive to mark the addressee as its subject.

(59) *tā bu çaqqa tegrü ‘āšī bilä yayiniñ qilič yalī bolmaqlıqı ol jihatdın qalıpturur*
 ‘The habit of insurgents and enemies being executed remains till this day for that reason.’ (40a)

(60) *bu söz yalat oxşar anıñ üčün kim ikki qavmdın ikki ittifāq birlä bir yerdä xan bolmaqı muşkil turur*
 ‘This opinion seems to be wrong because it is difficult to be king in one place with two alliances from two tribes.’ (46a)

(61) *muña el kün vilāyat berip öz qaşında saqlamayıñ oxşamayay*
 ‘It will be inappropriate that you give him people and a province and keep him at your side.’ (40a)

In the section on propositional-type CCs above, we saw the factual verbal noun *-GAN* in the scope of *yoq* with the reading of an emphatic negative indicative. Examples (62–63), contrastingly, contain the verbal noun *-(V)r*, which must have developed a modal meaning by the time of writing of ČN. The construction with *yoq* renders an emphatic negative intentional reading (‘we shall never/by no means’).

(62) *särkäş qilurimiz yoq turur*
 ‘We shall never revolt.’ (46b)

(63) *munıñ üčün ev elimzdän jalā’-i vağan bolurimiz yoq turur*
 ‘Thus, we shall never emigrate from our homes and our realm.’ (46b)

The CTPs *päs qıl-* ‘to stop’, *bärtaaraf qıl-* ‘to refrain from’ and *oxşat-*, here ‘to find appropriate’ (the causative of *oxša-* mentioned in ex. 61) govern CCs with a verbal noun in the accusative. Note that both the non-factual VN *-mAK* and the modal VN *-(V)r* are attested in the examples, partly with the same CTP (ex. 66–67).

(64) *ol hālda sözlämäkni päs qilyaysız*
 ‘In that case, you shall stop talking.’ (43b)

- (65) *soñıya qayta keñäš etip aqlanurni bärtařaf qıldı*
‘Then he held council again and refrained from mounting the horses.’ (58a)
- (66) *qan bay häm bu sözni ešitip bašda aqlanurni oxšatıp erdi*
‘And Qan Bay heard these words and first found it appropriate to mount the horses.’ (58a)
- (67) *munuñ yağısini buzup ketmäkni özümgә oxšata almayman*
‘I do not find it appropriate for myself to destroy his enemies.’ (58a)

An instance of a CC in the genitive case is seen in example (68). The CTP is marked with a possessive marker. This type of structure corresponds to a common Turkic genitive-possessive construction.

- (68) *özgә oylanlarındın ayrılıp yurtında bolmaqiniñ jihatı yuqarıda zıkr qılıpturbız*
‘We have mentioned above the reason why he had separated from [Jochi Khan’s] other sons and been in his own homeland.’ (50b)

Among the examples with a VN in the dative, a grammaticalized permissive item *-mAKGA qoy-* ‘to let somebody do something’ occurs in example (69), while various modal and utterance predicates in examples (70–72) combine with *-(V)r* plus the dative, a bound complementizer also found in some modern languages such as Tatar, Khakas, etc.

- (69) *tā rāstliq bilä xalāyıqlar arasında hıkm qılıp [...] birbiringä zılm ziyädaliq qılmağa qoymayaylar*
‘That they shall rule among the creatures and not allow them to do too much injustice to one another.’ (36a)
- (70) *barčasin ma ‘lüm qılıp xāñirlarında saqlarğa raybat qılıp*
‘to desire to find out everything and store it in the memories.’ (37a)
- (71) *emdi siz meni xanlaturğa yaxşı ‘ahd vā šarğ qılsañiz mašlaħatiniñizdin čiqmayın*
‘If you swear honestly to make me king, I shall conform to your advice.’ (52b)
- (72) *begim saçini qarağa boyadı xanğa tegärgä mayl qıldı*
‘The lady dyed her hair black and intended to marry the king.’ (53a)

A possessive marker is added in example (73) to indicate a subject different from that of

the CTP. *Ölär* is probably a verbal noun (lit. ‘dying’), not a deverbal noun, in this example (in spite of its translation into English as ‘death’).

- (73) *bizniñ ölärimizgä sabab bolup qiyāmatğa tegrü yaman atni betiñä alma*
 ‘Do not cause our death and acquire a bad reputation until the Day of Judgement.’
 (52b)

A CTP governing the ablative (*maqşūd* ‘intended’) is seen in the following example:

- (74) *‘ālam vä ādamni yaratmaqđin maqşūd anıñ zāt-i şarīf vä ‘unşūr-i laṭīfi erdi*
 ‘The aim of creating the world and mankind was [the Prophet’s] noble personality
 and charming origin.’ (36a)

Most of the subjunctive constructions occurring in ČN contain the complementizer *ki(m)* between CTP and CC. The semantic notions encoded by these constructions include desiderative and manipulative notions (‘wish’, ‘desire’, ‘request’, ex. 75–77), moral evaluations (ex. 78–80), and necessity (ex. 81).

- (75) *yārānlardıñ iltimās oldur kim [...] nāgāh ägär xaṭāsı yā ɣalaṭı väqi ‘bolmiş bolsa*
ɣalaṭni çiqarıp xaṭāsini rāst qılsalar
 ‘My request to my friends is that in case errors or mistakes have occurred, they
 correct them.’ (37a–b)

- (76) *tilär erdim ki [...] bilsäm [...] kim xan boldi*
 ‘I wanted to know who became king.’ (36b)

- (77) *maña dā ‘iya ol erdi kim bularnıñ aḥvālidiñ [...] bilsäm*
 ‘It was my desire to find out their situation.’ (36b)

- (78) *maña nä oxşar ki xan bolayman*
 ‘In how far it behoves me to become king?’ (38a)

- (79) *munāsib körmädük bu dāftärdä bitilgäy*
 ‘We did not find it appropriate to be written in this book.’ (44b)

- (80) *ravā bolay mu kim öz iyäm oyli turyanda men xan bolayin*
 ‘Would it be appropriate that I become king while my own master has a son?’ (47a)

- (81) *emdi sizgä vājib turur kim musulmānların başındin daf' qilyaysiz*
 'Now you must remove him from among the Muslims.' (49b)

The subjunctive constructions without complementizer particles seen in examples (82–83) encode necessity. In example (82), necessity takes a negation into its scope, producing the reading 'must not, shall not'. Note the similarity of the expressions in examples (81) and (83).

- (82) *kerāk erdi andaḡ qılmasañiz*
 'You should not have done so.' (46b)

- (83) *bālī sizgä vājib turur bu kāfirni musulmānlar başındin daf' qilyaysiz*
 'Yes, you must remove this infidel from the vicinity of the Muslims.' (50a)

While the complementizer *ki(m)* requires a fixed word order, with the CTP preceding the CC, subjunctive constructions without complementizer are potentially less restricted in their word order. In many Turkic varieties, *kerāk* 'necessary' combined with the conditional in *-sA* may (sometimes must) follow the CC (cf. Rentzsch 2015: 130–132). This word order is not attested for *kerāk* in the ČN, but there is an occurrence of *-sA bol-*, a grammaticalized item encoding participant-external possibility, which is also widely attested throughout the Turkic languages (cf. Rentzsch 2015: 113–115). In this construction, the CTP commonly follows the CC.

- (84) *laškariniñ oñi soñi yetüšdi laškäriniñ qiriyin körsä bolmas erdi*
 'The right side and the final part of the army came together; it was impossible to see the limit of the army.' (42b)

The attested structural types of SoA-type complement clauses are surveyed in Table 3.

Table 3: Types of SoA-type complement clauses

Type	Structure	Examples
1a	<VN+CTP>	(55–58)
1b	<VN-POSS+CTP>	(59–63)
2	<VN-ACC+CTP>	(64–67)
3	<VN-POSS-GEN+CTP-POSS>	(68)
4a	<VN-DAT+CTP>	(69–72)
4b	<VN-POSS-DAT+CTP>	(73)
5	<VN-ABL+CTP>	(74)
6	<CTP+COMP+SBJV>	(75–81)
7a	<CTP+SBJV>	(82–83)
7b	<SBJV+CTP>	(84)

Conclusions

The three major functional classes broadly related with clausal complementation investigated in this paper display a highly diverse picture even within Ötāmiš Hājjī's *Čingiz-nāmā*, which represents only a relatively short sample of a 16th century Middle Turkic idiolect. The investigation of further texts of Middle Qipchaq provenience and different Chaghatay varieties will certainly produce an even more colourful picture. The umbrella categories – embedded quotations (Class I), proposition-type complement clauses (Class II), and state of affairs-type complement clauses (Class III) – have been investigated by introducing abstract parameters – functional, morphological, and semantic categories – which produce abstract structural types that render the multitude of surface expressions comparable. This method establishes manageable inventories of types – roughly speaking nine types of embedded quotations, six types of proposition-type CCs, and seven types of SoA-type CCs. From the data we can infer that some possible types that are not attested in this text are coincidentally absent, such as, e.g., a type <VN-GEN+CTP-POSS> in Class III, which would fill a gap which distinguishes Type 3 from Type 1 and Type 4 of the same class, or a type <ekān-POSS-ABL+CTP>, which would complete Type 3 of Class II by analogy to Type 1 and Type 2, etc. Even so, we find some patterns which distinguish the three classes: The quotative particle *tep* is, not astonishingly, attested in Class I only; verbal nouns are most prolific in Class III but firmly established in Class II, too; in Class II, types involving a verbal noun mostly also contain a possessive marker, while in Class III possessive suffixes are more often dispensable as this class also includes same-subject constructions, etc. Two macro-types which are represented in all three classes are <CTP+COMP+CC> {I-6; II-5; III-6} and <CTP+CC> {I-3; II-6; III-7}. Interestingly, the type <CTP+COMP+CC>, one of the most pervasive types, is often considered alien to Turkic language structure.

It is also worth mentioning that direct speech is overwhelmingly more widespread in this text than indirect speech. The clearest example of indirect speech is example (35) (with the CTP *ayt-* ‘to say’), while example (25) (with the CTP *mazkūr* ‘mentioned’) and example (36) (with the CTP *xabardār* ‘informed’) are connected to the indirect communication of information in a broader sense, and in example (15) (with *ayt-*) and (16) (with *hukm qil-*) it is not entirely clear whether it represents direct or indirect speech.

In the long run, it would be promising to investigate the individual types identified in this micro-study in a more comprehensive perspective – either synchronically or diachronically – and to try to find expected types unattested in ČN in other Middle Turkic varieties. Other interesting studies could depart from classes of complement taking predicates (such as perception verbs, modal CTPs, *verba dicendi et sentiendi*, etc.), and explore the complementation patterns found with them, and their semantic implications. The distribution of structural types, and of concrete morphological material (such as in VN+CASE combinations) throughout the Turkic languages is another research domain in which much is still to be explored. The study of Turkic morphosyntax still has many interesting topics to offer.

Abbreviations

ABL	Ablative
ACC	Accusative
CC	Complement clause
ĈN	Ĉingiz-nāmā
COMP	Complementizer
CTP	Complement taking predicate
DAT	Dative
GEN	Genitive
IND	Indicative
MOD1	Modality ₁
MOD2	Modality ₂
MOD3	Modality ₃
OPT	Optative
POSS	Possessive
QW	Question word
SBJV	Subjunctive
SG	Singular
SoA	State of affairs
VN	Verbal noun

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Auwers, Johan van der & Plungian, Vladimir A. 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79–124.
- Aydemir, İbrahim Ahmet 2020. *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Boye, Kasper 2012. *Epistemic meaning. A crosslinguistic and functional-cognitive study*. (Empirical Approaches to Language Typology 43.) Berlin & Boston: De Gruyter Mouton.
- Brockelmann, C. 1954. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- Cristofaro, Sonia 2003. *Subordination*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Dik, Simon C. 1997. *The theory of Functional Grammar. Part 1: The structure of the clause*. Edited by Kees Hengeveld. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Dixon, R.M.W. 2006. Complement Clauses and complementation strategies in typological Perspective. In: Dixon, R.M.W. & Aikhenvald, Alexandra Y. (eds.). *Complementation. A cross-linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press, 1–48.

- Erdal, Marcel 1998. On the verbal noun in -(y)Iş. In: İmer, Kâmile & Subaşı-Uzun, Leyla (eds.). *Doğan Aksan Armağanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 53–68.
- Erdal, Marcel 2004. *A grammar of Old Turkic*. (Handbuch der Orientalistik 8/3.) Leiden & Boston: Brill.
- Ivanics, Mária 2017. *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Johanson, Lars 1995. On Turkic converb clauses. In: Haspelmath, Martin & König, Ekkehard (eds.). *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 313–347.
- Joseph, Brian D. 1983. *The synchrony and diachrony of the Balkan infinitive. A study in areal, general, and historical linguistics*. (Cambridge Studies in Linguistics 18.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Judin, V.P. & Baranova, Ju.G. & Abuseitova, M.H. (eds.) 1992. *Ütemiş-hadži. Čingiz-name. Faksimile, perevod, transkripcija, tekstologičeskie primečanija, issledovanie*. Alma-Ata: Gylym.
- Kafalı, Mustafa 2009. *Ötemiş Hacı'ya göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kamalov, İlyas (ed.) 2009. *Ötemiş Hacı. Çengiz-nâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kawaguchi, Takushi & Nagamine, Hiroyuki & Sugahara, Mutsumi (eds.) 2008. *Ötamiş Hāji. Čingiz-nāma. Introduction, annotated translation, transcription and critical text*. (Studia Culturae Islamicae 94.) Tōkyō: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Languages.
- Kehayov, Petar & Boye, Kasper 2016. Complementizer semantics – an introduction. In: Boye, Kasper & Kehayov, Petar (eds.). *Complementizer semantics in European languages*. (Empirical Approaches to Language Typology 57.) Berlin & Boston: De Gruyter Mouton, 1–11.
- Kornfilt, Jaklin 2007. Verbal and nominalized finite clauses in Turkish. In: Nikolaeva, Irina (ed.). *Finiteness. Theoretical and empirical foundations*. Oxford & New York: Oxford University Press, 305–332.
- Nikolaeva, Irina (ed.) 2007. *Finiteness. Theoretical and empirical foundations*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Noonan, Michael 2007. Complementation. In: Shopen, Timothy (ed.). *Language typology and syntactic description*. Vol. 2: Complex constructions. Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.
- Pamuk, Orhan 1990. *Kara Kitap*. Istanbul: İletişim Yayınları.
- Rentzsch, Julian 2011. Modality in the Dede Qorqud Oğuznameleri. *Acta Orientalia Hungarica* 64, 49–70.
- Rentzsch, Julian 2015. *Modality in the Turkic languages. Form and meaning from a historical and comparative perspective*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker 18.) Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Sandfeld, Kristian 1930. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. (Collection Linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris 31.) Paris: Librairie C. Klincksieck.

The Poor Man in Byzantium. Fragments of an Old Uyghur Tale

Yoksul Bir Kişi Bizans'ta. Eski Uygurca Bir Öykünün Fragmanları

Peter ZİEME¹

ABSTRACT

Two Old Uyghur fragments from Yarchoto in the Turfan Oasis can be assigned to a narrative that is not known to us in this guise from any previously known work. The manuscripts of the Berlin Turfan Collection were written sometime during the 10th to 12th century. The main topic of the text is the account of a caravan which brings merchants to Byzantium. A poor man wanted to join it but was rejected by the merchants whose purpose was to gain wealth and a luxurious life. The text culminates in a saying ascribed to the Buddha that one can achieve the fulfilment of all wishes only by listening to the Buddha's teaching.

Keywords: Old Uyghur, Berlin Turfan Collection, A caravan tale, Buddha's teaching

ÖZ

Turfan Vahası'ndaki Yarchoto'da keşfedilmiş iki Eski Uygurca bir hikayenin parçası, daha önce herhangi bir eserden bilinmeyen bir anlatıyla ilişkilendirilebilir. Berlin Turfan Koleksiyonu'nun el yazmaları 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan döneme aittir. Fragmanların konusu, tüccarları Bizans'a getirecek bir kervanın hikayesidir. Fakir bir adam kervana katılmak ister, ancak lüks ve zengin bir hayat peşinde olan tüccarlar tarafından reddedilir. Metin, insanın bütün dileklerine Buda'nın öğretisini dinleyerek ulaşabileceğine dair öğütte bulunur.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Berlin Turfan Koleksiyonu, Kervan hikayesi, Buda'nın öğretisi

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Peter Zieme (Prof. Dr.),
BBAW (Berlin-Brandenburgische Akademie der
Wissenschaften), Berlin, Germany
E-mail: ziemeppet@gmail.com
ORCID: P.Z. 0000-0002-8090-7707

Submitted/Başvuru: 07.09.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

27.09.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

28.09.2021

Accepted/Kabul: 29.09.2021

Published Online/Online Yayın: 30.11.2021

Citation/Atf: Zieme, Peter. "The Poor Man in Byzantium. Fragments of an Old Uyghur Talei." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 39-49.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.995198>

Introduction

When it comes to the turning of the wheel which is one of the well-known symbols of Buddhism, in the famous book on the life of the Buddha entitled *Lalitavistara*, the Buddha speaks to the Bodhisattva Maitreya: “Maitreya, such is the wheel of Dharma that the Thus-Gone One turns. It is when the Thus-Gone One turns this wheel that he is called a thus-gone one. Then he is called a perfectly awakened buddha, the one who naturally manifests, lord of the Dharma, the guide, the perfect guide, the complete guide, the captain, the one with mastery over all dharmas, and the lord of the Dharma”.¹ What is to mention here, is the epithet “captain”, in Sanskrit *sārvavāha* “caravan leader”. It appears quite often in the Old Uyghur texts.² There are forms like *sartavahe*³ derived from Tocharian as well as *sartbaw*⁴ derived from the Chinese rendering *sabao* 薩保. There are some scattered fragments from the life of Buddha, but the quoted passage is not among them.

After the Buddha’s enlightenment, the merchants Trapuṣa and Bhallika were the first laymen whom the Buddha met, as the *Catuṣpariṣatsūtra* reports in its frame story.⁵ The two merchants are the first to offer milk and honey as alms to the enlightened one. Not least because of this story, merchants belong to the repertoire of Buddhist narrators. The text presented here is literary in form, but a similar case may have a base in real events. As seen from the *Pūrṇāvadāna*, the caravan leader is described as follows: “A caravan-leader (*sārvavāha* [see Part V, n. 12, pp. 130-131]) is more than a merchant, however prosperous. The term refers to a man who organizes and leads long-distance, often foreign, trading expeditions, an expert not only in merchandise, but in men, pack-animals, trade-routes, trade-practices in different regions and countries, defense, etc. In the *Pūrṇāvadāna*, *sārvavāha*, by extension, is applied to one who organizes overseas trading expeditions, the most profitable and dangerous of all forms of commerce. The caravan-leader was at once a merchant and an adventurer, and the spread of Buddhism throughout Asia was intimately connected with his activities. Among the trading classes, the caravan-leader was a man who commanded great prestige.”⁶

The two fragments from Yarchoto in the Turfan Oasis can be assigned to a narrative that is not known to us in this guise from any previously known work. The manuscript presumably belongs to the heyday of the Western Uyghur Kingdom, i.e., it may have been written in the period from the 10th to the 12th century. The two fragments U 1880 (T II Y 60n) and U 1884 (T II Y 63e) of the Berlin Turfan Collection⁷ are small pieces presumably from one leaf, the former is from its

1 Followed by more than 20 pages of further epithets in the translation: “The Play in Full. *Lalitavistara*”. Translated by the Dharmachakra Translation Committee.

2 Zieme 2005.

3 HWAU 587b.

4 HWAU 588a.

5 Yakup 2006.

6 Tatelman 1988, 184.

7 Digitised images of the fragments can be viewed in the Digitales Turfan-Archiv (DTA) of the “Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften”.

right-hand end, the latter one from the left-hand end. The verso side bears the leaf number 93. The leaf is one of an extensive book in *pustaka* format written in a variant of the classical type of Uyghur script used for *sūtras*. It is unclear so far whether there are other fragments from the same manuscript. Here, because of the presumed textual connections, I consider the two fragments belong to one sheet, although this could prove to be a mistake if a parallel manuscript turns up.

As far as the two fragments allow, one can assume that the main topic of the text is a journey of a caravan which is to bring the merchants to Byzantium. A poor man had heard that one could become rich through trade, which is why he wanted to join this caravan. The merchants of the caravan reproach him for not having any trade goods and for carrying only a hollow stick. They apparently suggest that he should rather go back to his country of origin, because the rich merchants only trade in luxury goods and do not welcome a poor man at all. But the text accuses the rich business men of not listening to the Buddha's teaching, because that way all wishes are fulfilled.

Transcription of the recto side

U 1884

(recto)

- 01 [bay] bolmakl[1]g kūsūs-lāri kanar ārmiš
 02 tep [ä]šidü birlä ol [či]gay är äd[i] üküš
 03 tälim s[atıgçı]-lar kuvrag[1 birl]ä kavıšıp
 04 vorom elkä bargalı u[gra]tı anıj ok
 05 nä ärsär satıglık [yu]ñlak-lık ädi t(a)varı
 06 yok ä[r]di : t(ä)k kurug eligin ök tayak
 07 birlä barrı ärdi : [k]açan ol çıgay
 08 är vorom el-kä []
 09 ötrü [] []

(lacuna of uncertain length, at least 10 lines).

U 1880

(recto)

- 10 [] []
 11 atı[] är[] inčä [el-tä]
 12 uluš-ta ülgüsüz [ük]ü[š] bay b[arım]lık koti]
 13 -švari bayagut-lar bar-lar⁸ olar in[čä] ym[ä]
 14 sansız sakıš-sız a[l]kınčsız tälim ärdini
 15 yinčü äsriñü üküš ağı barım äd t[av]ar
 16 -larıg barča tükäl bar : näñ yänä satıg
 17 -[s]ız boş bermäzlär : nätäg s(ä)n kurug elgin

8 In the samples quoted in ED 353 *barlar* (*bar+* Plural suffix) is not attested. Generally, in Old Uyghur the form is rare, there are examples in Zieme 2012. Brockelmann 1954, p. 268 mentions *barlar* with the meaning of “mehrmals”, but this is not meant here. A special case can also be observed in Maue 2015, p. 349: *barlar antag*.

Transcription of the verso side

U 1884

(verso) üç öki⁹

- 18 [qo]vı tayakıñ alınıp bärü k(ä)lti[]
19 anı [tä]g ök kur[ug] elgin kovı ta[yakıñ]
20 /w// umtu[] öz eliñk[ä u]luş-uñ
21 -ka barır-s(ä)n [] ançulayu ymä kim-lär
22 -niñ kužal ä[d]gü k[ılı]nç-lıg yuñlak-lık
23 satıg-lık äd-läri t(a)varları yok [är]sär :
24 [] t(ä)ñri burhan-nıñ nomlug
25 [] ärigintä köni
26 [] ärür-lär katıg

U 1880

(verso)

- 27 []p a[]
28 []lzün-[l]är katıglanzun-lar ärdi
29 [t]ep [k]im kayu tınl(ı)g-lar yänä kañım(ı)z t(ä)ñri
30 [bu]rhan-nıñ küsüş-in sakıñm tapın
31 t[a]pl[ag]ın bütürüp bütkärip nom ärdiniğ
32 [ä]šitsär-lär tıñlasar-lar : ol tınl(ı)g-lar-nıñ
33 bütmgü kanmaga ymä nä küsüş-läri tapl[arı]

Translation

(recto)

(01-09) As soon as he heard that the desires (of the people) [to become rich] would be fulfilled, that [po]or man joined a band of merchants who had many numerous goods, and [intended] to go to the land of From (Byzantium). However, he had no goods and merchandise to sell and trade with (?). Only empty-handed he went with a staff. When that poor man [for going] to the land of From, then []

(lacuna)

(10-17) [] so in the land [] there are the [koṭi]śvara rich men¹⁰ with immeasurable [many] goods. They do not give freely or without payment the numberless, inexhaustibly many jewels, pearls, the various many goods, and merchandise. How [will you] with empty hands []

(verso)

9 'wyky > 'wy<r>ky for *örki* is a special term for the numbers 91-99 (from *bir örki* to *tokuz örki*) according to the high rank counting system ("Oberstufenzählung", cp. Clark 1996), cp. Ehlers 1983.

10 In Geng & Klimkeit 1988, ll. 547-548 *bay barılıg sansız üküš kotišvar bayagutlar*.

(18-26) [] with your [hollow] staff you came hither, [what will you do with] empty [hands] [and with] your hollow staff? It is better for you to go [back] to your own country. Likewise, now if one does not have consumable and saleable goods of kuśāla good deeds, [] of the divine Buddha's teaching according to the advice of the [] true [] they are, firmly []

(lacuna)

(27-33) “[] if only they had made an effort!” Now further, if any living being will fulfil and accomplish wishes, thoughts, demands, and precepts of our Father, the divine Buddha, and hear and listen to the sūtra jewels, then such living being's wishes still unfulfilled and unsatisfied [will be granted].

Some remarks

Vrwm = Byzantium. Roman-Chinese relations are a special field of research in Eurasian history, closely related to the history of the Silk Road. And this includes the relations between Rome/Byzantium and the early Turkic empires. The historical sources testify that the latter were global players. Since our text cannot provide any new insights apart from the toponym, this question will not be dealt with further here. In our narrative, the name for Byzantium is *vwrwm* with a clear Sogdian origin. *Frōm* is the abundantly attested Sogdian form. The resulting form, *vrwm*, is also known from other Old Uyghur texts besides *vwrwm*. More recently, the spelling *'wrwm* has been added. In chronological terms, one could establish the following sequence: *frwm* > *vrwm* > *vwrwm* // *'wrwm*.

There is some evidence in the Old Uyghur texts known so far. They attest first to the mention of Rome only in a translation of the Chinese Xuanzang biography. The fourth fascicle of the biography contains the following episode: T.L.2053.243c03-06. The Old Uyghur translation follows the original very closely and reads as follows:¹¹

Table 1. The original Chinese text, Old Uyghur, and English translations

No	Chinese Text	Old Uyghur translation	English translation
01	國東境有	balık öñdünintä	East of the city
02	鵲秣城	[...] tep balık ol	there is the city [鵲秣].
03	西北接	balık ke[di]n tagdın buluñı	The area to the northwest of the city
04	拂懷國	vrom birlä tutşı ol	is bordering on Vrom.
05	西南	balık kedin künt[ün] buluñınta	On the southwest of the city
06	海島有	taloy otrugınta	there is on sea island,
07	西女國	kedinki kunçuyılar balık ol	the western city of women.
08	皆是女人	anta barça kunçuyılar ol	There are all women.

11 HT IV (Edition Toalster 1977), p. 100, ll. 958-969. English translation of the Chinese original by Li: “On the eastern frontier of the country was the city of Ormus, and the northwest part bordered on the country of Hrom. An island to the southwest was the West Women's Country, in which there were only women without any men. It had many precious products. As it was a dependent of the country of Hrom, the king of Hrom sent men to mate with them once a year. It was their custom that when male babies were born, they were as a rule not brought up.” (Li 1995, 124).

09	無男子	är yok	There is no man.
10	多珍貨	üküş ärdini yinçü	(On) many jewels and pearls
11	附屬拂懷	vromluglar birlä satglaşur	they trade with the Vrom people.
12	拂懷王	vrom hanı	The Vrom emperor
13	歲遣丈	yılığa är idur	annually sends a man
14	夫配焉	oları birlä kavişgali	to join ¹² them.
15	其俗產男	olar birök urı tugursar	When they give birth to a male child,
16	例皆不舉	igidmüz	they do not raise (it). ¹³

In line 1, the previously described country (Chinese) / city (Old Uyghur) is *bolasi guo* 波刺斯國 = Pārsa, the central province of Persia. Xuanzang's travelogue says of the region: "The country of Pārsa is several myriad *li* in circuit, and is capital city, named Surasthāna, is over forty *li* in circuit. Since the territory is vast, the climate is different at different localities; generally speaking, it is warm. Water is channelled into the fields, and the people are rich and prosperous. The country produces gold, silver, brass, quartz, crystal, and other precious and unusual substances. Large pieces of brocade, fine ramie cloth, woolen carpets, and the like are exquisitely woven. There are many good horses and camels. Large silver coins are used for currency. The people are hot-tempered by nature and have no etiquette by custom. Their spoken and written languages are different from those of others (...). In the eastern part of the country is the city of Ormus, the inner city of which is not wide; the outer city is more than sixty *li* in circuit. The inhabitants are numerous and wealthy. The northeast region borders on the country of Hrum (...) To the southwest of the country of Hrum is the West Women's Country, which is an island. In it there are only female inhabitants without a single male. It produces various valuable goods and is a dependency of Hrum. Thus the king of Hrum sends men to mate with the female inhabitants every year, as it is their custom not to bring up any male baby born to them."¹⁴ The city of *humo* 鵠秣 is Hormuz, the island of Hormuz which lies to the east of the Persian mainland. The name is missing in the Old Uyghur version.

In line 4, the country *Fulinguo* 拂懷國, the old form for the toponym Rome / Byzantium, in a sense Persia's neighbour from a broad perspective, occurs. The Old Uyghur translation faithfully reflects the Chinese text and basically offers nothing new. As far as I know, there are no independent data on this subject in Turkish sources.

12 The meaning "to copulate" is mentioned in ED 588a (data from SYY).

13 A detailed documentation on the "Island of Women" according to Chinese and other Asian sources has been given by P. Pelliot (Notes on Marco Polo, II, 671 (sub femeles)): "According to Polo (Vol. I, 424-425), there were two islands near together, one called «Male» the other «Female», located 500 miles south of Kesmacoran, and another 500 miles south of these islands was Socotra. The inhabitants of the Male Island (and of the Female) were «baptized Christians», with a bishop placed under the authority of the archbishop of Socotra. The men of the Male Island only spent March, April, and May with the women of the Female Island. The women would bring up the children, but boys, when they were fourteen years of age (or «twelve» according to Z, VB, and R, a more likely age of puberty in tropical countries), were sent to the Male Island."

14 Li 1996, 349-350.

In Iranian studies, there is a discussion whether beside Byzantium (Eastern Rome) in Central Asia another Rome existed or not. H. Humbach discussed Phrom Gesar and the Bactrian Rome¹⁵. J. Dan writes: “In early Bon sources, From Gesar is always a place name, never a name of a person. (...) numismatic evidence (and also from the records of the T’ang Dynasty) (...) Fromo Kesaro, ‘Caesar of Rome’, was an epithet used by an eighth-century Turkish ruler in the larger area of Kabul”.¹⁶

In addition to the edited text from a Buddhist collection of stories, there is also an Old Uyghur Manichaean text which contains the term *vrwm*. It is a kind of a fairy-tale about an encounter of a Byzantine Emperor (*vrom hani*) with a certain Bar Han. In his catalogue, J. Wilkens calls the text “Historicizing narrative of the visit of a Byzantine ruler to a certain Bar Han.”¹⁷

Enriched by different sources, mainly through Xuanzang whose biography was translated into Old Uyghur, literati in the Uyghur Kingdom had knowledge of Rome / Byzantium as the westernmost Asian region.

Older records are the Old Turkic inscriptions from the period of the Second Türk Empire. On the occasion of the funeral service for a deceased Kagan even envoys from Byzantium come to the imperial centre to the nomadic centre of Ötükän.¹⁸ In a Christian text, not Rome, but Fars (Pars) is named as the westernmost country: “... in the grace and blessing [of the God Messiah may ...] in the east from the Tangut lands, in the west from the Fars lands”.¹⁹ Unfortunately, the context is too poor to give an understandable explanation.

It is thus not surprising that we encounter the name of Rome/Byzantium in completely different texts from the Old Turkic inscriptions till the end of the Yuan dynasty when the Old Uyghur period coined by the world religions of Manichaeism, Buddhism and Christianity had ceased.

Abbreviations

ED	Clauson
HT IV	Toalster
HWAU	Wilkens 2021
SYY	Oda
T	Taishō Daizōkyō

15 Humbach 1983, 303-309.

16 Dan 2011, 127.

17 Wilkens 2000, no. 59 (p. 84).

18 Sertkaya 1993.

19 Zieme 2015, 81.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynaklar

- Brockelmann, Carl. 1954. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Clark, Larry. 1996. The Early Turkic and Sarig Yugur counting systems, in R. E. Emmerick et al. (eds), *Turfan, Khotan und Dunhuang. Vorträge der Tagung "Annemarie v. Gabain und die Turfanforschung"*, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9-12.12.1994). Berlin, 17-49.
- Clauson, Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Dan, Martin. 2011. Greek and Islamic Medicines' Historical Contact with Tibet: A Reassessment in View of Recently Available but Relatively Early Sources on Tibetan Medical Eclecticism. In: *Islam and Tibet – Interactions along the Musk Routes*. Surrey/Burlington, 117-143.
- Dobrovits, Mihaly. 2021 Byzantium in Asia - Pur(u)m and Fulin. In: *Altaic and Chagatay Lectures. Studies in Honour of Eva Kincses-Nagy*. Edited by I. Zimonyi. Szeged, 143-145.
- Ehlers, Gerhard. 1983. Notabilia on the Old Turkic Upper Census, in: *Ural-Altai Yearbooks* 3 (1983), 81-87.
- Geng Shimin & Klimkeit, Hans-Joachim in Zusammenarbeit mit H. Eimer und J. P. Laut. 1988. *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit*, 1-2. Wiesbaden.
- Humbach, Helmut. 1983. Phrom Gesar and Bactrian Rome. In: P. Snoy (ed.), *Ethnology and History. Festschrift für K. Jettmar. Beiträge zur Südasiensforschung* 86. Stuttgart, 303-309.
- Li, Rongxi. 1995. *A Biography of the Tripitaka Master of the Great Ci'en Monastery of the Great Tang Dynasty*. Berkeley.
- Li, Rongxi. 1996. *The Great Tang Dynasty Record of the Western Regions*. Berkeley.
- Maue, Dieter. 1996. *Alttürkische Handschriften, Teil I. Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift*. Stuttgart (VOHD XIII,9).
- Maue, Dieter. 2015. *Alttürkische Handschriften, Teil 19. Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift, Teil 2*. Stuttgart (VOHD XIII,27).
- Oda, Juten. 2010. *A Study of the Buddhist Sutra Called Säkiz yükmäk yaruq or Säkiz törlüğün yarumiş yaltrimiş in Old Turkic, Text Volume*. Kyoto.
- Oda, Juten. 2015. *A Study of the Buddhist Sutra called Säkiz yükmäk yaruq or Säkiz törlüğün yarumiş yaltrimiş in Old Turkic*. Turnhout (Berliner Turfantexte XXXIII).
- Pelliot, Paul. 1959, 1963. *Notes on Marco Polo*. I-II. Paris.
- Sertkaya, Osman Fikri. 1993. Göktürk tarihinin meseleleri: Büyük Roma (İmparatorluğu) = BİZANS'ın Göktürk yazıtlarındaki adı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, İstanbul, 1993, 147-156.
- Tatelman, Joel Howard. 1988. *A Translation and Study of the Pūrṇāvādāna*. (Dissertation). Hamilton.

- Toalster, John Peter Claver. 1977. *Die uigurische Xuan-Zang-Biographie. 4. Kapitel mit Übersetzung und Kommentar*. Inaugural-Dissertation an der Justus Liebig-Universität Gießen.
- Wilkens, Jens. 2000. *Alt türkische Handschriften Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*. Stuttgart.
- Wilkens, Jens. 2021. *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch - Deutsch - Türkisch*, Göttingen.
- Yakup, Abdurishid. 2006. *Dišastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra*. Wiesbaden.
- Zieme, Peter. 2005. Notizen zur Geschichte des Namens *sart*, in: *Studia Turcologica Cracovensia* 10, 531-539.
- Zieme, Peter. 2012. Some Notes on Old Uigur Translations of Buddhist Commentaries. In: *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University for the Academic Year 2011* [= ARIRIAB], vol. XV, March 2012, 147-160 + pl. 10-11.
- Zieme, Peter. 2015. *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien / Old Uigur texts of the Church of the East from Central Asia*. Piscataway.

FIGURES

Figure 1: U 1884 recto

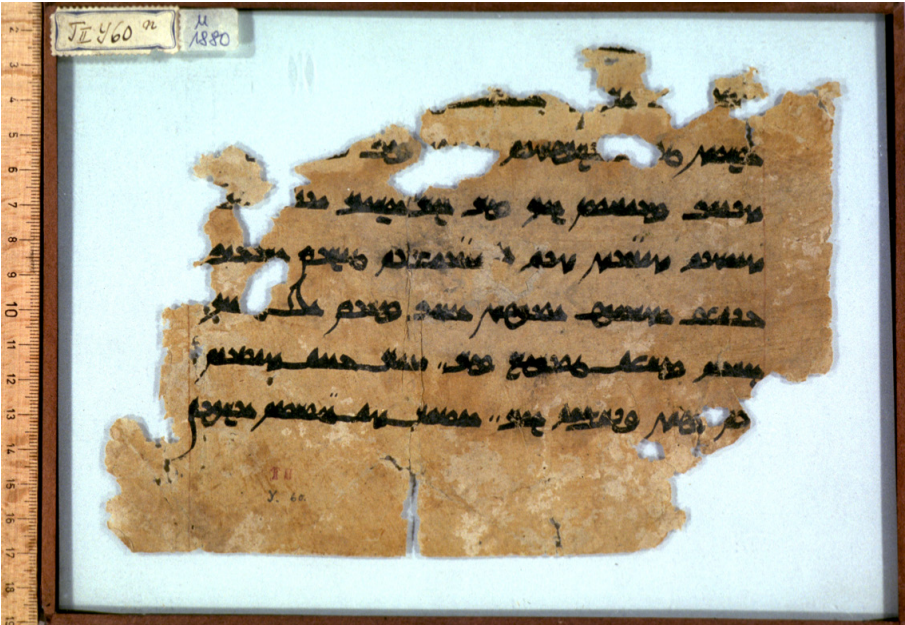

Figure 2: U 1880 recto

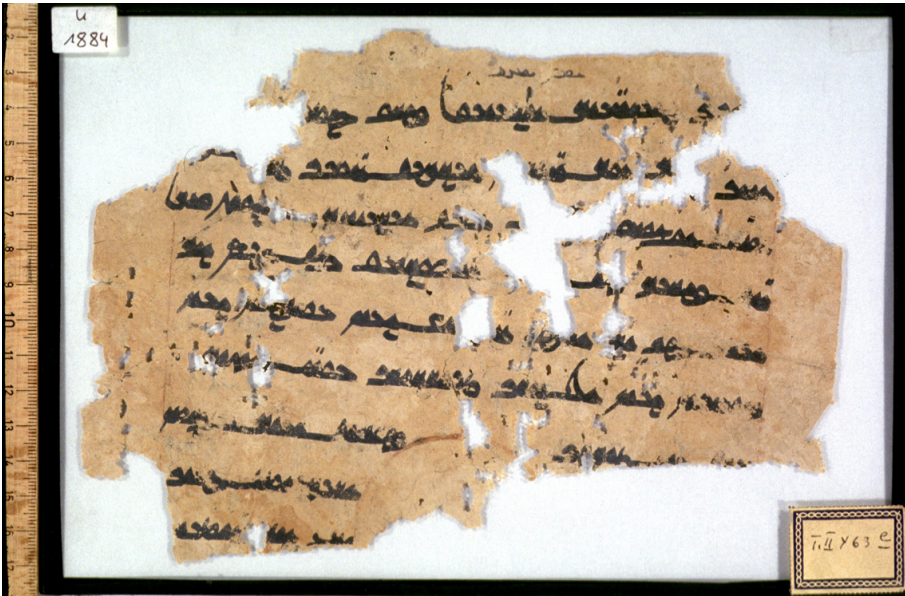

Figure 3: U 1884 verso

Figure 4: U 1880 verso

Türkitanuw Ğılımındaĝı Leksikografıyalıĝ Eñbekterdiñ Ornı men Mañızı

Türkoloji Araştırmalarında Leksikografi Çalışmalarının Yeri ve Önemi

The Evolution of Lexicography Studies in Turkology

Ergali ESBOSINOV¹

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Ergali Esbosinov (Doç. Dr.),
Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji
ve Çok Dilli Eğitim Fakültesi, Doĝu Dilleri ve
Tercümanlık Bölümü, Kazakistan, Almatı
E-mail: ergaliesb@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5477-2116

Submitted/Başvuru: 04.09.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

06.09.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

13.09.2021

Accepted/Kabul: 27.09.2021

Published Online/Online Yayın: 08.12.2021

Citation/Atfı: Kansoy, Umot. "Türkoloji Araştırmalarında Leksikografi Çalışmalarının Yeri ve Önemi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 51-64.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.990981>

TÜYİNDEME

Qazirgi uwaqıtta Ortalıq Aziyyadaĝı türki tilderi men Türkiya arasındaĝı guwmanihtarlıq sala, onıñ işinde tildik baylanıstar jan-jaqtı damuı üstinde. Buĝan türkitanuw ĝılımında özindik ornı bar *Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüĝü*, yaĝnıy *Türki tilderiniñ salıstırılmalı sözdiginin* jarıq körüwi misal bola aladı. Oıı sözdik jarıyılanĝannan keyin araĝa 30 jil salıp Türkistan Deklaratsıyyası qabıldanĝanı mälim. Muniñ bäri älewmettik-guwmanihtarlıq ĝılımdarĝa äser etip, türkitanuw men leksiykografiyalıĝ eñbekterdiñ bastı nazarda ekendigin pař etti. Şaĝın maqalamızda retı men iynine oray, türk tili-oris tili, oris tili-türk tili retinde jäne qazaqşa-orışsa, orışsa-qazaqşa sözdikter tuwralı mälimet bermekşimiz. Äsirese 20-řı ĝasır bastarında jarıq körgen leksiykografiyalıĝ eñbekterge şoluı jasad, sol däwirde ömir sürgen Şemsettin Sami, Ahmet Vefik Pařa sıyyaqtı qalamgerler men *Kamus-i türki* sözdigine toqtalmaqşımız. Sonimen qatar qazaq tili lekiykografiyasında özektiligin joymaĝan jekelegen eñbekterdiñ tüzilüw ereşeligin atap ötppekşimiz. Maqalamızda qazaq, oris, türk jäne qaraqalpaq tilderindegi derekter paydalanıldı. Maqsať, Türkiya men Orta Aziyyada jarıyılanĝan leksiykografiyalıĝ eñbekterdiñ özara iqpaldastıĝı men ortaĝ leksiykalıq qorına, tüzilüw ädisi, onıñ işinde grafiykalıq-fonetiyykalıq beynelenüwiniñ birizdiliginde nazar awdaruw bolıp tabıladı. Sebebi ortaĝ tariyxiy jädirgerimizdi odan äri zerttep-somdawımızda türki elderinde jarıq körgen leksiykografiyalıĝ eñbekterdiñ mañızı men ornı eselene arta tüşpek.

Kilt sözder: qazaq-türk leksiykografiyası, osman tili, *Kamus-i türki*, türkitanuw, jazba eskertkişter

ÖZ

Orta Asya'daki Türk dillerinin incelenmesi ile Türkiye'deki Türkoloji araştırmaları arasındaki ikili ve çok taraflı ilişkiler son zamanlarda yeni bir boyuta ve niteliksel bir deĝişime ulaşmıştır. Yeni bir yaklaşımın işareti olarak Ankara'da *Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüĝü* yayımlanmıştır. Bu sözlüĝün yayımından yaklaşık 30 yıl sonra Türkistan Deklarasyonu kabul edilmiştir. Filoloji alanı beşeri bilimlerin en geniş ve kapsamlı alanı olması nedeniyle, sözlük bilim bu alanın her zaman ilgi çekici bir konusu olarak kabul edilmiştir. Makalemiz, Türk dillerinin ortak manevi deĝeri olan tarihi ve uygulamalı sözlük çalışmaları hakkında veriler

sunmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında yayımlanan Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe ve Kazakça-Rusça, Rusça-Kazakça sözlükler hakkında bilgi verildikten sonra bu sözlüklerin eksiklikleri tamamlanarak yeniden yayımlanması gerektiği üzerinde fikir beyan edilecektir. Bununla birlikte Şemsettin Sami'nin hayatı ve eserine değinilecek, onun *Kamus-i Türki* sözlüğüne atıfta bulunan Kazakça, Karakalpakça ve Rusça eserler üzerinde durulacaktır. Ahmed Vefik Paşa, Şemsettin Sami gibi bütün Türk dillerinde, sözlük ve metin araştırmalarına paha biçilmez katkılarda bulunan bilim adamlarının çalışmalarının önemine dikkat çekilecektir.

Anahtar kelimeler: Sözlük Bilimi, Osmanlı Türkçesi, Kamus-i Türki, Türk ve Kazak Sözlükçülüğü, Türkoloji

ABSTRACT

The bilateral and multilateral relations between the study of Turkic languages in Central Asia and Turkology studies in Turkey have recently reached a new dimension and a qualitative change. A Comparative Dictionary of Turkish Dialects, published in Ankara, heralded the new approach. Nearly 30 years after the publication of this dictionary, the Turkestan Declaration was accepted. Our article presents data on historical and applied dictionary studies, the common moral values of Turkic languages. After giving information about Turkish–Russian, Russian–Turkish, Kazakh–Russian, and Russian–Kazakh dictionaries published at the beginning of the 20th century, we suggest the necessity of republishing these dictionaries by completing their deficiencies. In addition, we examine the life and work of Şemsettin Sami, and Kazakh, Karakalpak, and the Russian works that refer to his Kamus-i Türki dictionary. We focus on the importance of the work of scholars such as Şemsettin Sami, who made invaluable contributions to dictionary and text research in all Turkic languages.

Keywords: Dictionary, Lexicography, Ottoman Turkish, Şemsettin Sami, Kamus-i Türki, Turkology

EXTENDED ABSTRACT

Globalization and Turkey's independent humanitarian approach have replenished and modernized the direction of Turkic studies in Turkey. If we look at the background of this word, which has recently become the subject of various forums and meetings, there are many lexicographical works observed on the Internet. Some large-scale works exhibit the following characteristics of "globalization—the process of universal integration of structures, connections, and relationships in all spheres of social life on earth." In the encyclopedic definition of the Kazakh language, globalization is "the process of creating a new global political, economic, cultural, and information integrity." The meaning of the word "humanities," which entered the Kazakh language from the Russian language, is obvious: the science of social sciences, the in-depth study of the culture and history of the people. These three words from the encyclopedic dictionary are the best example of lexicographic works as lexicography is the "theory and practice of dictionary creation."

Because philology is the broadest field in the humanities, lexicography is historically considered an attractive and fascinating topic. We begin with an article by RG Aganin in the journal "Soviet Turkology," published by the Academy of Sciences of the Soviet Union, titled "Turkish lexicography in the USSR (1917–1977)." It includes information on when, where, and by whom Russian–Turkish and Turkish–Russian bilingual dictionaries, from Western languages to Turkish and from Turkish to Western languages, were published and includes special dictionaries covering distinct industry terminology, such as the textile industry. Analyzing the significant achievements of the Communist Party of the Soviet Union per the rhetoric of that time, the article points out that the proletarian policy had a positive effect on neighboring Turkey. Republic of Turkey 1928 He noted that the transition to the Latin alphabet led to the

rapid spelling, orthographic, and spelling principles. Such radical changes became the focus of Turkologists in the Soviet Union.

The first Turkish-Russian dictionary, featuring the altered spellings from the adoption of the Latin alphabet, was authored by VA Gordlevsky and published in Moscow in 1930. After its publication, the second Russian-Turkish Dictionary, edited by VA Gordlevsky, was published in Moscow in 1931 with the participation of DA Magazanik, AB Abdurakhmanova, and Levin. As a footnote, this dictionary, published in 1927, consists of 40,000 lexical units and is used from the “İmlâ luğati” İstanbul, 1928, spelling dictionary.

The bilateral and multilateral relations between the study of Turkic languages in Central Asia and Turkology studies in Turkey reached a new dimension and a qualitative change when A Comparative Dictionary of Turkish Dialects, published in Ankara, heralded the new approach. Nearly 30 years later, the Turkestan Declaration was accepted. Our article presents data on historical and applied dictionary studies, the common moral values of Turkic languages. After giving information about Turkish–Russian, Russian–Turkish, Kazakh–Russian, and Russian–Kazakh dictionaries published at the beginning of the 20th century, we suggest the necessity of republishing these dictionaries by completing their deficiencies. In addition, we examine the life and work of Şemsettin Sami and Kazakh, Karakalpak, and the Russian literature that refers to his Kamus-i Türkî dictionary. We focus on the importance of scholars such as Şemsettin Sami, who made invaluable contributions to dictionary and text research in all Turkic languages.

Lexicographic works in Turkic languages are diverse and in abundance. There are hundreds and thousands of dictionaries in individualized Turkic languages. In our article we have been able to mention only a few of the people and works that have contributed to the publication of such works. The works of any Turkic language in this direction stand out for their original fulfillment and content-lexical diversity. In the middle of the new century, the study of Turkic languages began to replenish and re-invent itself, relying on the works of such scholars as Mehmet Fuat Köprülü, Talat Tekin, Ahmet Baitursynov, Amir Najib, who set the course and channel of general Turkic studies decades ago. The study of the Turkic languages, by comparing with each other, is gaining momentum. From this point of view, all of us are obliged to make scientific works and publications on the study of Turkic languages an ordinary form of scientific and practical use, regardless of their language, country or publication time.

Kirispe

Soñğı uwaqıttarda elimizdeki türkitanuw ğılımınıñ bağıt-bağdarı jañaruw men tolıǵuw üstinde ekendigi mälim. Buǵan dünüyejüzi elderine tän ortaǵ üderis, - jaxandanuw sıyyaqtı jalpıwlttıq deñgeydegi iri özgerister ıqpal etüwmen qatar, elimizdiñ güwmanıytarlıq bağıttaǵı derbes közqarası da äser etkeni belgili. Soñğı uwaqıttarda ärtürli minberler men otırıs, pikirtalastardıñ obektisi bolıp jürgen bul sözdiñ astarına qarasaq tüptörkinin ayqındaytın sözdik, yaǵnıy leksiykografiyalıq eñbekter molınan kezdesedi, munı internet jelisinen körip-bayqaw qıyın emes. Al keybir iri kölemdi eñbekterde mınaday sıypattamaların körüwge boladı: “Jahandanuw – jer betindegi qoǵamdıq ömirdiñ barlıq salalarındaǵı qurılımdardıñ, baylanıstar men qarım-qatınastardıñ ämbebap birinǵaylanuw üderisi”¹ Qazaqtıldı entsiyklopediyalıq anıqtamada: Jahandanuw degenimiz - “jaña jalpıälemdik sayasıy, ekonomiykalıq, mädeniy jáne aqparattıq tutastıq qurılıwınıñ ürdisi”² Al qazaq tiline orıs tilinen engen güwmanıyardıq ğılım söziniñ törkini de ayqın bolsa kerek: “Xalıqtıñ mädeniyeti men tariyxın tereñ zerttewge beyim qoǵamdıq ğılımǵa qatıstı ğılım”³ Osı üş sözdiñ anıqtamasın entsiyklopediyalıq sözdikten, yaǵnıy leksiykografiyalıq eñbekterdiñ eñ üzdik ülgisinen aldıq. Sebebi leksiykografiya “Sözdik jasawdıñ teoriyyası men praktıykası”⁴

Güwmanıytarlıq ğılımdar arasında fiylologiya bağıtı asa keñ jáne jan-jaqtı bolǵandıqtan, sonıñ quramdas bölige leksiykografiya salası qaşanda tartımdı da qızıqtı taqırıp retinde tanılǵan. Şaǵın maqalamızdı Keñes Odaǵı Ğılım Akademiyyasınıñ “Sovetskaya tyurkologiya – *Keñes türkitanuwi*” juwrnalındaǵı R.A.Aganinniñ “Turetskaya leksiykografiya v SSSR” - *KSRO-da türk leksiykografiyası (1917–1977)* taqırıbındaǵı maqalasın bastamaqşımız. Munda orısşa-türkşe, türkşe-orısşa ekitildi sözdikterden bastap batıs tilderinen türk tiline jáne türk tilinen batıs tilderine qatıstı sözdikterdiñ qaşan, qayda, kim tarapınan jarıyılanǵanı tuwralı aqparatpen qatar, toqıma önerkäsibi sıyyaqtı jekelegen sala termiynologiyasın qamtıǵan arnayı sözdikter tuwralı da mälimet berilgen. Maqala sol дәwir ritorkasına say Keñes Odaǵı Kommüwniyistik partiyyasınıñ zor jetistikterin saralay kele, proletariyattıq sayasattıñ körşiles türk eline de oñdı ıqpal etkenine nazar awdaradı. Türkiya Respublikasınıñ 1928 j. latinnegzdi alfaviytke köşüwi türk leksiykografiyasınıñ qarqındı damuwına sebep bolǵandıǵın atap ötedi. Bul jaǵday orıs tiline qatıstı türk sözdikteriniñ orfografiyalıq, orfoepiyalıq jáne emlelik priyntsiypterin qayta qarawǵa serpin bergendigin, munday tübegeyli özgeris Keñes Odaǵı türkitanuwşı ğalımdarınıñ jiti nazarında bolǵandıǵın bildiredi. Osınday özgeris, yaǵnıy latinnegzdi alfaviyten tuwındaytın erejelerge say tuñǵış türk–orıs sözdigi V.A.Gordlevskiydiñ avtorlıǵimen Mäskewde 1930 j. jarıq körgen. Osı jarıyılanımnan keyin V.A.Gordlevskiydiñ redaktsiyyasınıñ tolıqtırılıp tüzetilgen ekinşi orısşa-türkşe sözdikti D.A.Magazanik A.B.Abduraxmanova men İ.V.Levinniñ

1 İ.İ. Mazur, A.N. Çumakov, “Globalistyka” Mejdunarodniy, mejdiystsiypliynarnıy, entsiyklopediyçeskiyy slovar. (Moskva: ELİYMA: Piter, 2006), 1160.

2 Ä.Nisanbayev, “Qazaqstan”. *Ultıq entsiyklopediya*. 3 tom, (Almatı: Qazaq entsiyklopediyası 2001), 610.

3 T.Januzaqov, *Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi*. (Almatı: Dayk-Press baspası, 2008), 180.

4 Januzaqov, *Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi*, 570.

qatısuwımen 1931 j. Mäskewde jarıyılardı. Şağın eskertpe retinde osı sözdik jumısı 1927 j. bastalğanın jäne 40000 leksiykalıq birlikten quralğanın jäne *İmlâ luğati*, İstanbul, 1928. orfografiyalıq sözdiginen paydalanılğanı tuwralı mälimet beredi.

Osı maqaladağı mälimet boyınşa 1935 – 1975 jıldarı arasın qamtığan merzimde jariq körgen orıssa-türükşe, türükşe-orıssa sözdikterdiñ taqırptıq-mazmundıq körinisteri: neologiyzm – 1 märte, toqıma önerkäsibi – 1, äskeriy – 5, tilaşar – 3, sözdik – 6, qalta sözdigi – 1 märte jariq körgen. Maqala jalğasında orıssa-türükşe jäne türükşe-orıssa sözdik tüzüw barısında mına ädebiyetti qoldanuw usınılğan: “A.A.Yuldaşev. Priyntsipi sostavleniya tyurksko-russkix slovarey – *Türki tilderi-oris tili sözdik tüzüwdiñ priyntsipyteri*. Mäskew, 1972 j.; A.N.Kononov. Oçerk istoriyiy izuçeniyya turetskogo yazıka – *Türük tilin üyrenüw tariyxınan oçerkter*. Leninygrad, 1976 j.”.⁵ Osı turğıdan alğanda türük tilinde orındalğan leksiykografiyalıq eñbekterdiñ tolığaraq biybliyografiyasın Nadir İlhanıñ eñbeginen körüwge boladı.⁶

Sonımen qatar töte jazuwmen jariq körgen *Orıssa-qazaqşa äskerlik atawlar* basılımu tuwralı ayta ketken jön. Kitaptıñ işki muqabası “Jer jüziniñ eñbekşileri, birigiñder!”, dey kele “Bilim keñesiniñ uyğaruwımen ataw kemesiyesiniñ awdarğanı”, dep jalğasadı. Odan keyin; “Awdarğan: A.Ümbetbayeva. Töñkeristik Şaruwa Qızıl Armiyasınıñ Jarğılıq komiyssiyasınıñ basılımu, Kızıl-Orda 1926 j.”, dep orıssa jazılğan. 2005 j. kirill qarpimen jarıyılalğan nusqasınıñ şağın tüyiniñde bılay degen: “Bul eñbek XX ğasırdıñ jıyırmasınşı jıldarı Qazaq bilim kemesiyesiniñ törağası Axmet Baytursınulı bastağan qazaq zıyyalılarınıñ resmiy bekitip, alğaş bastırıp şığarğan termiynologiyyalıq sözdikterdiñ biri. Sözdikke Qazaq bilim komiyssiyasınıñ 1925 jıldıñ qazanınan 1926 j. mawsımına deyingi aralıqta ötken mäjilisterinde qabılğan atawlar engen”. Kitaptıñ mazmundıq qurılımu: “Alğısöz. Orıssa-qazaqşa äskeriy atawlar (A-Ya). Besatardiñ atawları. Jarlıqtar (komandı). Orıssa-qazaqşa äskerlik atawları jöninde jazılğan pikirler. Äsker kitaptarı (oylasuw retinde). Termiyn tuwralı (Basqarmağa tüsken maqalalardan). Tağı da jat sözdi qoldanuw tuwralı”. Sözdik orıs tili alfaviyti negizinde tüzilip A qarpi 90 söz, B-152, V-176, G-113, D-146, E-6, J-16, Z-129, I-47, K-226, L-75, M-129, N-129, O-165, P-284, R-115, S-172, T-35, U-34, F-35, X-14, Ts-15, Ç-10, Ş-29, Şç -1, Ye-11, Yu-5, Ya-4 retinde berilgen. Nazar awdaratın tusı “vintovka” *besatar* dep awdarılıp, qosalqı bölşekteri men is-äreketke baylanastı 121 sözben jabdıqtalğan. Al “pulemet” *oqşaşar* dep, tiyisinşe 109 atawğa iye bolğan. Qazirgi kezde *buyırıq* mağnasındağı söz *jarlıq* dep awdarılıp, 38 buyırıq söz berilgen. Al kitap soñında “Eñbekşi qazaq” gazetinde “Oqıtuwşı” laqap atımen, sonday-aq Mansur, Aqımet avtorlığınan 1928 j. 17 mamır, № 109; 53 (1080); 21 (1048) sandarındağı maqala men eskertpelermen qosa ärtürlü jıynalı, talqılawlardan üzindi berilgen, bul sol kezdegi Qazaq bilim komiyssiyasınıñ xalıqpen kerı baylanıstı belsendi жүrgizgenin körsetebilgen.⁷

5 R.A.Ağanın, “Turetskaya leksikografiya v SSSR (1917-1977)”, *Sovetskaya tyurkologiya*, № 3 (1978), 80-91.

6 Nadir İlhan, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, (Elazığ: Manas Yayınları, 2007).

7 A.Ümbetbayeva, “Orıssa-qazaqşa äskerlik atawları”, (Qızılorda: Izdaniye glavnoy Ustavnoy komiyssiyiy, 1926), (IC-Сервис ЖШС, Астана, 2005), 132-134.

Türkiya Respublikasında erterek uwaqıttarda jariq körgen leksiykografiyalıq, tekstologiyyalıq, salalıq awdarma, termynologiyyalıq, tariyxıy qoljazbalarĝa qatıstı basılmdar äli de bolsa qazaqtıldı zerttewlerge tolıqqandı enip, ğılımıy aynalımqã siñisip ketti dep ayta almaymız. Osı orayda Osman İmperiyyasınıñ soñĝı däviri men Türkiya Respublikası arasındaĝı ruwxanıy jäne intellektüwaldıq dänekerdiñ belsendi ökilderi men olardıñ qundı eñbekterin ayta ketken orındı bolmaq. Qazaqstanda Anadolu eliniñ leksiykografiya salasında qajırılı eñbek etken jäne sözdik tüzüw isiniñ jüyeli türde jañĝıruwına türki bolĝan Ahmed Vefik Paşa, Şemsettin Sami sıyyaqtı ĝalımdardıñ şıĝarmaları tuwralı derekter öte az nemese joqtıñ qası. Buĝan qaraĝanda türük leksiykografiya mektebi jäne osı saladaĝı iri jariyılanımdar men avtorları tuwralı ğılımıy aqparattardı tolıqtıruw men kölemin ulĝaytuw özekti is bolsa kerek.

“Şemsettin Sami – öz däviriñiñ ädebiyettanuwşı-tilşi ĝalımlı, til reformatorı, aĝartuwşı jäne osmantildi derektermen qosa qıpşaq-oĝız jazba eskertkişterdi jıynap-zerttewşı retinde tanıladı. Ol köne türki ruwniyalıq jazba eskertkişterimen qosa “Kodeks–Kumanikus”, “Qutadĝuw Bilig”, “Kitab äl-İdrak” sıyyaqtı bastı-bastı qıpşaq jazba eskertkişteri jöninde qundı pikirler aytqan. Biraq köptegen şıĝarmaları közi tirisinde türli sebeptermen jariyalanıp ülgermedi. Şemsettin Sami 1886 j. Osman eli tariyxındaĝı eñ alĝaşqı 2 tomdıq fransuzşa-türükşe sözdik qurastırıp *Kamus-ı Fransevi* dep atasa, 1896-1897 jıldarı, öziniñ aytuwınşa 2000 betten turatın arapşa-türükşe sözdiginiñ alĝaşqı 504 betten turatın böligin jariyalaydı. Al 29085 sözdi qamtıĝan 1574 bettik *Kamus-ı Türki* sözdigi tuñĝış ret 1901 j. “İkdam” gazetinde jariq köredi”.⁸

Ş. Sami tuwralı derekti öz aldına iri leksiykografiyalıq eñbek bolıp tabılattın İslam Ensiklopediyyasınıñ körüwge boladı, munda Fraşeri, Abdül (1839-1892). Alban patriyotı jäne sayasıy qayratkeri degen taqırıppen berilgen. Derekte Ş.Samidiñ sayasıy közqarası men qoĝamdıq belsendiligi söz bolıp, sol dävirdegi Balkan tübegi men Türkiyanıñ batıs öñirlerindegi orın alĝan sayasıy axuwal, onıñ işinde til men mädeniyet jäne jer mäselesi turĝısındaĝı patriyottıq is-äreketteri bayandaladı: “Abdül Bey bolgar, grek, serb jäne Karadaĝ jurtsılıĝınıñ batıstıq Rumeli koalitsiyyasına arqa süyep Albaniyanı bölşektew äreketine qarsı şıqqan. Ol Osman memleketiniñ tariyxıy-geografiyalıq tutastıĝın qorĝap qaluw üşin jan ayamay eñbek etti. Qalıptasqan jaĝdayĝa oray äskeriy qaqtıĝısqa tikeley aralasıp grek pen Karadaĝ jurtsılıĝına qaruwlı toytarı berip, jekelegen öñirlerdiñ Osman protektsiyyasında qaluwın qamtamasız etti. Albaniyanıñ *Gega* jäne *Toska* eldi mekenderinde ornıqқан katolik jäne xristiyan separatiysterin awızdıqtap, Osman eliniñ ıqpalın ustap qaluwĝa atsalıstı. Albaniya täwelsizdigin jariyalaĝanĝa deyin öz eliniñ sayasıy derbestigi üşin jan ayamadı. Abdül Beydiñ basqa şıĝarmalarımen qosa şaĝın 4 kitabı Stambuldan Albaniyadaĝı qızı Ämiynanıñ qolına tiygenimen I. Düniyejüzilik soĝıs kezinde joĝalıp ketken. Abdül Bey Prizren Xatralı – *Prizren estelikleri* jäne Zıyndan Yadıgarı – *Zıyndan jädigeri* attı eñbeginde Albaniya Prizren qawımdastıĝınıñ tariyxı jäne öziniñ sayasıy belsendiligi tuwralı mälimet bergen. Grek tilinde orındaĝan osı eñbeginde

8 Ali, Çiçek, “Sözlük Bilimi Açısından *Kamus-ı Türki* Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2009), 183-193.

qoldanğan ädebiyetter tizimin atamay 1877-1881 jıldarı arası grek-alban qarım-qatnası jayında söz qozğaydı. Atı belgisiz üşinşi eñbegi Fraşeri awılınıñ tariyxı tuwralı, al törtinşi jazbası otbası tuwralı alban tilindegi 30 bettey esteligi bolıp tabıladı.⁹

Ş.Samidiñ “Kamus-ı Türki” sözdigi keñes dâwirinde de, qazir de negizinen Resey Federatsiyyası ğalımdarınıñ nazarında bolğandıǵın köre alamız. Mısalı, 2010 j. jariyyalanğan *Uçeniye zapiski Kazanskogo universiteta. Gumanıyarnıye naukiy – Qazan uniyversiyetiniñ ğılımy jazbaları. Guwmanıyartlıq ğılımdar* attı jıynaқта orın alğan: “Türki tilderiniñ qazirgi Oğız tobında –**çın** sözi qoldanısta joq. Alayda bul söz Ş.Samidiñ “Kamus-ı Türki” sözdiginde “turaqtı söz tirkesterinde kezdesedi” degen eskertpemen berilgen: “*çın ‘sahih, sadık>: çin sabah = sahh sadık* – yalnız bu tabirde müstameldir (KT, s. 533), yaǵnıy “**şm, şındıq, aqıyqat** degen maǵına beredi”¹⁰, dep atap ötken. Budan basqa derek 2019 j. Mäskewde jariyyalanğan ujımdıq monografiyadan alındı: “-**bitikçi** sözi I Süleymeniñ bassılıǵına deyingi dâwirde beri qoldanısta, biraq şamamen jüz jıldan beri qayta jangıruw negizinde **beylikçi** formasın alğan. Uwaqt öte kele **bitikçi** söziniñ özgeriske uşırağan varyantı bolıp, qoldanuşılıarı da azaya bastağan. “Kamus-ı Türki” sözdigindegi anıqtamalıqtarda *beylikçi* sözi *bitikçi* söziniñ özgeriske uşırağan forması dep körsetilgen (Ş.Sami 1900: 299, 329.)”¹¹

Joǵarıda atap ötken Reseylik ğalım R.A.Aganinniñ sözdikke qatıstı zerttewleriniñ biri 1961 j. jariy kördi: Aganın R.A.Slovar “Kamus-u tyurki” Şemsettiyna Sami Fraşey: (İz ıystoriyiy turetskoy leksiyoğrafiyiy – *Türik leksiyoğrafiyya tariyxınan*) // Kratk. soobşç. Institut narodov Aziyiy (AN SSSR). – № 11. Yazıkoznaniye. – 1961. 87–99 b.¹²

A.N.Kononovtiñ *Grammatika sovremennogo literaturnogo turetskogo yazıka - Qazirgi ädebiy türük tiliniñ grammatiykası* oquwlıǵında Ş.Sami tuwralı mınaday mälimet bar: “Türkiyada ulttıq alfaviyetti jetildirüw mäselesimen Ahmed Vefik-Paşa (1823-1891), tanımал ğalım, memleketlik qayratkeri Ebu-z Ziya Tevfik (1849-1913) jäne ädebiyettanuşı, leksiyoğraf, qoǵam qayratkeri tegi alban Sami Fraşeriy (1850-1904) atsalıstı. Ötken ğasırdıñ soñında Konstantinopolde Ş.Sami (Fraşeri) latin grafiykasında “Albandardıñ ulttıq alfaviytin” jariyya etti. Ş.Samidiñ munday isi türük juwrnaliysi Süleymen Tevfiktiñ nazarın awdardı. S.Tevfik türük tiliniñ lattınnegizdi alfaviytin tüzip şıqtı. Ekewiniñ munday äreketi ükimettik mekemelerdi bey-jay qaldırmaq “... imperiyanıñ qawipsizdigi men islam birliğine qawip töndirdi” degen jelewmen quwdalawğa duşar boldı”. Odan äri A.N.Kononov Ş.Samidiñ tek qana qoǵamdıq-sayasıy belsendiligine nazar awdarmay, ğılımy eñbekteri, onıñ işinde “Kamus-ı Türki” sözdiginen jekelegen epiyzotardı alğan: “**kolay-la-mak** – is-qıymıldıñ sın-sıypatın bilidiretin estiktiñ awıspalı

9 Muhammed Aruçi, “Fraşiri, Abdül”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 13 cilt.), 194-195.

10 A.R. Rahimova, “Leksiyçeskiye sredstva vırajeniyya obşçey polojiytelnoy/otriytsatelnoy otsenkiy çeloveka v tatarskom i drugih tyurkskih yazıkah”, *Uçeniye zapiski Kazanskogo universiteta. Gumanıyarnıye naukiy*, 152/6 (2010), 89.

11 Ş.H. Akalın, “Obrazovaniye slov v turetskom yazıke putem obnovleniyya”, *Sözüm Munda Qalır, Barrı Bu Özüm... Scripta in Memoriam D.M.Nasilov. Kollektivnaya monografiya*. (Moskva: İzdatelstvo MBA. 2019), 54.

12 <http://twesco.org/ru/2018/10/07/66/> (qrküyek, 2021 j.)

forması (Şemsettin Sami “Kamus-ı Türki”, 1109 b.)”. Al osı eñbeginiñ “Çlenı predlojeniyy - *Söylem müşeleri*” attı taqırıptıq böliginde “Bin erkek senin yanında hiç gibidir - *Seniñ janiñda miñ erkektiñ özi eş narse emes*”, dep Ş.Samidiñ “Besa” attı eñbegine¹³ silteme jasağan.

XXXIII–XXXIV Kononovskiye çteniyya – *Kononov oquwları* arnayı şıǵarılıwında Ş.Samidiñ eñbektarin atap ötken. Munda Kamil Furat “İstoriyya izuçeniyya **galat-i meşhur** v turetskom yazıke - *Türük tilindegi galat-i meşhur söziniñ zertteu tariyxınan*” taqırındağı maqalasında “*Kamus-ı türki*” sözdigin paydalana otırıp qazirgi türük tilinde qoldanista jürgen *galat-ı meşhur* dep atalatin söz toptarına qatıstı tüyindeme bergen: “Bul topqa bastapqı maǵnasınan awıtqıp, leksiykalıq jäne semantiykalıq özgeriske uşırağan kirme sözder kiredi” dey kele, “Kamus-ı türkiye” orın alǵan eskertpe men tüsiniktemelerge qosılattının aytağı:

*Sebebi munday awıtquwşılıqtar tabiyǵiy üderis bolıp, sol dāwirdegi türük oqımistularınıñ arap pen parsı tilderin jetik bilgendikterin paş etedi. Sol uwaqıttaǵı oqımistular kirme söz elementterin öz eñbektlerinde urımtal paydalanǵan jäne maǵnalıq awıtquwşılıqtar negizinen arap-parsı kirme sözderge qatıstı bolǵan. Tildik turǵıdan alǵanda turaqtı söz tirkesteri men idiyomalarǵa qatıstı bolǵan. Sonımen qatar, osı topqa jatatın kirme sözder maǵına awıtquwşılıǵına ğana emes maǵnalıq jaǵınan keñeyu nemese tarıluw turǵısınan da özgeriske uşıraǵan.*¹⁴

Joǵarıda atalǵan Kamus-ı türki sözdiginin tolıqtırılıp, redaktsiyyalanıp latinnegizdi türük alfaviyimen transkriptsiyyalanǵan 4 tomdıq nusqası 1991 j. Stambulda jariq kördi. *Terjümän* gazetiniñ bastamasimen iske asqan jariyyalanımǵa osı gazetiniñ bas redaktori Kemal Ilıcak “Alǵısözde”: “Türük otbasınıñ kitabı” attı bastamamızdı Şemsettin Samidiñ 20-şı ğasır basında jazǵan “Kamus-ı Türki” yaǵnıy *Türük tili sözdiginen* bastawdı jön kördik. Osı sözdik 1900 jılǵı alǵaşqı jariyyalanımınan bastap basqa sözdikterdiñ quralıp tüzilüwine negiz qaladı. Özinen keyingi türük leksiykografiyyasınıñ damuwına ölşewsiz üles qosıp, qazirgi türük tiliniñ leksiykalıq baylıǵı men söz äwezdiǵin oqırmanǵa paş etetin negizgi qural boldı. Kezinde “İkdam” gazetiniñ bastamasimen attay 90 jıl burın basılıp sıqqan sözdikti, gazetimizdiñ ğılımıy-redaktsiyyalıq alqası öñdep, tolıqtırıp, qazirgi zaman suranısına oray tüzip *Negizgi türük tili sözdigi* atawımen, alayda bastı muqaba betine “Tolıqtırılıp, qazirgi türük tili erejesine say öñdelgen “Kamus-ı türki” sözdigi” degen eskerpesimen jariyyalap otırımız. Sözdik gazetimizdiñ otız jıldızqı meretyoyı qarasañda jariq körüwde”. Alǵısözden keyin sözdiktiñ qurılımdıq erekşeliǵi, leksiykalıq qorı men semantiykası, fonomorfologiyyası tuwralı ğılımıy tüsiniktemeler men anıqtamalıqtar doktor *Mertol Tulumniñ* avtorlıǵında kölemli kirispe sözinde berilgen.¹⁵

Ş.Sami şıǵarmaşılıǵı men “Kamus-ı Türki” sözdigi tuwralı qazaqtıldı ğılımıy zertteuler kezdespegenimen, işınara şaǵın derekterdi körüwge boladı. Solardıñ biri 2018 j. Almatıda jariq

13 A.H. Kononov, *Grammatika sovremennogo literaturnogo turetskogo yazıka*, (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademiyiy Nauk SSSR, 1956), 387.

14 K. Furat, “İstoriyya izuçeniyya “galat-i meşhur” v turetskom yazıke”, *Aktualniye voprosı tyurkologiyçeskih issledovaniy*: Mejdunarodniye nauçniye konferentsiyiy XXXIII i XXXIV Kononovskiye çteniyya: Materialı konferentsiyiy, vnutry 311-318, (Sankt-Peterburg: Sankt- Sankt-Peterburgskiy tsentr razviytiyya i podderjkiy vostokovednih issledovaniy, 2020), 312.

15 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, (İstanbul: Çaǵrı Yayınları, 2015), 1.

körgen oquwlıqta illyustriyatsiyalıq taqırıpşa retinde orın alğan: “Şemsettin Sami (1850-1904) 1850 j. Yaniya qalasına qarastı Dağlı uweziniñ ortalığı Fraşer degen jerde duniyege kelgen. Ş. Sami – Türiktiñ ataqtı jazuşısı, dramatuwrğ, juwrnaliyst, leksiykograf jäne puwbliytstiysti. Äwel basta Fraşeriy degen tekpen belgili bolğan. Äkesi – Tıymar bekterinen taraytın Xalıyt Bey, anası – Ämiyna xanım. Özi segiz ağayındı. Ş. Sami – Fraşerde Qalqandelenliy Maxmut Efendi degen kisiden alğaş ärip tanıydı. Äke-şesinesin erte ayırılğan Şemsettiyn ülken bawırı Abdolla Xüsniydiñ qol astında tärbiyelenedi, söytip onıñ kömegimen Yaniyadağı “Zossıymaya skoli” degen grek liytseyine oquwğa tüsip, onı öte jaqsı ayaqtaıydı. Liytseyde ol grek, fransuz jäne italyan tilderin jetik meñgerip şıǵadı. Sonimen qatar jeke dārister alıp, arab jäne parsı tilderin meñgeredi. Alğaşqı qızmetin Yaniya kantselyariyyasında bastaydı. 1872 jılı Stambulğa kelip, baspa keñsesine qızmetke ornalasadı. Sol jerde jürip jazuşılıqqa bet buradı. Fransuz tilinen “Fransiyanıñ qısqaşa tariyxı” (Tarih-i Mücmel-i Fransa, 1872) attı eñbekti awdarıp, “Hadika” gazetina köptep maqala jaza bastaydı. Däl sol kezeñde alğaşqı şıǵarması “Talğat pen Fıtnattıñ maxabbatı” attı romanı jariq köredi. Xadıyka gazeti jabılıp qaladı da ol endi “Sirac” attı gazetke maqalalar jaza bastaydı, söytip awdarmaşı retinde tanıla tüsedı. Alğaşqı körkem tuwındı retinde “Mosqal onbası” attı pesası men türik tiline awdarğan “Galata” attı äñgimeni atap ötek boladı. “Mosqal onbası” tragediyyası öte sätti şıqqan tuwındı boldı. Ol saxnalana sala Sämiydiñ atı jer jardı. Bir jıldan soñ “Besa” (1874) attı tragediyyası Gedik Paşa teatrında saxnalandı. Liviyağa bir jıldıq saparmen barıp, gazet şıǵaruw isimen aynalıadı. Stambulğa oralğannan keyin “Tasvir-i efkār” gazetiniñ baspaxanasında “Matbuat-ı cedide” degen seriyyamen şıǵıp jatqan kitapta öziniñ “Besa” jäne “Seydi Yahiya” pesaların jariyyalaydı. Axmet Mıthāt Efendimen birge “Sabah” gazetin şıǵaradı. Onıñ mazmundıq erekşeligi xalıqtıñ köñilinen şıǵadı. Ş. Sami 11 jil boyı bul gazettiñ bas redaktori qızmetin atqaradı. Sonday-aq ol Ebuzziya Tevfik şıǵarğan “Muharrir” juwrnalın da basqarğan. Ş. Sami 1879 jılı “Aile”, al 1880 jılı “Hafta” juwrnaldarın şıǵardı. Bul juwrnaldar til jäne mädeniyet turǵısınan öte mañızdı basılımdar bolıp esepteleği. Öytkeni atalmış basılımdar batıstıq jaña tüsinikterdi xalıqqa jetkizüwde dānekerşi röl atqardı. Şemsettin Sami – Konstiutstiyalıq monarxiyyadan keyin bastaw alğan *jaña til* jäne *ulttıq ädebiyet* aǵımdarına erekşe ıqpal etken tulğa. Türiktiñ ädebiy tili retinde Stambul diyalektisi qabıldanatındıǵın aldın ala aytıp ketken jäne onıñ öte durıs şeşim bolatındıǵın moyındaǵan. Bolaşaqta Stambul govorınıñ bükil türki xalqın biriktirüwşi ortaq ädebiy til jaǵdayına köterilüwin armandap ketken”.¹⁶

Budan basqa şaǵın derekti Özbekstan Respubliykası joǵarı jäne orta bilim berüw ministrliǵi, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq memlekettik uniyversiyteti ğalımdarı tarapınan orındalğan *Lingviystiykalıq talıymat tariyxı* attı oquwlıqtan kezdesirüwge boladı. Munda avtor taqırıpıtq bölimşelerden keyin orta ğasır jazba eskertkişteri zerttewleri tarawınıñ *XIII-XV äsiyrlerdegiy qıpşaq-oǵuwz esteliykeriy grafasında Kıytab-at-tuwıxfa-az-zakıyya-fiyl-luwgat-at-tuwırkiya* attı grafasında mınaday mälimetti bergen (qaraqalpaq tilindegi derekter, E.E.): “Fuadbey

16 J.Äbeldayev, *Tanzimat kezeñindegi türik ädebiyeti*, (Almatı: «Qazaq uniyversiyteti» baspası, 2018), 22.

Quprilizade, İ.A.Zayonçqovskiyniñ miynetlerinde «At-tuxfa»-niñ qol jazba nusqaları hám tillik özgeşelikleri tuwralı pikirler uşirasadı. Bul miynettiñ payda bolğan dāwiri hám jazılğan ornı tuwralı hār qıylı pikirlerdi uşıratıwǵa boladı. Ayırım ilimpazlar bul miynet XIV äsirde Egipette jazılğan dep boljasa, ayırım ilimpazlar miynettiñ tilinde uşırasatuǵın Siriya arablarınıñ dialektlik sözlerine tiykarlana otırıp miynettiñ avtorı Siriyada tuwılıp ösken, soñ Egipette jasağan. Egipette jasap turğan waqtında bul miynetti jazğan dep boljaw jasaydı. Bul miynettiñ qol jazbası hāzirgi dāwirde Stambul qalasındağı Bayazit meşiti qaptalındağı Valeddin äfendi kitapxanasında N3092 şifri menen saqlanadı. Qölemi 180 bet, 3600 aslam sözler qollanılğan. M.Ğ. Ziyayevanıñ körsetiwi boyınşa, sonnan 1729 söz atlıq, 1185 söz feyil, 313 kelbetli k, 92 sanlıq, 53 almasıq, 42 räwiş, 33 dāneker, 28 tirkewiş, 10 janapay, 6 tañlaq söz qollanğan. Qol jazba nasx usılında jazılğan, arab sözleri qara, türkiy sözleri qızıl sıya menen jazılğan. Qölemi 26.X.17,5 bolğan qağazǵa jazılğan. Hār bir bette 13 qatar jazıw jazılğan, hār bir qatarında ortaşa 7 söz jazılğan. 1902-jılı Türk ilimpazı Näjib Äsim Bayazid kitapxanasınan bul esteliktñ fotoqopiyası alıp Şemsittin Sami degen ilimpazǵa awdarma jasaw uşın bergin. Şemsittin Sami 212 betlik awdarma jasaydı, biraq basılıp şıqqaydı. «Qıtab at-tuxfa» miyneti üş mārtebe baspadan basıp şıǵarıladı».¹⁷

Osı baǵıttağı, biraq taqırıptıq erekşeligi bar eñbekterdiñ biri 1946 j. Stambulda jariq körgen *Latınşa-Türkişe* sözdik bolıp tabıladı. Sözdik, latin tilinen türki tilderine eñ alǵaşqı awdarılğan klassiykalıq ülgidegi şıǵarma bolıp, öz zerttewşilerin tosıp jatqan derekter qatarında. Avtorı Stambul Universiyetiniñ dotsenti Faruk Zeki Perek.¹⁸ Sözdik Stambul Universiyetiniñ Fiylologiya fakultetiniñ kitapxanasında oqırmandarǵa arnalğan aşıq sörelerde orın alğan.

Qoritındı

Şaǵın maqalamızda negizinen türki jäne qazaq tilinde orındalğan eñbekter orın aldı. Taqırıptıq ürdiske oray işinara orıs tilindegi eñbekterge silteme jasaldı. Maqsatımız - soñǵı uwaqıttardağı ğılımiy izdenisterde körinis bergin taqırıptıq äraluwandılıqqa reti men iyinine oray jaña nemese tiñ mälimet berüw. Bırşama jıldar boyı üzdiksiz jalǵasıp kele jatqan eki el arasındağı gumanıytarlıq, onıñ işinde bilim salasındağı intımaqtastıq az da bolsa jäne keybir salalarda öz jemin bere bastaǵanı bayqaladı. Alayda kez kelgen zerttew men izdenis sözdik pen grafiykadan bastalatının eskersek olqı tustardıñ äli de mol ekindigi anıq. Äsirese tariyxıy leksiya men leksiyoğolıyqa, leksiyoğolıyqa, qazirgi üwaqıttağı salalıq termiynologıyqa awdarmaları zerttewleri indentiyfiykatsıyqa, yaǵnıy birizdilikti qajet etedi. Alayda bul taqırıptıñ alañdardıq jaǵdayda ekindigi ayqın. Osı olqılıqtardı azaytuw maqsatimen özindik tüzilüw erekşeligimen qosa är üwaqıttarda orındalğan eñbekter de joq emes. Solardıñ biri *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü - Türki Tilderi Salıstırmalı Sözdigi*. Bul sözdik te ilüwde

17 Ş.N. Abdiynazımov, *Lingvıstiykalıq täliymat tariyxı (oqıy qollanba)*, (Näkis, 2005), 18-19.

18 Faruk Zeki Perek, *Latince-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1946).

bir bolmasa¹⁹, äli de ğılımy aynalıǵa tolıǵımen qosıla qoyadı. 1991 j. Türkiyanıń Mädeniyet ministrliǵı tarapınan 1183 bet köleminde Ankarada jarıyalanǵan sözdik öziniń qurılımı men qurastırılıw ädisi boyınşa erekşe bolıp tabıladı. Sözdik kölemdi kirispeden keyin ärbir türki tiliniń söylenim, orfografiyya-orfoyepiyyalıq normalarına qatıstı jeke grafamen jalǵasıp, ärbir tildiń grammatiyalıq ereǵseligine oray 7 betten 16 betke deyingi kölemdede ädistemelik aqparmen tolıqtırılǵan. Sözdik mätini sol kezdiń özinde-aq işinara iske asıp jatqan 34 qariptik jalpıtürkilik alfaviyt negizinde tüzilip, Ükimet Baspa Üyinde 20 mın tıyrajben jarıq körgen. Sözdiktiń terek sözi türk tili norması men alfaviyttik erejelerine säykes jazılıp, tiyisinşe türk tili, äzerbayjan, başqurt, qazaq, qırǵız, türkimen, uyǵır tilinde berilip, soñında orıs tilindegi balamasımen jabdıqtalǵan. Sözdiktiń kirispesinde ayılıp ketkenindey bastı maqsat jalpıtürkilik leksiykanı tolıǵıraq paydalanıp, kirme sözderdiń ornına reti men iyinine oray ortaq qordan alıp qoldanuw boldı. Söytip, barşa türki elderiniń lingvist-ǵalımdarınıń eñbegi arqasında 7000 sözdi qamtıǵan sözdik dünüyege kelip, orasan zor geografiyalıq awmaqtı alıp jatqan elderdiń tili ortaq ekendigin zamanǵa say ädis-täsilmen taǵı bir körsete bildi.²⁰ Osı sözdikte qoldanılgan Latınnegizdi jalpıtürkilik ortaq alfaviyt:

A a	8. F f	15. K k	22. Ö ö	29. Ü ü
Ә ә	9. G g	16. Q q	23. P p	30. V v
B b	10. Ğ ğ	17. L l	24. R r	31. W w
C c	11. H h	18. M m	25. S s	32. X x
Ç ç	12. I ı	19. N n	26. Ş ş	33. Y y
D d	13. İ i	20. D ɗ	27. T t	34. Z z.
E e	14. J j	21. O o	28. U u	

80-şi jıldarı jarıq körgen jāne qurılımı men tüzilüwi jaǵınan ayrıqşa közge tüsetin eñbekterdiń biri *Kazak Türkçesi Sözlüǵü - Qazaq tiliniń tüsindirme sözdiǵi*. Bul şıǵarma Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til bilimi institutu tarapınan 1959-61jılı İ.Keñesbayev başılıǵında jarıq körgen kitaptıń qazirgi türk tilindegi awdarması. Sözdik türki tilderi arasındaǵı tikeley awdarılǵan alǵaşqı eñbekterdiń biri. Kitap sol kezdiń özinde latınnegizdi türk alfaviytin qazaq tili orfoyepiyyası men orfografiyasına beyimdede talpınǵan alǵaşqı jarıyalanıw jāne joǵarıda orın alǵan Latınnegizdi jalpıtürkilik alfaviyttiń alǵaşqı qadamı.²¹ Munday täjiriyneni Qazaqstanıń latin alfaviytine ötüw barısında qaperge alıp ğılımy-zerttew nısanına aynaldırıwı – özekti jāne zärtiw isterdiń biri bolsa kerek.

Qazaqtildi ğılımy aynalıǵa tolıǵımen ene qoymaǵan, biraq körşiles elder tilderimen qosa qazaq tili tariyxın Altın Orda – Qazaq xandıǵı jazba eskertkişteri turǵısınan zerttewde grafikalıq indentifikatsiya men latınnegizdi jańa qazaq alfaviytine transkriptsiyya men transliyeratsiyya

19 S.Q. Täşimbay, *Muxabbet-name eskertkişiniń (XIV ğ.) leksikası*, Fiylologiyya ğılımdarınıń kandiyyatı ğılımy дәrejesin aluw üşin dayındalǵan dissertatsiyanıń avtoreferatı, (Almatı, 2010), 23.

20 Ahmet Bican Ercilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüǵü*, (Ankara: Kültür Bakanlıǵı, 1991).

21 Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüǵü*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984).

jasawda septigi tiyetin şıĝarmalardıñ qatarında *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat – Osman tili-türik tili entsiklopediyyalıq sözdigi*²² boluwı äbden mümkin. Sözdikte sol дәwir türik tiliniñ leksiykalıq qorı barınşa qamtılgan, arap grafiyasındaĝı tüpnusqa körinisin qazirgi türik tili orfografiyası men orfoyepiyyasına beyimdep körsetken, är söz ben är atawdı ilespe mätin men awdarmasimen jabdıqtağan jäne tüsiniktemesin bergен. Kitaptıñ işki muqaba betinen alınıp, tömende körsetilgen basqa da leksiykografıyalıq eñbekterin qaperge alsaq Ferid Devellioĝlunıñ osı şıĝarmasın ülken dayındıq, asa bay derekterdi qoldanıp tıyanaqtağanın köre alamız: *Fransızca-Türkçe Halk Tabirleri Sözlüğü* (1975) – *Fransuzşa-türikşe xalıq leksiykası sözdigi*; Türk Argosu (1941, 1945, 1955, 1959) – *Türik tili jargonı*; *Türk Argo Sözlüğü* (1970, 1980, 1990) – *Türik tiliniñ jargondar sözdigi*; *Dobruca'da Türk Etnik Gruplar* (1942) – *Dobrujada türik etnikalıq toptarı*, awdarma eñbek; *Osmanlıca-Türkçe Küçük Lugat* (1949) – *Osman tili-türik tili kişi sözdigi*; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (1962) – *Osman tili-türik tili entsiklopediyyalıq sözdik*; *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü* (1964) – *Osman tili –türik tili mektep jäne jazuw-sızuw sözdigi*; *En Yeni Okul Sözlüğü* (1972) – *Eñ jaña mektep sözdigi*; *Onikibin Kelimelik Türkçe Sözlük* (1972) – *On eki miñ sözden turatın türik tili sözdigi*; *Fransızca-Türkçe Deyimler Sözlüğü* (Genişletilmiş 2.baskı 1973) – *Fransuzşa-türikşe frazeologiyalıq sözdik*; *Osmanlıca-Türkçe Okul Sözlüğü* (1975) – *Osman tili-türik tili mektep sözdigi*; *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük* (1975) – *Eñ ülken türik tili sözdigi*.

Tariyxıy osmantildi eñbekterdi zerttewde Paşa Yavuzarslanıñ *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü – Osman Sultandıĝı дәwiri türik leksiykografıyalıq mektebi* attı şıĝarmanıñ ornı mañızdı. Munda sol дәwirde jariq körgen leksiykografıyalıq eñbekterge şoluw jasalıp, şıĝuw tariyxı, avtorları, qurılımı men leksiykalıq qorı tuwralı mälimet berilgen.²³ Osı tektes, äsirese Osman Sultandıĝı дәwirin qamtığan izdenister Qazaqstanda da jürgizilip, jekelegen maqala, tezister türinde oqırmañğa jetip jatqanın köre alamız.²⁴ Alayda bulardıñ kölemi men sanı az, mazmunı şektewli ekendigin aytuwımız kerek.

Qay tilde bolmasın leksiykografıyalıq eñbekter san-salalı jäne asa bay. Türkitanuw ğılımı men jekelegen türki tilderin qamtığan sözdikter jüzdep, miñdap sanaladı. Şaĝım maqalamızda osınday eñbekterdiñ jariqqa şıĝuwın qamtamasız etken tulĝalar men eñbekteriniñ sanawlısın ğana atap ötüw mümkinşiligine iye boldıq. Qaysı türki tili bolmasın osı baĝıttaĝı şıĝarmaları özindik orındaluw erekşeligimen jäne qamtığan mazmundıq-leksiykalıq äraluwandılıĝimen közge tüsedı. Alayda är qoĝam men är el sayası konyuktuwraĝa oray da sözdik qorın bayıtıp, keñeytip nemese kerisinşe jekelegen baĝıt-tustarın tarılıp otırğan. Buĝan keşegi ötkenimiz jaqsı дәlel bola aladı. Keñes дәwirinde qazirgi türik tili tısındaĝı barlıq türki tilderi öziñşe damıp, özine tän soqpaq jolın tapqanımen, olardıñ barlıĝın bir-birine şırmap baylağan erekşe bir qubılıs payda boldı. Ol orıs tili edi. Keñes zamanında sanın körsetip, tüsin tuspalday almaytın miñdağan ğılımıy

22 Ferid Devellioĝlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2002).

23 Paşa Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiyem Yayıncılık, 2009.

24 E.Montanay, “Sözdikterdiñ damuw tariyxı jäne türki sözdikteri”, *L.N.Gumiyev atındaĝı Ewraziya ulttıq uniyversitetiniñ Xabarısı*, №1 (134) (Nur-Sultan 2021), 122-129.

eñbektar jariyyalamp jattı. Ondağan jıldarğa sozılğan tildik qağajuw men şettetüwge qaramay türki tilderiniñ til bilimi ğılımı, onın işinde leksiyoqrafiyya salası qarqındap damıdı, östi, mazmun men qurılımu jağınan tanımastay özgerdi. Köne türki runiykalıq jazba eskertkişterinen bastap Altın Orda – Orta ğasır jazba eskertkişterine qatıstı ekiltildi, köptildi sözdiktir tüzildi, asa bay ğılımıy kitapxana qorı payda boldı. Bul kitapxana qazaq, tatar, başqurt, türkimen, özbek, qırğız, xakas, yakut-saxa, qaraqalpaq, noğay tilinde söyledi. Osı tildermen astarlasa, birige, köpşilik jağdayda sanı men sapası jağınan basım tüsip orıs tilindegi ğılımıy eñbektar ilese jürdi. Biraq osınday orasan zor ruxanıy baylıqtıñ işinde Türkiya ğalımdarınıñ eñbektarına jüginuw, öz ana tilimen salıstıra-salğastıra zertteu tısı kemşin tüsip jattı. Zaman talabı soğan iytermeledi, mindettedi. Jaña ğasırdıñ bel ortasına jetip qalğanda türki tilderi zertteui, jalpı türkitanuw ğılımı ondağan jıldar burın bağıtın belgilep, arnasın tüzip ketken ulı tulğalarınñ eñbektarına jüginip, öz-özin qaytadan tügendey bastadı. Bul turğıdan alğanda türki tilderin zertteu nısanına alğan ğılımıy eñbek pen basılımdardı *tiline, eline, waqıtına* qaramay ğılımıy praktiykalıq qoldanıstıñ qatardağı nısanına aynaldıruw – waqt talabı, osı talap pen mindetti orındaw, – barşamızdıñ borışımız.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Silteme jasalğan ädebiyetter tizimi/Kaynaklar/References

Abdiynazıymov, Ş.N. *Liyngviystiykalıq täliyyimat tarıyyıxı (oqıy qollanba)*. Nökis, 2005.

Äbeldayev, Ä. *Tanzimat kezeñindegi türki ädebiyeti*. Oquw quralı. Almatı: «Qazaq universiyetı» baspası, 2018.

Aganin, R.A. “Turetskaya leksiyoqrafiya v SSSR (1917-1977)”. *Sovetskaya tyurkologiya*, N3 (1978): 80-91.

Akalın, Ş.H. *Obrazovaniye slov v turetskom yazıke putem obnovleniya*. Sözüim Munda Qalır, Barır Bu Özüm... Scripta in Memoriam D.M.Nasilov. Kollektivnaya monografiya. (Moskva: İzdatelstvo MBA. 2019): 54.

Aruçı, Muhammed. “Fraşiri, Abdül”. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. 13 cilt.194-195.

Çiçek, Ali. “Sözlük Bilimi Açısından Kamus-i Türki Üzerine Bir İnceleme”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*

11/2 (2009): 183-193.

Devellioğlu, Ferid. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2002.

Ercilasun, Ahmet Bican. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Furat, K. *İstoriyya izuçeniyya “galat-i meşhur” v turetskom yazıke*. Aktualniye voprosı tyurkologiyçeskiyx issledovaniy: Mejdunarodniye nauçniye konferentsiyiy XXXIII i XXXIV Kononovskiyeteniyya: Materialı konferentsiyiy, vnutriy 311-318, Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy tsentr razviyyiyya i podderjkiy vostokovednih issledovaniyy, 2020.

- İlhan, Nadir. *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*. Elazığ: Manas Yayınları, 2007.
- Januzaqov, T. (bas red.). *Qazaq tiliniñ túsindirme sözdigi*. Almatı: “Dayk-Press” baspası, 2008.
- Kononov, A.N. *Grammatika sovremennogo literaturnogo turetskogo yazıka*. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademiyi Nauk SSSR, 1956.
- Mazur, İ.İ., Çumakov, A.N. Globalistika. *Mejdunarodnyj, mejdiystsiyplinarynj, entsiyklopediyçeskiy slovar*, Moskva: ELİYMA: Piter, 2006.
- Montanay, E. “Sözdikterdiñ damuw tarıyxı jäne türki sözdikteri”. *L.N.Gumilyev atındağı Ewraziya ulıtq universitetiniñ Xabarısı*. №1/134, (2021): 122-129.
- Nisanbayev, Ä. “Qazaqstan”. *Ulıtq entsiyklopediya*. 3 tom, Almatı: Qazaq entsiyklopediyası, 2001.
- Oraltay Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984.
- Perek, Faruk Zeki. *Latince-Türkçe Sözlük, Fasikül I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1946.
- Raşid Abdulloviç Aganin, <http://twesco.org/ru/2018/10/07/66/> qırküyek, 2021 j.
- Raximova, A.R. “Leksiyçeskiye sredstva vırajeniyya obşçey polojiytelnoy/otriytsatelnoy otsenkiy çeloveka v tatarskom ıy drüwgıyx tyurkskiyx yazıkax”. *Uçenyje zapiski Kazanskogo uniyversiyteta. Gumanytarnıye naukiy*, 152/6 (2010): 85-94.
- Şemseddin Sami. *Kamus-i Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Täşimbay, S.Q. *Muxabbet-name eskertkişiniñ (XIV ğ.) leksiykası*. Filologiya ğılımdarınıñ kandydatı ğılımy дәrejesin aluw üşin dayındalğan diyssertatsiyaniñ avtoreferatı. Almatı, 2010.
- Ümbetbayeva, A. *Orısşa-qazaqşa äskerlik atawları*. Qızılorda: İzdaniye glavnoy Ustavnoy komiyssiyiy, 1926. (IC-Сервис ЖШС, Астана, 2005).
- Yavuzarslan, Paşa. *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2009.

Tuva Türkçesindeki Farsça Alıntılar Üzerine Notlar

Notes on Words Borrowed from Persian in Tuvinian Language

Salih Mehmet ARÇIN¹

ÖZ

Diller; kültürel, iktisadi, siyasi, sosyal, dini ve türlü sebeplerden dolayı birbirleriyle etkileşim hâline girmektedir. Bu etkileşimin yönü, çoğunlukla üst kültürden alt kültüre olmakla birlikte tam tersi yönde de gerçekleşebilmektedir. Öyle ki, dil bir iletişim aracı olması açısından çeşitli toplulukları yakın veya uzak bir mekân algısına bağlı kalmaksızın etkileme gücüne sahiptir. Bu noktada dünya üzerinde gerek ölü diller gerekse de hâlihazırda çeşitli toplumlarda konuşma ve yazı dili olarak varlığını sürdüren canlı dillerin söz varlığında alıntı sözcüklerin yer aldığı bilinmektedir. Söz varlığı incelemelerinde alıntı sözcük olmayan bir dilin, diğer bir deyişle saf bir dilin olmasının mümkün olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu açıdan sözgelimi **X** dili ile **Y** dilinin etkileşim ilişkisi birbirleri arasında olabileceği gibi, farklı bir **Z** dili veya başka dillerin aracı olması ile de tesis edilebilir. İşte bu hususla bağlantılı olarak çalışmamızda Sibirya Grubu Türk lehçelerinden Tuva Türkçesindeki Farsça alıntı sözcükleri incelemektir. Farsça alıntı sözcüklerin Türk lehçelerinde görünümü bilinen bir gerçek olmakla birlikte Tuva Türkçesinin söz varlığında söz konusu dilin verilerinin mevcut olması oldukça dikkat çekicidir. Çalışmamızda yöntem olarak Tuva Türkçesinin söz varlığına dair dil verilerini ihtiva eden *Etimolojiçeskiy slovar' Tuvinskogo yazıka (Tom I-II-III-IV)*, *Etimolojiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Tom II)*, *Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka (Tom I-II)* ve *Tuvinsko-russkiy slovar'* adlı kaynaklar taranmış ve söz konusu eserlerdeki Farsça kökenli sözcükler fişlenmiştir. Tarama neticesinde Tuva Türkçesinde Farsça kökenli 24 sözcük tespit edilmiştir. Tanımlanan Farsça kökenli sözcüklerin Tuva Türkçesine doğrudan alıntı olup olmadığı veya hangi aracı diller vasıtasıyla alıntılı olduğu çalışmamızda tartışılmıştır. Sonuç olarak, bu sözcüklerin Tuva Türkçesine giriş şekillerinin **(a)** Farsça >> Moğol dilleri >> Tuva Türkçesi; **(b)** Farsça >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(c)** Farsça >> Rusça >> Altay Türkçesi >> Tuva Türkçesi; **(d)** Farsça >> Türk lehçeleri >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(e)** Farsça >> ? >> Tuva Türkçesi biçiminde olduğu görüşüne ulaşılmıştır. **Anahtar kelimeler:** Tuva Türkçesi, Farsça, Alıntı sözcük, Dil ilişkisi, Etimoloji

ABSTRACT

Languages interact with each other for cultural, economic, political, social, and religious reasons, among others. Although the direction of this exchange is mostly from the dominant culture to the sub-culture, a reverse exchange also happens. Language has the power to influence various communities regardless of the perception of a near or distant space because it is a means of communication. In this vein, it is known that there are borrowed words in the vocabularies of both extinct and living spoken and written languages in the world. It is clearly seen in vocabulary analyses that no language is free of

Sorumlu yazar/Corresponding author:
 Salih Mehmet Arçin (Dr. Öğr. Üyesi),
 Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli, Türkiye
 E-posta: saliharcin@gmail.com
 ORCID: 0000-0002-9337-0611

Başvuru/Submitted: 07.09.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
 13.09.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
 14.09.2021
Kabul/Accepted: 15.09.2021
Online Yayın/Published Online: 03.12.2021

Atfif/Citation: Arçin, Salih Mehmet. "Tuva Türkçesindeki Farsça Alıntılar Üzerine Notlar." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 65-86.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.991694>

borrowed words — that is, a pure language. From this perspective, there can be interaction relations between languages **X** and **Y**, for example, and this interaction can be established through language **Z** or other languages. Within this framework, this study aims to analyze words in Tuvinian — related to the Siberian group of Turkic languages — borrowed from Persian. Although the existence of words borrowed from Persian in Turkic languages is known, it is rather remarkable that Tuvinian vocabulary also has data from the Persian language. The method used in this study comprised reviewing *Etimologiçeskiy slovar' Tuvinskogo yazıka (Tom I-II-III-IV)*, *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Tom II)*, *Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka (Tom I-II)*, and *Tuvinsko-russkiy slovar'*, which contain language data pertaining to Tuvinian vocabulary, as well as indexing words of Persian origin in these works. As a result of this literature review, 24 words of Persian origin were identified in the Tuvinian language. This study further investigated whether these identified words of Persian origin were borrowed directly or through mediating languages, if any. In consequence, it was found that these words entered the Tuvinian language in the following ways: (a) Persian >> Mongolian languages >> Tuvinian language; (b) Persian >> Russian >> Tuvinian language; (c) Persian >> Russian >> Altai language >> Tuvinian language; (d) Persian >> Turkic languages >> Russian >> Tuvinian language; and (e) Persian >> ? >> Tuvinian language.

Keywords: Tuvinian language, Persian, Loan word, Language contact, Etymology

EXTENDED ABSTRACT

This study analyzes words in Tuvinian — related to the Siberian group of Turkic languages — borrowed from Persian. Although the existence of words borrowed from Persian in Turkic languages is known, it is rather remarkable that Tuvinian vocabulary also has data from the Persian language.

So far, no exclusive study has been conducted on words in Tuvinian borrowed from Persian. When discussing Persian words in other Siberian Turkic dialects or other languages in Siberia, they are elaborated only if such words are witnessed in Tuvinian. Some words of Persian origin are also shown in the etymological dictionary of Tuvinian. Marek Stachowski has produced pioneering studies in this field. Marek Stachowski analyzed Persian and Arabic origin words in southern Siberian Turkic dialects in his article, “*Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türkisprachen.*” In this study, he underlined the form of the following words of Persian origin in Tuvinian: *bazār*, *tar(y)*, *däptär*, *kügür*, *bolat*, *çigir*, *taxta*, *kudaj*, and *kinçi*. In another study by Stachowski, referred to as “*Persische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung,*” he recorded the word *par*, which he considered to be of Persian origin and had not presented in his previous work. Finally, the word *kās* is identified as a Tuvinian word borrowed from Persian in Stachowski’s article, “*Persian Loan Words in 18th Century Yeniseic and the Problem of Linguistic Areas in Siberia.*”

In addition to Stachowski’s studies, Marzanna Pomorska analyzed words of Persian origin in the Chulym Turkic language in her article, “*Notes on Persian Loan Words in the Chulym Turkic Dialects.*” In this article, Pomorska showed the words in question if the same words were also present in Tuvinian, when marking the words of Persian origin in the Chulym Turkic language. In Pomorska’s work, the words she recorded as borrowed from Persian were *Boža*, *dary*, *kügür*, *kudaj*, *kās*, *bolat*, *çigir*, and *taxta*. Nonetheless, it should be noted that although Pomorska’s study focused on words in Chulym Turkic borrowed from Persian, if any Persian-origin word found in Chulym Turkic was used in other Turkic dialects,

the study also referred to these other languages where that word was being used. In other words, this study referred to common words in general Turkish although mainly dwelling upon the data on the Chulym Turkic language. The studies mentioned above, however, did not directly tackle Persian-origin words in Tuvinian but only referred to such words when analyzing Persian-origin words in other Siberian Turkic dialects. Hence, this study specifically elaborates on words in Tuvinian that are borrowed from Persian. While determining words borrowed from Persian, we reviewed the following works: ESTY-I, ESTY-II, ESTY-III, ESTY-IV, ESTYa-II, TSTY-I, TSTY-II, and TuvRS. As a result of this review, we identified 14 new Persian-origin words (*çadır, çemodan, doos: aldın-doos (togus), doydu, duran, kas, kindan, kojay, kurbustu, maji, margaa, mede ~ me'de, merze, and terek*) in addition to those recorded by Stachowski (*bazār, bolat, çigir, tar(y), dāptār, kās, kudaj, kügür, and taxta*) and Pomorska (*boža, bolat, çigir, dary, kās, kudaj, kügür, and taxta*).

In Tuvinian, 24 words of Persian origin have been identified. We believe that the way these words were introduced to Tuvinian was as follows: (a) Persian >> Mongolian languages >> Tuvinian language; (b) Persian >> Russian >> Tuvinian language; (c) Persian >> Russian >> Altai language >> Tuvinian language; (d) Persian >> Turkic languages >> Russian >> Tuvinian language; and (e) Persian >>? >> Tuvinian language.

(a) Persian >> Mongolian (Mongolian languages) >> Tuvinian language

Persian	Mongolian (Mongolian languages)	Tuvinian language
<i>fā'us</i>	Khalkha <i>togus</i>	<i>doos, toos (rarely)</i>
<i>dārū</i>	Khalkha <i>dar'</i> , Oirat <i>dari</i> , Buryat <i>dari</i>	<i>dari</i>
<i>daftar</i>	Khalkha <i>debter</i>	<i>depter</i>
<i>khāj</i>	Khalkha <i>xas</i>	<i>kas</i>
<i>zindān</i>	Khalkha <i>gindan</i>	<i>kindan</i>
<i>tūi</i>	Khalkha, Kalmyk <i>tot'</i> , Buryat <i>toti</i>	<i>doydu</i>
<i>māsha</i>	Khalkha <i>maş</i>	<i>maji</i>
<i>boza</i>	Khalkha, Kalmyk <i>boz</i> , Buryat <i>bozo</i>	<i>boja</i>
<i>pūlād</i>	Khalkha <i>bolud</i>	<i>bolat</i>
<i>shakar ~ shakkar</i>	Khalkha <i>çihər</i> Kalmyk <i>şikr</i> , Buryat <i>şeher</i>	<i>çigir</i>
<i>gūgird</i>	Khalkha, Buryat <i>xūxər</i> , Kalmyk <i>kūkr</i>	<i>kügür</i>
<i>urmuzd</i>	Khalkha <i>ķurmusta</i>	<i>kurbustu</i>
<i>dūr-bīn</i>	Khalkha <i>durāñ</i> , Buryat <i>duram</i> , Oirat <i>durāñ ~ durā</i>	<i>duran</i>
<i>farzīn</i>	Khalkha <i>berse / bərs</i>	<i>merze</i>

(b) Persian >> Russian >> Tuvinian language

Persian	Russian	Tuvinian language
<i>takhta</i>	<i>taxta</i>	<i>tahta</i>

(c) Persian >> Russian >> Altai language >> Tuvinian language

Persian	Russian	Altai language	Tuvinian language
<i>khwāja</i>	<i>hozayin</i>	<i>kocayım</i>	<i>kojay</i>

(d) Persian >> Turkic languages >> Russian >> Tuvinian language

Persian	Turkic languages	Russian	Tuvinian language
<i>jāma-dān</i>	Tatar language <i>çamadan</i>	<i>çemodan</i>	<i>çemodan</i>
<i>bāzār</i>	Turkic dialects?	<i>bazar</i>	<i>bazaar</i>

(e) Persian >> ? >> Tuvinian language

Persian	?	Tuvinian language
<i>margh</i>	?	<i>margaa</i>
<i>bedā</i>	?	<i>mede ~ me'de</i>
<i>chāddar</i>	?	<i>çadır</i>
<i>khud-āy</i>	?	<i>kuday</i>
<i>khwush ~ khwash</i>	?	<i>kaas</i>
<i>dirakht</i>	?	<i>terek</i>

1. Giriş

Tuva Türkçesindeki Farsça alıntı sözcükler üzerine bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, bu konu diğer Sibirya Türk lehçelerindeki veya Sibirya'daki başka dillerdeki alıntı Farsça sözcükler tartışılırken eğer aynı sözcük Tuva Türkçesinde de tanıklanıyorsa söz konusu edilmiştir. Öte yandan Tuva Türkçesinin etimoloji sözlüğünde de bazı Farsça kökenli sözcükler gösterilmiştir.

Bu konuyla ilişkili çalışmalara baktığımızda Marek Stachowski'nin çalışmalarını ilk olarak örnek verebiliriz. Marek Stachowski'nin "Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türk Sprachen"¹ adlı makalesinde Güney Sibirya Türk lehçelerindeki Farsça ve Arapça kökenli sözcükler incelenmiştir. Söz konusu çalışmada, Tuva Türkçesindeki Farsça kökenli sözcüklerden *bazār*, *tar(y)*, *däptär*, *kügür*, *bolat*, *çigir*, *taxta*, *kudaj*, *kinçi*² biçimleri işaretlenmiştir. Yine Stachowski'nin "Persische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung"³ adlı makalesinde de bir önceki çalışmasında tanımladığı ve Farsça kökenli olduğunu düşündüğü *par*⁴ sözcüğü kaydedilmiştir. Son olarak da Stachowski'nin "Persian Loan Words in 18th Century Yeniseic and the Problem of Linguistic Areas in Siberia"⁵ adlı makalesinde de Tuva Türkçesindeki *kās* sözcüğü Farsça alıntı olarak tanıklanmıştır.

Stachowski'nin çalışmalarından başka Marzanna Pomorska'nın "Notes on Persian loan words in the Chulym Turkic dialects"⁶ adlı makalesinde Çulum Türkçesindeki Farsça kökenli sözcükler tetkik edilmiştir. Bu makalede Pomorska, Çulum Türkçesindeki Farsça alıntıları işaretlerken aynı sözcük Tuva Türkçesinde de varsa söz konusu sözcükleri göstermiştir. Pomorska'nın çalışmasında, Farsça alıntı olarak kaydettiği sözcükler şunlardır: *boža*, *dary*, *kügür*, *kudaj*, *kās*, *bolat*, *çigir*, *taxta*. Ancak şunu belirtmeliyiz ki Pomorska'nın çalışması, Çulum Türkçesindeki Farsça alıntılar üzerine olmasına rağmen Çulum Türkçesinde tanıklanan herhangi bir Farsça kökenli sözcük, eğer diğer Türk lehçelerinde kullanılıyorsa bu sözcükle

- 1 Marek Stachowski, "Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türk Sprachen", *Folia Orientalia* 29 (1992-93), 247-259.
- 2 Stachowski, Tuva Türkçesindeki *kinçi* "prangalar, zincirler" (Stachowski *kinçi* olarak vermiştir) sözcüğünü Farsça kökenli *zanğir* sözcüğünden geldiğini düşünmektedir (Stachowski, "Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türk Sprachen", 252). Ancak bu sözcük daha çok Moğolca *ginji* "zincir" sözcüğüyle ilişkilendirilmelidir. Moğol dillerindeki bu sözcüğün görünümü şöyledir: Halhaca *ginj(i)* n, Buryatça *gənjə*, Kalmukça *ginj* "zincir, pranga" (ESMY-II, 45).
- 3 Von Marek Stachowski, "Persische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 142 (1992), 105-119.
- 4 Stachowski'nin Farsça alıntı olarak değerlendirdiği Tuva Türkçesi *par* "kaplan" sözcüğü Steingass'ta *pars* "A pard; an animal smaller than a leopard and trained to hunt; ounce, cheeta" (St., 229) olarak kayıtlıdır. Ancak bu sözcüğün kökeni konusu belirsizdir. Bu sebeple bu sözcüğü biz Farsça alıntılar arasına dâhil etmedik.
- 5 Marek Stachowski, "Persian Loan Words in 18th Century Yeniseic and the Problem of Linguistic Areas in Siberia", *In The Orient Where The Gracious Light... - Satura Orientalis in Honorem Andrzej Pisowicz* içinde, ed. Anna Krasnowolska, Kinga Maciuszak, Barbara Mękarska (Krakow 2006), 179-184.
- 6 Marzanna Pomorska, "Notes on Persian loan words in the Chulym Turkic dialects", *Per Urales ad Orientem, Iter polyphonicum multilingue, Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Memoires de la Societe Finno-Ougrienne "264" (2012), 299-308.

ilgili diğer dillere de gönderimde bulunulmuştur. Yani bu makalede temelde Çulum Türkçesinin verileri işlense de genel Türkçedeki ortak noktalara da atıf yapılmıştır.

Söz konusu çalışmalar doğrudan doğruya Tuva Türkçesindeki Farsça alıntıları ele almamış, diğer Sibirya Türk lehçelerindeki Farsça alıntılar incelenirken değerlendirilmiştir. İşte bu nedenle biz bu çalışmada Tuva Türkçesindeki Farsça alıntıları konu edindik. Farsça alıntıları tespit ederken, ESTY-I, ESTY-II, ESTY-III, ESTY-IV, ESTYa-II, TSTY-I, TSTY-II, TuvRS⁷ adlı eserleri taradık. Bu tarama neticesinde de Stachowski ve Pomorska'nın kaydettiği sözcüklerin dışında yeni 14 Farsça alıntı sözcük tespit ettik. Tuva Türkçesindeki Farsça alıntı sözcükleri aşağıda liste hâlinde sunduk:

Tablo 1. Tuva Türkçesindeki Farsça Alıntı Sözcükler Listesi⁸

Farsça sözcük	<i>Stachowski</i>	<i>Pomorska</i>	<i>Arçın</i>
1 Farsça <i>bāzār</i>	<i>bazār</i>	-	<i>bazaar</i>
2 Farsça <i>boza</i>	-	<i>boža</i>	<i>boja</i>
3 Farsça <i>pūlād</i>	<i>bolat</i>	<i>bolat</i>	<i>bolat</i>
4 Farsça <i>chāddar</i>	-	-	<i>çadır</i>
5 Farsça <i>jāma-dān</i>	-	-	<i>çemodan</i>
6 Farsça <i>shakar ~ shakkar</i>	<i>çigir</i>	<i>çigir</i>	<i>çigir</i>
7 Farsça <i>dārū</i>	<i>tar(y)</i>	<i>dary</i>	<i>darı</i>
8 Farsça <i>daftar</i>	<i>dāptār</i>	-	<i>depter</i>
9 Farsça <i>tā'us</i>	-	-	<i>doos: aldın-doos (togus)</i>
10 Farsça <i>tūti</i>	-	-	<i>doydu</i>
11 Farsça <i>dūr-bīn</i>	-	-	<i>durand</i>
12 Farsça <i>khwush ~ khwash</i>	<i>kās</i>	<i>kās</i>	<i>kaas</i>
13 Farsça <i>khāj</i>	-	-	<i>kas</i>
14 Farsça <i>zindān</i>	-	-	<i>kindan</i>
15 Farsça <i>khwāja</i>	-	-	<i>kojay</i>
16 Farsça <i>khud-āy</i>	<i>kudaj</i>	<i>kudaj</i>	<i>kuday</i>
17 Farsça <i>urmuz, urmuzd</i>	-	-	<i>kurbustu</i>
18 Farsça <i>gūgird</i>	<i>kūgūr</i>	<i>kūgūr</i>	<i>kūgūr</i>
19 Farsça <i>māsha</i>	-	-	<i>maji</i>
20 Farsça <i>marsh</i>	-	-	<i>margaa</i>
21 Farsça <i>bedā</i>	-	-	<i>mede ~ me'de</i>
22 Farsça <i>farzīn</i>	-	-	<i>merze</i>
23 Farsça <i>takhta</i>	<i>taxta</i>	<i>tahta</i>	<i>tahta</i>
24 Farsça <i>dirakht</i>	-	-	<i>terek</i>

Yukarıdaki listede tespit edilen Tuva Türkçesindeki Farsça alıntılar, bu alıntıların doğrudan alıntı olup olmadığı veya hangi aracı diller vasıtasıyla alıntılındığı açıklanmaya muhtaç olduğu için çalışmamızda tek tek tahlil edilmiştir:

1.1. *bazaar* [ʃazaap] “pazar”: Farsça *bāzār* “A market; a market-day; a bargain; usage,

7 Burada kısaltması verilen çalışmaların tam künyesi yazının sonunda *kaynakça* kısmında sunulmuştur.

8 Listede, *Stachowski* ve *Pomorska* başlığıyla ilgili sütunda, onların kaydettiği (transkripsiyonla) Tuva Türkçesindeki Farsça alıntı sözcükler; tarafımızdan kaydedilen sözcükler ise *Arçın* sütununda gösterilmiştir.

currency; beauty, splendour; (for the preceding) bring back” (St., 144) >> Tuva Türkçesi *bazaar* “pazar” (TuvRS, 84), (TSTY-I, 200).

Sibirya Türk lehçeleri ve ağızlarında bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *bazar* “pazar” (ATs., 37) ~ *pazar* “market, pazar, fuar” (RSl.-IV, 1193), Altay Türkçesinin Teleüt ve Çalkandu (Lebed) ağızlarında *pazar* “market, pazar, fuar” (RSl.-IV, 1193-1194); Hakas Türkçesi *bazar* “pazar” (HTs., 39), Şor Türkçesi *pazar* “market, pazar, fuar” (RSl.-IV, 1193-1194); Yakut Türkçesi *bahaar* “pazar, market” (STBT, 250).

ESRY-I’de *bazar* sözcüğü “1. hayır etkinliği, hayır satışı; 2. pazar, fuar” anlamlarında kayıtlıdır. Yine aynı kaynak, Farsça kökenli (*bāzār*) bu sözcüğün birinci anlamının Fransızca aracılığıyla Rusçaya alıntılandığını, ikinci anlamının ise Türk lehçeleri aracılığıyla Rusçaya girdiğini belirtmektedir. Ek olarak *bazar* sözcüğünün “pazar, fuar” anlamıyla Eski Rusçada (*bazar*’) 1499 tarihinden itibaren görüldüğü de not edilmiştir (ESRY-I, 105-106). ESRY-I’de de belirtildiği üzere Türk lehçeleri aracılığıyla Rusçaya giren bu sözcük muhtemelen aynı yolla Tuva Türkçesine de geçmiştir.

1.2. boja [бoжa] “(içki yaptıktan sonra kalan *hojtpak* “sütün ekşitilmesi ile yapılan içecek” tortusu), süt votkasının damıtılmasından sonra kalan ekşi süt”: Farsça *boza* “A beverage made from rice, millet or barley; beer” (St., 206) >> Tuva Türkçesi *boja* “arpa posası (içki yaptıktan sonra kalan *hojtpak* “sütün ekşitilmesi ile yapılan içecek” tortusu), süt votkasının damıtılmasından sonra kalan ekşi süt” (ESTY-I, 238-239), (TSTY-I, 271).

Sibirya Türk lehçeleri ve ağızlarında bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *bozo* ~ *boco* “bir tür ev birası” (ATs., 41, 43); Hakas Türkçesi *poca* “1. (bira yapımında kullanılan) arpa posası; 2. patates ve hububat posası; ayrıntı işledikten sonra kalan tortu” (HTs., 381) ~ *poza II* “arpa posası, patates veya tahıl posası” (HTs., 389); Sibirya Baraba Tatar ağızında *poza* “arpa içeceği” (RSl.-IV, 1293).

ESMY’de *boju* (←**boja*) maddesinde bu sözcüğün Halhaca ve Kalmukçada *boz*, Buryatçada *bozo* “bira yapımında kullanılan arpa posası” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir. Bununla birlikte Türk lehçelerindeki biçimlerle karşılaştırılmasına atıfta bulunulmuş ve Kırgız Türkçesi *boza* ~ *buz* “içecek” biçimi örnek verilmiştir (ESMY-I, 96).

Kanaatimize göre bu sözcük, Farsça bir alıntıdır. Farsça alıntı bu sözcük, Moğol dilleri aracılığıyla Tuva Türkçesine geçmiştir.

Ayrıca bk. (ESTYa-II, 173-175), (VEWT, 82), (TMEN-II, § 788).

1.3. bolat [бoлaт] “çelik”: Farsça *pūlād* “The finest Damascus steel (...); steel generally, a sword” (St., 260) >> Tuva Türkçesi *bolat* “çelik” (ESTY-I, 241), (TSTY-I, 275), (TW, 97).

ESMY’de *bolud* (< **bolad* < Farsça *pūlād* “çelik”) maddesinde bu sözcüğün Halhaca ve Kalmukça *bold*, Buryatçada *bulad* “çelik” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir (ESMY-I, 98).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *bolot* (< Moğolca)

“çelik” (ATs., 42); Hakas Türkçesi *molat* (< Farsça *pûlad*) “çelik” (HTs., 305); Yakut Türkçesi *bolot* “kılıç (Eski Yakutların kısa saplı, iki ucu keskin, kavisli kılıcı)” (STBT-II 379).

Ayrıca bk. (VEWT, 387).

1.4. çadır [чадыр] “çadır, kulübe, ağaçlarla kurulan çadır”: Farsça *châddar* “A tent, pavilion; a mantle, scarf; a veil; a sheet; a shroud, winding-sheet; a table-cloth” (St., 383) >> Tuva Türkçesi *çadır* “çadır, kulübe, ağaçlarla kurulan çadır” (TW, 105), (TuvRS, 508).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *çadır* “çadır” (ATs., 69), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *çadır* (I) “çadır” (TAS, 11).

Clauson *çâtır* (I) sözcüğünün Sanskritçe *chattra* “a (royal) umbrella”ya kadar gittiğini vurgulamıştır (ED, 403b). Aynı şekilde Ölmez de Clauson ve Doerfer’in çalışmalarına gönderme yaparak, Eski Türkçedeki *çâtır* biçiminin Sanskritçe *chattra*’dan geldiğini belirtmiştir. Ölmez, ayrıca bu sözcüğün Tuva Türkçesinde yakın döneme ait bir alıntı olduğunu düşünmekte ve aksi takdirde **şadır* biçiminin olması gerektiğini belirtmektedir (TW, 105).

Farsça alıntı olan bu sözcüğün hangi aracı dil vasıtasıyla Tuva Türkçesine geçtiği konusu şimdilik belirsizdir.

Ayrıca bk. (TMEN-III, § 1042).

1.5. çemodan [чемодан] “bavul”: Farsça *jâma-dân* “A portmanteau; a chest of drawers, clothes-press, wardrobe” (St., 352), *câmedân* (F IV, 332), (TW 115) > Tatar Türkçesi *çamadan* > Rusça *çemodan* >> Tuva Türkçesi *çemodan* “bavul” (TW, 115).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *çamadan* “çanta” (ARs., 790); Hakas Türkçesi *çemodan* “bavul, çanta, valiz” (HTs., 89).

Rusçaya, Tatar Türkçesi *çamadan* (Kırım Tatar Türkçesi *çumadan*) aracılığıyla Farsçadan girmiştir: *câma-dân* < *câme* “elbise, giysi” + *dân* “depolama” (ESRY-IV, 332). Rusçaya alıntılanan bu sözcük, daha sonra Rusça aracılığıyla da Tuva Türkçesine girmiştir.

1.6. çigir [чигир] “şeker”: Farsça *shakar* ~ *shakkar* “sugar (...)” (St., 752) >> Tuva Türkçesi *çigir* “şeker” (TW, 120).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *çikir* “şeker” (ATs. 75); Hakas Türkçesi *sahar* (< Rusça) “şeker” (HTs., 305); Tofa Türkçesi *saaqır* ~ *saqır* “şeker” (TofRS, 59); Yakut Türkçesi *saaxar* “1. şeker; 2. esas olarak karbonhidrat grubundan bazı organik bileşiklerin adı” (STBUT-VIII 105).

ESMY’de *çiker* (Persçe *şakar* ← İranca *sukara*) maddesinde bu sözcüğün Halhaca *çihir* Kalmukça *şikr*, Buryatçada *şehar* “şeker” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir (ESMY-I, 143). Ayrıca Moğolcada bu sözcük *siker* biçiminde de mevcuttur (ESMY-III, 112).

Ek olarak, bu sözcüğün Tuva Türkçesindeki *çigirzig* “şekerli, tatlı” biçiminde bir türevi vardır (TuvRS, 532).

Ayrıca bk. (VEWT, 444).

1.7. *darı* [дары] “barut”: Farsça *dārū* “A medicine, drug; remedy; oxymel, a preparation of vinegar and honey; spirituous liquors; gunpowder; an inferior order of priests (amongst the fire-worshippers)” (St., 497) >> Tuva Türkçesi *darı* (ESTY-II, 101-102), *darı* “barut, kara barut” (TuvRS, 149).

Bu sözcük diğer Sibiry Türk lehçelerinde şu şekillerde görünmektedir: Altay Türkçesi *ok-tarı* “barut” (ATs., 164); Hakas Türkçesi *tar* I (< Farsça *darū*) “barut” (Hts., 491); Tofa Türkçesi *darı* “barut” (TofRS, 21). Ayrıca diğer Türk lehçelerinde *daru* “ilaç, deva” (DTS, 159), Kırgız Türkçesi *darı* I “1. ilaç 2. çare, tedavi yolu, deva 3. şifalı”, *darı* II “barut” (KırTS-I, 787), Türkmen Türkçesi *deri* “barut” (ESTY-II, 102).

ESTY’de genellikle Türk lehçelerinde “barut; ilaç, çare (iksir) (toz hâlinde mi?)” anlamlarıyla görülen ve *darı*, *deri* (nadir) varyantlarıyla karşımıza çıkan sözcüğün oldukça yaygın olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca, aynı kaynaktan bu sözcüğün Moğol dillerindeki eş değerlerine yer verilmiştir: Yazılı Moğolca (Klasik), Oyratça *darı*, Moğolca (Halhaca) *dar*’, Buryatça *darı*, Kalmukça *der* (ESTY-II, 101-102).

ESTY’nin yazarları bu sözcüğün, Türk lehçelerinin çoğunda (anıtlarda da aynı şekilde) Farsçadan (< Farsça *dārū* “toz, ilaç”) alıntılanmış olarak gösterildiğini, ancak görünüşe göre bunun tamamen doğru olmadığını belirtirler. Bununla ilgili olarak, Türkmen Türkçesi *deri* biçiminin Yazılı-Moğolca *darı*’ye kadar geri gidebileceğini, buna karşılık Moğolca *barut* anlamındaki sözcüğün de aynı zamanda, şüphe uyandıran kökene göre Farsça olarak kabul edildiğini not düşerler. ESTY’e göre Farsçadan Moğolcaya doğrudan alıntılanma durumunda, Eski Türkçede olduğu gibi, *darı*’nin değil de *daru* tipinin görünmesi beklenirdi. [Örnek olarak şunlar verilmiştir: Uygur Türkçesi *daru* “ilaç, çare (iksir)”, Tatar Türkçesi *daru* aynı şekilde (önce *darı* “barut”)] Ayrıca, Moğolcada “ilaç (toz)” anlamında bir sözcük eksiktir. Bundan başka ESTY’de R. G. Ahmetyanov tarafından ileri sürülen Farsça-Tacikçedeki *daru-i töfek* “barut” (*harfiyen* “silah için ilaç”) ifadesinin Türk lehçelerinde kısaltılarak Tatar Türkçesi *darı* ‘barut’ (ve bazı eşdeğerleri) biçimine dönüştüğü görüşüne yer verilmiştir. Ayrıca, semantik bir paralel olarak da daha önce barut olarak adlandırılan Rusça *zel*’e “ilaç” örnek gösterilmiştir (ESTY-II, 102).

ESTY’de son olarak *darı*’nin (ve diğerlerinin) Türk lehçelerinin aracılığıyla alıntılanmasının ve doğrudan alıntılanma tipi Türk *darı* formlarıyla (-i ile -ı arasında doğal bir ikame ile) ilişkilendirilmesinin de muhtemel olduğu belirtilmiştir (ESTY-II, 102).

Rassadin’e göre ise Tuva ve Tofa Türkçesindeki *darı* biçimi muhtemelen Moğolcadandır.⁹

ESMY’de *darı* maddesinde sözcüğün Farsça *darı*’den geldiği belirtilmiş ve Halhacada

9 V. İ. Rassadin, *Fonetika i leksika Tofalarskogo yazıka* (Ulan-Ude, 1971), 170.

dar', Buryatçada *dari*, Kalmukçada *dər* biçiminde görüldüğü kaydedilmiştir (ESMY-I, 173).

Bize göre, ESTY'de vurgulanan sözcüğün kökeni ile ilgili görüş tamamen yersizdir, çünkü bu sözcük hem “barut” hem de “ilaç” anlamlarıyla Farsçada tanıklanmıştır. Ayrıca, Moğolcada sözcüğün her iki anlamda yer almaması da bir eksiklik değildir, birçok Türk lehçesinde de durum bu şekildedir. Mesela, Türkiye Türkçesi *daru* “ilaç” (< Farsça *dārū*) (TETTL, 565), Kırgız Türkçesi *darı* “içilecek ilaç”.¹⁰

Kanaatimize göre bu sözcük, Farsça bir alıntıdır. Farsça alıntı bu sözcük, ESMY'de de vurgulandığı gibi Moğolca aracılığıyla Tuva veya Tofa Türkçesine geçmiştir.

Ayrıca, TuvRS'de bu sözcüğün Tuva Türkçesindeki türevleri şu şekilde verilmiştir: *darızıg* “barut”, *darızur* “barut gibi kokmak” (TuvRS, 149).

1.8. *depter* [дептер] “ofis defteri (büro kitabı); not defteri, üyelik kartı”; eskimiş “kitap”: Farsça *daftar* “A book, record, register, journal; a roll, list, catalogue, inventory, account-book, index; a bundle of papers or written documents tied together in a cloth” (St., 528) >> Tuva Türkçesi *depter* “ofis defteri (büro kitabı); not defteri, üyelik kartı”; eskimiş “kitap” (ESTY-II, 138).

Sözcük Moğolcada *debter* (Farsça *daftar*, Yunanca ?) biçiminde işaretlenmiş ve kökeninin Yunanca olduğu soru işaretli bir şekilde bırakılarak Farsça olarak kabul edilmiştir. Bu sözcüğün Moğol dillerindeki görünümü şöyledir: Halhaca *dəvtər*, Buryatça *dəbtər* “defter, not defteri (bloknot), kitap, bröşür”; Kalmukça *degr* “kitap”; Dagurca *dəbtələn* (*dəbtəl*) “kitap, ders kitabı” (ESMY-I, 178).

MTs.'de *debter* maddesinde “kitap, cilt; yazı defteri, not defteri, defter” anlamlarıyla sözcük tanımlanmış ve kökeni noktasında “Tibetçe *deb+ther*, Farsça ve Grekçe'den” geldiği yönünde not düşülmüştür. Ayrıca, aynı kaynaktan *debterçi* “arşivci, derlemeci”, *debterle-* “kitap ciltlemek, kitaba cilt geçirmek”, *debterlegül-* “*debterle*-nin ettirgen biçimi” türevlerine de yer verilmiştir (MTs., 311-312).

Moğolcada görülen türemiş bu biçimlerin benzerlerine Tuva Türkçesinde de rastlanmaktadır: *depterjigeş* “kitapçık”, *depterlet-* “ciltlemek, kitaba sayfaları dikmek”; *depterlekçi* “ciltçi (dikici)”, *depterlettin-* “sayfaları bir kitaba (/kitabın cildine) dikmek” *depterleeskin* “dikiş” (TuvRS, 158). Bu noktada, ESMY'de bu sözcüğün fiilleşmiş biçimi olan *depterle-* ve isim biçimi *depterlekçi*'nin de benzer bir şekilde Mongolizm (Klasik Moğolca *debterle-* “defter yapmak, defter dikmek”, Moğolca *dəvtərləx* “bir defter içine dikiş dikmek, ciltlemek”, *dəvtərləçi* “ciltçi (dikici)”) izlerini taşıdığı, ama yeni biçimlerin de olduğu belirtilmektedir (ESTY-II, 138).

10 Cüneyt Akın, Kırgız Türkçesindeki alıntı kelimelerde görülen ses değişmelerini incelediği doktora çalışmasında *darı* sözcüğünün Kırgız Türkçesinde “içilecek ilaç” anlamında kullanıldığını işaretlemiştir. (Cüneyt Akın, *Hüseyn Karasayev'in “Kamus Nama” Adlı Eseri ve Çağdaş Kırgız Türkçesindeki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri* (Doktora tezi, Ege Üniversitesi 2011), 560.

Tuva Türkçesi *depter*'in muhtemelen kaynağı doğrudan Moğol dilleridir. M. Räsänen, bu sözcüğün Tuva Türkçesine giriş şeklini şöyle düşünmektedir: Farsça *daftar* (> Uygur Türkçesi *täptär* “kitap” > Moğolca *debter* (KW) > Tuva Türkçesi *däptär*) (VEWT, 135).

Son olarak sözcüğün kökeninin Yunanca *diphthéra* “a prepared hide, leather; esp. as writing-material...”ya (GEL, 361) dayandığını, ancak, Yunanca bu sözcüğün anlam olarak daha sınırlı olduğunu ifade etmeliyiz. Öyle ki, bu sözcük Yunancadan Arapçaya *daftar* “booklet; notebook, copybook; daybook, journal; ledger (*com.*); roster, register, official register”¹¹ ve Farsçaya da *daftar* “A book, record, register, journal; a roll, list, catalogue, inventory, account-book, index; a bundle of papers or written documents tied together in a a cloth” (St., 528) biçiminde geçmiş ve sözcüğün anlamı görüldüğü gibi genişlemiştir. Ayrıca, defterin malzemesi Arapça ve Farsçada artık deri değil, kâğıttır. Sonuç olarak Arapça-Farsça biçim (?) Türkçe aracılığıyla (Räsänen’e göre Uygur Türkçesi (VEWT, 135)) Moğolcaya girmiş, daha sonra da Tuva Türkçesi Moğolcadan bu sözcüğü alıntılanmış olmalıdır.

1.9. doos: *aldın-doos (togus)* [доос: алдын-доос (тогус)] “tavus kuşu”: Farsça *tā’us* “A peacock; a hand some man; silver; ground verdant with vegetation; name of a man” (St., 807) >> Tuva Türkçesi *doos: aldın-doos (togus)* “tavus kuşu”, *doos ~ toos* “tavus kuşu (nadiren kullanılır)” (ESTY-II, 201).

ESTY’de Tuva Türkçesindeki *doos* sözcüğünün birleşik yapıli biçiminin ve *doos, toos* sözcüklerinin birçok Türk dilinde *tavus, tavis, tovis ~ toviz* vb. biçimlerine karşılık geldiği belirtilmektedir (ESTY-II, 201).

M. Räsänen, bu sözcüğü, Türkçenin birçok lehçesinde işaretlemiştir. Bununla birlikte, **tavus* sözcüğünün Türkçeye, Farsça-Arapça *tā’ūs* aracılığıyla girdiğini, sözcüğün kökeninin Yunanca olduğu bilgisini vermektedir (VEWT, 467).

doos sözcüğünün, Moğolcanın çeşitli dönemlerindeki görünümüleri şu şekildedir: Eski Yazılı Moğolca *taγus* “tavus kuşu” (< Türkçe *tawus ~ tavis* < Farsça *taus* < Aramice *ṭawus*) > Yeni Yazılı Moğolca (Klasik) *toγus*, Moğolca (Halhaca) *togos*, Doğu Moğolcası *togos*.¹² Moğolca veriler, ESTY’de B. Ya. Vladimirtsov’un görüşlerine yer verilerek izah edilmiştir. Vladimirtsov’a göre Moğolca *togos* “tavus kuşu” adında sözcüğün asli biçimindeki *a* ünlüsü yerine *o* ünlüsünün görüldüğü belirtilmiştir (ESTY-II, 201).

Kanaatimizce bu alıntı sözcük, Tuva Türkçesine Moğol dillerinden girmiştir. ESTY’de de kaydedilen *doos, togus* biçimleri Moğolcada karşılaşılan biçimlerdir. Bu sebeple sözcüğün Tuva Türkçesine geçişi Moğolca aracılığıyla gerçekleşmiştir.

1.10. *doγdu* [дойду] “parağan”: Farsça *ḫūṭi* “A parrot” (St., 821) >> Tuva Türkçesi *doγdu* “parağan” (ESTY-II, 179-180).

11 H. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*. ed. J. Milton Cowan, Third Edition (New York, 1976), 285.

12 B. Ya. Vladimirtsov, *Sravnitel’ naya grammatika Mongol’skogo pis’mennogo yazıka i Halhaskogo nareçiya: vvedeniye i fonetika* (Leningrad, 1929), 147.

ESMY’de TOTI [Farsça ?] madde başında; Halhaca, Kalmukça *tot*’, Buryatça *toti* “papağan” biçimleri verilmiştir (ESMY-III, 175).

RSI.’de şu biçimler kaydedilmiştir: Tarançı ağzı *totī*, Kırgız Türkçesi *totu*, Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *totti*, *tōdi* “papağan” (RSI.-III, 1205, 1206).

ATs.’de *toodu* biçimi “tavus kuşu” anlamıyla kaydedilmiştir (ATs., 181).

VEWT’de **tōtī*, **tūtī* maddesinde çeşitli Türk lehçelerindeki bu sözcüğün görünümleri sunulmuş ve köken bilgisi olarak da Farsça *tūtī*’den geldiği gösterilmiştir. Ayrıca bu sözcük için G. Doerfer’in tasarımına da yer verilmiştir: *tōti* (VEWT, 491).

Bertagayev’in “Farsça *toti*’nin Türkçe yoluyla Moğol dillerine nüfuz ettiği yönündeki” görüşü ESMY’de not edilmiştir (ESTY-II, 179-180).

Biz, ESYM’de de ileri sürüldüğü gibi Tuva Türkçesindeki *doydu* sözcüğünün Moğolca aracılığıyla girdiğini düşünmekteyiz. ESYM’ye göre birçok benzer durumda olduğu gibi -y-, Moğolca sözcükteki -i-’nin yansımadır. Ayrıca, Räsänen’in sözlüğünde Tuva Türkçesi *doydu*’nun prototip olarak alındığı ve bu prototipin de Yazılı Moğolca *toti* (VEWT, 491) biçimine gittiği yanlış bir şekilde sunulmuştur (ESTY-II, 179-180).

1.11. *duran* [дуран] “dürbün; küçük dürbün”: Farsça *dūr-bīn* “One who sees at a distance; far-sighted; a telescope; provident, penetrating, perspicuous, ingenious, intelligent, judicious” (St., 543) >> Tuva Türkçesi *duran* “dürbün; küçük dürbün” (TuvRS, 184), (TTS, 36).

Bayarma Khabtagaeva, Tuva Türkçesi *duran* “binoculars” sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu ve söz konusu Farsça sözcüğün belki (?) Türkçenin aracılığıyla Moğol dillerine geçtiğini düşünmektedir: Tuva Türkçesi *duran* “binoculars” ← Moğol dilleri **duraŋ*: LM (Edebî Moğolca) *durang* ~ *durung* “teleskop, dürbün”, Halhaca *duraŋ*, Buryatça *duram*, Oyratça *durāŋ* ~ *durā* ← ? Türkçe ← Farsça.¹³

1.12. *kaas* [каас] “zarif, şık”: Farsça *khwush* ~ *khwash* “good, sweet, excellent, beautiful (...); healthy (...); happy (...)” (St., 485) >> Tuva Türkçesi *kaas* “zarif, şık” (TW, 186), *kaas* “zarif, süslü, yumuşak” (TuvRS, 213), *kaas I* “güzel, zarif, yumuşak, parlak dekore edilmiş” (ESTY-III, 21-23).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Hakas Türkçesi *hoos* “1. resim; 2. desen, nakış; 3. görünüş, manzara; 4. güzel” (HTs., 185); Şor Türkçesi *kaas* “resim; nakış; desen” (ŞS, 38). Ayrıca, RSI.’de *kōs* biçimi “1. güzel, belirgin; 2. gösterişli; 3. güzellik” anlamlarında Altay Türkçesinin ağızlarında (Teleüt ve Çalkandu (Lebed) ağızlarında) ve Hakas Türkçesinin ağızlarında (Sagay ve Koybal) kaydedilmiştir (RSI.-II, 621).

M. Räsänen bu sözcüğün Farsçadan alıntılanmış olduğunu düşünür: Orta Farsça *χ’ašš* > Yeni Farsça *χōš*, *χūš* (> Türkçe *χoş*, *hūš*) (VEWT, 295).

13 Bayarma Khabtagaeva, *Mongolic Elements in Tuvan* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 59.

M. Pomorska makalesinde Çulumcadaki *kōs*, *kugas* ~ *kuvas*, *kuas* biçimlerini Persçe (erken) $\chi^w a\check{s}$, $\chi^w u\check{s}$ = Per. $\chi o\check{s}$ 'a bağlamaktadır.¹⁴

Ölmez, Tuva Türkçesi *kaas*'ın etimolojisi hakkında bir şey söylemez, sadece *koya* maddesine gönderme yapar (TW, 186).

Farsça alıntı olan bu sözcüğün hangi aracı dil vasıtasıyla Tuva Türkçesine geçtiği konusu şimdilik belirsizdir.

Bk. (Pomorska, *agm.*, 299-308), (ESTY-III, 21-23).

1.13. *kas* [кac] “haç”: Farsça *khāj* “the cross; the soft part of the ear” (St., 437) >> Tuva Türkçesi *kas* “haç” (özellikle geleneksel Tuva süslemelerinin bir parçası olan yaygın geometrik desen türlerinden biri) (ESTY-III, 119).

ESTY’de, ilk olarak Tuva Türkçesi *kas* (veya *demdek*) “haç” için muhtemelen Mongolizm olduğu not edilmiştir. Bununla ilgili olarak da Klasik Moğolca *qas*, Moğolca *xas*, *xas tamga*, Buryatça *tamga* “haç” biçimleri örnek olarak verilmiştir. İkinci olarak da ESTY’de, Türk lehçeleri vasıtasıyla (?) Farsçadan alıntılanmış olabileceği ve Türkçe de dâhil olmak üzere *haç* anlamındaki Türkiye Türkçesi *haç*, Türkmen Türkçesi *xaç*, Tatar Türkçesi *kaç* ~ *xaç* vb. karşılaştırılabileceği kaydedilmiştir (ESTY-III, 119-120).

Ayrıca, ESTY’deki dikkat çekici bilgi ise sözcüğün Moğolcadaki *qas* ~ *xas* biçimlerinin Kıpçak Türkçesi varyantların etkisinden kaynaklandığı noktasındadır (Bk. *xaş* “(aksesuardaki, takıdaki). haç”, Nogay Türkçesi *kaş* “haç, çapraz”) -ş’nin Moğolca sözcüklerin sonu için karakteristik olmadığı ve -s ile değiştirildiği not edilmiştir. Özellikle bununla ilgili verilen diğer örnekler şunlardır: *ulus*, *çimis* vb. (ESTY-III, 119).

Bunların dışında, MTs.’de *has* sözcüğü “gamalı haç, iyi şansın simgesi” anlamında belgelenmiştir (MTs., 1113).

1.14. *kindan* [киндан] “zindan”: Farsça *zindān* “A prison, jail; pound, pin-fold” (St., 625) >> Tuva Türkçesi *kindan* “zindan, hapisane, cezaevi” (ESTY-III, 156-157).

MTs.’de *gindan* “hapisane, cezaevi, zindan” biçiminde belgelenmiştir (MTs., 483).

Bayarma Khabtagaeva, Tuva Türkçesi *kindan* “prison, jail” sözcüğünü Farsçadan Türkçeye, Türkçeden de Moğol dillerine girdiğini düşünmektedir: Tuva Türkçesi *kindan* “prison, jail” ← Moğol dilleri **gindan*: LM¹⁵ *gindan*, Halhaca *gyandan*, Oyratça *gindin* ← Türkçe ← Farsça.¹⁶

Tuva Türkçesindeki Mongolizm örneklerinden biridir. ESTY’de de belirtildiği gibi Tuva Türkçesi *kindan*, her durumda, ilk hecedeki “ön-kırılma”nın korunmasının kanıtlandığı gibi Yazılı (Klasik) Moğolca kaynaklardan alıntılanmıştır (ESTY-III, 156-157). Sadece ön seste *g*->*k*-değişikliği olmuş, ilk hecede kalınlık incelik uyumu gerçekleşmemiştir.

Bk. (VEWT, 532).

14 Pomorska, “Notes on Persian loan words in the Chulym Turkic dialects”, 301.

15 Bu kısaltmanın açılımı şöyledir: LM = O. M. Kovalevskiy, *Mongol ško-russko-francuzskiy slovar’ I-III*, (Kazan 1844-1849). (Bu kaynak görülmedi.)

16 Khabtagaeva, *Mongolic Elements in Tuvan*, 87.

1.15. *kojay* [кожай] “efendi, beyefendi; zengin”: Farsça *khwāja* “A man of distinction; a rich merchant; a doctor, professor, teacher, preceptor, school-master; a pedant; a venerable old man; lord, master, owner; honorific title of a wazir or other great dignitary; a eunuch; the master of a family; a bird’s comb; heart, soul” (St., 479) >> Tuva Türkçesi *kojay* “efendi, beyefendi; zengin” (ESTY-III, 173-174).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *kocayım* “1. tüccar, tacir 2. kokarca” (ATs., 114), Hakas Türkçesi *hocayın* (< Rusça *hozyain*) “1. sahip; 2. büyük çiftlik sahibi, ağa; 3. tüccar” (HTs., 179).

Bu biçimler, Rusça *hozyain* “sahip; patron; mal sahibi; ev sahibi; aile reisi; efendi” (RSS, 977) sözcüğü ile ilişkilidir ve Rusçadan alıntı bir sözcüktür. Rusçadaki bu sözcüğün kökü ise Farsça *khwāja* sözcüğüne dayanmaktadır. Birçok Türk lehçesinde bu kökten sözcük bulunmaktadır.

İESSR.’de *hozyain* biçiminin Rusçada 17. yüzyılın başlarından itibaren görüldüğü, *hozya* biçiminin ise 15. yüzyılda tanıklandığı ve sözcüğün kökünün Farsça *hadje* “efendi; sahip; şef” olduğu belirtilmektedir (İESSR.-II, 346). Bu sözcük; Farsçadan Rusçaya alıntılanmış, daha sonra da Rusça aracılığıyla Türk lehçelerine girmiş olmalıdır. Ancak bu hususta Tuva Türkçesi bu sözcüğü doğrudan Rusçadan alıntılanmamış olmalıdır. Büyük ihtimalle ESTY’de de dikkat çekildiği üzere Tuva Türkçesine (**kojay+ım*) Altay Türkçesindeki (*kod’oyım*) biçim alıntılanmıştır. Ayrıca, ESTY’de **kojay+ım* biçiminin analizi, **kojay* tabanı (temeli) üzerine birinci teklik kişi iyelik eki ile teşekkül etmiş olabileceği yönünde gösterilmiştir (ESTY-III, 173-174).

1.16. *kuday* [кудай] “gökyüzü”: Farsça *khud-āy* “(self-existent), God” (St., 449) >> Tuva Türkçesi *kuday* “gökyüzü”(TW, 209), *kuday* “üst dünya, göksel (gökle ilgili)/ilahi” (ESTY-III, 259-260).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *kuday* (< İranca) “1. Tanrı, ilâh. 2. *mit*. Şaman inancında gökyüzünde yaşayan ve ilâh olmayan ruhlar” (ATs., 124); Hakas Türkçesi *huday* (Farsça *hudâ*) “1. Tanrı, Allah” (HTs., 193); Şor Türkçesi *kuday* “Tanrı, Allah, Huda” (ŞS, 57); Teleütçe *kuday* “Tanrı, Huda, Allah” (TAS, 66).

M. Räsänen bu sözcüğün Farsçadan alıntılanmış olduğunu düşünür: Persçe *hudāy* (VEWT, 162).

Tuva Türkçesinde ayrıca *kuday-deer* “gökyüzü, cennet” biçimi de mevcuttur.

Farsça kökenli *kuday* sözcüğünün Tuva Türkçesine alıntılanmasında Moğol dillerinin veya Rusçanın aracılığı hususu belirgin değildir. Doğrudan Farsçadan bu sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanması da ihtimal dâhilinde değildir. Bu yönden gayet dikkat çekicidir. Aracı dilin hangisi olduğu ise şimdilik belirsizdir.

Bk. (ESTY-III, 260), (VEWT, 162).

1.17. *kurbustu* [күрбүстү] “kurbustu (gök tanrısı); gök, gökyüzü”: Farsça *urmuz*, *urmuзд* (Zerdüştlükteki *Ahuramazda*) (St., 39); Soğdca *xormuzda* (TW, 210) > Eski Türkçe *hormuzda*, Moğolca *qurmusta* (~ Farsça *Ahuramazda*) (TW, 210) >> Tuva Türkçesi *kurbustu*

“kurbustu (gök tanrısı); gök, gökyüzü” (TW, 210); *kurbustu* “*kurbustu* (Gökyüzü tanrısı); gökyüzü; ilahi, üst dünya” (ESTY-III, 311).

M. Ölmez, çalışmasında *kurbustu* sözcüğü için Moğolcada *ķurmusta* (~ Farsça *Ahuramazda*) ve Eski Türkçede *hormuzda* biçimlerinde tanıklandığını kaydetmiştir. Ayrıca, sözcüğün Soğdca *xormuzda*’dan geldiğini belirtmiştir. Sözcüğün Soğdca kaydı noktasında da A. Gabain’in çalışmasına gönderimde bulunmuştur (TW, 210).

1.18. *kügür* [күгүр] “kükürt (yanıcı)”: Farsça *gūgird* “sulphur, brimstone” (St., 1105) >> Tuva Türkçesi *kügür* “kükürt (yanıcı)” (ESTY-III, 333-334), *kügür* “kükürt (kimyevî element)” (TSTY-II, 246-247).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *kükür* (< Moğolca) “sıcak kükürt” (ATs., 128); Hakas Türkçesi *kükür* “1. kükürt; 2. kibrit” (HTs., 279); Şor Türkçesi *kügürt* “kükürt” (ŞS, 59); Tofa Türkçesi *küker* “kükürt (yanıcı)”¹⁷

ESMY’de *kürür* (İranca ?)¹⁸ maddesinde bu sözcüğün Halhaca ve Buryatçada *xüxär* [хүхэр]; Kalmukçada *kükür* [күкүр] “(kimya) kükürt” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir (ESMY-II, 147).

ESTY’de de vurgulandığı gibi Sibirya Türk lehçelerinde Şor Türkçesi biçim hariç (*kügürt*) son seste -t ünsüzü bulunmamaktadır, bunun nedenin de sözcüğün Moğolca aracılığıyla alıntılanmasıdır (ESTY-III, 333-334). Çünkü Moğolca biçimlere bakıldığında son seste -t ünsüzü bulunmamaktadır.

M. Räsänen de bu sözcüğün Farsçadan alıntılanmış olduğunu düşünür: Persçe *gūgird* (VEWT, 307).

1.19. *majı* [мажы] “tetikleyici, elektrik düğmesi”: Farsça *māsha* “Tongs, smiths’ forceps; pincers; a weaver’s brush; a spade; a small weight; a twelfth of a *tülcha*, weighing 2 1/2 mişqāl; that part of a match-lock which holds the match” (St., 1141) >> Tuva Türkçesi *majı* “tetikleyici, elektrik düğmesi” (ESTY-IV, 41).

ESTY’de bu sözcük için Farsça alıntı olabileceği yönündeki görüşler sıralandıktan sonra aynı zamanda ТРҮЕІ’den¹⁹ aktarılan bir görüş paylaşılmıştır. Buna göre *mə:şe* “maşa” ile Başkurt Türkçesinin ağızlarındaki *məşə* “baş / kafa”, Türkmen Türkçesinin ağızlarındaki *meşe* “en büyük baş” ve diğer şüpheli görünen (ayrıca bk. *majalık*) sözcükler arasında genetik ilişkinin ihmal edildiği vurgulanmıştır. Ancak Tuva Türkçesi *majı* “tetikleyici” ve *majı*- “yoğurmak / ovmak / kırışmak; masaj yapmak” (bk. *majı*-) örneklerinin belirgin bir anlamsal

17 Rassadin, *Fonetika i leksika Tofalarskogo yazıka*, 204.

18 Sözlükte bu sözcük KÜRÜR [уран. ?] olarak yazılmıştır, madde başları alfabetik sıralamaya göre düzenlendiği için öncesinde [KÜKEGE] ve sonrasında [KÜKÜTÜNE-] sözcükleri arasında bulunmaması gerekmektedir. Bu yüzden sözcüğün yanlış yazıldığını ve doğru biçimin KÜKÜR olması gerektiğini düşünüyoruz. Rassadin de çalışmasında Yazılı Moğolcada *kükür*, Oyratçada *kükür*, Çağdaş Moğolcada *xüxär*, Kalmukçada *kükür* biçimlerini vermiştir. Özellikle hem yazılı hem de çağdaş biçimlerde *kürür* biçiminin olmaması bu sözcüğün yanlış yazıldığını kanıtlar niteliktedir. Bk. (Rassadin, *Fonetika i leksika Tofalarskogo yazıka*, 204).

19 Bu kısaltmanın açılımı şöyledir: E. V. Sevortyan, *Teoriya i praktika etimologičeskikh issledovaniy*, Moskva 1988.

özelliği / ortaklığı (birliktelik) olduğu, ama kesin olarak ikincil bir karakter olarak görüldüğü belirtilmiştir (ESTY-IV, 41).

BAMRS'ta *maş* “tetik (av tüfeği fitili / silah fitili)” biçiminde bu sözcük belgelenmiştir (BAMRS-II, 487).

VEWT'de birçok Türk lehçesindeki bu sözcüğün görünüşleri sunulmuş ve köken bilgisi olarak da Farsça *māşa*'dan geldiği gösterilmiştir. Ayrıca bu sözcüğün Kalmukça *maşn* “horoz (tüfekteki)” (KW, 257) biçimine gönderme yapılmıştır. ESTY'de de M. Räsänen'in Tuva Türkçesi ve Altay Türkçesi formlarla ilgili olarak Kalmukça *maşn* varyantını doğrudan Farsçayla ilişkilendirmesi eleştirilmiş ve bunun yanlış olduğu ifade edilmiştir. ESTY'ye göre daha doğrusu, Kalmukça *maş* “tetikleyici” formunun aslında Kalmukça (Oyratça ?) olduğu görüştür ve üstelik bu form, Kırgız Türkçesi *maşa* “tetikleyici, füyne / sigorta (fitilli tabancanın) ile de ilişkilidir. (ESTY-IV, 41).

M. Ölmez, çalışmasında *majı* sözcüğü için (*baş+ı* ?) etimolojisini vermiştir (TW, 214).

Kanaatimize göre bu sözcük, Farsça bir alıntıdır. Farsça alıntı bu sözcük, Moğol dilleri aracılığıyla Tuva Türkçesine geçmiştir.

1.20. *margaa* [mapraa] “pelin (türlerinden biri)”: Farsça *margh* “A species of grass of which animals are exceedingly fond; name of a city (Merv ?) (St., 1216) >> Tuva Türkçesi *margaa* “Pelin (türlerinden biri)”; Alpin çayırları bölgesinde yetişen içi boş gövdeli uzun otlu bitki (A.K. Kalzan); “atkuyruğu” (ESTY-IV, 79-80).

Margaa ayrıca şifalı bitkilerden biri olarak da kabul edilmektedir.

Sibiryaya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *bargaa* ~ *barga* ~ *margaa* “pelin, akpelin, ot, saman, yabanî ot, muzır ot, çalı” (ATs., 34, 133)²⁰, Altay Türkçesinin Tuba ağzında *bargaa* “karaçalı, ot” ve Teleüt ağzında da *parгаа* “uzun otlar, bitkiler” (ESTY-IV, 79); Yakut Türkçesinin ağızlarında *marxa* “küçük çalı” (ESTY-IV, 79).

ESTY'de bu sözcüğün Türk lehçelerindeki olası türeme şekilleri ile ilgili fikirler öne sürülmüştür, ancak bunlar inandırıcı görünmemektedir. Aynı zamanda, bu sözcüğün İran dillerinde çok yakın eşdeğerleri olduğu not düşülmüştür: Soğdca *mryh*, *mry* “soğan”, Yagnnobic (Novosoğdca) *mary* “çimen, en iyi sığır yemi olarak sayılan; bu çimlerden saman”, Avesta *marəya* “soğan”, Persçe *marəya*- vb. (ESTY-IV, 79-80). ESTY'de İran dillerindeki biçimle benzerlik (ortaklık) özelliğinin (karakteri) açık olmadığı, tesadüfi bir benzerlik sonucu olduğu kabul edilir. Ancak her durumda Eski İran dillerinin Sibiryaya Türk lehçeleri üzerindeki dilsel etkisinin de tamamen yok sayılamayacağı belirtilmiştir.

Bize göre sözcük Moğol dillerinde tanıklanamadığı ve ayrıca Rusçada da görülmeyen bir biçim olduğu için doğrudan Farsçadan alıntılanması ihtimal dâhilinde değildir. Bu yönden gayet dikkat çekicidir. Aracı dilin hangisi olduğu ise şimdilik belirsizdir.

20 ESTY-IV'te şöyle bir kayıt vardır: Altay Türkçesi *bargaa* ~ *margaa* (kadına ait sözcük) “çimen, saman” (tam manasıyla “yabanî otlar”), *aştın bargaaı* (kadına ait sözcük) “saman” (tam manasıyla “mısır gevreği”) (ESTY-IV, 79).

1.21. mede ~ me'de [меде ~ меъде] “yonca”: Farsça *bedā* (SİGTYA L, 127) >> Tuva Türkçesi *mede ~ me'de* “yonca” (ESTY-IV, 89-90).

Tuva Türkçesi *mede (tede)* de dâhil olmak üzere Türkmen Türkçesi *bede* “saman, kuru ot”, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi *bede* “yonca”, Kırgız Türkçesi *bede* “yonca; kaba yonca”, Özbek Türkçesi *beda* biçimleri SİGTYA L’de sunulmuştur (SİGTYA L, 127), (ESTY-IV 89-90). Ayrıca, SİGTYA L’de bu sözcüğün Farsça alıntı olduğu ve Tuva Türkçesindeki biçimin nasıl değişmeden kaldığı notu da düşülmüştür (SİGTYA L, 127).

ESTY’de de bu sözcüğün Farsça *bedā*’dan geliştiği ikna edici bir şekilde Farsçadan alıntı olduğu belirtilmiş ayrıca ilk şeklinin **beda* biçiminde yeniden yapılandırılması yapılmıştır (ESTY-IV, 89-90).

Tabii ki bu sözcüğün doğrudan Farsçadan alıntı olması şaşırtıcıdır gerek Moğol dillerinde gerekse Sibiry Türk lehçelerinde bu sözcüğün mevcut olmaması sözcüğün Farsçadan nasıl alıntulandığı sorusunu akla getirmektedir. Öte yandan ESTY’de de bir İran dili uzmanının “bu sözcüğün kökeni (*beda = bede – B.T.*) hakkında çok sorunlu...” notuna yer verilmiş ve kısmen, aynı yazarın fikirleri, Latince *medica* “Midiyskiy Klever / Midian yoncası” ve “Midiyskaya trava, lyutserna / Midian otu, kaba yonca” anlamına gelen ve ona yakın bir form olan Eski Grekçe adın da belirtmiş olduğu gibi, dünya ekinciliğinin İranlılara borçlu olduğu ürünlerden biri olarak bilhassa yonca / kaba yonca’ya değinilmiştir. Bununla birlikte “Yoncaların yayılması ve onun kültürün içine girmesi M. Ö. 1. Binyılda var olan Eski İran devletlerinden biri olan Midiaların (Medler) meşhur olduğu at yetiştiriciliğiyle de ilişkilendirilmiştir.” (ESTY-IV, 89-90).

Sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanmasında aracı dilin hangisi olduğu şimdilik belirsizdir.

1.22. merze [мерзе] “satrançta vezir”: Farsça *farzīn* “The queen at chess; learned” (St., 918) >> Tuva Türkçesi *merze* “Satrançta vezir” (ESTY-IV, 116).

ESTY’de Mongolizm olarak belirtilmiştir: *berse / bərs* “kraliçe, vezir” < İnanca (ESTY-IV, 116).

ESMY’de *berse* (Farsça *farzīn*) maddesinde bu sözcüğün Halhaca *bərs*, Buryatçada *bərsə*; Kalmukçada *bersn* “kraliçe, vezir (satrançta)” biçiminde görüldüğü belgelenmiştir (ESMY-I, 86).

Farsça alıntı olan *merze* sözcüğü, Moğol dilleri aracılığıyla Tuva Türkçesine geçmiştir.

1.23. tahta [тахта] “ayak iskemlesi / divan”: Farsça *takhta* “A board, plank; a table; a table upon which dead bodies are stretched and washed before interment; tablets; memorandum-book; little bed, couch (...)” (St., 287) >> Tuva Türkçesi *tahta* “ayak iskemlesi / divan” (TuvRS, 409).

Sibiry Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *takta* “1. tahta. 2. sıra. 3. taban” (ATs., 166), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *takta* “sıra, peyke” (TAS, 107); Hakas Türkçesi *tahta* “köprü” (HTs., 484); Şor Türkçesi *takta* “1. sandalye, iskemle. 2. okul sırası, peyke” (ŞS 109). Ayrıca Radloff da *takta* “1. tahta, 2. kürsü 3. köprü” biçimini çeşitli Türk lehçelerinde tanımlamıştır (RSI.-III, 791).

M. Stachowski bu sözcüğün gelişimini şöyle düşünür: Tuva Türkçesi *taxta* “Ottomane” < Rus. < Per.²¹

Stachowski'nin belirttiği üzere söz konusu sözcük, Farsçadan Rusçaya alıntılanmış, daha sonra da Rusça aracılığıyla Tuva Türkçesine (ayrıca diğer Sibirya Türk lehçelerine) girmiş olmalıdır.

1.24. terek [тepek] “kavak, kavak ağacı”: Farsça *dirakht* “A tree, plant, bush, or shrub; a beam; a column; a mast; a gibbet” (St., 510) >> Tuva Türkçesi *terek* “kavak, kavak ağacı” (TW, 272).

Sibirya Türk lehçelerinde bu sözcüğün görünümü şöyledir: Altay Türkçesi *terek* “kavak” (ATs., 175), Altay Türkçesinin Teleüt ağzında *terek* “kavak” (TAS, 111); Hakas Türkçesi *tirek* (< Farsça *dirâht*) “kavak” (HTs., 513); Şor Türkçesi *terek* “kavak, kavak ağacı” (ŞS, 113); Yakut Türkçesi *tiräx* ~ *täräx* (VEWT, 475).

Sözcüğün Tuva Türkçesine alıntılanmasında aracı dilin hangisi olduğu şimdilik belirsizdir.

2. Sonuç

Tuva Türkçesinin yazılı döneme çok geç tarihlerde geçmesi, alıntı sözcüklerin tarihî seyirinin ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Özellikle Tuva Türkçesine giren Farsça alıntı sözcüklerin ne zaman ve ne tür sebeplerle Tuva Türkçesine girmiş olduğunu belirlemek Tuva Türkçesinin yazılı döneminin çok yeni olması hasebiyle sonuçsuz kalmaktadır. Bu sebeple sadece bu çalışmada alıntılanan Farsça sözcüklerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz bulgular şunlardır:

1) Tuva Türkçesinde, Farsça kökenli 24 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin Tuva Türkçesine giriş şekillerini **(a)** Farsça >> Moğol dilleri >> Tuva Türkçesi; **(b)** Farsça >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(c)** Farsça >> Rusça >> Altay Türkçesi >> Tuva Türkçesi; **(d)** Farsça >> Türk lehçeleri >> Rusça >> Tuva Türkçesi; **(e)** Farsça >> ? >> Tuva Türkçesi biçiminde düşünmekteyiz.

(a) Farsça >> Moğol dilleri >> Tuva Türkçesi

Farsça <i>îā'us</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>togos</i>	Tuva Türkçesi <i>doos, toos</i> (nadiren)
Farsça <i>dārū</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>dar'</i> , Oyratça <i>dari</i> , Buryatça <i>dari</i>	Tuva Türkçesi <i>dari</i>
Farsça <i>daftar</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>debter</i>	Tuva Türkçesi <i>depter</i>
Farsça <i>khāj</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>xas</i>	Tuva Türkçesi <i>kas</i>
Farsça <i>zindān</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>gindan</i>	Tuva Türkçesi <i>kindan</i>
Farsça <i>îūîi</i>	Moğol dilleri: Halhaca, Kalmukça <i>tot'</i> , Buryatça <i>toti</i>	Tuva Türkçesi <i>doydu</i>
Farsça <i>māsha</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>maş</i>	Tuva Türkçesi <i>majı</i>

21 Stachowski, “Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türk Sprachen”, 251.

Farsça <i>boza</i>	Moğol dilleri: Halhaca, Kalmukça <i>boz</i> , Buryatça <i>bozo</i>	Tuva Türkçesi <i>boja</i>
Farsça <i>pülād</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>bolud</i>	Tuva Türkçesi <i>bolat</i>
Farsça <i>shakar</i> ~ <i>shakkar</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>çither</i> Kalmukça <i>şikr</i> , Buryatça <i>şehar</i>	Tuva Türkçesi <i>çigir</i>
Farsça <i>gügird</i>	Moğol dilleri: Halhaca, Buryatça <i>xiixer</i> , Kalmukça <i>kükr</i>	Tuva Türkçesi <i>kügür</i>
Farsça <i>urmuz</i> , <i>urmuzd</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>ķurmusta</i>	Tuva Türkçesi <i>kurbustu</i>
Farsça <i>dür-bîn</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>durañ</i> , Buryatça <i>duram</i> , Oyratça <i>durāñ</i> ~ <i>durā</i>	Tuva Türkçesi <i>duram</i>
Farsça <i>farzîn</i>	Moğol dilleri: Halhaca <i>berse</i> / <i>bərs</i>	Tuva Türkçesi <i>merze</i>

(b) Farsça >> Rusça >> Tuva Türkçesi

Farsça <i>takhta</i>	Rusça <i>taxta</i>	Tuva Türkçesi <i>tahta</i>
----------------------	--------------------	----------------------------

(c) Farsça >> Rusça >> Altay Türkçesi >> Tuva Türkçesi

Farsça <i>khwāja</i>	Rusça <i>hozynain</i>	Altay Türkçesi <i>kocayım</i>	Tuva Türkçesi <i>kojay</i>
----------------------	-----------------------	----------------------------------	----------------------------

(d) Farsça >> Türk lehçeleri >> Rusça >> Tuva Türkçesi

Farsça <i>jāma-dān</i>	Tatar Türkçesi <i>çamadan</i>	Rusça <i>çemodan</i>	Tuva Türkçesi <i>çemodan</i>
Farsça <i>bāzār</i>	(?) Türk lehçesi	Rusça <i>bazar</i>	Tuva Türkçesi <i>bazaar</i>

(e) Farsça >> ? >> Tuva Türkçesi

Farsça <i>margh</i>	?	Tuva Türkçesi <i>margaa</i>
Farsça <i>bedā</i>	?	Tuva Türkçesi <i>mede</i> ~ <i>me'de</i>
Farsça <i>chāddar</i>	?	Tuva Türkçesi <i>çadır</i>
Farsça <i>khud-āy</i>	?	Tuva Türkçesi <i>kuday</i>
Farsça <i>khwush</i> ~ <i>khwash</i>	?	Tuva Türkçesi <i>kaas</i>
Farsça <i>dirakht</i>	?	Tuva Türkçesi <i>terek</i>

2) “(e) Farsça >> ? >> Tuva Türkçesi” maddesindeki sözcüklerin hangi aracı dil vasıtasıyla Tuva Türkçesine girdiği çözümlenememiştir. Ancak bu sözcüklerin Farsçadan doğrudan Tuva Türkçesine girmemiş olduğu tarafımızdan düşünülmektedir. Bu hususla ilgili olarak aracı bir dilin, Türk lehçesi veya yabancı bir dilin, etkisi göz ardı edilemez. Bir Türk lehçesinin aracı dil olması konusunda özellikle Sibiryâ bölgesinde ticaret ve ulaşım la uğraşan Müslüman Tatarlar, Özbekler ve Kırgızların dillerinin etkisi düşünülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Akın, Cüneyt. *Hüseyin Karasayev'in "Kamus Nama" Adlı Eseri ve Çağdaş Kırgız Türkçesindeki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişimleri*. Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2011.
- Altaysko-russkiy slovar' [Altay-orus sözlük]*. Gorno-Altaysk, 2018. **(ARs.)**
- Arikoğlu, Ekrem ve Klara Kuular. *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2003. **(TTS)**
- Arikoğlu, Ekrem, Cıldız Alimova, Rahat Askarova ve Bilge Kağan Selçuk. *Kırgızça-türkçö sözdük [Kırgızca-Türkçe Sözlük], I, A-J*. Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2017. **(KıRTS-I)**
- Bol'soy akademiçeskiy Mongol'sko-russkiy slovar' v çetiryoh tomah. T 2, D-O*, Moskva, 2001. **(BAMRS-II)**
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press, 1972. **(ED)**
- Çernih, P. Ya. *İstoriko-etimologiçeskiy slovar' sovremennogo Russkogo yazıka, II*. Moskva, 1999. **(İESSR-II)**
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden, 1965. **(TMEN)**
- Dorju, M. D. *Tiva dıldıñ dialekt slovarı*. Kızııl, 2011. **(TDDS)**
- Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad, 1969. **(DTS)**
- Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov. Tom I, A-E*, Moskva, 2015. **(ESMY-I)**
- Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov. Tom II, G-P*, Moskva, 2016. **(ESMY-II)**
- Etimologiçeskiy slovar' Mongol'skih yazıkov. Tom III, Q-Z*, Moskva, 2018. **(ESMY-III)**
- Fasmer, Maks. *Etimologiçeskiy slovar' Russkogo yazıka. Tom I (A-D)*, Moskva: Progres, 1986. **(ESRY-I)**
- Fasmer, Maks. *Etimologiçeskiy slovar' Russkogo yazıka. Tom IV (T-Yatşur)*, Moskva: Progres, 1987. **(ESRY-IV)**
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 1999. **(ATs.)**
- Gürsoy-Naskali, Emine, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin ve Aylin Koç. *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2007. **(HTs.)**
- Khabtagaeva, Bayarma. *Mongolic Elements in Tuvan*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çeviren Günay Karaağaç. Ankara: TDK Yayınları, 2017. **(MTs.)**
- Liddell, H. G., R. Scott (1940). *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of. Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press, 1940. **(GEL)**
- Mustafayev, E. M., V. G. Tşerbinin. *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual, 1996. **(RSS)**
- Ölmez, Mehmet. *Tuwinischer wortschatz (mit alttürkischen und mongolischen Parallelen) [Tuvacanın Sözvarlığı (Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle)]*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007. **(TW)**

- Pomorska, Marzanna. “Notes on Persian loan words in the Chulyum Turkic dialects”, *Per Urales ad Orientem, Iter polyphonicum multilingue, Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Memoires de la Societe Finno-Ougrienne “264” (2012): 299–308.
- Radlov, V. V. *Opit slovarya tyurkskih nareçiy. Tom II*. St. Pétersbourg, 1899. **(RSI-II)**
- Radlov, V. V. *Opit slovarya tyurkskih nareçiy. Tom III*. St. Pétersbourg, 1905. **(RSI-III)**
- Radlov, V. V. *Opit slovarya tyurkskih nareçiy. Tom IV*. St. Pétersbourg, 1911. **(RSI-IV)**
- Ramstedt, G. J. *Kalmückisches wörterbuch*. Helsinki, 1935. **(KW)**
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969. **(VEWT)**
- Rassadin, V. İ. *Fonetika i leksika Tofalarskogo yazıka*. Ulan-Ude, 1971.
- Rassadin, V. İ. *Tofalarsko-russkiy slovar’*. İrkutsk, 1995. **(TofRS)**
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve N. A. Kuçığaşeva. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çeviren Şükrü Halük Akalın, Çaştegin Turgunbayev. Ankara: TDK Yayınları, 2000. **(TAS)**
- Saxa tılın bihaarulaax tıld’ita [Tolkoviy slovar’ Yakutskogo yazıka]. Tom II, B*, Novosibirsk: Nauka, 2005. **(STBT-II)**
- Saxa tılın bihaarulaax ulaxan tıld’ita [Bol’şoy tolkoviy slovar’ Yakutskogo yazıka]. Tom VIII, C*, Novosibirsk: Nauka, 2011. **(STBUT-VIII)**
- Sevortyan, E. V. *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov. B*, Moskva, 1978. **(ESTYa-II)**
- Sevortyan, E. V. *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov. L-M-N-P-S*. Moskva, 2003. **(ESTYa-IV)**
- Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika Tyurkskih yazıkov. leksika*. red. E. R. Tenişev. Moskva: Nauka, 2001. **(SİGTYA L)**
- Stachowski, Marek. “Persische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 142 (1992): 105-119.
- Stachowski, Marek. “Beiträge zur Kenntnis der arabischen und persischen Lehnwörter in den südsibirischen Türk Sprachen”, *Folia Orientalia* 29 (1992-93): 247–259.
- Stachowski, Marek. “Persian Loan Words in 18th Century Yeniseic and the Problem of Linguistic Areas in Siberia”, *In The Orient Where The Gracious Light... - Satura Orientalis in Honorem Andrzej Pisowicz- içinde*, ed. Anna Krasnowolska, Kinga Maciuszak, Barbara Mękarska, 179-18. Krakow, 2006.
- Steingass, Francis Joseph. *A comprehensive Persian-English dictionary*. 5th edition. London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1963. **(St.)**
- Tannagaşeva, N. N. Kurpeşko ve Şükrü Halük Akalın. *Şor Sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları, 1995. **(ŞS)**
- Tatarintsev, B. İ. *Etimologičeskiy slovar’ Tuvinskogo yazıka. Tom I, A-B*, Novosibirsk: Nauka, 2000. **(ESTY-I)**
- Tatarintsev, B. İ. *Etimologičeskiy slovar’ Tuvinskogo yazıka. Tom II, D, Yo, İ, Y*, Novosibirsk: Nauka, 2002. **(ESTY-II)**
- Tatarintsev, B. İ. *Etimologičeskiy slovar’ Tuvinskogo yazıka. Tom III, K-L*, Novosibirsk: Nauka, 2004. **(ESTY-III)**
- Tatarintsev, B. İ. *Etimologičeskiy slovar’ Tuvinskogo yazıka. Tom IV, M, N, O, Ö, P*, Novosibirsk: Nauka, 2008. **(ESTY-IV)**
- Tenişev, E. R. (ed.). *Tuvinsko-russkiy slovar’*. Moskva, 1968. **(TuvRS)**

- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. I. cilt, A-E, İstanbul: Simurg, 2002. **(TETTL)**
- Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka. Tom I, A-Y*, Novosibirsk: Nauka, 2003. **(TSTY-I)**
- Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka. Tom II, K-S*, Novosibirsk: Nauka, 2011. **(TSTY-II)**
- Vladimirtsov, B. Ya. *Sravnitel'naya grammatika Mongol'skogo pis'mennogo yazıka i Halhaskogo nareçiya: vvedeniye i fonetika*. Leningrad, 1929.
- Wehr, H. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. ed. J. Milton Cowan, Third Edition. New York, 1976.

Wh-intensification at the Morphology-pragmatics Interface: An Indirect Look at Turkish through Translations into Polish

Biçimbilim-edimbilim Arayüzünde Wh'nin Yoğunlaştırılması: Lehçe Çeviriler Üzerinden Türkçeye Dolaylı bir Bakış

Annette HERKENRATH¹

ABSTRACT

Based on a parallel corpus of contemporary novel beginnings, this study looks at two illocutionarily intensified *wh*-expressions, of syntactic interest in Turkish while morphological in Polish – discourse-pragmatic in both: *wh... ki* and *wh-ž*. With an eye on morpho-pragmatic interface discussions, the study explores how morphological marking in Polish helps to identify contexts in the Turkish original that a translator-as-reader interprets as illocutionarily intensified. In a first take, it is quantitatively established that the overlap between the two markers is smaller than expected: most *wh-ž*-constructions are translations of bare *wh* in Turkish and at the same time, most *wh... ki*-constructions in the Turkish originals are translated into Polish as bare *wh*. Still, a closer look at context reveals that a certain quality of illocutionary intensification is given to all the findings; in many cases, intensification also brings about a dismissal of the question. Structurally, the approach has helped with a closer look at alternative strategies of *wh*-intensification in both languages, including *wh*-fronting and modifiers as well as lexical means and contextual cues. Since the alternative strategies, in particular *wh*-movement in Turkish, have often been a topic of complex discussions, the parallel-corpus method proves helpful in identifying constructions deserving of a closer look.

Anahtar kelimeler: *Wh*, illocution, morphology, Turkish, Polish, Parallel corpus

ÖZ

Çağdaş roman başlangıçlarından ibaret paralel bir derleme dayanan bu çalışma, Türkçede sözdizimsel ilgiye sahip, Lehçede morfolojik – her ikisinde de söylemsel-pragmatik olan, edimsözel olarak yoğunlaştırılmış iki *wh*-ifadesine bakıyor: *wh... ki* ve *wh-ž*. Morfo-pragmatik arayüz tartışmalarını göz önünde bulunduran bu çalışma, Lehçedeki morfolojik işaretlemenin, bir okuyucu-olarak-çevirmenin edimsel olarak yoğunlaştırılmış olarak yorumladığı Türkçe orijinaldeki bağlamları belirlemeye nasıl yardımcı olduğunu araştırıyor. İlk bir yaklaşımda, iki işaretleyici arasındaki örtüşmenin beklenenden daha küçük olduğu nicel olarak tespit edilmiştir: *wh-ž*-yapılarının çoğu Türkçedeki yalın *wh*'nin çevirisidir ve aynı zamanda Türkçedeki *wh... ki* yapılarının çoğu Lehçeye yalın *wh* olarak çevrilir. Yine de, bağlama daha yakından bakıldığında, tüm bulgularda belirli bir edimsözel yoğunlaştırma niteliğinin verildiği ortaya

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Annette Herkenrath (Assist. Prof.),
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Poznań, Wielkopolska, Poland
E-posta: annher3@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0002-2679-6495

Başvuru/Submitted: 20.10.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.11.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.11.2021

Kabul/Accepted: 25.11.2021

Atıf/Citation: Herkenrath, Annette. "Wh-intensification at the Morphology-pragmatics Interface: An Indirect Look at Turkish through Translations into Polish." *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 87-114. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1018237>

çıkıyor; pek çok durumda, yoğunlaşma sorununun reddedilmesini de beraberinde getirir. Yapısal olarak, yaklaşım, *wh*-nin cümlenin önüne hareketi, değiştiriciler ve ayrıca sözcüksel araçlar ve bağlamsal ipuçları dahil olmak üzere her iki dilde de *wh*-yoğunlaştırmanın alternatif stratejilerine daha yakından bakmamıza yardımcı oldu. Alternatif stratejiler, özellikle de Türkçe'de *wh*-hareketi, genellikle karmaşık tartışmaların konusu olduğundan, paralel derlem yöntemi, daha yakından bakmayı hak eden yapıların belirlenmesinde yardımcı olur.

Keywords: *Wh*, edimsöz, Biçimbilim, Türkçe, Lehçe, Paralel derlem

Introduction

Wh-expressions – e.g., *kim, nasıl, ne, neden* in Turkish, *kto, jak, co, dlaczego* in Polish, ‘who, how, what, why’ in English – while they contain an element that verbalises a ‘specific knowledge deficit’, are not *per se* interrogative words. By this I mean that they do not necessarily address the knowledge deficit to a hearer who then feels obliged to fill it, as has been suggested.¹ They do have this illocutionary potential and can be used to form ‘content questions’ or ‘constituent interrogatives’; however, depending on context, their full interrogative potential can be activated, deactivated, semi-activated, diverted, or syntactified.² It can also be intensified.

In Turkish, the illocutionary quality of *wh* is not specified at the morphological level but rather in terms of – visible or invisible, full or partial – syntactic movement, clause embeddedness status, discourse-pragmatic circumstances, or sometimes illocution markers in the form of particles such as *ki*, as in example (1a):

(1a) Turkish

<i>Kim</i>	<i>ilgilen-ir</i>	<i>ki</i>	<i>bizim</i>	<i>hikâye-miz-le</i>	<i>bir</i>
who	be.interested-AOR	<i>ki</i>	POSS1PL	story-POSS1PL-INS	one
<i>avuç</i>	<i>dinozor-dan</i>	<i>başka!</i> ³			
handful	dinosaur-ABL	other			

‘Who the heck is interested in our story other than a handful of dinosaurs!’

On the other hand, *wh*-expressions in Turkish do have morphological slots, mainly for case and sometimes number. Then what about morphological slots for illocutionary intensification? This seems to be an option in Polish; see (1b):

(1b) Polish

<i>Kogó-ż,</i>	<i>oprócz</i>	<i>garstki</i>	<i>star-ych</i>	<i>dinozaurów,</i>
who.ACC-ż	apart.from	handful	old-GEN.PL	dinosaur-GEN.PL
<i>interesuj-ą</i>	<i>moje</i>	<i>opowieści!</i> ⁴		
interest.PRS-3PL	POSS1SG	story.PL		

‘Whom the heck, apart from a handful of old dinosaurs, do my stories interest!’

1 Konrad Ehlich & Jochen Rehbein, “Sprachliche Handlungsmuster”, in *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften* (Stuttgart: Metzler, 1979), 243–274; Jochen Rehbein, “Remarks on the empirical analysis of action and speech”, *Journal of Pragmatics* 8 (1984), 49–63; Jochen Rehbein, “Zum Modus von Äußerungen”, in *Grammatik und mentale Prozesse* (Tübingen: Stauffenburg, 1999), 91–142; Angelika Redder, “Sprachwissen als handlungspraktisches Bewusstsein: Eine funktional-pragmatische Diskussion”, *Didaktik Deutsch* 5 (1998), 60–76.

2 Annette Herkenrath, *Wh-Konstruktionen im Türkischen* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2011), 111–234, 359–390.

3 Oya Baydar, *Kayıp söz* (İstanbul: Can Yayınları, 2011 [2007]), 38.

4 Oya Baydar, *Utracone Slowo*, translated by Anna Akbik Sulimowicz (Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2013), 42.

This paper, obviously, is not about Polish; it is, however, focused on one small area where Turkish and Polish meet in translation. If Polish has special illocutionary markers suffixed to *wh*, then their appearance in translations of Turkish texts might shed some indirect light on illocutionary issues of *wh*-constructions in Turkish that have so far been hard to grasp and have mainly been discussed in terms of syntactic movement.⁵

Given this typological situation, which involves the necessity to view together morphological issues on the one hand and discourse-pragmatic phenomena of illocution on the other, this study sets out to explore the ‘morphology-pragmatics interface’ of *wh*, looking at patterns of correspondence in the Turkish original and Polish translation of a small handful of contemporary novel beginnings. It is organised as follows: Section 2 briefly reviews morpho-pragmatic interface discussions, part-of-speech categorisations, illocutionary modifications and morphological slots of *wh*. Section 3 describes the empirical groundwork. Sections 4 to 6 present the data analysis: 4 looks at a small area of correspondence between two means of *wh*-intensification in the two versions. 5 takes as a starting point some marked *wh*-elements in the Polish translations for an exploration into their original Turkish contexts. 6 does the opposite in starting from *wh*-constructions marked in the Turkish original for an exploration of what represents them in the translations. 7 synthesises the findings in terms of formal correspondences as well as emotional-illocutionary meanings.

2. Theoretical framework

This chapter briefly reviews some issues related to the morphology-pragmatics interface as an internally diverse field of study with *wh* as a research gap, part-of-speech categorisations of *wh*, ways of diverting or intensifying the hearer-directed interrogative potential of *wh*, and morphological slots of *wh*.

2.1. The ‘morphology-pragmatics interface’ as a field of study

Next to better-known interface disciplines such as ‘morphosyntax’ or the ‘syntax-pragmatics interface’, recent years have seen the emergence of a research direction referred

5 Jaklin Kornfilt, “On Some Infinitival *Wh*-Constructions in Turkish”, *Dilbilim Araştırmaları* 1996, 192–215; Jaklin Kornfilt, *Turkish* (London: Routledge, 1997), 27–31; Jaklin Kornfilt, “On rightward movement in Turkish”, in *The Mainz Meeting: Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, August 3–6, 1994* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1998), 107–123; A. Sumru Özsoy, “A’-dependencies in Turkish”, in *Current Issues in Turkish Linguistics* (Ankara: Hitit Yayınları, 1996), 140–158; A. Sumru Özsoy, “Turkish as a (non)-*wh*-movement language”, in *Turcological Letters to Bernt Brendemoen* (Oslo: Novus Press, 2009), 221–232; Marcel Erdal, “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen, in *Türkisch und Deutsch im Vergleich* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1999), 53–94; Didar Akar, “*Wh*-questions in Turkish”, in *Current Issues in Turkish Linguistics*, Volume II. Ankara: Hitit Yayınları, 2000, 67–74; Aslı Göksel & A. Sumru Özsoy, “Is there a focus position in Turkish?”, in *Studies on Turkish and Turkic Languages* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2000), 219–228; Aslı Göksel & A. Sumru Özsoy, “*dA*: as a focus/topic associated clitic in Turkish”, *Lingua* 113 (2003), 1143–1167; Selçuk İşsever, “A syntactic account of *wh-in-situ* in Turkish”, in *Essays on Turkish Linguistic: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6–8, 2008* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2009), 103–112; Herkenrath, *Wh-Konstruktionen im Türkischen*, 54–63, 328–337.

to as ‘morphopragmatics’ or the ‘morphology-pragmatics interface’. This field has been studied under various perspectives by a number of authors, roughly since the 1980s. Zwicky & Pullum speak of ‘non-context-free grammar’, coining the term ‘expressive morphology’ for a group of morphological phenomena that realise pragmatic functions of playfulness; their focus is on deprecative reduplications, certain derivational processes, and infixation of expletives.⁶ Kiefer’s ‘extragrammatical’ focus is on pragmatic effects of grammatical morphology, among them evidentials in Turkish and evaluative connotations of certain plural endings in Polish.⁷ Some more recent areas of interest in this field have been links between morphophonological variation and hearer group anticipation in commercial advertising in Swahili,⁸ between verb derivation and ‘socio-expressive’ attitudes in Greek,⁹ and the pragmatics of diminutives, augmentatives, honorifics, and other morphological stance markers in Italian and a few other languages.¹⁰ *Wh*, which additionally brings in a syntactic component, has, to my knowledge, not yet been on the morphopragmatic agenda.

2.2. *Wh* as a cross-part-of-speech category

The category *wh* is a generativist concept dating back to early discussions of syntactic movement. It has since come to be widely used in linguistic typology, where its cross-categorical status is recognised.¹¹ In descriptive grammars of Turkish and Polish, *wh*-expressions tend to be listed under a diversity of part-of-speech categories, including interrogative, relative and indefinite pronouns, and interrogative adverbs as well as parts of nominal constituents, such as determiners, quantifiers, and conjunctions. Oftentimes, there is not any explicit mention of a double status. These discussions are relevant for the following reason: if, depending on its part-of-speech status, *wh* can be more or less deeply embedded in the sentence structure, e.g. inside an NP, and can still carry an illocutionary marker, then this increases the distance between illocution and the verb, which has been seen as the standard carrier of finiteness and also of illocution (motivating various syntactic operations); in other words CP phenomena might reach further below than just the IP area.

6 Arnold Zwicky & Geoffrey Pullum, “Plain morphology and expressive morphology”, *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*: 330–340. Retrieved July 30, 2021. DOI: 10.3765/bls.v13i0.1817.

7 Ferenc Kiefer, “Morphology and Pragmatics”, in *Handbook of Morphology* (Oxford: Blackwell, 1998), 272–280.

8 Amani Lusekelo, “Morphology-Pragmatics Interface: The Case of the Tanzanian Commercials in Swahili Newspapers”, *Afrikanistik online* 2010: 1–22, retrieved 30 July 2021. <http://www.afrikanistik-online.de/archiv/2010/2711>.

9 Chariton Charitonidis, “The Morphology-Pragmatics Interface in Modern Greek Compounding”, *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 51/1 (2015), 27–73.

10 Lavinia Merlini Barbaresi & Wolfgang U. Dressler, “Pragmatic explanations in morphology”, *Word Knowledge and Word Usage: A Cross-Disciplinary Guide to the Mental Lexicon* (Berlin: De Gruyter Mouton, 2020), 405–454.

11 Viveka Velupillai, *An Introduction to Linguistic Typology* (Amsterdam: Benjamins, 2012), 356–359.

Grammars of Turkish mention *wh*-expressions as interrogative pronouns, adjectives, and adverbs (*soru zamirleri*, *soru sıfatları*, *soru zarfları*),¹² as various parts of nominal constituents (i.e., numerals, deictics, possessors, modifiers, or heads),¹³ as definite and indefinite interrogative determiners, pronouns, locative pronouns, modifiers and quantifiers,¹⁴ and also as components of some indefinite or hypothetical expressions, i.e., *belirsizlik sıfatları* such as *birkaç* ‘some, a few’, *kimi* ‘some’, and *kimse* ‘somebody, nobody, anyone’.¹⁵ In Turkish, *wh*-expressions do not function as subordinating conjunctions¹⁶ nor as relativisers.

Grammars of Polish mention *wh*-expressions as interrogative, relative and indefinite pronouns, as adjectives and adverbs, and as subordinating conjunctions. While both the relativising and the subordinating employments markedly distinguish Polish from Turkish *wh*, there has, to my knowledge, not yet been any direct comparison in this respect. The category ‘pronoun’ includes interrogative and relativising *wh*, sometimes also indefinites and negatives.¹⁷ *Wh*-expressions functioning as adverbs or adjectives are subclassified as comparatives, negatives (*nigdzie* ‘nowhere’), interrogatives, temporals,¹⁸ and ‘pro-adverbs’.¹⁹ *Wh*-expressions functioning as conjunctions are often mentioned.²⁰ Sadowska differentiates between lower and higher syntactic levels at which a junction occurs, with *jak* ‘as, like; if; when’ also occurring between (non-clausal) phrases.²¹

12 Geoffrey L. Lewis, *Turkish Grammar* (Oxford: Oxford University Press, 1997, 72–74; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974), 367f, 383; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009 [2003]), 441–449, 393–395, 523.

13 Kornfilt, *Turkish*, 16f.

14 Aslı Göksel & Celia Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar* (London: Routledge, 2005), 202f, 261, 280, 296–304.

15 Kornfilt, *Turkish*, 296, 432; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*, 395–398; Göksel, Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 147; Nigâr Oturakçı, ‘Question words as indefinite pronouns in Turkish’, in *The Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20–22, 2010 in Szeged* (Szeged: University of Szeged, Department of Altaic Studies, 2012), 381–388.

16 Kornfilt, *Turkish*, 11f, 53; Herkenrath, *Wh-Konstruktionen im Türkischen*, 273–285, 338–340.

17 M. Sciborski, *Abrégé De La grammaire polonaise: Selon les principes & le raisonnement de la Grammaire nationale suivi des Dialogues & d’un petit Vocabulaire Alphabétique* (Lucko: Imprimerie privilégiée des Dominicains, 1798), 42; Napoléon Orda, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l’usage des français* (Paris: Martinet, 1856), 82–84, 90; Erazm Rykaczewski, *Grammaire de la langue polonaise: Contenant des règles appuyées sur les exemples tirés des meilleurs auteurs polonais principalement à l’usage des écoles polonaises à Paris* (Berlin et Posen: Librairie B. Behr, 1861), 60–65; Dana Bielec, *Polish: An Essential Grammar* (London: Routledge, 1998), 152–156; Oscar E. Swan, *A grammar of contemporary Polish* (Bloomington: Slavica, 2002), 159–163, 181; Iwona Sadowska, *Polish: A Comprehensive Grammar* (London: Routledge, 2011), 299–305.

18 Orda, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l’usage des français*, 87, 90, 231–233.

19 Swan, *A grammar of contemporary Polish*, 179–181.

20 Sciborski, *Abrégé De La grammaire polonaise: Selon les principes & le raisonnement de la Grammaire nationale suivi des Dialogues & d’un petit Vocabulaire Alphabétique*, 83–84; Rykaczewski, *Grammaire de la langue polonaise: Contenant des règles appuyées sur les exemples tirés des meilleurs auteurs polonais destinée principalement à l’usage des écoles polonaises à Paris*, 141–147; Bielec, *Polish: An Essential Grammar*, 229–239; Swan, *A grammar of contemporary Polish*.

21 Sadowska, *Polish: A Comprehensive Grammar*, 582–602.

2.3. Diverting and intensifying *wh*

As seen above, sentence-level-connective, i.e., conjunction-like and relativising, employments of *wh*, are a feature of Polish but not of Turkish. Such uses are one way in which the interrogative potential of *wh* can be diverted; others are morphological. In this connection, grammars of Polish mention a number of morphological procedures that can transform the meaning of a *wh*-expression into that of an indefinite pronoun, deriving in particular *wh*-forms ending in *-ś* (e.g., *jakiś* ‘a certain’), *-kolwiek* (e.g., *którykolwiek* ‘whoever’), or prefixed by a negative (e.g., *niektóry* ‘somebody’), which may serve to express a given object ‘d’une façon indéterminée et générale’.²² Orda in this connection speaks of ‘vagueness or uncertainty markers’, adding forms such as *kiedyśindziej* ‘sometime else’, *kiedybydź* ‘whenever’, *niekiedy* or *kiedy niekiedy* ‘from time to time’, *niegdyś* ‘once, some time ago’, *gdzieniegdzie* ‘here and there’, and *niektóry* ‘somebody’.²³ Other authors also speak of ‘vagueness modifiers’, Swan providing quite a large overview of *wh*-based indefinite forms.²⁴ More recently, Sadowska classifies her ‘interrogative, indefinite, and negative pronouns’ in a unified paradigm, e.g. *kto*, *ktoś*, *ktokolwiek*, *nikogo* ‘who, somebody, anybody, nobody’; she also approaches suffix ordering in mentioning that case marking occurs closer to the stem than indefiniteness marking.²⁵

In Turkish, *wh* or the closest verb can host a conditional copula clitic, or *wh* can be preceded by a determiner or quantifier, bringing about effects of indefiniteness or hypotheticality rather than interrogativity (*kimse* or *kim ... -sa* ‘whoever’, *birkaç* ‘a few’, *herhangi* ‘any kind of’, etc.).²⁶ Herkenrath discusses similar phenomena of *wh*-diversion in conversational contexts in which the potential of a hearer-directed quest for an answer is delegated to a context remote from the speech situation.²⁷

By way of intensification, illocutionary qualities such as focus or information status have been discussed in analyses of syntactic movement in Turkish and other languages, mainly as part of the CP project of generativist universal grammar, which links syntax to discourse-level categories while assuming an underlying universality of functional categories that is independent of their actual realisation in a given language.²⁸ The bulk of such work has been

22 Sciborski, *Abrégé De La grammaire polonaise: Selon les principes & le raisonnement de la Grammaire nationale suivi des Dialogues & d’un petit Vocabulaire Alphabétique*, 43–45.

23 Orda, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l’usage des français*, 88, 232–234, 242.

24 Rykaczewski, *Grammaire de la langue polonaise: Contenant des règles appuyées sur les exemples tirés des meilleurs auteurs polonais destinée principalement à l’usage des écoles polonaises à Paris*, 65–66; Bielec, *Polish: An Essential Grammar*, 152–156; Swan, *A grammar of contemporary Polish*, 185–186.

25 Sadowska, *Polish: A Comprehensive Grammar*, 299–302.

26 Oturakçı, “Question words as indefinite pronouns in Turkish”, 381–388.

27 Herkenrath, *Wh-Konstruktionen im Türkischen*, 268–273, 394, 306–308.

28 Noam Chomsky, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use* (N.Y.: Praeger, 1986), 160–161; Luigi Rizzi, “The Fine Structure of the Left Periphery”, in *Elements of Grammar* (Dordrecht: Kluwer, 1997), 281–337; Guglielmo Cinque & Luigi Rizzi, “The Cartography of Syntactic Structures”, in *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (Oxford: OUP, 2010), 51–66.

based on introspectively constructed data. By contrast, Erdal, more specifically Turcological, investigates illocutionary motivations of verb fronting in Turkish in a set of natural data, literary as well as some oral, which he interprets in terms of their illocutionary quality.²⁹ Erdal connects verb fronting, which he observes in interrogative, imperative, and assertive constructions, to illocutionary phenomena of emotionality, such as a repeated threat, anger, desperation, impulsive dynamism, or suddenness. These observations can be classified as phenomena of intensification; however, they do not yet relate to *wh* in particular.

Göksel & Kerslake mention a number of discourse markers (*hani*, *acaba*, *yoksa*, and *bakalım*, referred to as ‘modal adverbs’ or ‘interjections’), which in interrogative contexts (both *q* and *wh*) may express mental categories such as shared presumptions, doubt, curiosity, a sudden change of mind, anticipation, and disbelief; such nuances can either reduce or intensify the interrogative character of an utterance.³⁰ Specifically in connection with Turkish *ki*, several authors discuss emotional or illocutionary meanings of its non-subordinating, particle-like uses. Lewis discusses the often very close link of *ki* to the verb (despite its ability to introduce a clause in other constructions); he speaks of a ‘vestigial *ki*’, derived from a consequential conjunctive use.³¹ Some such uses, in (*q*-)interrogative contexts, may express anxiety as an emotion. Erguvanlı Taylan (1981) identifies an emphatic use, which she considers distinct from any Persian emphatic uses and also from subordinating *ki*, for which she assumes an ellipsis.³² Göksel & Kerslake treat sentence-final *ki* as an ‘adversative connective’ with a ‘repudiative’ function, occurring mainly in questions (next to negatives).³³ They derive this function in terms of an elided subordinate clause with an optative verb and a purpose meaning, somewhat similarly to Erguvanlı Taylan.

Intensifying expressions in Polish *wh* seem to be more morphological. Sciborski mentions some *wh*-forms ending in *-ź* (*cóż* ‘what-*ź*’, in his French translation: ‘quoi donc’) or followed by a ‘particle’ *że*, in some phonological environments.³⁴ Vater hints at some adverbial meaning of *-ź*.³⁵ Orda mentions an intensified form of the *q*-element *czy*, namely *czyż*.³⁶ Next to a number of *wh*-based expressions ending in *-ź*, he also lists several conjunctions such as *także*, *też* ‘also’, *gdyż* ‘because’, *alboż* ‘or (is it that)’, *jakoż* ‘indeed’, and *coż* ‘well’, not all *wh*-based and not all semantically predictable. According to Orda, the function of *-ź* (next to that of some other

29 Erdal, “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen, 66–71.

30 Göksel, Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 307–309.

31 Lewis, *Turkish Grammar*, 213f, 265.

32 Eser Erguvanlı Taylan, “A case of syntactic change: *ki* constructions in Turkish”, *Bogaziçi Üniversitesi Dergisi (Istanbul)* 8–9 (1981), 111–139.

33 Göksel, Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 522–523.

34 Sciborski, *Abrégé De La grammaire polonaise: Selon les principes & le raisonnement de la Grammaire nationale suivi des Dialogues & d’un petit Vocabulaire Alphabétique*, 42–43.

35 Johann-Sévérin Vater, *Grammaire abrégée de la langue polonaise consistant en tableaux, règles et exemples* (Halle: Gebauer/ Strasbourg: Levrault, 1807), 17.

36 Orda, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l’usage des français*, 231, 234–235, 256–259.

forms that are not part of my data) is to express a question or an uncertainty.³⁷ Rykaczewski classifies *-ż* as one of several intensifiers, mainly of interrogativity.³⁸ Swan classifies *-ż/-że* as a particle that ‘may be added to certain interrogative or other expressive words for emphasis or in order to express surprise’; in his translations into English, he adds ‘but’ as well as an intensifying punctuation, e.g. *kiedyż* ‘but when?!’, non-*wh* interrogative *czyż* ‘really?!’; non-interrogatives include *ależ* or *proszęż* ‘come now!’.³⁹ Sadowska characterises forms such as *jakiż* ‘what’, *któży* ‘who’, *cóży* ‘what’, and *czemuży* ‘why’ as ‘bookish’, ‘literary’, and ‘stylistically charged’, not referring to any intensifying or emphatic illocutionary function.⁴⁰

2.4. Morphological slots of *wh*

One can now compare the morphological possibilities of *wh* in the two languages. These seem to often be in complementary distribution, such that the only category they do have in common seems to be case. Beyond that, Turkish *wh* can be preceded by a determiner or quantifier whereas, according to what has been seen, its Polish counterpart cannot. Polish *wh* can carry a negative prefix, Turkish *wh* cannot. Turkish *wh* can host a conditional copula or a derivational, specifically nominalising, suffix, Polish *wh* cannot. Turkish *wh* can be pluralised and possessed, Polish *wh* cannot. In terms of illocutionary qualification, Polish *wh* can host morphological or enclitic markers of indefiniteness and emphasis, where for Turkish there exists a possibility of a morphologically unbound illocutionary particle or discourse marker, *ki*. Table 1 schematically overviews these options:

37 Orda, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l'usage des français*, 242.

38 Rykaczewski, *Grammaire de la langue polonaise: Contenant des règles appuyées sur les exemples tirés des meilleurs auteurs polonais destinée principalement à l'usage des écoles polonaises à Paris*, 65–66.

39 Swan, *A grammar of contemporary Polish*, 187.

40 Sadowska, *Polish: A Comprehensive Grammar*, 302.

Table 1: Morphological slots for *wh*-expressions in Turkish and Polish

	DET/ QTF-	NEG-	<i>wh</i>	-COP.CD/ -DER	-PL	-POSS	-CASE	-INDEF/ -EMPH	[...] PTC
Turkish	+	-	+	+	+	+	+	-	+
			<i>kim</i>	<i>-se</i>	<i>-ler</i>	<i>-imiz</i>	<i>-e</i>		
			<i>kim</i>	<i>-lik</i>					
			<i>nerde</i>			<i>-si</i>			
	<i>bir-</i>		<i>kaç</i>						
	<i>her-</i>		<i>hangi</i>						
		<i>nerede</i>						<i>ki</i>	
Polish	-	+	+	-	-	-	+	+	-
		<i>nie-</i>	<i>który</i>						
		<i>nie-</i>	<i>gdy</i>					<i>-ś</i>	
			<i>który</i>					<i>-kolwiek</i>	
			<i>k</i>				<i>-ogo</i>	<i>-kolwiek</i>	
			<i>cz</i>				<i>-ym</i>	<i>-ś</i>	
			<i>gdzie</i>					<i>-ż</i>	
			<i>cz</i>				<i>-emu</i>	<i>-ż</i>	
		<i>cz</i>				<i>-ym</i>	<i>-że</i>		

The present study looks at the intensification of the interrogative quality that is inherent as a potential in *wh*. As has been seen, this can be expected to be realised morphologically in Polish but syntactically in Turkish.

3. Distributional pattern in a parallel corpus

The present study follows the basic assumption that illocutionary quality can be cross-linguistically compared and attempts to undertake such a comparison on the basis of two sets of literary data: four beginnings of contemporary novels in their Turkish originals⁴¹ together with their Polish translations.⁴² The novels were chosen to represent four different writers and four different translators. The texts were linearly tagged for any kinds of *wh*-expressions as part of a parallel reading process. Particular attention was paid to *wh*-constructions with *ki* in Turkish and *wh*-elements ending in *-ż* in Polish, yielding 30 findings, half of them in the

41 Baydar, *Kayıp söz*; Yaşar Kemal, *Binboğalar Efsanesi* (İstanbul: Yapı Kredi, 2007 [1971]); Perihan Mağden, *Biz Kimden Kaçıyorduk Anne?* (İstanbul: Can Yayınları, 2007); Orhan Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998 [1990]).

42 Baydar, *Utracone Slowo*; Yaşar Kemal, *Legenda Tysiąca Byków*, translated by Wojciech Hensel (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983); Perihan Mağden, *Przed Kim Uciekamy, Mamo?*, translated by Marcin Błaszak (Warszawa: Świat Książki, 2011); Orhan Pamuk, *Nazywam Się Czerwień*, translated by Danuta Chmielowska (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007).

beginning of *The Lost Word*; see Table 2.⁴³ Together with further *wh*-occurrences that might be considered as candidates for a somehow intensified interrogative illocution, the 30 findings were entered into a spreadsheet concordance and were aligned between the two versions.

Table 2: Corpus overview (Σ : 30 *wh*-findings under closer consideration)

<i>Turkish original passage</i>	<i>Polish translation passage</i>	<i>Translator</i>	<i>Title in English</i>	<i>Findings</i>
Baydar, <i>Kayıp Söz</i> , 9–54	Baydar, <i>Utracone Slowo</i> , 7–63	Sulimowicz	<i>The Lost Word</i>	15
Kemal, <i>Binboğalar Efsanesi</i> , 9–53	Kemal, <i>Legenda Tysiąca Byków</i> , 7–54	Hensel	<i>The Legend of the Thousand Bulls</i>	5
Mağden, <i>Biz Kimden Kaçtıyorduk Anne?</i> , 13–33	Mağden, <i>Przed Kim Uciekamy, Mamo?</i> , 11–36	Błaszak	<i>Whom Were We Running from?</i>	7
Pamuk, <i>Benim Adım Kırmızı</i> , 6–25	Pamuk, <i>Nazywam Się Czerwień</i> , 7–62	Chmielowska	<i>My Name Is Red</i>	3

The compilation reveals 17 *wh... ki*-findings in the Turkish data and also 17 *wh-ż*-findings in the Polish data. The overlap is small: only four of the *wh*-findings contain both *ki* in the Turkish original and *-ż* in the Polish translation; example (1) above is one such finding. In all the remaining cases, only one version contains an intensifier (*ki* or *-ż*), while the other is unmarked. Thus, the bulk of Polish *wh-ż*-findings are translations of Turkish bare *wh* or, more rarely, emerge as translations of non-*wh*-constructions. The bulk of Turkish *wh... ki*-constructions ends up as bare *wh* in the Polish translations or can, rarely, be associated with negation; see Table 3:

Table 3: Distributional pattern of *wh-ż* and *wh... ki*

	<i>wh... ki</i>	bare <i>wh</i>	JNC	NEG	Σ
<i>wh-ż</i>	4	11	1	1	17
bare <i>wh</i>	11	–	–	–	11
NEG- <i>wh</i>	1	–	–	–	1
NEG	1	–	–	–	1
Σ	17	11	1	1	30

From this picture, the following four questions arise: (1) How come *ki* gets lost in the Polish translations? (2) How come *-ż* emerges in the Polish translations when there is no *ki* in the original? (3) How can the still existing overlap be accounted for? (4) How can the range of functional meanings expressed by these two forms be characterised?

In what follows, a closer look will be taken from three subsequent perspectives: first, the small area of overlap will be briefly discussed. Second, those constructions that have ended up

43 One might speculate as to the reasons for this unequal distribution. These can be assumed to be related to the expressive styles of individual writers and translators, the social-communicative and mental-internal scenes that they create, or any relevant features of the narrative content. I cannot go into this, but it might be an interesting topic to further pursue. I did indeed first come across the phenomenon under investigation during my parallel reading of the Turkish and the Polish version of Baydar's novel, later expanding my corpus on this basis; the phenomenon might otherwise have escaped my notice.

as *wh-ż* will be given a closer qualitative look; in a third step, those constructions that started as *wh... ki* will be considered.

4. The overlaps

In example (1a) and (1b) above, both the author and the translator seem to have chosen to mark the *wh*, resulting in *wh... ki* and *wh-ż*, respectively. The passage contains the ruminations of a writer in a productive crisis who is coming to realise that his best times may be over. The question he is asking (*Kim ilgilenir ki* ‘Who the heck is interested’) no longer requires an explicitly verbalised answer. The three remaining findings, not shown here for reasons of space, present similar pictures: more or less painfully existential questions are being asked in interior monologue⁴⁴ or imagined dialogue;⁴⁵ the answer in all of these cases, if given, would be negative: ‘nothing’ or ‘nobody’.

When looking at the context of these findings, one may come to challenge the notion of ‘intensified *wh*- illocution’. What actually happens is that a knowledge deficit is briefly presented, but since the answer would be clearly negative, the search is not seriously pursued. Put differently: the question is asked and simultaneously dismissed. Thus, while at the content level, the existential topic as such may be characterised by a certain level of emotional intensity, at the communicative level, the request for an explicitly verbalised answer is withdrawn. These examples come close to Göksel & Kerslake’s characterisation of some sentence-final *ki* uses as ‘adversative’ or ‘repudiative’; they find this usage in questions but also in negatives.⁴⁶ As a result of these observations, one might refer to this phenomenon not so much as ‘intensified *wh*’ but rather as ‘dismissive *wh*’.

5. Looking from the *ż*-side

Among the thirteen *wh-ż*-occurrences in the Polish translations that are not based on *wh... ki* in the Turkish original, one finds two in which the Turkish version does not contain *wh* at all. In one instance, Polish *gdyż* ‘because’ has been used for Turkish *çünkü* ‘because’;⁴⁷ here one might probably speak of lexicalised *wh-ż*, in Polish. The other finding, presented as example (2), again contains a dismissive note, expressed by an imperative in the Turkish original: *Birak şimdi* ‘Forget about’. It is only in the Polish translation that a *wh*-construction is used: *Kogóż obchodzi* ‘Whom the heck does it concern’. One might here speak of an ‘intensified dismissive’, interrogative in the Polish translation, non-interrogative in the Turkish version; the effect of intensity in the Turkish version can be related to the frontedness of the imperative verb, in the sense of Erdal:⁴⁸

44 Baydar, *Kayıp söz*, 11, 51; Baydar, *Utracone Slowo*, 10, 57.

45 Kemal, *Binboğalar Efsanesi*, 38; Kemal, *Legenda Tysiąca Byków*, 37.

46 Göksel, Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 522f.

47 Baydar, *Kayıp söz*, 36; Baydar, *Utracone Slowo*, 40.

48 Erdal, ‘Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen’, 53–94.

(2a) Turkish

Birak şimdi yaş-ar-ken kaç para
 let.go now live-AOR-COP.CV how.much money
kazan-dığ-in-i. Biz-e orada gör-dük-lerin-i
 earn-PAR-POSS2SG-ACC 1PL-DAT there see-PAR-POSS3PL-ACC
anlat. Ölüm-den sonra ne var, ruh-un nerede [...]?⁴⁹
 tell death-ABL after what existent soul-POSS2SG where
 ‘Forget about how much you earned in your lifetime. Tell us what you see there.
 What is there after death, where is your soul [...]?’

(2b) Polish

Kogó-ż obchodzi, ile zarabiałeś za
 who.ACC-ż concern.PRS.3SG how.much earn.PST.3SG.M ADP
życia? Lepiej opowiedz nam, co widzisz. [...] Czy
 life.GEN better tell.IMP 1PL.DAT what see.PRS.2SG Q
jest jakieś życie po śmierci? Gdzie
 BE.PST.2SG any life.SG.NOM after death.LOC where
przebywa twoja dusza?⁵⁰
 be.PRS.3SG POSS2SG-NOM.F soul
 ‘Whom the heck does it concern how much you earned in life? Better tell us what
 you see there. Is there any life after death? Where is your soul [...]?’

In eleven instances, however, Polish *wh-ż* simply goes back to Turkish bare *wh*. The question here is which phenomena might have led translators to assume an intensification of the *wh*-illocution requiring *wh-ż* in Polish. Let us look at example (3). In the Turkish version, the *wh* is not marked by means of any particle, and it syntactically sits in the neutral position of a subject. The position of the entire *wh*-construction within the sentence might be of some interest: the topic, all the remembered aspects of the situation (i.e., the place, the year, the action, the fact that there were some people) is packed into a nominal actor clause ([...] *tahliye edilenler* ‘those evacuated [...]’) at the beginning of the sentence, whereas the interrogative part *kimlerdi* is in the focus. While this might account for a slightly intensifying effect, it might also be considered in the range of what is expectable for a question, thus not particularly intense. I would like to argue in this connection that the impression is rather created at the lexical level here, namely by the description of the mental processes that surround the question: the insistent character of the attempt at remembering (*Belleğini zorluyor* ‘He forces his memory’), the almost successful retrieval of information obtained earlier (*dinlemiştim eskiden* ‘I had heard [...] earlier’), and the despair at the eventual vainness of the attempt, ventilated in a double curse.

49 Pamuk, *Benim Adım Kırmızı*, 6.

50 Pamuk, *Nazywam Się Czerwień*, 8.

(3a) Turkish

Kadın tozut-muş besbelli. Belleğ-in-i zorlu-yor:
 woman go.nuts-POST DUP-obvious memory-POSS3SG-ACC force-PRS3
56'da Macaristan'dan, Tuna Nehr-i üzerinden tahliye
 56-LOC Hungary-ABL Danube River-POSS3SG over evacuation
ed-il-en-ler kim-ler-di? Böyle bir hikaye
 do-PAS-PAR-PL who-PL-COP.PST.3 like.this one story
dinle-miş-ti-m eskilerden. Allah kahret-sin! Hiçbir
 listen.to-POST-COP.PST.1SG before G'd curse-OPT.3 any
*bok hatırla-mı-yor-um.*⁵¹
 shit remember-NEG-PRS-1SG

'The woman is clearly nuts. He forces his memory: in 56 in Hungary, who were those who were evacuated over the Danube River? I had heard such a story earlier. Dammit! I can't remember any shit.'

(3b) Polish

To wariatka, nie ma wątpliwości. Usilnie
 DEI madwoman NEG have.PRS.3SG doubt-GEN.PL hard
staral się sobie przypomnieć: kogo-ż to na
 try.PST.3SG RFL RFL remember.INF who-ż DEI in
Węgrzech w pięćdziesiątym.szóstym wywożono Dunajem?
 Hungary-LOC in fifty-sixth-LOC transport.IPRS Danube-INS
Ktoś mi kiedyś o tym opowiadał. Do
 who-ś 1SG.DAT when-ś about DEL.LOC tell.PST.3SG to
diabła! Ni za cholere nie mogę sobie
 devil.GEN nothing ADP cholera-ACC NEG can.PRS.1SG RFL
*przypomnieć.*⁵²
 remember.INF

'That's a madwoman, there's no doubt. He tried hard to remember: whom on earth did they transport over the Danube in Hungary back in fifty-six? Somebody once told me about this. To hell with it! I can't bloody remember anything.'

In (4), an invocative imploration, the situation is one of utmost existential pressure. The character in the scene expresses his needs and wishes by means of imperatives and optatives. To strengthen his cause, he draws attention to a logical pattern: if he had been given a means to exist in the past, then what about the present situation? While this context gives his question the highest urgency, morphosyntactically, there is nothing special. Regarding syntactic movement, the *wh*-construction is too short to be analysable: *ne oldu* 'what has happened?'. Its Polish counterpart, by contrast, carries an intensity marker: *coż więc?* 'so what the heck?'. In this

51 Baydar, *Kayıp söz*, 13.

52 Baydar, *Utracone Slowo*, 12.

way, context information given in the original is being rendered a morphological form in the translation.

(4a) Turkish

Bre koca Allah, hay bre koca Allah... Çukur-da bir
 ı big Lord ı ı big Lord Çukurova-LOC one
kışlak ver bana kışla-yım. Aladağ-da
 winter.quarters give 1SG.DAT spend.the.winter-OPT.1SG Aladağ-LOC
bir yaylak ver yayla-yım. Eskiden
 one summer.pasture give pasture-OPT.1SG in.the.past
ver-miş-tin ne ol-du? Eskiden
 give-POST-COP.PST.2SG what happen-PST.3 in.the.past
*ver-miş-tin neden geri al-dın?*⁵³
 give-POST-COP.PST.2SG why back take-PST.2SG

‘Hey, Lord, hey, oh big Lord... Give me winter quarters in Çukurova so I can spend the winter. Give me a summer pasture near Aladağ so I can pasture. In the past, you had given, what has happened? In the past, you had given, why did you take it back?’

(4b) Polish

Hej ty, wielki Boże; o wielki Allahu... daj mi
 ı 2sg big Lord ı big Lord give.IMP 1SG.DAT
na ziemiğ kyszlak w Czukurowie, daj
 for winter.ACC winter.quarters in Çukurova.LOC give.IMP
mi na lato jaylak kolo Aladahu.
 1SG.DAT for summer.ACC summer.pasture near Aladağ.GEN
Dawniej dawaleś, cóż więc? Czemu dajesz
 earlier give.PST.2SG what-ż then why give.PRS.2SG
*i odbierasz?*⁵⁴
 and take. PRS.2SG

‘Hey, you, big Lord, hey, big Lord... give me for the winter quarters in Çukurova, give me a summer pasture near Aladağ. Earlier, you used to give, so what the heck? Why do you give and take?’

In example (5) below, things look slightly different at the syntactic level. One of the characters in the passage remembers his wife’s somewhat sparse reaction to his phone call from a longer journey. While many of the expected emotions remain unexpressed on her side, there is one that does get expressed, namely a tension in connection with the timing of the call: *neden sabahın köründe aradığıma* ‘why I was calling at the crack of dawn’. The *wh*-construction here is embedded, such that part of its illocution is delegated to the higher

53 Kemal, *Binboğalar Efsanesi*, 10.

54 Kemal, *Legenda Tysiąca Byków*, 8.

clause;⁵⁵ still, the *wh*-element *neden* ‘why’ has been preposed, intensifying the urgency of the question.⁵⁶ In the upper clause, the emotion of the scene is lexically characterised in terms of *tedirginlik* ‘tension’, taken up in the translation as *niepokój* ‘anxiety’ or ‘restlessness’. The translation renders the urgency of the question by means of the morphological intensifier *-ż* attached to the *wh*-element: *cóż takiego może oznaczać mój telefon o bladym świcie* ‘what of this kind the heck my phone could mean at the crack of dawn’. In addition, the modification of the *wh*-element by means of the attributive deixis (*takiego* ‘such.gen’, ‘of this kind:’ *cóż takiego* ‘lit.: what the heck of this kind’) renders it syntactically heavier. This added degree of syntactic weight could be interpreted in terms of an emphatic effect, which might have to be added to that of the suffix *-ż*. If this analysis is adequate, one might then speak of a double intensity marking here, rendering the likewise marked effect of a *wh*-element fronted in a subordinate construction in the Turkish original.

(5a) Turkish

<i>Ses-in-de</i>	<i>ne</i>	<i>hayal.kırıklığı,</i>	<i>ne</i>	<i>öfke,</i>	<i>ne</i>
voice-POSS3SG-LOC	NEG	disappointment	NEG	anger	NEG
<i>sitem</i>	<i>var-di.</i>	<i>Olsa.olsa,</i>	<i>neden</i>	<i>sabahın.köründe</i>	
reproach	existent-COP.PST3	at.most	why	at.the.crack.of.dawn	
<i>ara-dığ-ım-a</i>	<i>anlam</i>	<i>ver-eme-yen</i>	<i>bir</i>	<i>tedirginlik.</i> ⁵⁷	
call-PAR-POSS1SG-DAT	meaning	give-MOD.NEG-PAR	one	tension	

‘In her voice there was neither disappointment, nor anger, nor reproach. At most, a tension that could not make sense of why I was calling at the crack of dawn.’

(5b) Polish

<i>W jej</i>	<i>głosie</i>	<i>nie</i>	<i>było</i>	<i>słyszać</i>	
in POSS3SG.LOC	voice.LOC	NEG	be.PST.3SG	hear.INF	
<i>rozczarowania,</i>	<i>gniewu</i>	<i>czy</i>	<i>wyrzutu.</i>	<i>Co.najwyżej</i>	
disappointment.GEN	anger.GEN	or	reproach.GEN	at.most	
<i>niepokój,</i>	<i>có-ż</i>	<i>takiego</i>	<i>może</i>	<i>oznaczać</i>	<i>mój telefon</i>
anxiety.NOM	what-ż	such.GEN	may	mean.INF	POSS1SG phone

*o bladym świcie.*⁵⁸
at pale.LOC light.LOC

‘In her voice there was neither disappointment, nor anger, nor reproach to be heard. At most, an anxiety what the heck [of this kind] my phone could mean at the crack of dawn.’

55 Jochen Rehbein, “Matrix constructions”, in *Connectivity in Grammar and Discourse* (Amsterdam: Benjamins, 2007, 419–447.

56 Erdal, “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen, 53–94.

57 Baydar, *Kayıp söz*, 30f–31.

58 Baydar, *Utracone Slowo*, 32.

6. Looking from the *ki*-side

In what follows, the data will be considered from the opposite perspective. Among the thirteen *ki*-marked *wh*-constructions in the Turkish original that were not translated in terms of *wh*-*z*, two were rendered as negatives; example (6) illustrates this. One might criticise this particular passage of the translation for not being as precise as it could have been. However, the main point from the original still comes across: only by assuming that the character's (a young girl's) speculations (whatever they may be in particular) are correct can one understand her mother's fear of newspapers. The main interesting feature in this passage is the replacement of an intensified *wh*-question (*neden* [...] *ürksün ki* 'why on earth should she be afraid') by a negative construction (*nie balaby siğ* 'she wouldn't be afraid'). Again, in this example, intensity-marked *wh* seems to be about dismissal of a question: there is no need to ask for reasons other than those already suggested; there can be no other reason.

(6a) Turkish

Anne-m *tanıdık-lar-ın-a* *dair* *hiçbir* *haber*
 mother-POSS1SG acquaintance-PL-POSS3-DAT about any news
almak *iste-mi-yor.* *Tan-ın-an* *bir-i-ydi*
 receive-VN want-NEG-PRS.3 know-PAS-PAR one-POSS3SG-COP.PST.3
herhalde *Anne-m.* *Ya* *da* *aile-si.* *Yoksa*
 probably mother-POSS1SG or also family-POSS3SG otherwise
neden *gazete-ler-de* *karşı-sın-a*
 why newspaper-PL-LOC encounter-POSS3SG-DAT
çık-ma-ların-dan *ürk-sün* *ki?*⁵⁹
 pop.up-VN-POSS3PL-ABL be.afraid-OPT.3SG *ki*

'My mother does not want to receive any news about her acquaintances. She probably was somebody well-known, my mother. Or her family. Otherwise, why on earth should she be afraid of them popping up against her in the papers?'

(6b) Polish

Mama *nie* *chce* *nic* *wiedzieć* *o*
 mother NEG want.PRS.3SG nothing know-INF about
podobnych *sytuacjach.* *Była* *jedyną*
 similar.LOC.PL situation.LOC.PL be.PST.3SG.F the.only.INS.F
osobą *pamiętając* *to* *lisiątko.* *Prawie*
 person.INS.F remember.PAR.INS.F DEI [?] almost
jego *rodziną.* *Gdyby* *nie* *to,* *nie* *balaby*
 POSS3SG family-INS if NEG DEI NEG be.afraid.F.CD

59 Mağden, *Biz Kimden Kaçıyorduk Anne?*, 15.

się *czytać* *gazet.*⁶⁰
 RFL read.INF newspaper.GEN.PL

‘Mum doesn’t want to know anything about similar situations. She was the only person remembering that [?]. Almost her family. If it weren’t for that, she wouldn’t be afraid to read newspapers.’

Among the eleven *ki*-marked *wh*-interrogatives that were translated into Polish by means of bare *wh*, one can once more observe a range of emotional-illocutionary shades between dismissal and intensification. In (7), a father is trying to talk his little son out of his plans for an unrealistic daytrip. His argument refers to the timing: at such a time, nobody would be out and about, but this fact first has to be unearthed through a question: [...] *karga kahvaltısını etmeden kim uyanır ki!* ‘Who on earth would wake up [...] before [even] the crow has had its breakfast!’ While the uncontroversial answer seems obvious to himself, it may not be as obvious to his little son, and in this sense, it can still be regarded as a question in search of a real answer. The *wh*-illocution here may be characterised as intensified and dismissive at the same time; both can be functions of *ki*. It might even be the case that taken together, these two aspects of the illocution can be perceived as neutralising each other; for in the Polish translation, there is just a bare *wh*: *Kto [...] wstaje o takiej barbarzyńskiej porze?* ‘Who will get up [...] at such an uncivilised hour?’

(7a) Turkish

“*Noel* *gece-si-nin* *sabah-in-da,* *karga*
 Christmas Eve-POSS3SG-GEN morning-POSS3SG-LOC crow
kahvaltı-sın-ı *et-meden* ***kim*** *uyan-ır* ***ki!***”
 breakfast-POSS3SG-ACC do-CV who wake.up-AOR.3 *ki*
de-di *Ömer* *durum-u* *açıkla-mak* *ihtiyac-ı-yla.*
 say-PST.3 Ömer situation-ACC explain-VN need-POSS3SG-INS
Çocuk, *şeytan* *kale-sin-e* *çık-mak,* *şeytan-ı*
 boy devil castle-POSS3SG-DAT walk.up-VN devil-ACC
şato-sun-da *gör-mek* *isti-yor-du.* *“Bak,*
 castle-POSS3SG-LOC see-VN want-PRS-COP.PST.3 look
kimse *yok* *köy-de.* *Şeytan* *bile* *Noel*
 who-COP.CD nonexistent village-LOC devil even Christmas
tatil-in-e *git-miş-tir.*”⁶¹
 vacation-POSS3SG-DAT go-POST-COP.3SG

‘Who on earth would wake up on the morning of Christmas Eve before [even] the crow has had its breakfast!’ said Ömer, needing to explain the situation. The boy wanted to walk up to the devil’s castle and see the devil in his palace. ‘Look, there’s nobody in the village. Even the devil has gone on Christmas vacation.’”

60 Mağden, *Przed Kim Uciekamy, Mamo?*, 14.

61 Baydar, *Kayıp söz*, 30.

(7b) Polish

– **Kto** *nazajutrz* *po* *wigilii.Bożego.Narodzenia*
 who on.the.next.day after Christmas.Eve
wstaje *o* *takiej* *barbarzyńskiej* *porze?* – *Ömer*
 get.up.FUT.3SG at such.LOC barbaric.LOC time.LOC Ömer
próbował *znaleźć* *wytlumaczenie.* *Chłopiec* *chciał*
 try.PST.3SG.M find.INF explanation boy want.PST.3SG.M
iść *do* *zamku,* *żeby* *zobaczyć* *diabła.* – *Zobacz,*
 go.INF to castle.GEN in.order.to look.at.INF devil.ACC look.IMP
we *wsi* *nikogo* *nie* *ma.* *Nawet* *diabeł*
 in village.LOC nobody NEG have.PRS.3SG even devil.NOM
wyjechał *na* *ferie* *święteczne.*⁶²
 leave.PST.M to vacation.ACC Christmas.ADJ.ACC

‘– **Who** will get up on the next day after Christmas Eve at such an uncivilised hour?
 – Ömer was trying to find an explanation. The boy wanted to go to the castle in order to look at the devil. – Look, there’s nobody in the village. Even the devil has gone on Christmas vacation.’

The following example (8) has a more clearly intensified tone. A well-established writer has helped a young couple of strangers in distress, and some kind of relationship has developed. The young man is asking the writer for yet another favour but stops short, realising that the other may also have other things to do. The *wh*-question verbalises a newly emerging aspect of the situation, coming to the young speaker’s mind while he is talking: *Aslında niye yapasınız ki?* ‘Actually, why of all things should you want to do it?’ In the Polish translation, this emotional shade is recreated by means of bare *wh*, which is however preceded by the particle *niby* ‘as if, seemingly, like’, possibly expressing at that level the tentative character of the newly emerging idea. The function of *ki* in this example might then best be described in terms of doubt, a sudden change of mind, or disbelief, all mentioned by Göksel and Kerslake,⁶³ albeit not in connection with *ki* in particular, or even in terms of anxiety.⁶⁴ This question is not dismissed with any intensity comparable to the preceding examples; the answer seems less obviously clear.

62 Baydar, *Utracone Slowo*, 32.

63 Göksel, Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 307–309.

64 Lewis, *Turkish Grammar*, 214.

(8a) Turkish

Çocuk öl-me-se-ydi, ortalık yatış-inca el
 child die-NEG-CD-COP.PST.3 situation calm.down-CV hand
 öp-me-ye gid-ecek-tik beraber. Artık gereğ-i
 kiss-VN-DAT go-FUT-COP.PST.1PL together now need-POSS3SG
 yok. Bir.de, bir ad daha ver-eceğ-im... Bu
 nonexistent and one name more give-FUT-1SG this
 kadar-in-ı yap-ar mı-sın, yani yap-ar mı-sınız
 amount-POSS3SG-ACC do-AOR Q-2SG that.is do-AOR Q-2PL
 bil-mem! Aslında niye yap-a-sınız ki?⁶⁵
 know-NEG.AOR.1SG actually why do-OPT-2PL

'If the child hadn't died, as soon as the situation would have calmed down, we'd have gone [there] together to kiss hands. Now there's no need to any more. And, I'll give you yet another name... Would you [familiar] do this much, that is, would you [formal] do it, I don't know! Actually, why on earth would you want to do it?'

(8b) Polish

Gdyby nie umarło, pojechałibyśmy, gdy sprawa
 if NEG die.Pst.3SG go.CD.1PL when matter
 ucichnie, ucałować jego ręce i prosić
 calm.down.PRS.3SG kiss.INF POSS3SG hand.ACC.PL and ask.INF
 o błogosławieństwo. Ale teraz nie ma po co.
 ADP blessing.ACC but now NEG have.PRS.3SG for what
 I jeszcze podam panu pewne nazwisko... Czy
 and still give.FUT.1SG Sir.DAT certain.ACC name.ACC Q
 zrobi pan to dla mnie? To znaczy, nie
 do.FUT.3SG Sir.NOM DEI for 1SG.GEN DEI mean.PRS.3SG DEI
 wiem, czy pan zechce. Bo niby czemu
 know.PRS.1SG JNC.Q Sir.NOM want.PRS.3SG because PTC why
 miałby pan to robić?⁶⁶
 have.CD.3SG Sir.NOM DEI do.INF

'If it hadn't died, we'd go, when the matter calms down, to kiss his hands and ask for his blessing. But now there's no need to. And I'll give you yet another name... Will you do this for me? That means, I don't know whether you'll do it. For like why would you do this?'

In (9a), a young girl is trying to understand aspects of her mother's past, which has been largely withheld from her. Those bits of knowledge that do get imparted on her raise a variety of questions. The girl's mother started smoking very young and describes her own addiction in

65 Baydar, *Kayıp söz*, 54.

66 Baydar, *Utracone Slowo*, 61.

terms of a lack of other remedies and a need for comfort and distraction. These few cues seem to virtually trigger an entire series of quite specific knowledge deficits rising to the surface of the young girl's mind. Only the first of them is marked by means of *ki*: *Neden çaresiz kalmış ki Annem?* 'Why on earth did she end up remediless, my mother?'; however, the subsequent two questions, being closely connected and of existential relevance, seem to fall under its scope, too (*Neler yaşamış?* 'What did she live through?' *Annesi kim Annemin; benim anneannem?* 'Who is her mother, my mother's, my grandmother?'). These questions, to which the answer is not known, are far from being dismissed in this situation; they are being intensely asked. They do, however, lack an addressee, for the girl lives in isolation with her mother and has learned not to unsettle her with certain types of questions. In this sense, her interrogatives may be described as highly intense while at the same time parts of the illocution are blocked: without a communicatively available addressee, these questions cannot be resolved.

In the Polish translation (9b), the scene is rendered by means of bare *wh*-questions, making, at first sight, for a somewhat quieter atmosphere than in the original. However, here again, we find the same element as in (5b): *takiego* 'such.gen' in *Co takiego przeżyłaś?* 'What [of this kind] did you go through?', which, by the syntactic weight that it adds, may create an intensifying effect. This marker does not occur in the first question, which is where the *ki* occurs in the original, but in the middle one of the three questions – which one might take as another indication of the inter-sentential scope of the *wh*-illocution in this passage. Another detail in this connection is the direction of address of this question: in the Polish translation, the girl addresses the question to her mother, using the second person. This is not the case in the Turkish original, which is more of a soliloquy, using the third person; however, from the context, it is clear that the interactional reality of the questions is an imagined one in both versions.

- (9a) Turkish
<i>"Başka</i>	<i>çare-m</i>	<i>yok-tu.</i>		<i>Sigara</i>	
other	remedy-POSS1SG	nonexistent-COP.PST.3SG		cigarette	
<i>iç-me-ye</i>	<i>başla-dı-m,</i>	<i>çok küçük</i>	<i>yaş-ta.</i>		
smoke-VN-DAT	begin-PST-1SG	very young	age-LOC		
<i>Sigara-ya</i>	<i>sardır-dı-m.</i>	<i>Avut-sun</i>	<i>beni,</i>		
cigarette-DAT	get.addicted-PST-1SG	comfort-OPT.3SG	1SG.ACC		
<i>oyalasın</i>	<i>diye."</i>	<i>Neden</i>	<i>çaresiz kal-mış</i>	<i>ki</i>	
distract-OPT.3SG	say-CV	why remediless	remain-POST	<i>ki</i>	
<i>Anne-m?</i>	<i>Ne-ler</i>	<i>yaşa-mış?</i>	<i>Anne-si</i>	<i>kim</i>	
mother-POSS1SG	what-PL	live.through-POST	mother-POSS3SG	who	
<i>Anne-m-in;</i>	<i>benim</i>	<i>anneanne-m?</i> ⁶⁷			
mother-POSS1SG-GEN	1SG.GEN	grandmother-POSS1SG			
- “I had no other remedy. I started smoking cigarettes, at a very young age. I got addicted to the cigarettes. For them to comfort me, to distract me.” Why on earth did she end up remediless, my mother? What did she live through? Who is her mother, my mother's, my grandmother?”

67 Mağden, *Biz Kimden Kaçıyorduk Anne?*, 14.

(9b) Polish

*Nie mam już wyjścia. Zaczęłam palić, kiedy byłam bardzo młoda. Jestem uzależniona od papierosów. Dają mi pociechę i przyjemność. Czemu nie masz wyjścia, Mamo? Co takiego przeżyłaś? Kim jesteś, Mamo? I kim jest moja babcia?*⁶⁸
 NEG have.PRS.1SG any.more way.out.GEN begin.PST.1SG.F
 smoke.INF when be.PST.1SG.F very young.F be.PRS.1SG
 dependent.F ADP cigarette.GEN.PL give.PRS.3PL 1SG.DAT comfort.ACC
 and pleasure why NEG have.PRS.2SG way.out.GEN
 mother.VOC what such.GEN live.through.PST.2SG.F who.INS
 be.PRS.2SG mother.VOC and who.INS be.PRS.3SG POSS.1SG.F
 grandma?

‘I have no way out any more. I started smoking when I was very young. I am dependent on cigarettes. They give me comfort and pleasure. Why do you not have a way out, mother? What [of this kind] did you go through? Who are you, mother? And who is my grandma?’

(10a), again, is a clearer case of dismissive *wh*. The talk is about a series of miniature drawings that someone discovered in a calligrapher’s workshop, some time back in history. The issue is a sensitive one, calling for discreet and prudent handling. The artworks will have to be effectively disposed of; *Başka ne yapabiliriz ki?* ‘What else can we do?’ The question here once more is dismissive; it is clear that there aren’t by any stretch of the imagination any other options available. In addition to the dismissal, one can, here also, note a shade of resignation as a further aspect of the *wh*-illocution. In the Polish translation (10b), there is no particular morphological marking, so it may have to be left open whether in the translational process, this shade of the illocution was considered apparent enough from the context or whether any morphological marking might have been considered as too strong in a context in which an illocutionary softening was perceived as the main effect to be recreated.

68 Mağden, *Przed Kim Uciekamy, Mamo?*, 12.

- (10a) Turkish
 “*Sonra siz ne yap-acak-sınız?*” “*Söy-ler-im Enişte*
 after.that 2PL what do-FUT-2PL tell-AOR-1SG brother.in.law
Efendi’ye, resim-ler-i yak-ar. Başka ne
 Efendi-DAT drawing-PL-ACC burn-AOR.3SG other what
*yap-abil-ir-iz ki*⁶⁹
 do-MOD-AOR-1PL ki
 “‘What will you do after that?’ ‘I will tell my brother-in-law, he will burn the
 drawings. What else can we do?’”

- (10b) Polish
 – *A ty co potem zrobisz?* – *Powiem*
 and 2SG.NOM what after.that do.FUT.2SG tell.FUT.1SG
Wujowi, by spalił miniatury. Co innego
 uncle.DAT JNC burn.PAR miniature.PL.ACC what other.GEN
*możemy zrobić*⁷⁰
 can.PRS.1PL do.INF
 ‘– And what will you do after that? – I will tell the uncle to burn the miniatures.
 What else can we do?’”

7. Conclusions

This has been an attempt at parallelising means of modifying the illocutionary qualities of *wh* on the basis of original passages from contemporary Turkish novels and their translations into Polish. This project started out on the assumption of a striking parallelism between Turkish *wh... ki* and Polish *wh-ż*; however, after some quantifying work, this assumption had to be put in place. In the majority of the findings, it was discovered that Turkish *wh... ki* is translated into bare *wh* in Polish while Polish *wh-ż* appears in translations of Turkish bare *wh*. This state of affairs raised questions of explanation and further detail.

The data basis for this little project has been small; to base it on an expanded set of data would have required state-of-the-art corpus-linguistic infrastructure, yet to be built in a long-term co-operative setting. It may thus be too early to attempt much in the way of a generalisation; however, for the time being, the following can be retained: (1) While Turkish *wh... ki* may occasionally be left unexpressed in the Polish translations, there are several means other than *wh-ż* that help to express emotional shades on a range between intensification and dismissal or some related emotions such as a tentative change of idea. Polish *wh* modifiers that might deserve further attention in this connection are *niby* ‘as if, seemingly, like’ in example (8) and *takiego* ‘such.gen’ (9). Occasionally, the perceived repudiative character of a *wh*-construction may alternatively take the translation into neighbouring functional

69 Pamuk, *Benim Adım Kırmızı*, 14.

70 Pamuk, *Nazywam Się Czerwień*, 36.

areas such as negation (6). In other instances, the *ki* element may remain unrepresented in the translation (7, 10).

(2) On the other hand, Polish *wh-ż* rarely emerges entirely out of the blue in the translations even when there is no *ki* in the original. What one rather finds are entire *wh*-phrases syntactically moved into the focus as in (3), lexical means of emotional description (3), religiously connotated invocation (4), and *wh*-fronting in (the somewhat marked surroundings of) a subordinate clause (5). Occasionally, a non-*wh*-construction may end up translated as *wh-ż*, e.g., in the case of a fronted imperative (2).

(3) The overlap area, i.e., the small collection of four passages which feature both *wh... ki* in the Turkish original and *wh-ż* in the Polish translation, reveals that in these instances, one can safely speak of a dismissive character of the *wh*-questions. However, interestingly, even if not at the level of those aspects of the *wh*-illocution that would prompt an addressee to verbalise an answer, a certain intensity of the questioning can still be said to be given.

(4) As emerges, neither *wh... ki* nor *wh-ż* can simply be subsumed under the term ‘intensified *wh*’. As already suspected from the literature, the range of emotional-illocutionary dynamics is quite considerable. One may speak of ‘intensity’ as some kind of core meaning, however, in addition to being ‘intense’, a *wh*-question may or may not be addressed to a hearer, it may or may not imply a serious search for an answer, and the answer may be anything from all-too-obvious to unobtainable. What I have termed the ‘dismissive’ character of several of the *wh*-uses can be anything from a desperate abandonment of a search accompanied by curses to more or less mild resignation. Occasionally, *ki* can mark a newly emerging question, i.e., a question on its way in rather than out, as in (8a).

Table 4 is a qualitative differentiation based on Table 3 in Section 3, considering just those examples that have been presented for a closer look; it additionally lists any further morphosyntactic phenomena that might functionally correspond to *wh-ż* or *wh... ki*.

Table 4: Phenomena possibly corresponding to *wh-ż* and *wh... ki* in individual examples

Turkish Polish	<i>wh... ki</i>	bare <i>wh</i> (plus)	no <i>wh</i>
<i>wh-ż</i>	(1) <i>wh... ki</i> = <i>wh-ż</i>	(3) <i>wh</i> -phrase in focus position, lexical description	(2) fronted imperative
		(4) invocation	
		(5) fronted <i>wh</i> in subordinate clause, Polish: <i>wh-ż takiego</i>	
bare <i>wh</i> (plus)	(7) <i>wh</i>		
	(10) <i>wh</i>		
	(8) <i>niby wh</i>		
	(9) <i>wh takiego</i>		
no <i>wh</i>	(6) negation		

Abbreviations

1	first person	DUP	reduplication	NEG	negation
2	second person	DEI	deixis	NOM	nominative
3	third person	EMPH	emphasis, intensity	PAR	participle
ABL	ablative	F	feminine	PAS	passive
ACC	accusative	GEN	genitive	PL	plural
ADJ	adjective	IJ	interjection	POST	postterminal
ADP	adposition	IMP	imperative	PRS	present tense
AOR	aorist	INDEF	indefinite	PST	past tense
CD	conditional	INF	infinitive	POSS	possessive
COP	copula	INS	instrumental	PTC	particle
COP	copula	IPRS	impersonal	Q	interrogative
CV	converb	JNC	junctior	QTF	quantifier
DAT	dative	LOC	locative	RFL	reflexive
DER	derivation	M	masculine	VN	verbal noun
DET	determiner	MOD	modality	VOC	vocative

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgements: I wish to thank my Turkish grammar class students at Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu for inspiring me to put together a parallel corpus for data-driven analysis and for beginning to put it to their own creative use.

Data

Baydar, Oya. *Kayıp söz* [The Lost Word]. İstanbul: Can Yayınları, 2011 [2007].

Baydar, Oya. *Utracone Slowo* [The Lost Word] [translated from the Turkish by Anna Akbike Sulimowicz]. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2013.

Kemal, Yaşar. *Binboğalar Efsanesi* [The Legend of the Thousand Bulls]. İstanbul: Yapı Kredi, 2007 [1971].

Kemal, Yaşar. *Legenda Tysiąca Byków* [The Legend of the Thousand Bulls] [translated from the Turkish by Wojciech Hensel]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.

Mağden, Perihan. *Biz Kimden Kaçıyorduk Anne?* [Whom Were We Running from?] İstanbul: Can Yayınları, 2007.

Mağden, Perihan. *Przed Kim Uciekamy, Mamo?* [Whom Were We Running from?] [translated from the Turkish by Marcin Błaszak]. Warszawa: Świat Książki, 2011.

Pamuk, Orhan. *Benim Adım Kırmızı* [My Name Is Red]. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998 [1990].

Pamuk, Orhan. *Nazywam Się Czerwien* [My Name Is Red] [translated from the Turkish by Danuta Chmielowska]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2007.

References

- Akar, Didar. “Wh-questions in Turkish”, editor Bengisu Rona, *Current Issues in Turkish Linguistics*, 67–74. Volume II. Ankara: Hitit Yayınları, 2000.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974.
- Barbaresi, Lavinia Merlini & Dressler, Wolfgang U. “Pragmatic explanations in morphology”, editors Vito Pirrelli, Ingo Plag & Wolfgang U. Dressler, *Word Knowledge and Word Usage: A Cross-Disciplinary Guide to the Mental Lexicon* (Berlin: De Gruyter Mouton, 2020), 405–454.
- Bielec, Dana. *Polish: An Essential Grammar*. London: Routledge, 1998.
- Charitonidis, Chariton. “The Morphology-Pragmatics Interface in Modern Greek Compounding”, *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 51/1 (2015): 27–73.
- Chomsky, Noam. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. N.Y.: Praeger, 1986.
- Cinque, Guglielmo & Rizzi, Luigi. “The Cartography of Syntactic Structures”, editors Bernd Heine & Heiko Narroq, *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, 51–66. Oxford: OUP (Oxford Handbooks in Linguistics), 2010.
- Ehlich, Konrad & Rehbein, Jochen. “Sprachliche Handlungsmuster [Linguistic patterns of action]”, editor Hans-Georg Soeffner, *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften*, 243–274. Stuttgart: Metzler, 1979.
- Erdal, Marcel. “Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen [The postfield in Turkish and in German]”, editors Lars Johanson & Jochen Rehbein, *Türkisch und Deutsch im Vergleich*, 53–94. Wiesbaden: Harrassowitz (Turcologica 39), 1999.
- Erguvanlı Taylan, Eser. “A case of syntactic change: *ki* constructions in Turkish”, *Bogaçiçi Üniversitesi Dergisi* (İstanbul) 8–9 (1981): 111–139.
- Göksel, Aslı & Celia Kerslake. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge (Routledge Comprehensive Grammars), 2005.
- Göksel, Aslı & Özsoy, A. Sumru. “Is there a focus position in Turkish?”, editors Aslı Göksel & Celia Kerslake, *Studies on Turkish and Turkic Languages*, 219–228. Wiesbaden: Harrassowitz (Turcologica 46), 2000.
- Göksel, Aslı & Özsoy, A. Sumru. “*dA*: as a focus/topic associated clitic in Turkish”, *Lingua* 113 (2003): 1143–1167.
- Herkenrath, Annette. *Wh-Konstruktionen im Türkischen [Wh-constructions in Turkish]*. Wiesbaden: Harrassowitz (Turcologica 87), 2011.
- İşsever, Selçuk. “A syntactic account of *wh-in-situ* in Turkish”, editors Sıla Ay, Özgür Aydın, İclal Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever & Dilek Peçenek, *Essays on Turkish Linguistic: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6–8, 2008*, 103–112. Wiesbaden: Harrassowitz (Turcologica 79), 2009.
- Kiefer, Ferenc. “Morphology and Pragmatics”, editors Andrew Spencer & Arnold M. Zwicky, *Handbook of Morphology*, 272–280. Oxford: Blackwell, 1998.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. 3. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009 [2003].
- Kornfilt, Jaklin. “On Some Infinitival Wh-Constructions in Turkish”, *Dilbilim Araştırmaları* 1996: 192–215.
- Kornfilt, Jaklin. *Turkish*. London: Routledge, 1997.

- Kornfilt, Jaklin. "On rightward movement in Turkish", editors Lars Johanson in cooperation with Éva Á. Csató, Vanessa Locke, Astrid Menz & Dorothea Winterling, *The Mainz Meeting: Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, August 3–6, 1994*, 107–123. Wiesbaden: Harrassowitz (Turcologica 32), 1998.
- Lewis, Geoffrey L. *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Lusekelo, Amani. "Morphology-Pragmatics Interface: The Case of the Tanzanian Commercials in Swahili Newspapers", *Afrikanistik online* 2010: 1–22. Retrieved 30 July 2021. <http://www.afrikanistik-online.de/archiv/2010/2711>.
- Orda, Napoléon. *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l'usage des français* [Analytical and practical grammar of the Polish language for the use of French]. Paris: Martinet, 1856. Last access 28 July 2021. <https://archive.org/details/grammaireanalyt01ordagoog/page/n94/mode/2up>.
- Oturakçı, Nigâr. "Question words as indefinite pronouns in Turkish", editors Éva Kincses-Nagy & Mónika Biacsi, *The Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20–22, 2010 in Szeged*, 381–388. Szeged: University of Szeged, Department of Altaic Studies (Studia uralo-altaica 49), 2012.
- Özsoy, A. Sumru. "A'-dependencies in Turkish", editor Bengisu Rona, *Current Issues in Turkish Linguistics*, 140–158. Ankara: Hitit Yayınları, 1996.
- Özsoy, A. Sumru. "Turkish as a (non)-*wh*-movement language", editors Éva Á. Csató, Grundvald Ims, Joakim Parslow, Finn Thiesen & Emel Türker, *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*, 221–232. Oslo: Novus Press (The Institute for Comparative Research in Human Culture/ Instituttet for sammenlignende kulturforskning), 2009.
- Redder, Angelika. "Sprachwissen als handlungspraktisches Bewusstsein: Eine funktional-pragmatische Diskussion [Linguistic knowledge as action-practical awareness: A functional-pragmatic discussion]", *Didaktik Deutsch* 5 (1998): 60–76.
- Rehbein, Jochen. "Remarks on the empirical analysis of action and speech", *Journal of Pragmatics* 8 (1984): 49–63.
- Rehbein, Jochen. "Zum Modus von Äußerungen [On the mood of utterances]", editors Angelika Redder & Jochen Rehbein, *Grammatik und mentale Prozesse*, 91–142. Tübingen: Stauffenburg, 1999.
- Rehbein, Jochen. "Matrix constructions", editors Jochen Rehbein, Christiane Hohenstein & Lukas Pietsch, *Connectivity in Grammar and Discourse*, 419–447. Amsterdam: Benjamins (Hamburg Studies on Multilingualism 5), 2007.
- Rizzi, Luigi. "The Fine Structure of the Left Periphery", editor Liliane Haegeman, *Elements of Grammar*, 281–337. Dordrecht: Kluwer, 1997.
- Rykaczewski, Erazm. *Grammaire de la langue polonaise: Contenant des règles appuyées sur les exemples tirés des meilleurs auteurs polonais destinée principalement à l'usage des écoles polonaises à Paris* [Grammar of the Polish language: Containing rules based on the examples drawn from the best Polish authors, intended primarily for the use of Polish schools in Paris]. Berlin et Posen: Librairie B. Behr, 1861. Last access 28 July 2021. <https://archive.org/details/grammaire delala00rykagoog>.
- Sadowska, Iwona. *Polish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge, 2011.

- Sciborski, M. *Abrégé De La grammaire polonaise: Selon les principes & le raisonnement de la Grammaire nationale suivi des Dialogues & d'un petit Vocabulaire Alphabétique* [Abridged Polish Grammar: According to the principles and the reasoning of the National Grammar, followed by dialogues and a small alphabetical vocabulary]. Lucko: Imprimerie privilégiée des Dominicains, 1798. Last access 29 July 2021. https://play.google.com/books/reader?id=bxJAAAAcAAJ&pg=GBS.PP6&hl=en_GB.
- Swan, Oscar E. *A grammar of contemporary Polish*. Bloomington: Slavica, 2002.
- Vater, Johann-Sévérin. *Grammaire abrégée de la langue polonaise consistant en tableaux, règles et exemples* [Abridged grammar of the Polish language, consisting of tables, rules and examples]. Halle: Gebauer/Strasbourg: Levrault, 1807. Last access 28 July 2021. <https://archive.org/details/grammaireabrged00vategoog>.
- Velupillai, Viveka. *An Introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam: Benjamins, 2012.
- Zwicky, Arnold & Geoffrey Pullum, "Plain morphology and expressive morphology", *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 1987*, 330–340. Retrieved July 30, 2021. DOI: 10.3765/bls.v13i0.1817.

Tarihî Türkçe Metinlerde Farsça İzafet ve Atıf Tamlamalarında Görülen Dudak Uyumu ve Çeviri Yazı Üzerine Birkaç Öneri

A Few Suggestions on Labial Harmony and Translation in Persian Noun and Reference Phrases in Historical Turkish Texts

Mehmet Mustafa KARACA¹

ÖZ

Bir medeniyet ve kültür dili olarak Türkçe dünyanın en eski yazılı belgelerine sahip dillerden biridir. Türkler tarih boyunca çok geniş coğrafyalarda onlarca devlet kurmuş ve pek çok topluma temas hâlinde bulunmuşlardır. Bu durum temas edilen toplumlar ile hemen her alanda bazı alışverişleri de beraberinde getirmiştir. Bu alışverişlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz dile dair alışverişlerdir. Bu alışverişler kimi zaman kelime ve gramer yapısı şeklindeki kimi zaman da alfabe şeklinde gerçekleşmiştir. Türk dilinin yazılı metinlerden takip edebildiğimiz en eski dönemi VII-VIII. yüzyıllara dayanmaktadır. VII-VIII. yüzyıllardan günümüze kadar pek çok alfabe değişikliği yaşandığı da malumdur. Özellikle XX. yüzyıl başlarına kadar gerek Köktürk alfabesi gibi millî alfabeler gerekse diğer toplumlardan alınan veya Türkçeye uyarlanan alfabeler incelendiğinde bu alfabelerin Türk dilinin ihtiyaçlarını karşılamakta ve inceliklerini yansıtmakta yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bugün özellikle ses bilgisi çalışmalarında alfabelerin yetersizliklerinden kaynaklı olarak bazı seslerin tarihî gelişimini ve değişimini tespit etmek kimi zaman imkânsız hâle gelmektedir. Bunun yanı sıra alıntılan kelimelerin ve gramer yapılarının ne şekilde imla edileceği de ayrı bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkoloji çalışmalarında önemli ölçüde bir yazım birliği sağlanmış olsa da bazı hususlar henüz çözüme kavuşmamış veya gözden kaçmıştır. Bu yazıda Farsça izafet ve atıf tamlamalarında meydana gelen dudak uyumu incelenerek dudak uyumuna bağlı olarak oluşan imlânın çeviri yazıda nasıl gösterilmesi gerektiğiyle ilgili önerilere yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Fonetik, Çeviri Yazı, Farsça İzafet Tamlaması, Atıf Tamlaması

ABSTRACT

As a language of civilization and culture, Turkish is one of the languages used in some of the oldest written documents in the world. Turks have established states in vast geographies throughout history and have been in contact with many societies. This contact has resulted in some exchanges in almost every field. One of the most important of these exchanges is undoubtedly the interaction of languages. In addition to the vocabulary and grammatical structures, there are multiple occasions where foreign alphabets are borrowed. The Turkish language has also undergone many alphabet changes since the 7th-8th centuries, which

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mehmet Mustafa Karaca (Dr. Öğr. Üyesi),
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Aydın, Türkiye
E-posta: mmkaraca@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9763-3151

Başvuru/Submitted: 17.08.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
29.09.2021
Kabul/Accepted: 30.09.2021
Online Yayın/Published Online: 04.11.2021

Atıf/Citation: Karaca, Mehmet Mustafa.
"Tarihî Türkçe Metinlerde Farsça İzafet ve
Atıf Tamlamalarında Görülen Dudak Uyumu
ve Çeviri Yazı Üzerine Birkaç Öneri" *Türkiyat
Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı
(2021): 115-130.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.984104>

we can follow through written texts. When both the Köktürk alphabet and the alphabets taken from other societies are examined, it is seen that these alphabets are insufficient to meet the needs of the Turkish language and do not reflect its subtleties, especially until the beginning of the 20th century. Today, it is sometimes impossible to determine the historical development and change of some sounds due to the inadequacies of alphabets, especially in phonetics studies. In addition to this, how to transcript the loanwords and grammatical structures is another challenge. Although transcription unity has been achieved to a great extent in Turcology studies, some issues have not been resolved yet or were overlooked. In this article, the labial harmony occurring in Persian noun and reference phrases will be examined and suggestions will be given about how the orthography, which is formed due to labial harmony, should be shown in the translated text.

Keywords: Turkish Language, Phonetics, Translation, Noun Phrase, Reference Phrase

EXTENDED ABSTRACT

As a language of civilization and culture, Turkish is one of the languages used in some of the oldest written documents in the world. Turks have established states in vast geographies throughout history and have been in contact with many societies. This contact has resulted in some exchanges in almost every field. One of the most important of these exchanges is undoubtedly the exchange of language. In addition to the vocabulary and grammatical structures, it is seen that foreign alphabets are also borrowed in several occasions. The Turkish language has undergone many alphabet changes from the 7th-8th centuries, which we can follow through written texts. When both the Köktürk alphabet and the alphabets taken from other societies are examined, it is seen that these alphabets are insufficient to meet the needs of the Turkish language and do not reflect its subtleties, especially until the beginning of the 20th century. Today, it is sometimes impossible to determine the historical development and change of some sounds due to the inadequacies of alphabets, especially in phonetics studies. In addition to this, how to transcript the loanwords and grammatical structures is another challenge. Although transcription unity has been achieved to a great extent in Turcology studies, some issues have not been resolved yet or were overlooked. The point we would like to focus on is the labial harmony in Persian noun and reference phrases as well as how to show the sound changes that occur due to this harmony in the translated text. There is no clear consensus concerning the labialization of the unrounded vowel that forms the phrase in Persian noun phrases (*āb-u ḥayvān*, *ḥüsn-ü zan*, *dürr-ü yetim* etc.) and how to spell the utterance and spelling formed by the delabialization of the connecting preposition in Persian reference phrases (*baş ı cān*, *şag ı şol*, *ḥakk ı bātil* etc.) in the translation studies. Some researchers try to correct these sound events by attributing them to the ignorance of the authors and copyists, while researchers reflect these issues in their studies, albeit partially. In the studies we have made, it is understood that labial harmony in Persian noun and reference clauses started to be seen at the latest from the 15th century and intensified in the 17th and 18th centuries, when the labial harmony was seen intensely in Turkish. In fact, in our opinion, this situation has affected the general orthography in some dialects and has become common orthography. We think that sounds that should not be rounded or unrounded, such as *karz-u ḥasen*, *Cibril-ü emin*, *selāṭin-u cihān*, *lutf ı kahr*,

rūz ı ŧeb, *Mecnūn ı Leyla* etc, and so on, become rounded and unrounded by the effect of general orthography and by analogy. This situation, which has hundreds of examples from the 14 manuscripts that we have the opportunity to examine in our study, cannot be explained as the ignorance or negligence of the authors or copyists. On the contrary, it turns out that this situation is a normal phonetic event in the historical development process of the Turkish language. This is because it is very difficult to say that the same mistake is repeated in dozens of works and hundreds of examples written by different authors or copyists in different centuries in different geographies. Moreover, in the samples we have identified, the existence of sounds that affect the sound change phonetically, that is, have a rounding or unrounding effect, is also seen.

We have identified many examples from the 14 different manuscripts included in the study. However, we did not include all of the examples. We selected the examples repeated the most in the same work. Despite our desire to show the frequency of use by illustrating all examples found, we aimed to reveal the prevalence of labial harmony in Persian noun and reference phrases by taking a selection of different examples in order not to exceed the size of the article. However, when the same example occurs in different works, we try to include it in our study in order to show the frequency of use. As we have stated above, the issue we have mentioned has attracted the attention of some researchers. Since we did not have the opportunity to reach all of the manuscripts tacling this issue, we did not include examples that we could not witness in our work. Therefore, the examples given here present only part of the examples found in the literature. It is certain that the number and variety of examples related to the subject will increase depending on the number of works to be scanned. In this article, the labial harmony occurring in Persian noun and reference phrases will be examined and suggestions will be given about how the orthography, which is formed due to labial harmony, should be shown in the translated text.

Giriş

Türk dilinin yazılı metinler üzerinden takip edilebilen en eski dönemi bilindiği üzere Eski Türkçe veya Köktürkçe olarak adlandırılan ve VII-VIII. yüzyıllara denk gelen dönemdir. Türk dili için kullanılan en eski alfabe ise yine Köktürk alfabesi, Türk Runik yazısı gibi adlarla adlandırılan alfabedir. Köktürk alfabesinden günümüze kadar farklı coğrafyalarda ve tarihî dönemlerde özellikle inanç değişiklikleri başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı pek çok alfabe kullanılmıştır. Kültürel alanda yaşanan hızlı değişimler Türk yazı dilinin yazım kurallarının ve alfabe geleneğinin oluşmasını olumsuz yönde etkilemiştir.¹ Kullanılan alfabelerden bazıları kısa süreli veya dar bir çevre içerisinde kullanılırken bazıları da daha geniş sahalarda ve daha büyük kültürler çevresinde kullanılmıştır. Burada, önemli yazılı metinlerin yazıya aktarıldığı alfabeler olan Köktürk, Uygur ve Arap alfabeleri hakkında kısaca şu bilgileri hatırlamak faydalı olacaktır.

Köktürk Alfabesi 38 harften meydana gelmektedir. Bu harflerden 4'ü ünlüleri, 34'ü ise ünsüzleri karşılamaktadır. Ünsüzler için kullanılan harflerden 20'sinin kalın ve ince olmak üzere iki şekli, 4'ü ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü olmak üzere iki sesi, 3'ü iki ünsüzden oluşan ünsüz çiftlerini, 7'si ise tek başına bir sesi karşılamaktadır. Burada özellikle ünlüler için kullanılan 4 harfin Türkçenin ünlülerini yansıtmaması bakımından yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Bu eksiklik ünsüzlerdeki kalınlık-incelik ve ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü çiftleriyle giderilmeye çalışılsa da bu düz ünlüler için mümkün olabilmektedir. Yuvarlak ünlülerde geniş ve dar ünlülerin birbirinden ayırtılması mümkün olmamıştır.²

Eski Uygur alfabesi 18 harften oluşmakla birlikte bu alfabede bazı ünlü ve ünsüz sesler için aynı işaretlerin kullanıldığı görülmektedir. “Bu alfabede, ünlüleri işaretlemek için sadece üç işaret bulunmaktadır. *a* ve *e*; *ı* ve *i*; *o*, *ö*, *u* ve *ü* ünlüleri aynı işaretle gösterilir. *o*, *ö*, *u* ve *ü* ünlülerini karşılayan harf, aynı zamanda diş-dudak *v* sesini de karşılamaktadır. *ı* ve *i* ünlülerinin temsilcisi ise, aslı olarak sedalı ön damak sonantı *y*'nin karşılığı olan harftir.”³

Arap alfabesi veya Arap temelli Türk alfabesi olarak da adlandırılan alfabe, Türk dilinin tarihî metinlerinin çoğunun yazıya aktarıldığı alfabedir. Bu alfabe yüzyıllar boyunca çeşitli Türk devletleri ve toplulukları tarafından hem resmî yazışmalarda hem de edebî metinlerin meydana getirilmesinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu alfabede /a/ ve /e/ sesleri için bir işaret, /o/, /ö/, /u/ ve /ü/ sesleri için bir işaret, /ı/ ve /i/ sesleri için ise bir işaret kullanılmıştır. Dolayısıyla Arap alfabesinde /a/ ile /e/; /o/, /ö/, /u/, /ü/ ve /ı/ ile /i/ seslerini birbirinden ayırt etmek için ayrıca bir işaretin olmayışı bu alfabenin de Türk dilinin seslerini tam olarak göstermek bakımından eksik kalmasına yol açmıştır.

1 Ali Akar, “Eski Oğuz Lehçesinde Alfabe Kaynaklı Fonolojik Bir Sorun: Ünsüzlerin Yazımı”, *Türkiyat Mecmuası* 31/1 (2021), 4.

2 Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2008), 162-163.

3 Hatice Şirin User, *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 60-61.

Yukarıda Türk dili tarihinde hem tarihî önemleri hem de meydana getirildikleri eserlerin sayısı dikkate alınarak üç alfabenin temel özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu alfabelerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Ancak konunun özünden sapmamak gayesiyle kısaca değinilen bu alfabelerin ortak özellikleri görüldüğü gibi fonetik birer alfabe olmayışlarıdır. Alfabelerdeki bu özellikler Eski Türkçe döneminden XX. yüzyıl başlarına kadar yazılan eserlerin bugünkü alfabeve veya çeviri yazıya aktarılmasının yanında söz konusu metinlerin anlaşılmasında ve Türk dilinin fonetik değişimlerinin tespitinde bazı zorluklara sebebiyet vermektedir. Özellikle fonetik değişimlerin tespiti alfabelerden kaynaklı durumlardan dolayı bazen imkânsız hâle gelmektedir.

Söz konusu zorlukları ortadan kaldırmak maksadıyla alfabeler üzerinde bazı ıslah çalışmalarından da söz edilebilir. Özellikle Arap harfli tarihî metinlerde görülen *üç noktalı kef*, *üç noktalı fe* gibi işaretlerin yanında Arapçada olmayan /ç/, /p/, /ñ/ gibi Türkçe sesleri göstermek için geliştirilen veya Farsça üzerinden alfabeve dâhil edilen harfler kısmi birer ıslah faaliyeti olarak değerlendirilebilir.⁴ Bu alfabenin özellikle İslam etkisiyle benimsenmesi, pek çok İslami eserin bu alfabeve yazılması veya tercüme edilmesi, edebî metinlerdeki Farsça etkisi ile birleştirildiğinde Türk dilinin asırlar boyunca Arapça ve Farsçanın tesirinde kalmasına yol açmıştır. Bu tesir kelime alışverişinin ötesinde bazı gramer şekillerinin de Türkçeye girmesine yol açmış hatta bu durum bazı dönemlerde Türk dili için tehdit boyutuna ulaşmıştır. Her ne kadar yoğun bir Arap-Fars etkisi altında kalsa da Türk dili doğal yollarla bünyesine dâhil olan yapıların pek çoğunu Türkçeleştirmeyi ve varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Arapça ve Farsçadan alınan kelime veya yapılar bazen kaynak dildeki şekliyle bazen de Türkçenin ses ve şekil özelliklerine büründürülerek kullanılmaya devam etmiştir.

“Bir dile giren alıntı kelimelerde geldikleri dilden ayrılan fonetik özellikler bulunabilir. Bu durumda dil, almış olduğu kelimeleri kendi fonetik yapısına uydurma veya yaklaştırma çabası içine girer. Bu nedenlerden ötürü alıntı kelimelerde az veya çok ses değişiklikleri veya ses olayları meydana gelir.”⁵

emr > *emir*, *hukm* > *hükm* ~ *hüküm*, *güşe* > *köşe*, *menāre* > *minare*, *çünki* > *çünkü*, *derd* > *dert*, *kitāb* > *kitap*, *zâif* > *zayıf*, *diyār* > *duvar* gibi sayısını çoğaltılabilecek bu örnekler Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelime veya yapıların bazı fonetik değişikliklere uğradıklarını göstermektedir.

Bu örneklerden hareketle temel olarak Türkçeleştirilen yapılarda görülen fonetik hadiseler yaygın olarak ses türemesi, ünlü yuvarlaklaşması, ünlü düzleşmesi, ünlü incilmesi, ünlü kalınlaşması, sedasızlaşma vb. olarak sıralanabilir. Günümüz Türkçesinde söz konusu yapıların Türkçeleşmiş şekillerinin veya kaynak dildeki şekillerinin kullanılmaya devam ettiği pek çok örnekle sabittir. Bugün de bu kelimelerin Türkçeleşmiş yaygın şekilleri hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde yadırganmadan ve doğru kabul edilerek kullanılmaktadır. Ancak özellikle

4 Şirin User, *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, 96.

5 Sadettin Özçelik, “Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, *Türk Dili Dergisi* (2002), 1033.

söz konusu dillerden Türkçeye geçmiş gramer şekillerinin Türkçeleştirilmesinde dilin doğal gelişimine aykırı olarak kaynak dillerdeki şekillerin korunmasında daha tutucu bir tavır sergilenmektedir. Bu durum özellikle çeviri yazı yoluyla yapılan aktarmalarda dikkat çekmekte ve bize göre bir sorun teşkil etmektedir. Aslında tarihî metinlerdeki pek çok kullanım örneği söz konusu tutuculuğun daha çok günümüz çalışmalarında var olduğunu göstermektedir. Pek çok tarihî metinde Arapça ve Farsça başta olmak üzere diğer dillerden yapılan alıntıların kaynak dilden farklılık gösteren telaffuzları çeşitli imla yollarıyla yazıda da gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum çoğunlukla müellif veya müstensihlerin bilgisizliğine veya ihmaline hamledilerek düzeltme yoluna gidilmektedir. Fakat durumu sadece müellif veya müstensihlerin bilgisizliği veya ihmali olarak izah etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Aksine bu yazımların Türkçeye ait fonetik ve morfolojik değişimlerin imla yoluyla gösterilmesi ve birer ağız özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira *hâkim-ü ervâh-ı insân* حاکم و ارواح انسان (SN: 197b/7), *âb-u cevher* آب و جواهر (N: 10b/7), ‘*ömr-ü beka* عمر و بقا (N: 239b/7), *ma ‘şukı ‘aşık* معشوقی عاشق Mecnûn ı Leylâ محنون بیلا (N: 261b/10) gibi örneklerde görülen izafet kesresinin *ötreli vav* ve atıf tamlamalarındaki bağlayıcı unsurun *esreli y* ile yazılması müstensihlerin bu imlayı şuurulu bir şekilde kullandıkları ve ağız özelliklerini yansıtmak istediklerini düşündürmektedir.

Dilin canlı bir varlık olduğu özelliğinden hareketle Türk dilinin de tarih boyunca fonetik ve morfolojik değişimlere uğradığı bilinen bir gerçektir. Bu değişimler dil çalışmalarının merkezinde önemli bir yer tutmakta ve araştırmacıların çalışma alanlarının başında gelmektedir. “Elimizde herhangi bir ses kaydı olmadığı için Türkçenin tarihî dönemleriyle ilgili değerlendirmeler daima yazılı kaynaklardan hareketle yapılmakta, metinlerdeki imla özelliklerinden hareketle o dönemlerin fonetik özellikleriyle ilgili genel kurallar ortaya konmaktadır.”⁶ Özellikle bir ses kaydı özelliği taşıyan hareketler bu tespitlere imkân tanımaktadır. Dolayısıyla metin aktarımlarında hareketlerle ilgili nüansların dikkatten kaçırılması veya yanlış yazıldığı düşünülen hareketlerin düzeltilme yoluna gidilmesi Türk dilinin ağız özelliklerinin ve fonetik gelişmelerinin tam anlamıyla ortaya konulamamasına yol açmakta ve âdeta aktarımı yapılan metinden farklı bir metin/nüsha oluşturulmaktadır.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te çeviri yazı için yapılan “*Bir yazıyı bütün ses inceliklerini belirterek başka bir alfabeye çevirme yolu, yazı çevirimi, transkripsiyon.*”⁷ şeklindeki tanımdan da anlaşılacağı üzere çeviri yazı bir metni bir alfabeden başka bir alfabeye aktarma işidir. Dolayısıyla metin neşri yapan araştırmacıların müellif ve müstensihlerin kullandıklarına müdahaleleri söz konusu metinlerin Türk dili çalışmalarına kaynaklık etmesi bakımından bir eksiklik meydana getirmektedir.

6 Ali İhsan Yapıcı, “Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Metinlerinde İmla Kaynaklı Bir Sorun: Ünsüz Uyumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2020), 252.

7 Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. (Ankara: TDK Yayınları, 2009), 419.

Türkoloji çalışmalarında genel olarak benimsenen çeviri yazı usulü İsmail Ünver, Adnan İnce ve Osman Horata gibi bilim insanlarının ortaya koymuş oldukları görüşler⁸ etrafında şekillenmektedir. Bu görüşler çeviri yazı usulleriyle ilgili pek çok sorunu çözmekle ve büyük oranda bir yazım birliği sağlamakla beraber özellikle Türk dilinin fonetik ve morfolojik değişimlerini tespit etmede ve tarihî metinlerdeki ağız özelliklerinin tam olarak ortaya konması hususunda yetersiz kalmaktadır.

Tarafımızca tespit edilen sorun, özellikle Farsça izafet ve atıf tamlamalarında meydana gelen fonetik hadiselerin çeviri yazıya aktarımındaki eksikliklerle ilgilidir. Metin neşri yapan araştırmacıların pek çoğu genellikle yazma nüshalarda yer alan Farsça izafet tamlamalarının ötreli şekillerini, atıf tamlamalarının esreli şekillerini çeviri yazılı metinlere yansıtmamaktadırlar. Tarihî metinlerdeki bu kullanımlar ya görmezden gelinmekte ya da yanlış kabul edilerek kaynak dildeki şekiller tercih edilmektedir.

Bu yazıdan maksat yukarıda bahsedilen kullanımların birer yanlış olmadığı, bu ses değişmelerinin doğal fonetik birer hadise olduğu ve bu kullanımların çeviri yazıda nasıl değerlendirilmesi gerektiğini araştırmacıların dikkatine sunmaktır.

Bu çalışmada 14 farklı yazma eserden tespit edilen örneklere yer verilmiştir. Ancak taranan eserlerde yer alan örneklerin hepsi bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Genellikle aynı eserde yer alan ve tekrar eden örneklerden birine yer verilmiştir. Esasen rastlanılan örneklerin tamamına yer verilip kullanım sıklığı gösterilmek istense de makale boyutunu aşacağından birbirinden farklı örneklere yer vererek Farsça izafet ve atıf tamlamalarındaki dudak uyumunun yaygınlığının ortaya konması amaçlanmıştır. Bununla birlikte aynı örneğin farklı eserlerde tespiti durumunda, kullanım sıklığının gösterilmesi amacıyla çalışmada bu örneklere yer verilmeye özen gösterilmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere dile getirdiğimiz husus bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu durumdan kısaca bahsetmişlerdir.⁹ Araştırma esnasında rastlanılan bu çalışmalara ait yazma eserlerin tamamına ulaşma imkânı olmadığından yazma nüshadan tanımlanmayan örneklere yer verilmemiştir. Dolayısıyla bahsedilen durumun burada yer verilen örneklerden daha fazla örnekte ve eserde görülebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konuyla ilgili örneklerin sayısının ve çeşitliliğinin taranacak eser sayısına bağlı olarak artacağı muhakkaktır. Bu yazıda Farsça izafet ve atıf tamlamalarında meydana gelen dudak uyumu incelenmiş ve bu uyuma bağlı olarak oluşan imlanın çeviri yazıda nasıl gösterilmesi gerektiğiyle ilgili önerilere yer verilmiştir.

8 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Adnan İnce, “Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri” (I. Eski Türk Edebiyatı Kollojyum, İLESAM, Ankara, Ocak 17-18, 1992); İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies* 3(6) (2008); Osman Horata, “Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler” (I. Eski Türk Eski Türk Edebiyatı Kollojyumu, İLESAM, Ankara, Ocak 17-18, 1992).

9 Daha ziyade lisansüstü çalışmaların dil incelemesi bölümlerinde değinilen bu konuyla ilgili bazı çalışmalar şunlardır: Akın, 2011; Coşkun, 2019; Divli, 2019; Ersoylu, 1996; Kalkan, 2012; Kaplan, 2019; Keskin, 2020; Özcan, 2007; Taş, 2016; Tuğluk, 2018; Uluscu, 2013; Yastı, 2010; Yeldan, 2019.

1. Farsça İzafet Tamlamalarındaki İzafet Kesresinin *vav*, *ötreli vav* veya *Sadece ötre* ile Gösterilmesi

Aşağıdaki örnekler incelendiğinde Farsça izafet tamlamalarındaki yuvarlaklaşma eğiliminin Türk dilinin dudak uyumuyla ilgili fonetik bir hadise olduğu anlaşılmaktadır. Yuvarlaklaşma görülen örneklerin çoğunda izafet tamlamasının birinci unsurunda ya yuvarlak bir ünlü veya yuvarlaştırıcı etkisi olan bir dudak ünsüzünün varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yazma eserlerde karşılaştığımız izafet kesresinin *vav*, *ötreli vav* veya sadece *ötre* ile gösterilmesi dudak uyumuna bağlı olarak ünlü yuvarlaklaşması hadisesidir. Konuyla ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Her gönül kim anda *ḥubb-u dünyā* **حُبِّ دُنْيَا** olmaya belki Allāh te‘ālā muḥabbetiyle dolmuş ola. (EA: 44b/4)

Andan biri *maḳām-u İbrāhīm* ‘dür **مَکَامِ اِبْرَاهِيمَ دُنْ** ki ol ḥulletdür (TL: 3a/1).

Ve hem *resūl-ü ekrem* **اَكْرَمِ رَسُوْلُ** ḥazretlerine vahiy inmezden evvel her ne söylerse düşde görüp söylerdı (TM: 2b/2-4).

Rūḥ-u revānı şāz **رُوْحِ رَوَانِي** olsun (MN: 98a/15).

Diñle imdi n’olisar *encām-u kār* **اَنْعَامِ كَارِ** / Vir şalāvāt Muştafā’ya yādigār (SN: 207b/2).

Küdüret ve keşāfet *nūr-u eḥadiyyetde* **نُوْرُ اَحَدِيَّتِ** vardır (Mİ: 15a/2).

İmdi ol degüldür illā *rūḥ-u pāk-ı Muḥammedi* **رُوْحِ پَاكِ مُحَمَّدِي** ‘aleyhi’s-selām (Mİ: 19b/10-11).

Anuñ ol firākı gicesine *şubḥ-u sa‘ādet* **مُبِیحِ سَعَادَتِ** vişāli irişdi (Mİ: 42b/17-18).

Ol kara toprağı *āb-u ṭahūr* **اَبِّ طَهْوَرِ** mertebesine irişdürdi (Mİ: 60b/1).

Yidinci *‘uluvv-u himmetdür* **اَعْلُوْرِهِمَّتِ** (Mİ: 108b/13).

Niteki *nüfūs-u eşkıyāya* **نَفُوْسِ اَسْتِغْيَايِه** olur ve dükeli nüfūs-ı insānünün rücu‘ı ol Ḥazret’edür (Mİ: 160b/1-2).

İy çalabım āhiretde yüzümi seniñ nūrıñla aq etgil *yevm-ü kıyāmet* **يَوْمِ قِيَامَتِ** güninde evliyālarıñ yüzleri aq olcaq... (RSİ: 31b/4-5).

Didi kim ben sizi Ḥaḳ’dan dileyem/*Rüz-u maḥşerde* **رُوْزِ مَحْشَرِ** şefā‘at eyleyem (H: 28b/9-10)

Her kitābı medḥe lāyık şanma şaḳın sen hemān / Gel kitābu’llāhı medḥ it *ḥükm-ü Bārī* ‘dür **حُكْمِ بَارِي** kitāb (TS: 15a/2-3).

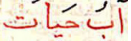

Terk ider dār u diyārın *ṭalib-ü irfān* **طَالِبِ اِعرفَانِ** olur / Dār-ı fāñi istemez dār u diyārıdır kitāb (TS: 16b/5-6).

Ḳuṭb-u ‘ālem **قُطْبِ اَعْلَامِ** kime dirler ehl-i ḥāl / Didiler şer’-i şerīfe gel el al (N: 56a/4).

Kibr ü kīn hep *ḥubb-u dünyādan* **حُبِّ دُنْيَا دَانِ** gelür / Ḳalbe rāḥāt *ḥubb-u ‘uḳbādan* **حُبِّ اَوْقْبَادَانِ** gelür (N: 51b/6).

Allāh Allāh dimeş bir niçe şīr / Anı şayd eyleye bir kurd-u ḥaḳīr **كُورْدِ اَوْقْبَادَانِ** (N: 233a/13).

Kes ümīdim *‘ömr-ü fāñiden* **اَعْمُرُوْفَانِي** benim / Maḳberem kendi elimle ḳazayım (N: 67b/5).

Bu Leyl-i neşre kim olursa Mecnūn / O t̄alib kendi ola *dürr-ü meknūn* (N: 87b/9).
āb-u 'ummān (N: 2a/9), *āb-u cevher* (N: 10b/7), *āb-u hayāt*
(Mİ: 170a/7-8), *āb-u hayvān* (N: 12a/2), *aşhāb-u yemīn* (Mİ:
166b/14-15), *dürr-ü yetīm* (N: 60b/9), *nūr-u Ğaffār* (N: 99b/9), *nūr-u Bārī*
 (161a/2), *āb-u rahmet* (N: 172a/4), *ġam-u ferdā* (N: 244b/5), *hākīm-ü*
ervāh-i insān (SN: 197b/7), *hüsn-ü cemāl* (CM: 189b/1), *İbrāhīm-ü halīl*
 (SN: 200b/9), 'ömr-ü Nūh' (N: 7a/9), *hüsn-ü hulū* (N:44b/6),
'ömr-ü dünyā' (N: 70b/3), *hüsn-ü cemāl* (N: 91b/6), *hüsn-ü tedbīr* (N:
96b/1), *hüsn-ü zan* (N: 124a/5), *hüsn-ü Yūsuf* (N: 218b/3), *rūh-u nūrānī*
 (Mİ: 145a/16-17), *dīv-ü racīm* (N: 220a/13), 'ömr-ü bekā' (N:
239b/7), *mürr-ü şāfī* (MN: 58b/15-16), *āb-u hayvāna* (SN: 227a/13).

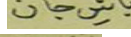
2. Farsça Atıf Tamlamalarında Bağlayıcı Unsurun y, *esreli* y veya Sadece *esre* ile Gösterilmesi

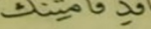
Farsça atıf tamlamalarındaki atıf *vav*ının düzleştiği örneklerin geneline bakıldığında izafet kesresinin yuvarlaklaşması bahsinde belirtildiği gibi ses değişmesine etki eden bir unsurun varlığı dikkat çekmektedir. Atıf tamlamalarındaki bağlayıcı unsurun düzleşmesine bir düz ünlü veya yanında düz ünlü isteyen /l/, /s/, /ş/ ve /ç/ gibi ünsüzler sebep olmaktadır. Başka bir deyişle atıf tamlamalarında görülen ünlü düzleşmesinin sebebini de izafet tamlamalarındaki izafet kesresinin yuvarlaklaşması hadisesinde olduğu gibi ünlü uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu olarak açıklamak mümkündür. Atıf tamlamalarındaki bağlayıcı unsurun düzleşmesi hadisesiyle ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir:

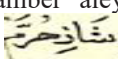
İllā içi t̄olıyıldı *kibr i kīn* / Muştafā'ya düşmānıdı ol la' in (KD: 19b/8).

'Avrat eydür zinhār uyma maḥremim / Ey benim *dil-dār ı yārim* hem-demüm (KD: 21a/13).

İns i cinnile ideriken şāha cenk / Çişmine ḥaşmuḡ kılrken çarḡ-ı şek (SN: 208b/19).

Ḥānümān anlaruḡ *baş ı cān* bunlaruḡ ola (SN: 209b/8-9).

Nite *qadd i kāmētün* uzunlığı yüz elli arış ola (SN:208a/19).

Pes Ādem peyḡamber 'aleyhi's-selām Muḡammed 'aleyhi's-selāma selām virdi şöyle sevindi *şāz ı ḥurrem* oldı (MR: 10a/8-10).

Eger degilse *bend i zindān* ve ḡuşşadur (TM: 26b/3-4).

Ol pâdişâh hâl-i hayâtında ‘âdil ise ‘adl i inşâf **عَدْلٍ اِنْصَافٍ** aşikâre ola (TM: 54b/10-12).

Gökler ve ‘arş ve kürsî ve levh ve kalem ve burûc ve eflâk ve *kevâkib i seyyârât* **كَوَاكِبِ سَيَّارَاتٍ** (MÎ: 21b/1).

Der-hâl ol ‘*ac* z *fenâ* **عَجْزِ فَنَاءٍ** ayağının çaralığına nazar ide (MÎ: 13b/8-9).

Söyle şandılar ki *tesbîh i šenâ* **تَسْبِيحِ شَنَاءٍ** itmek kendülerün ‘ubüdiyeti hâşiyetindendür (MÎ: 25b/1).

Her nesne ki gayıbden aña irişe *ka**z** ı ba**s**tdan* ve *renc i râ**h**atdan* ve *ş**ih**hat ı marâ**z**dan* **كَيْفِ بَسْطَدَنْ دَرَجِ رَأْمَتِ دَنْ وَرَحْمَتِ مَرْمُودَنْ** aña râzî olup teslim ide (MÎ: 128b/5-7).

Eger şo**ğ** demde imânum çırâğın itmesen bâtil / Şafâ vü *ze**v**k i şev**k**ile* **دَدَقِي تَسْوِقِيه** virem ben cânı el-hâşıl (MÎ: 191a/18-19).

Süleymân ‘aleyhi’s-selâm diledi nefsile ve *mâl ı mülk* **مَالِ مُلْكٍ** ve ra‘iyyetile cinn ü insden ve vu**h**ûş u t**u**yûrdan ve da**h**ı memleket âletleriyle ve saltanat esbâbiyla **Hâk**’u**ğ** h**i**zmetin ve ‘ubüdiyetin yirine getüre (MÎ: 202a/2-5).

Nice zamândur kim ben za‘if *şar**k** ı ğar**b*** **شَرْقِ غَرْبِ** ikliminde otuz yıla yakın ola ki tavâf iderem hiç bir kâ**d**î görmedüm ki bu âfetlerden berî olup hâlâş bula (MÎ: 237a/3-5).

Ya ‘n**i** dimek olur bir nice kişiler vardır ki *bey’ i şirâ* **بَيْعِ شِرَائِي** ticaretinin şüreti anlaru**ğ** şüretinde eger**ç**i zâhir ola velâkin gönüllerin **Hâk** zikrinden k**o**mayalar (MÎ: 247a/10-12).

Kendüye ve *ehl i ‘ayâline* **أَهْلِ عِيَالِنَه** yitecek nafaka k**o**ya (MÎ: 248a/10).

Mu‘cizedür ol resûlden bildiler / ‘*Aş**k** ı şev**k**ıla* **عَشْقِي شَوْقِلَه** yürekler deldiler (H: 3b/5).

Çatı çatı ağladı ol demde ol / *Âh ı zâr* **اَهْوَى زَارِ** ile didi pes yâ resûl (H: 8b/3).

Bu ne sözlerdür söylersiz ba**ğ**a / *Cân ı dilden* **جَانِ دِلْدَنْ** ‘âşık olmışam a**ğ**a (H: 23a/).

Anı**ğ**la kılma**ğ**ıl sen *ahd i piy**m**ân* **اَهْدِي پِيْمَانَه** / Seni aldar bu dünyâ b**i**-h**a**bersin (H: 38b/4-5).

Eger ‘âbid olursa *cinn i insân* **حَيْنِي اِنْسَانَه** ne kim bunda ekerse âh**i**retde girü anı biçersin (H: 41/b).

İns ü cinn ü *va**h**ş ı tayr* **وَحْشِي طَيْرِ** u hem melek / ‘*Arş ı kürs**i** ay ı güneş* **عَرْشِ كُرْسِيِّ اَيُّ گُونَشِ** hem felek (DM: 7b/3).

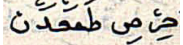
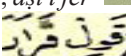

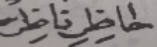
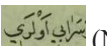
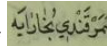
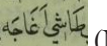

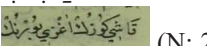

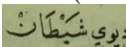
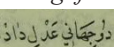
Ki nâmeyî **H**âd**i**çe okud**i** bildi / Beğâyet *cân ı dilden* **جَانِي دِلْدَنْ** râz**i** oldu (DM: 14a/4).

Bu sözi *cân ı gönülde**n*** **جَانِي گُونُلْدَنْ** söylere**m** / Şanma kim lâ**ğ** ı lât**i**fe **لَاغِي لَاتِيْفَه** eyle**r**em (DM: 40b/8).

Bunda senü**ğ** *mâl ı emlâkin* **مَالِي اَمْلَاكِي** mi var / Ya ba**ğ**a söz deyecek hâli**ğ** mi var (DM: 51b/7).

Gehi üç günde bir yer *etmek i a**ş*** **اَتْمَكِي اَشِ** / Mübârek ba**ğ**rına hem ba**ğ**ladı ta**ş** (DM: 54a/1).

- Oğu Qur'ânı *emr i nehyi* **أَمْرٌ نَهْيٌ** bildür / Ki ta'lim eyle halka hakkı bildür (DM: 55a/9).
- Didi rabbün selâm ider saña ey cân / Melâlini gider ol şād ı *handān* **شَادِهَانِ** (DM: 57a/5)
- Karaluñ *taht ı tâcını* **تَحْتِ تَاجِيْنِ** yakaram di in-şā`allāh / 'Uluvve'l-himmet zîrâ mine'l-îmân durur ey han (N: 2a/6).
- Yine mağrūr olup *fısk ı fücûra* **فِسْقُ فُجُوْرَةٍ** başlamañ zinhâr / Müvekkeldür belâ mağrūr olana iy Kırım halkı (N: 9a/4).
- Ka'be'yi *taş ı ağaçla* **بِطَائِفِ اَعْمَلَةٍ** yaptı İbrâhîm halîl / Yaptı Haq kudret elile kalbi iy han kulları (N: 17a/4).
- Ki zîrâ *mâl ı 'asker* **بِاَلْعَسْكَرِ** bi-nihâyedür Cezâyir'de / Kırım'da *mâl ı 'asker* bi-kuvvet azdur iy Tünüs halkı (N: 18b/10).
- Dîn i îmân* **دِيْنِ اِيْمَانِ** bile gider Hâzret'e / *Mâl ı manşıb* **مَالِ مَنْصِيْبِ** bunda qalur iy dede (N: 26b/14).
- Bu zülüm *Fir'avn ı Hâmân* **فِرْعَوْنَ هَامَانَ** işidür / Bu zülüm *Şeddâd ı Nemrûd* **شَدَّادِ نَمْرُوْدِ** işidür (N: 27a/8).
- Kim ki *Qur'an ı hadîşe* **قُرْآنِ هَدِيْشَةٍ** yapışur / İki cihân devletine irişür (N: 28a/2).
- 'Aceb midür bize *hısm ı belâ* **حَيْثُم بِلَا** Haq'dan ola nâzil / Unutduq yaradan Haqq'ı tamâm iy halk-ı İslâmbol (N: 28b/2).
- Senüñ ol sevdiğin *mâl ı hazîney* **مَالِ الْخَزِيْنَةِ** bunda qalur hep / Bizim ile giden şâlih 'amel iy halk-ı İslâmbol (N: 29a/13).
- Çürütdük nâzenin 'ömri hevâda *fısk ı işyânda* **فِسْقِ عَيْشِيَانِ** / Huzûr-ı Haqq'a biz varmaz mıyuz iy Âdemoğlanı (N: 33b/15).
- Didi A' râbî 'ayâlim çok durur / Beslemege *rızk ı mâlim* **رِزْقِ مَالِهِ** yok durur (N: 61a/9).
- Bu dünyâ *az ı çoğundan* **اَزْ جَوْعِيْدَانِ** geçenler/Ebü Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî'dür (N: 80b/3).
- Meşâyîh ehl-i haqka ne 'alâmet/Riyâsızca ider *va'z ı naşîhat* **وَعظْمِ نَبِيْحَتِ** (N: 85a/12).
- Seçildi hele mü'min ile küffâr/Bilindi *haqq ı bâtil* **حَقِّيْ بَاتِلِ** iy meşâyîh (N: 87a/12).
- Yüziñe yazdı tecellî remzin ağı *karadan* **اَنْفِيْ نَارِهٖ دَنْتِ** (N: 95a/14).
- 'âlem-i gayb ı şehâdetden **عَالَمِ الْغَيْبِ شَهَادَتِدَنْ** (Mî: 116a/10-11), ay ı gün **اَيُّ گُوْنِ** (DM: 7a/2), *kaş ı göz* **كَاشِ كُوْنِ** (CM: 17b/6-7), *baş ı cân* **بَاشِ جَانِ** (Mî: 59b/14-15), *sağ ı şol* **سَاغِ ŞOL** (N: 98b/7), *bâğ ı gülzâr* **بَاغِ گُلْزَارِي** (N: 99b/7), *berr i bahr i ay ı güneş* **بَرِّيْ بَحْرِ اَيُّ كُوْنِشِ** (DM: 2a/5), *mevcûdât ı maḥlûkât* **مَوْجُوْدَاتِ مَحْلُوْكَاتِيْ** (N: 101a/6), *hayr ı şerr* **حَيْرِ شَرِّ** (Mî: 179b/15-16), *İrân ı Tûrân* **اِيْرَانِ تُوْرَانِ** (N: 102a/4), *şeyh ı şofî* **شَيْخِ شَوْفِي** (N: 107b/15), *hayf ı âh* **حَيْفِ اَهِّ** (N: 107b/15), *kâf ı nûn* **كَافِ نُوْنِ** (N: 141b/6), *aşk ı şevk u haq* **عَشْقِ شَوْقِ وَحَقِّ** (N: 142a/11), *haşr ı maḥşer* **حَشْرِ مَحْشَرِ** (N: 144b/4), *Lât ı 'Uzza* **لَاتِ اُزْزَا** (N: 158a/1), *nefs i kalb i 'akl ı rûh* **نَفْسِ كَلْبِ اَكْلِ رُوْحِ** (N: 158a/1).

167b/15), 'arş ı kürsî (N: 173a/11), 'aşk ı maḥabbet (N: 174a/11), seyr i sülûka (Mî: 6a/11-12), er i 'avrat (H: 5b/5), pāk ı şāfî (N: 181a/3), aşl ı fer' (N: 183a/11), hırş ı tama' dan (Mî: 231b/18-19), kavl i ḳarār (MR: 4a/10-11), ad ı şan (N: 186b/5), hayrān ı mest (N: 189a/7), fişk ı hevā (N: 189b/13), ḥāzır ı nāzır (KD: 26a/4), sarāy ı ev (N: 194a/5), Sermerḳand ı Buḥārā (N: 197a/6), taş ı ağaç (N: 200a/9), baş ı cān (N: 200b/10), ḳabr ı mezār (N: 201b/11), ḥāk ı āteş (N: 203a/8), bād ı şu (N: 203a/8), maḥv ı ḡayb (N: 213b/1), mihrāb ı member (N: 214b/9), istiḡrāk ı hayret (N: 218b/9), zevk ı şafā (N: 227a/1), at ı ton (N: 227b/7), şādıḳ ı ḳāzib (N: 235b/10), Mışr ı Haleb (N: 247b/15), ḳaş ı gözün ağz ı burnuḡ (N: 266b/4), şems i ḳamer (N: 10b/5), cennet i hūrî (N: 23a/12), dîñ i imān (N: 26b/14), yir i gök (N: 43b/1), 'ahd i peymān (N: 48a/14), ceng i cidāl (N: 129b/4), Ādem i Havvā (N: 135a/1), naḥv i şarf (N: 137a/11), medḡ i zem (N: 142b/9), hāl i ḳāl (N: 159b/3), zāhir i bāṭın (N: 184b/1), mevt i hay (N: 201b/8), ḡayāl i vehm (N: 212a/10), iç i taş (N: 240a/8), kibr i ḡaḫlet (N: 258a/13), dîv i şeytān (N: 273b/15), dü-cihān ı 'adl i dād (N: 238a/11).

3. Farsça İzafet ve Atıf Tamlamalarında Dudak Uyumuna Aykırı Olarak Meydana Gelen Ses Olayları

Yapılan incelemeler esnasında hem izafet tamlamalarında hem de atıf tamlamalarında dudak uyumuna aykırılık gösteren bazı örneklere de rastlanmıştır. Ancak bu örneklerin sayısı dudak uyumuna giren örneklere nazaran çok daha azdır. Bize göre uyuma aykırılık gösteren örnekler dönemin yaygın imlasının etkisi veya müstensihlerin ağız özelliklerinin yansımalarıdır. Taranan eserlerin yüzyıllarına bakıldığında örneklerin sıklığı XVII ve XVIII. yüzyıllara ait metinlerde yoğunlaşmaktadır. Bu yüzyıllarda dudak uyumunun yaygınlaştığı göz önüne alındığında Farsça izafet ve atıf tamlamalarında görülen ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü düzleşmesi hadisesinin bazı ağızlarda genel bir imla özelliği olduğu dolayısıyla aykırılık gösteren örneklerin de genel imlanın etkisiyle ve benzeşme yoluyla meydana geldiği düşünülebilir. Dudak uyumuna aykırılık gösteren örnekler şu şekildedir:

Dilerem ben dağı gidem ol şāha / Ki 'arz-u ḥāl **عَرَضًا** idem ol yüzi māha (DM: 6b/7).
Gelecek hem aña *Cibri'l-ü emîn* **جِبْرِيلُ امِين** / Kıla da 'vet tümmetini ol emîn (DM: 40a/842).

Yazılmışdı Muhammed'ün şifātı / Haḳıḳat nice ise *hadd-ü zātı* **حَدِّ ذَاتِ** (DM: 14b/10).

Hamd-ü bî-had **حَمْدٌ بِيْحَدِّ** ol ilāha şad hezārān bî-şümār / Ki itdi ḥil'ati kün dimekden
kāyinātu üstüvār (SN: 197b/1).

Hamd-ü bî-nihāyet **حَمْدٌ بِيْ نِهَائِيَّتِ** ve šenā'-i bî-ğāyet ol pādişāha kim her yaradılmışuḡ
vücūdı anuḡ 'atāsi neticesidür (MÎ: 1b/2-3).

Karadaşından isteme *karz-u hasen* **قَرْضٌ رَحِيْسُنْ** / Nā-kes ü nā-merde yüz kızdırma sen (N:
112a/12).

Diledi kim ey *şāni'-ü şems* **شَانِيْ شَمْسِيْنِ** ü kamer / Kullaruḡ fi'lin bilen hem ḡayr u şer
(KD: 26a/3).

Şalavāt-u bî-had **وَالْمَلَوَاتِ بِحَدِّ** ve taḡiyyāt-ı bî-'ad ol yüz yigirmi dört biḡ artuḡ eksük
ervāḡ-ı muḳaddesüḡ üzerine olsun (MÎ: 1b/12-14).

çarḡ-u felek **بِيْحَرْوَالْكَوْنِ** (N: 173b/9), *ğayret-ü dîn ü imān* **غَيْبَتِ وَيَدِيْنِ وَاِيْمَانِ** (274b/13), *mekr-ü*
şeytān **بِيْمَكْرَتِ** (N: 101a/15), *Mūsā-u kelīm* **مُوسَى وَكَلِيْمِ** (SN: 200b/9), *Şifāt-u celāl* **صِفَاتِ جَلَالِ**
(MÎ: 141b/5-6), *naḳd-u vaḳt* **نَقْدِ وَاوَقْتِ** (N: 142a/6), *selāḡin-u cihān* **سَلَاطِيْنِ وَجِهَانِ** (209a/13).

İşde yüz altun dağı bağışladı / Tanrı baña *lutf ı ihsān* **لُطْفِ اِيْحْسَانِ** işledi (KD: 29a/10).

İkinci vech budur ki zāt-ı eḡadiyyet mevşüfdur *lutf ı kahr* **لُطْفِ قَهْرِ** şifātıyla (MÎ: 15a/3-4).

Mebde' bābında fiḡrat-ı ervāḡuḡ bidāyeti ve *mülk i melekütuḡ* **مُلْكِ مَلَكُوْتِكِ** şerḡi ma'lūm
olısar (MÎ: 6a/10-11).

Şubḡ ı şām **شُبْحِ شَامِ** beklerdi cāriyyeler / Gice nevbetle uyur idi bunlar (DM: 33a/8).

Biz bu yoḡsılıḡa rāzi olmışuz / Bu deme *şükr i kanā'at* **شُكْرِ كِنَاآءِ** kılmışuz (KD: 21b/4).

dün i gün **دُوْنِ كُوْنِ** (N: 82a/3), *dün i gün* **دُوْنِ كُوْنِ** (EA: 124a/9-10), *dürr i cevher* **دُرِّيْ جَوْهَرِ**
(N: 166b/12), *ğürz i şalıḡlar* **كُوْرُزِ شَالِغِ** (SN: 202b/11-12), *ḡür ı uçmaḡ* **هُورِيْ اَوْجَاوِ** (N: 177a/2),

utf ı i'zāzıla **لُطْفِ اِيْزَاوِلِه** (MÎ: 205a/2-3), *ma'şuḡ ı 'āşuḡ* **مَعْشُوْرِيْ كَاَشِغِ** (N: 95a/7), *Mecnün ı*

Leylā **لَيْلِيْ اَبْلَا** (N: 261b/10), *rüku' ı sücüdila* **رُكُوْعِ سُجُوْدِلِه** (SN: 198b/10-11), *rüz ı şeb* **رُوْزِ شَبِّ**

(N: 98a/11), *Tevrāt u Zebūr ı İncil i Furkān* **تَوْرَاتِ وَزَبُوْرِ اِيْنْجِيْلِ وَفُرْكَانِ** (N: 99a/5), *zulm ı sitem* **ظُلْمِ اِيْسِيْمِ** (N:
271b/6).

Sonuç ve Öneriler

Birbirleriyle ilişki kuran toplumların birbirlerinin dillerinden kelime alışverişleri yapmaları doğaldır. Bazen bu etkileşim kelime alışverişlerinin ötesinde dillerin gramer kuralları bakımından birbirlerini etkilemesi şeklinde de görülebilir.¹⁰ Yukarıda görüldüğü gibi farklı tarihlerde ve farklı müellif veya müstensihler tarafından yazılmış pek çok eserde görülen izafet kesresinin *vav*, *ötrelî vav* veya sadece *ötrelî* ile yazımını ve atıf tamlamalarının bağlayıcı unsurunun *y*, *esrelî y* veya sadece *esrelî* ile yazımını müellif veya müstensihlere ait bilgisizlikler ve ihmallerle izah etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Aksine yazma eserlerden tespit edilen bu imla özelliklerinin bilinçli kullanıldığını düşünmekteyiz. Bu noktadan hareketle:

1. Farsça izafet ve atıf tamlamalarında meydana gelen ses değişmelerinin Türk dilinin kendine mahsus kuralları içerisinde gerçekleşen doğal fonetik hadiseler olarak kabul edilmesi ve çeviri yazı yoluyla yapılan aktarımlarda harekeye uyulması dil çalışmaları açısından daha uygun olacaktır.

2. Farsça izafet tamlamalarında izafet kesresi *vav*, *ötrelî vav* veya sadece *ötrelî* ile imla edildiyse çeviri yazıda *-u* veya *-ü* (*şubh-u sa'âdet*, *rûh-u pâk*, *âb-u hayât*, *dürr-ü yetîm* vb.) şeklinde yazılması gerektiğini düşünmekteyiz.

3. Farsça atıf tamlamalarında bağlayıcı unsur *y*, *esrelî y* veya sadece *esrelî* ile imla edildiyse çeviri yazıda *ı* veya *i* (*cân ı gönül*, *ehl i 'iyâl*, *hayr ı şer*, *şubh ı şâm* vb.) şeklinde yazılması gerektiği kanaatindeyiz.

Bu tercihler, Türk dilinin tarihî metinlerinin hem ses hem de ağız özelliklerinin doğru yansıtılmasına ve özellikle ses bilgisi çalışmalarında tarihî metinlerin daha işlevsel kılınmasına imkân tanıyacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Akar, Ali. "Eski Oğuz Lehçesinde Alfabe Kaynaklı Fonolojik Bir Sorun: Ünsüzlerin Yazımı." *Türkiyat Mecmuası* 31, 1 (2021).

Akın, Lemi. "Cevâhirü'l-Ma'ânî (Paris Nüshası) Metin ve Söz Dizimi İncelemesi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

10 Fatma Özkan ve Bağdagül Musa, "Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi", *Bilgi* 30 (2004), 96.

- Çoşkun, Recep. “*Dâsîtan-ı Mustafâ Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım*.” Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Divli, Feyzullah. “*Hikâyât (Giriş, Dil İncelemesi, Transkripsiyonlu Metin, Gramatikal Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)*.” Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2019.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2006.
- Ergin, Muharrem. *Osmanlıca Dersleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.
- Ersoylu, Halil. *Kız Destanı (Hazâ Hikâyet-i Kız Ma'a Cühû)*. Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Horata, Osman. “Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler” I. Eski Türk Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, İLESAM, Ankara, 17-18 Ocak 1992.
- İnce, Adnan. “Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri” I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu, İLESAM, Ankara, 17-18 Ocak 1992.
- Kalkan, Sultan. “*Abdu'r-rahmâni'd-Darir Tezkiretü's-Salât (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*.” Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012.
- Kaplan, Savaş. “*Firdevs-i Rûmi Süleymân-nâme (29 ve 30. Ciltler) (Giriş-İnceleme -Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Keskin, Gülcan. “*Tuhfetü'l-Mülûk (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*.” Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2020.
- Korkmaz, Zeynep. “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler.” *Türkoloji Dergisi* 8, 1 (1979).
- Özcan, Hatice. “*Kaysünîzâde Nidâi Muhammed Çelebi El-Ankaravi'nin Menâfi'u'n-Nâs Adlı Eseri (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*.” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Özçelik, Sadettin. “Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları.” *Türk Dili Dergisi* (2002).
- Özkan Fatma, Musa Bağdagül. “Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi.” *Bilgi* 30 (2004).
- Şirin User, Hatice. *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Taş, İsmail. “*Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Osmanlı Türkçesine Giriş Eski Yazı-Gramer-Aruz-Metinler*. İstanbul: Alfa Yayın Dağıtım, 1999.
- Tuğluk, Mehmet Emin. “*17. Yüzyıl'a Ait Harekeli Bir Eser: Kâdiri Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*.” Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2018.
- Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Ulusu, Gizem. “*Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Miraçname (Metin-Gramer-Dizin)*.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler.” *Turkish Studies* 3, 6 (2008).
- Yapıcı, Ali İhsan. “Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Metinlerinde İmla Kaynaklı Bir Sorun: Ünsüz Uyumu.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, 73 (2020).
- Yastı, Mehmet. “*Esrârü'l-Ârifin (İmla-Metin-Dizin)*.” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Yeldan, Fatma. “*Risâle-i Su'âl-i İblis, (Giriş-Ses Bilgisi-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*.” Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Kısaltmalar

- CM : Cevâhirü'l-Me'ânî, Paris Bibliotheque Nationale, Supp. 499.
DM : Dâsitân-ı Mustafâ, Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, 13775.
EA : Esrârü'l-Ârifin, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı, 2557-1.
H : Hikâyât, Milli Kütüphane 06 Hk 1637/5.
KD : Kız Destanı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Y.520.
MÎ : Mirsâdü'l-İbâd, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2235.
MN : Menâfi'u'n-Nâs, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 576.
MR : Miraç-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi, 297.9.
N : Nasihat-nâme, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Y.2636.
RSİ : Risâle-i Su'âl-i İblis, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5407/1.
SN : Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme, C. 10, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1525.
TL : Tefsirü'l-Lübâb, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, 435.
TS : Tezkiretü's-Salât, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8890.
TM : Terceme-i Tuhfetü'l-Mülük, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 3099.

Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca El Yazması Eserler*

Chaghatay Manuscripts in the National Library of Kazakhstan

Osman KABADAYI¹

* Bu makale, Kazakistan Bilimler Akademisi R. B. Süleymenov Şarkiyat Enstitüsü bünyesindeki "Orta Asya'nın Entelektüel Tarihi Bağlamında Türk Rönesansı (X-XVI. Yüzyıllar)" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Osman Kabadayı (Dr.),
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
Kırşehir, Türkiye
E-posta: kabadayiosman@yandex.com
ORCID: 0000-0002-3607-5384

Başvuru/Submitted: 31.08.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
13.09.2021
Kabul/Accepted: 14.09.2021

Online Yayın/Published Online: 06.12.2021

Atf/Citation: Kabadayı, Osman. "Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca El Yazması Eserler" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 131-150.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.988830>

Öz

31 Aralık 1910'da Almatı şehrinde kurulan Kazakistan Millî Kütüphanesi 6 Mart 1911 tarihinde açılmıştır. 1937 yılında Rus yazar Aleksandr Puşkin'in adı verilen kütüphane, 9 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Millî Kütüphanesi adını almıştır. Kütüphanenin Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde çeşitli dillerde binden fazla el yazması eser bulunmaktadır. Bu yazmalar arasında dili Çağatay Türkçesi olan el yazmaları da yer almaktadır. Ne var ki kütüphanedeki Çağatayca el yazması eserlerin bir kataloğu bulunmamaktadır. Bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde kayıtlı olan ve tarafımızca tespit edilen 30 adet Çağatayca yazma eserin katalog bilgileri verilecek ve bu eserler kısaca tanıtmaya çalışılacaktır. Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazmalar türlerine göre dini ve tasavvufi eserler, edebî eserler, tarihî eserler ve bilimsel eserler şeklinde tasnif edilebilir. Yazmaların büyük çoğunluğu son dönem Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini taşımaları yönüyle dikkati çekmektedir. Bu çalışmanın Türkistan coğrafyasında Çağatay Türkçesi dönemi eserleriyle ilgili çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Millî Kütüphane, Türk dili, Çağatayca, El yazması

ABSTRACT

The National Library of Kazakhstan was established on December 31, 1910, and opened to the general public on March 6, 1911, in Almaty. Named after the Russian writer Alexander Pushkin in 1937, the library was renamed as the Kazakhstan National Library on December 9, 1991. The rare books and manuscripts department contains over 1,000 manuscripts in various languages. Among these, there are manuscripts written in Chaghatay Turkic. However, there is no catalog of the Chaghatay manuscripts within the library. The catalog information of 30 Chaghatay manuscripts registered in the rare books and manuscripts department of the Kazakhstan National Library is provided in this article, coupled with a brief description of these works. Chaghatay manuscripts can be classified as religious and sufiistic works, literary works, historical works, and scientific works according to their types. The majority of manuscripts maintain the linguistic features of the late Chaghatay period. This study intends to guide researchers studying the works of the Chaghatay period in Turkestan.

Keywords: Kazakhstan, National Library, Turkic language, Chaghatay, Manuscript

EXTENDED ABSTRACT

The Chaghatay Turkic is a historical period of the Turkic written language. This written language, named after the second son of the Mongol Emperor Genghis Khan, Chaghatay, continued from the 15th to the early 20th century. The most important representative of this written language is Alisher Nava'i. Although controversial within the Turcology literature, terms such as "Chaghatay language" and "Chaghatay" (used for the first time by Ármin Vámbéry) are generally accepted. The term Chaghatay, preferred over "Eastern Turkic," describes the Central Asian written language. In Soviet Turcology, the term "Old Uzbek" was used instead of Chaghatay. However, Alisher Nava'i, named the language he used as "Turkish." Turkish literature researcher Fuat Köprülü classified the periods of Chaghatay as follows: 1) Early Chaghatay [13–14th centuries], 2) Preclassical Chaghatay [first half of the 15th century], 3) Classical Chaghatay [second half of the 15th century], 4) Maintenance of Classical Chaghatay [16th century], and 5) Downfall [17th–19th centuries]. However, Hungarian Turcologist Janos Eckmann, divided Chaghatay into three periods: 1) Preclassical period, 2) Classical period, and 3) Postclassical period.

Chaghatay literary works are found in various libraries globally. A number of these works are printed; however, a majority of them are manuscripts. Manuscripts have the feature of preserving the cultural heritage of a document. Manuscripts preserve the primary source documents of many current disciplines, such as history, literature, medicine, and astronomy. They indicate the transformations in the respective language throughout the historical process. The Kazakhstan National Library contains both rare and manuscript documents. The Kazakhstan National Library was established on December 31, 1910, in the city of Almaty. It was formerly named as Verni, and it was opened to the general public on March 6, 1911. The Presidency of the Central Executive Committee of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic named the library the Kazakh Public Library (with a regulation) on March 12, 1931. In 1937, on the 100th anniversary of his death, the library was named after the famous Russian writer Alexander Pushkin. On December 9, 1991, the name of the library was changed to the Kazakhstan National Library. The rare books and manuscripts department of the library consists of more than 30,000 documents and works. There are over 1,000 manuscripts in various languages, such as Russian, Arabic, Persian, Ottoman, and Chaghatay. Copies of the works of authors such as Khoja Akhmet Yassawi and Alisher Nava'i are prevalent. The library contains a vast collection of rare printed works. There are approximately 1,500 Kazakh books published in Arabic letters between 1841 and 1932 in the rare books and manuscripts department. The library also contains the first examples of Kazakh periodicals such as Kazakh, Aykap, Sadak; Russian manuscripts about Kazakhstan; rare works in Russian; rare works in Turkic languages (such as Kyrgyz, Tatar, and Uzbek); and microfilms. A catalog of rare Chaghatay and Ottoman Turkic works was previously prepared by Kabadayı and Shadkam in 2021. The project, "Catalogue of Rare Books in Turkic with Arabic Letters in the National Library of Kazakhstan" was

supported by the Akhmet Yassawi University Eurasia Research Institute. Manuscripts could not be included in this catalog due to objections from the library management. There is no catalog of the Chaghatay manuscripts in the Kazakhstan National Library. Consequently, this article analyzes the Chaghatay manuscripts within the Kazakhstan National Library. The majority of these manuscripts are from the 18th or 19th centuries.

In this article, the catalog information of 30 Chaghatay manuscripts registered in the rare books and manuscripts department of the Kazakhstan National Library is provided. These works will be briefly introduced. Chaghatay manuscripts in the Kazakhstan National Library can be classified as religious and sufistic works, literary works, historical works, and scientific works according to their types. The majority of the manuscripts maintain the linguistic features of the late Chaghatay period. This study intends to guide researchers studying the works of the Chaghatay period in Turkestan.

Giriş

Kültürel mirası geçmişten günümüze taşıma özelliğine sahip olan yazma eserler ait oldukları topluma dair izler taşır. Türk kültür tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan yazma eserler tarih, edebiyat, tıp, gök bilimi gibi günümüzdeki birçok bilim dalının geçmişine ışık tutmanın yanı sıra yazıldığı dilin tarihî süreçte hangi aşamalardan geçtiğini göstermesi bakımından da ciddi bir değer taşımaktadır.

Kazakistan Millî Kütüphanesi, gerek nadir gerekse de yazma eserleri ihtiva eden bir kütüphanedir. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından desteklenen “Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu Projesi” ile kütüphane bünyesindeki Çağatayca ve Osmanlıca nadir (basılı) eserlerin bir kataloğu daha önce hazırlanmıştı.¹ Kütüphane yönetiminin uygun görmemesi nedeniyle bu katalog kitabında yazma eserlere yer verilememiştir. Bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazma eserler ele alınmıştır.

Yöntem

Veri toplama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu makalede Kazakistan Millî Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde kayıtlı 30 adet Çağatayca yazmanın kayıt numarası, iç ve dış ölçüleri, eserin adı, müellifi veya müstensihisi, yazmanın tarihi, varak ve satır sayısı, yazıldığı hat türü gibi bilgilere yer verilmiş; yazmanın ilk ve son satırı orijinal hâliyle resim formatında gösterilmiştir.

Kazakistan Millî Kütüphanesi

Kent Meclisi tarafından 31 Aralık 1910 tarihinde eski adı Verni olan Almatı şehrinde kurulan bu kütüphanenin açılışı 6 Mart 1911’de yapılmıştır. Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığının 12 Mart 1931 tarihli “SSCB Devlet Halk Kütüphanelerinin Açılışına İlişkin” Kararnamesi uyarınca, kütüphane yeniden düzenlenerek Kazak Halk Kütüphanesi olarak adlandırılmıştır. 5 Mayıs 1931’de okuyuculara hizmet vermeye başlayan kütüphaneye 1937 yılına gelindiğinde vefatının 100. yıldönümü münasebetiyle meşhur Rus yazar Aleksandr Puşkin’in adı verilmiş, 9 Aralık 1991 tarihinde kütüphanenin adı Kazakistan Millî Kütüphanesi olarak değiştirilmiştir.²

Kütüphanenin Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümü 30 binden fazla belge ve eserden oluşmaktadır. Bunlar arasında Rusça, Arapça, Farsça, Osmanlıca, Çağatayca gibi çeşitli dil ve lehçelerde binden fazla el yazması eser bulunmaktadır. Yazma eserler arasında küfi yazı ile kaleme alınmış 12. yüzyıl ile tarihlendirilen Kuran-ı Kerim, Hoca Ahmet Yesevî ve Süleyman

1 Osman Kabadayı ve Zubaida Shadkam, *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu* (Almatı: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2021).

2 K. T. Qasımjanova, jāne E. İsmailov, *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasınıñ Tarihi (1931-1990) I. Tom*. (Almatı: Öner Baspası, 2011).; Kabadayı ve Shadkam, *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu*, 3.

Bakırğanî'nin eserlerinin nüshaları ön plana çıkmaktadır. Kütüphanenin bu bölümü matbu nadir eserler açısından da zengindir. Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümünde 1841-1932 yılları arasında Arap harfleriyle basılan Kazakça kitapların sayısı 1500, 1926-1940 yılları arasında Latin harfleriyle basılan Kazakça kitapların sayısı ise 3500 civarındadır. Bununla birlikte Kazakistan Millî Kütüphanesi *Kazak*, *Eñbekşi Kazak*, *Leninşil Jas*, *Aykap*, *Sadak* gibi Kazakça süreli yayınlarmın ilk numunelerini, Kazakistan hakkında Rusça el yazmalarını, Rusya'daki devrim öncesi ve sonraki süreli yayınlarmı, Kırgızca, Tatarca, Özbekçe gibi Türk lehçelerine ait nadir eserleri ve mikrofilmleri de bünyesinde barındırmaktadır.³

Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca Yazmalar

Yazma eserlerle ilgili şimdiye kadar herhangi bir katalog çalışması yapılmadığı için Kazakistan Millî Kütüphanesi envanterinde kayıtlı, dili Çağatayca olan el yazması eserlerin tam ve kesin bir sayısını vermek şu an için oldukça güçtür. Buna mukabil kütüphane kayıtlarında tarafımızca 30 adet Çağatayca yazma tespit edilmiştir. Dili Çağatayca olan yazma eserler için bir kataloğu bulunmayan söz konusu kütüphanede yapılacak araştırmalar neticesinde bu sayının artması muhtemeldir.

Kazakistan Millî Kütüphanesinde tespit edilen Çağatayca eserler türlerine göre şu şekilde tasnif edilebilir:

- a) Edebî eserler (Nevâî Divânı, Saykalî Divânı, Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi gibi)
- b) Tarihî eserler (Tarih-i Nesebnâme gibi)
- c) Dinî ve Tasavvufî eserler (Divân-ı Hikmet, Bakırgan Kitabı, Hadisler, Kısasü'l-Enbiya, Umdetü'l-İslâm gibi)
- d) Bilimsel eserler (Kitâb-ı 'ilm-i Tıp gibi)

Burada katalog bilgileri verilmeye çalışılan yazmaların büyük kısmı 18 veya 19. yüzyıl ile tarihlendirilen son dönem Çağatay Türkçesi dil özellikleri taşıyan eserlerdir. Eser ismine göre alfabetik olarak sıralanan Kazakistan Millî Kütüphanesindeki Çağatayca yazmalar şunlardır:

Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 105, Eski Kayıt Numarası: 3544-41)

Dış ölçüleri 25,3 x 15,6 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın kim tarafından kaleme alındığı veya istinsah edildiği belirtilmemiştir. Nestalik hatla yazılan ve 107 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma, Hicri 1269 tarihlidir.

3 Kazakistan Millî Kütüphanesi hakkında detaylı bilgi için bk. K. T. Qasımjanova jâne E. İsmailov, *Qazaqstan Respublikası Ulıtıq Kitaphanasınıñ Tarihi (1931-1990) I. Tom.* (Almatı: Öner Baspası, 2011) ile A. Ş. Altayev jâne B. Ş. Şaymerdenova, *Qazaqstan Respublikası Ulıtıq Kitaphanasınıñ Tarihi (1991-2011) II. Tom.* (Almatı: Öner Baspası, 2011).

Başı:

Sonu:

Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 170)

Dış ölçüleri 22 x 17,5 cm. İç ölçüleri 16 x 12 cm.

Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Yazma, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer devrini konu alan hikâyeleri bünyesinde barındırmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan yazma, Molla Necmeddin tarafından 24 Şaban 1888 tarihinde kaleme alınmıştır. Toplam 17 varaktan müteşekkil yazmanın her sayfasında 15 satır yer almaktadır.

Başı:

Sonu:

Dinî Hikâyeler (Kayıt Numarası: 285, Eski Kayıt Numarası: 2537-38)

Dış ölçüleri 20 x 15 cm. İç ölçüleri 15 x 9 cm.

Metinde eserin tam adı gösterilmemiştir. Ancak içeriğinden dinî hikâyeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Eserde dokuz adet dinî içerikli hikâye yer almaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 11 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmanın sonu eksiktir. Bu nedenle kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığı veya istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

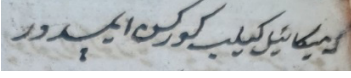
Sonu:

Dinî Manzûme (Kayıt Numarası: 162)

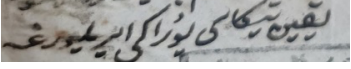
Dış ölçüleri 21 x 13,8 cm. İç ölçüleri 13,5 x 9 cm.

Baş ve sonu eksik olan bu yazmanın tam adı tespit edilememiştir. Ancak içeriğinden dinî konulu manzumeleri ihtiva eden bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 76 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından yazıldığı veya istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

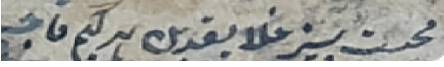

Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 196)

Dış ölçüleri 28 x 18 cm. İç ölçüleri 25,4 x 16,5 cm.

İnce bir kâğıda yazılmış yazmanın sonradan tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bazı varakları mürekkep akması nedeniyle okunamaz durumdadır. Yazmanın ilk bölümünde Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i yer almaktadır. Yazmanın orta kısımlarında 8 varaklık Arapça bir eser yer almakta, daha sonra yazma tekrar *Divân-ı Hikmet* ile devam etmektedir. Hikmetler 13 satırdan oluşmaktadır. Son Hikmet 20,5 x 13 cm ölçüsündedir. Nestalik hatla kaleme alınan yazma, toplam 40 varaktan oluşmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Başı:

Sonu:

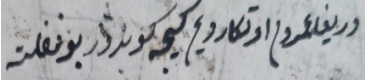

Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 177)

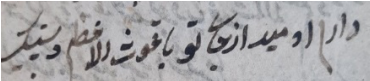
Dış ölçüleri 25 x 15,7 cm. İç ölçüleri 16 x 9 cm.

Eser, Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserinin bir nüshası olmasının yanı sıra Ali Şir Nevâî, Fuzûlî gibi şairlerin şiirlerini de içeren bir şiir mecmuasıdır. Yazma içerisinde birkaç eser yer almaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 142 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 12 veya 14 satır bulunmaktadır. Yazmanın elden geçirilip tamir edildiği anlaşılmaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

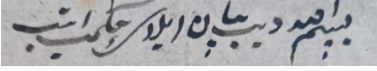
Divân-ı Hikmet (Kayıt Numarası: 334, Eski Kayıt Numarası: 3999-47)

Dış ölçüleri 26,1 x 15,2 cm. İç ölçüleri 19,5 x 10 cm.

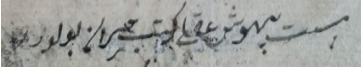
Yazma, Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserinin geç dönem bir nüshasıdır.

Nestalik-şikeste hatla yazılan ve 206 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. Ancak eserin iç kapağına kurşun kalemle 1834 yılında istinsah edilmiş olabileceğine dair bir not düşülmüştür. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

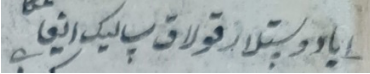

Divân-ı Hikmet ve Bakırgan Kitabı (Kayıt Numarası: 318, Eski Kayıt Numarası: 2343-38)

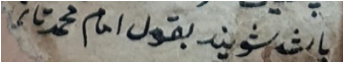
Dış ölçüleri 26,5 x 16,5 cm. İç ölçüleri 21 x 10 cm.

İçerisinde birkaç eseri birden barındıran bu yazma aynı zamanda *Divân-ı Hikmet*'in bir nüshasıdır. Yazmanın ilk bölümü "Hazret-i Sultan el-Ârifinin Hikmeti" adını taşımaktadır. İkinci bölümü ise Hâkim Süleyman Ata'nın *Bakırgan Kitabı*'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla kaleme alınan ve toplam 326 varaktan müteşekkil yazmanın ilk bölümünde 19 satır bulunmaktadır. Diğer kısımlarda satır sayısı değişiklik göstermektedir. Eserin ilk 244 varığında 488 Hikmet yer almaktadır. Yazmanın sonu eksiktir ve yıpranmış vaziyettedir. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

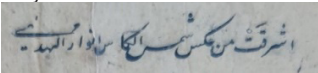

Divân-ı Nevâî (Kayıt Numarası: 126, Eski Kayıt Numarası: 1412-38)

Dış ölçüleri 26,5 x 16 cm. İç ölçüleri 17 x 8,5 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâî Divanı'nın bir nüshasıdır. Oldukça yıpranmış olan bu yazma sonradan tamir edilmiştir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 149 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazma, Hicri 1231 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin kim tarafından istinsah edildiği ise belirtilmemiştir.

Başı:

Sonu:

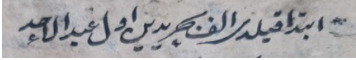

Divân-ı Nevâî (Kayıt Numarası: 28, Eski Kayıt Numarası: 3695-41)

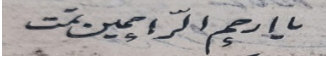
Dış ölçüleri 25,5 x 16,3 cm. İç ölçüleri 18 x 9,5 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâî Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik-şikeste hatla kaleme alınan ve toplam 344 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmada 195. varaktan sonraki bir varak yırtılmıştır. Yazma, Molla Muhammed Kulkarnî tarafından Hicri 1276 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın son sayfasına Arap harfleriyle "Türkistan'da tabıldı" [Türkistan'da bulundu] biçiminde bir not yer almaktadır. Yazmanın dış cildinin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Başı:

Sonu:

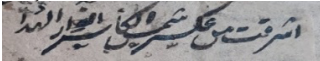

Divân-ı Nevâî (Kayıt Numarası: 129, Eski Kayıt Numarası: 1410-38)

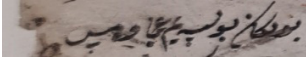
Dış ölçüleri 28,5 x 17 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

Yazma, Ali Şir Nevâî Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 212 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 11 veya 12 satır bulunmaktadır. Oldukça yıpranmış vaziyetteki yazma sonradan tamir edilmiştir. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belirtilmemiştir.

Başı:

Sonu:

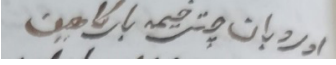

Divân-ı Saykalî (Kayıt Numarası: 15, Eski Kayıt Numarası: 1313-38)

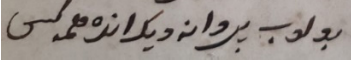
Dış ölçüleri 22 x 17,5 cm. İç ölçüleri 16,5 x 13 cm.

Yazma, Saykalî Divanı'nın bir nüshasıdır. Baş kısımları eksik olan yazma 85. varaktan başlamaktadır. Aynı zamanda orta kısımlarda da eksik sayfaları bulunan yazmanın sonu da eksiktir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 257 varaktan oluşan divanın her sayfasında 14 satır bulunmaktadır. Baş ve sonu eksik olan divanın kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği belli değildir.

Başı:

Sonu:

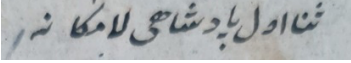

Divân-ı Saykalî (Kayıt Numarası: 284, Eski Kayıt Numarası: 3590-41)

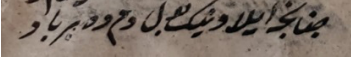
Dış ölçüleri 26,5 x 15,7 cm. İç ölçüleri 20 x 9 cm.

Yazma, Çağatay Türkçesinin son dönem temsilcilerinden Saykalî'nin Divanı'nın bir nüshasıdır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 337 varaktan oluşan yazmanın sonu eksiktir. Her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. Dış kapağı korunmuş olan yazmanın bazı kısımlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

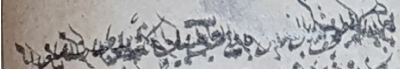

Fal-nâme (Kayıt Numarası: 250)

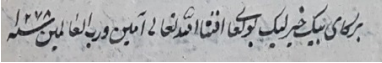
Dış ölçüleri 25,6 x 15,7 cm. İç ölçüleri 17,2 x 9 cm.

Yazma toplam 5 varaktan oluşan küçük bir eserdir. İlk iki varakta 16 satır, diğerlerinde 13 satır bulunmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, rüya yorumlarını konu edinen bir fal kitabıdır. Yazmanın baş kısımları yıpranmış, bu nedenle yeniden boyanmıştır. Bu durum okumayı güçleştirmektedir. Yazma Hicri 1278 yılında yazılmış veya istinsah edilmiştir. Müellifi/müstensihi belli değildir.

Başı:

Sonu:

Hadisler (Kayıt Numarası: 201, Eski Kayıt Numarası: 564-38)

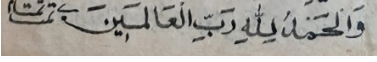
Dış ölçüleri 21 x 14 cm. İç ölçüleri 15,5 x 9 cm.

Yazmanın ilk sayfasındaki bilgilere göre Celil ibn Mevlana Muhammed İbrahim tarafından Arapçadan çevrilen hadisleri içeren bir yazmadır. Yazmanın kaleme alındığı tarih belli değildir. Yazma toplam 72 varaktır. Her varakta 13 veya 15 satır bulunmaktadır. Nesih hatla kaleme alınan yazmada bölüm başları gibi bazı yerlerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

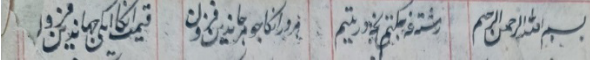

Hamse-i Nevâî (Kayıt Numarası: 332)

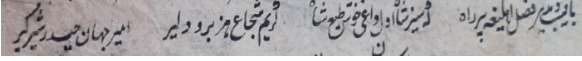
Dış ölçüleri 28,5 x 18,3 cm. İç ölçüleri 21 x 13,2 cm.

Yazma, Ali Şîr Nevâî'nin mesnevilerinin bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Yazmada yer alan mesneviler şunlardır: 1. *Hayretü'l-Ebrâr* (1-70. varaklar arası), 2. *Ferhad ü Şîrîn* (71-164. varaklar arası), 3. *Leylâ vü Mecnûn* (165-219. varaklar arası), 4. *Sedd-i İskenderî* (220-331. varaklar arası). Nevâî'nin *Seb'a-i Seyyâre* adlı mesnevisinin ise sadece başlığı yazılmakla birlikte yazmada bu mesnevi yer almamaktadır. Nestalik hatla yazılan ve 331 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 veya 17 satır bulunmaktadır. Eserin metni 4 sütun halinde yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belirtilmeyen yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

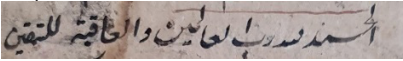

Hikâyat-ı Hatımtay (Kayıt Numarası: 52, Eski Kayıt Numarası: 2345-38)

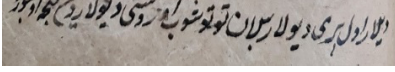
Dış ölçüleri 24,2 x 15,8 cm. İç ölçüleri 15,5 x 7,5 cm.

Doğu toplumlarının folklorunda cömertliği ve nezaketi ile yer bulan Hatımtay Comart'ın hikâyesi bu el yazmasına konu olmuştur. Yazmanın kapağına kurşun kalemle Rusça “исторические рассказы: Хатымтай. На узбекском языке” [Özbek dilinde tarihî hikâyeler: Hatımtay] ibaresi not düşülmüştür. Hacimli bir yazmadır. Yazmanın ilk yedi varağında mürekkep akması nedeniyle tahribat bulunmaktadır. Söz konusu tahribat orta kısımlarda da devam etmektedir. Sonradan tamir edildiği anlaşılan yazmanın ilk 80 varağında 11 satır, sonraki bölümlerinde ise 13 satır bulunmaktadır. Yazma toplam 260 varaktan oluşmaktadır. Nestalik hat ile kaleme alınan yazmada 100. varaktan sonra yeni bir bölüm başlamaktadır. Bu bölüm eksiktir. Sondan eksik olan yazmanın müellifi/müstensihi ve tarihi belli değildir.

Başı:

Sonu:

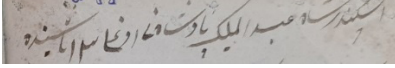

Hikâyat-ı İskender Şah (Kayıt Numarası: 143)

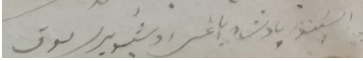
Dış ölçüleri 18 x 11,5 cm. İç ölçüleri 15 x 10,5 cm.

Yazma Büyük İskender'in hikâyesini ihtiva etmektedir. Manzum mensur karışık bir eserdir. Toplam 30 varaktan oluşan yazmada mensur kısımlar 8 satır, manzum kısımlar ise 9 veya 10 satırdır. Yazmada açık renk bir mürekkep kullanılmıştır. Eser, Molla Behram Taşkendi tarafından kaleme alınmış veya istinsah edilmiştir. Nestalik-şikeste hatla kaleme alınan yazmanın yazılış tarihi belli değildir; ancak kullanılan kâğıt türüne bakılacak olursa 19. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği söylenebilir. Yazmanın dış kapağının sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Baş:

Sonu:

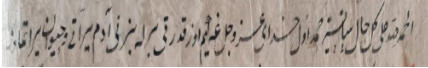

Kısasü'l-Enbiya (Kayıt Numarası: 183)

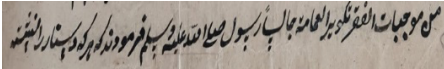
Dış ölçüleri 47,5 x 28,2 cm. İç ölçüleri 36,5 x 20 cm.

Eser, Rabguzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* adlı eserinin geç dönem bir nüshasıdır. Yazma büyük boy bir kâğıda yazılmıştır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 243 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Eserin kapağına yapıştırılmış Rusça notta yazmanın 1861 tarihinde istinsah edilmiş olabileceği bilgisi yer almaktadır. Ancak yazma sondan eksiktir. Bu nedenle eserin müstensihî ve istinsah tarihi hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

Baş:

Sonu:

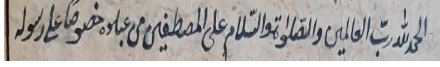

Kitâb-ı ‘ilm-i Tıp (Kayıt Numarası: 309)

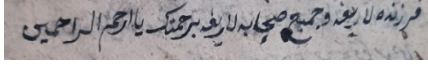
Dış ölçüleri 27,2 x 18,2 cm. İç ölçüleri 18,5 x 11,5 cm.

Çağatay Türkçesi sahasında kaleme alınmış tıp metinlerinin sayısının az olduğu bilinmektedir.⁴ Eldeki bu yazma da Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış nadir sayıdaki tıp metinlerinden biridir. Nestalik hatla yazılmış, toplam 238 varaktan oluşan bu hacimli yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yazmada bölüm başlarıyla bazı kısımlarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazıldığı tarih ile müellifi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır.

Başı:

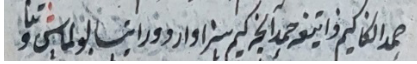
Sonu:

Mahbûbu'l-Kulûb (Kayıt Numarası: 251, Eski Kayıt Numarası: 3592-41)

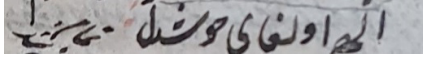
Dış ölçüleri 24 x 15,3 cm. İç ölçüleri 17,5 x 8,2 cm.

Eser, Ali Şir Nevâî tarafından 1500/1501 yılında kaleme alınan siyasetname türü bir eserdir. Nevâî'nin yazdığı son eseridir. Eserin altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere birçok yazma nüshası bilinmektedir. Eser üzerine Kargı Ölmez tarafından yapılan doktora çalışmasında *Mahbûbu'l-Kulûb*'un 26 nüshasının tespit edilebildiği görülmektedir. Bu nüshalar içerisinde en eskisi 1554 yılında istinsah edilen Bibliothèque Nationale de France'de 747 numarada kayıtlı nüshadır.⁵ Kazakistan Milli Kütüphanesi Nadir ve Yazma Eserler Bölümünde 251 numarada kayıtlı olan bu yazma ise *Mahbûbu'l-Kulûb*'ün müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan başka bir nüshasıdır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 125 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır.

Başı:

Sonu:

4 Çağatay Türkçesiyle yazılmış tıp metinleriyle ilgili geniş bilgi için bk. László Károly, "A Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine", *Orvostörténeti Közlemények Communicationes de historia artis medicinae* içinde (Budapest, 2006), 51-61.; László Károly, "Türkçe Yazılmış İslam Tıp Eserlerindeki Şifalı Dualar", *Turkology and Linguistics Éva Ágnes Csátó Festschrift* içinde (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014), 279-290 ve İdris Nebi Uysal, "Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabibçilik", *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler* içinde (Ankara: Detay Yayıncılık, 2020), 375-392.

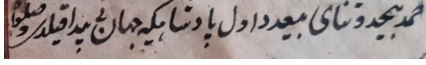
5 Zühal Kargı Ölmez, *Mahbûbu'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993), 9.

Melike Kitabı (Kayıt Numarası: 43, Eski Kayıt Numarası: 3542-41)

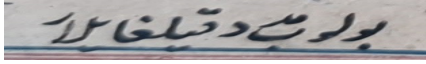
Dış ölçüleri 25 x 15,6 cm. İç ölçüleri 18 x 9 cm.

Yazmanın başında Arap harfleriyle *Melike Kitabı* şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Müellifi veya müstensihi belli değildir. Nestalik hatla kaleme alınan ve 70 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma Hicri 1269 tarihinde yazılmış veya istinsah edilmiştir.

Başı:

Sonu:

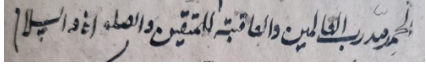

Rahatü'l-Kulûb (Kayıt Numarası: 282, Eski Kayıt Numarası: 756-38)

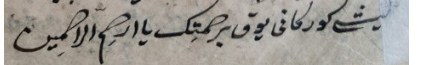
Dış ölçüleri 26,6 x 15,8 cm. İç ölçüleri 19 x 10 cm.

Eser, “Kalplerin Huzuru” anlamına gelen *Rahatü'l-Kulûb* adlı eserin Çağatayca bir nüshasıdır. Yazma, dinî ve felsefî öyküler, Hz. Peygamberin hadisleri ve meşhur bilgelerin öğütlerinden oluşan bir eserdir.⁶ Nestalik hatla yazılan ve 76 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazma, Sultan Hoca Mahdum Veli tarafından Buhara’da istinsah edilmiştir; ancak ne zaman istinsah edildiği belirtilmemiştir. Yazmanın bazı kısımlarında mavi mürekkep kullanılmıştır. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

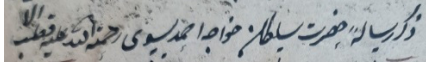

Risâle-i Hazret-i Sultan (Kayıt Numarası: 335, Eski Kayıt Numarası: 1622-38)

Dış ölçüleri 25,5 x 15,3 cm. İç ölçüleri 17,5 x 11 cm.

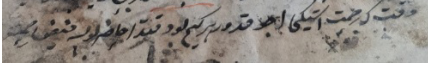
Yazma, Hoca Ahmet Yesevî'nin kurduğu Yesevîlik tarikatının kurallarını konu edinmektedir. Nestalik hatla yazılan ve 88 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır yer almaktadır. Sonu eksik olan yazmanın ne zaman ve kim tarafından yazıldığı veya istinsah edildiği belli değildir. Yazmanın bazı bölümlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

6 Kasımcı Sadıkov, “Râhatü'l-Kulûb Kitabı Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies* 3/2 (2019), 409-432.

Sonu:

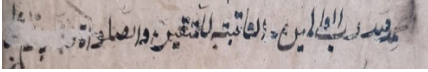

Şah-ı Merdan Kıssası (Kayıt Numarası: 327, Eski Kayıt Numarası: 3749-41)

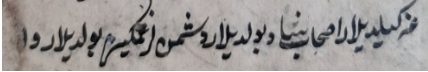
Dış ölçüleri 26,5 x 15,5 cm. İç ölçüleri 19 x 10 cm.

Yazma, mensur bir cenknamedir. Yazmanın ilk 8 varlığında yapışikliklar mevcuttur; bu nedenle son satırları okunamaz durumdadır. Nestalik hatla yazılan ve 86 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazmanın bazı bölümlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazmanın kim tarafından ve ne zaman yazıldığı veya istinsah edildiği belirtilmemiştir.

Başı:

Sonu:

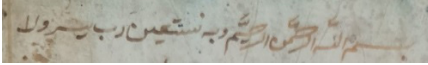

Şerh-i Sebâtü'l-Âcizîn (Kayıt Numarası: 69, Eski Kayıt Numarası: 1489-30)

Dış ölçüleri 20,7 x 15,5 cm. İç ölçüleri 15,4 x 8,5 cm.

Eser, Süfî Allahyâr'ın *Sebâtü'l-Âcizîn* adlı dinî tasavvufî mesnevisinin şerhidir. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan akaid, ahlâk ve tasavvufla ilgili bu eser, Tatar âlimi Taceddin Yalçıgül tarafından *Risâle-i 'Azîze Şerh-i Sebâtü'l-Âcizîn* adıyla 1807'de Kazan'da şerh edilmiştir.⁷ Eldeki bu yazma ise 28 Ekim 1845 tarihinde Hasan ed-din ibn Molla Bayezid tarafından istinsah edilmiştir. Nestalik hatla yazılan ve toplam 365 varaktan oluşan eserin her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmanın tamir edildiği ve elden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Başı:

Sonu:

Tarih-i Nesebnâme (Kayıt Numarası: 144)

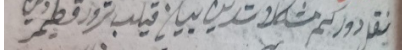
Dış ölçüleri 21 x 13,8 cm. İç ölçüleri 16 x 8 cm.

Yazma baş kısımlardan eksiktir. Bu nedenle eserin tam adı gösterilmemiştir. Yazma, "Tarih-i Nesebnâme fasl-ı Özbeki turur" başlıklı bölümle başlamaktadır. Bu bölümde Özbek

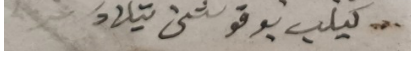
7 A. Deniz Abik, "Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i 'Azîze", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2007), 28-44.

şeceresi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan ve toplam 18 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Yazmada yer yer manzum bölümler de yer almaktadır. Eserin müellifi ve yazıldığı tarih belli değildir.

Başı:

Sonu:

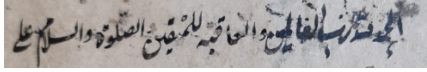

Umdetü'l-İslâm (Kayıt Numarası: 114, Eski Kayıt Numarası: 3739-41)

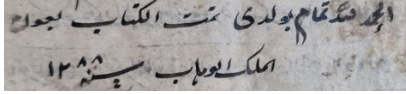
Dış ölçüleri 25,5 x 15 cm. İç ölçüleri 18 x 8,2 cm.

Yazma, İslam dininin kaidelerini konu edinen bir eserdir. Nestalik hatla kaleme alınan ve 137 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 11 satır bulunmaktadır. Hicri 1288 tarihli yazmanın son varağında eserin orijinalinin Farsça olduğu, ismi belirtilmeyen bir mütercim tarafından Türk diline çevrildiği kaydı yer almaktadır. Yazmanın dış kapağı korunmuş durumdadır.

Başı:

Sonu:

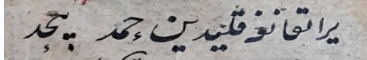

Yûsuf u Züleyhâ (Kayıt Numarası: 60, Eski Kayıt Numarası: 1245-37)

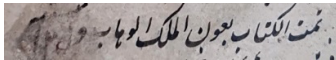
Dış ölçüleri 25,3 x 16,3 cm. İç ölçüleri 15 x 8 cm.

Kuran'da geçen Yusuf kıssasına dayanılarak kaleme alınan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi Türk edebiyatının en çok okunan mesnevilerindendir. Türk edebiyatı tarihinde 13. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan bu mesnevi, 19. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin müstensihî belli olmayan bu nüshası, Hicri 1259 yılında tamamlanmıştır. Toplam 157 varaktan oluşan yazmanın her varağında 15 satır bulunmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan ve sonradan tamir edildiği anlaşılan yazmanın bazı beyitlerinde kırmızı renk mürekkep kullanılmıştır.

Başı:

Sonu:

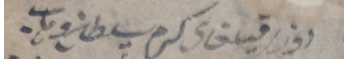

Zarkum Kıssası (Kayıt Numarası: 283, Eski Kayıt Numarası: 2813-38)

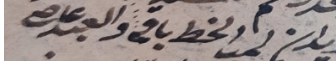
Dış ölçüleri 19,6 x 12,7 cm. İç ölçüleri 15 x 9 cm.

Eserde Hz. Peygamber zamanında Müslümanlar ile putperestler arasındaki mücadeleler konu edinilmiş ve Hz. Ali'nin kahramanlıkları ön plana çıkarılmıştır. Cenname türünde ve manzum biçimde kaleme alınan bu yazmanın baş tarafı eksiktir. Yazmanın dış kapağının sonradan eklendiği ve metnin tamir edildiği anlaşılmaktadır. Nestalik hatla kaleme alınan ve 56 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 13 satır yer almaktadır. Yazma, Molla Mûsa tarafından Hicri 1307 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın sonunda metinden ayrı iki adet gazel bulunmaktadır.

Başı:

Sonu:

Sonuç

Çağatay Türkçesi, Türkistan coğrafyasında 19. yüzyıl sonlarına değin yazı dili olarak kullanılmıştır. Literatürde “Doğu Türkçesi” olarak da adlandırılan bu yazı dili ile klasik bir edebiyat vücuda getirilmiştir. Çağatay Türkçesinin özellikle son dönemine ait eserler Türkiye kütüphanelerinde yok denecek kadar azdır. Türkistan coğrafyasındaki kütüphaneler ise bu dönem eserleri açısından zengin sayılabilecek niteliktedir. Son dönem Çağatayca yazma eserleri barındıran kütüphanelerden biri de Kazakistan Millî Kütüphanesidir. Ne var ki Kazakistan Millî Kütüphanesinin Çağatayca el yazması eserleri ihtiva eden bilimsel bir kataloğu bulunmamaktadır. Kütüphanede dili Çağatayca olan 30 adet yazma tespit edilmiş ve bu yazmaların katalog bilgileri bu çalışmada verilmeye çalışılmıştır. Kütüphane envanterine kayıtlı bütün yazma eserler gözden geçirildiğinde bu sayının artması muhtemeldir. Dolayısıyla Kazakistan Millî Kütüphanesindeki yazmaların toplu kataloğunun bir an önce hazırlanması gerekmektedir. Buna ek olarak yazmaların dijitalleştirilmesi konusu da gündeme alınmalıdır. Yazma eserler ortaya konuldukları dönemin bilim ve sanat anlayışını yansıtan birincil kaynaklar oldukları için sadece korundukları kütüphanenin raflarında durmamalı, uluslararası bilim çevrelerinin de istifadesine sunulmalıdır. Bunun en uygun yolu da dijitalleştirmedir. Dijitalleştirilen eserler çevrim içi ortamda kullanıma açılmalıdır. Bu makalenin ileride yapılacak olan katalog çalışmasına bir zemin hazırlaması ve yol göstermesi amaçlanmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Abik, A. Deniz. “Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i 'Azîze”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2007): 28-44.

Altayev, A. Ş. jäne Şaymerdenova, B. Ş. *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasınıñ Tarihi (1991-2011) II. Tom*. Almatı: Öner Baspası, 2011.

Kabadayı, Osman ve Shadkam, Zubaida. *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu*. Almatı: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2021.

Kargı Ölmez, Zühal. *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993.

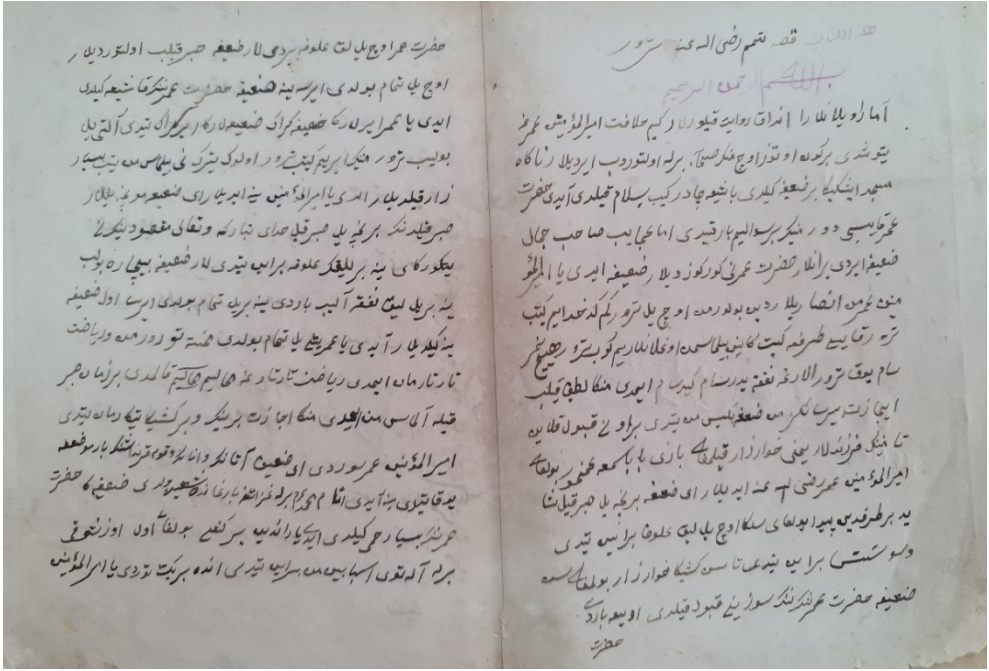
Károly, László. “A Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine”, *Orvostörténeti Közlemények Communicationes de historia artis medicinae*, içinde, 51-61. Budapest, 2006.

Károly, László. “Türkçe Yazılmış İslam Tıp Eserlerindeki Şifalı Dualar”, *Turkology and Linguistics Éva Ágnes Csató Festschrift* (Edited by Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz) içinde, 279-290. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014.

Qasımjanova, K. T. jäne İsmailov, E. *Qazaqstan Respublikası Ulttıq Kitaphanasınıñ Tarihi (1931-1990) I. Tom*. Almatı: Öner Baspası, 2011.

Sadikov, Kasımcı. “Râhatü'l-Kulûb Kitabı Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies* 3/2 (2019): 409-432.

Uysal, İdris Nebi. “Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabibçılık”, *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler*. (Editör Meryem Arslan) içinde, 375-392. Ankara: Detay Yayıncılık, 2020.

Resim 2: 170 numaralı yazmanın ilk varacağı

Eski Uyğurca İkilemelere Katkılar

Contributions to the Old Uyghur Hendiadyses

Berker KESKİN¹

ÖZ

İkilemeler temelde eş, yakın veya zıt anlamlı birden fazla sözcükten meydana gelen söz öbeği olarak anlatımı pekiştirmek adına Türk dilinde geçmişten günümüze sıklıkla kullanılan bir ifade biçimidir. Bu bakımdan farklı dini ve kültürel etkileşimler ile buna bağlı farklı dilsel temaların olduğu Eski Uyğur Türkçesi döneminde ikilemelerin kullanımı oldukça fazladır. Büyük çoğunluğu dini karaktere sahip olan bu dönem eserlerinde çeşitli yapılardaki ikilemeler pek çok kez çalışmalara konu olmuştur. Ancak burada amaç, Eski Uyğur Türkçesinin dini veya edebî herhangi bir amaç taşımadan hazırlanan metinlerinde yer alan ikilemelerin tespitidir. Günlük hayatın ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmiş ve çoğu sözleşme niteliğinde olan bu metinler, diğer bir deyişle Eski Uyğur hukuk belgeleri dil verileri dışında dönemin sosyal, ekonomik ve hukuki yaşamı hakkında da kaynak oluşturur. Alım-satım, kiralama, takas ve borç işlemlerinden vasiyet etme, azat etme, dilekçe ve buyruklara kadar çok çeşitli bir yelpazeye sahip olan hukuk belgelerinde de ikilemeler belli ölçütlerle kullanılmıştır. Bu makalede, ilgili belgelerde yer alan ikilemeler tespit edilmiş; anlamları verilerle bağlam örneği, Türkiye Türkçesine aktarımı ile birlikte sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İkileme, Tekrar, Eski Uyğur Türkçesi, Hukuk belgeleri, Buyruklar

ABSTRACT

Hendiadyses are a form of expression and consists of more than one word with synonyms, near-synonyms, or antonyms. They have been used frequently in the Turkish language from the past to the present, to strengthen the wording. In this regard, the usage of hendiadyses is notably high in the Old Uyghur Turkish period when there were various religious and cultural interactions, and, therefore, there were different linguistic contacts. Most of Old Uyghur works have a religious character and hendiadyses found in these works have been studied extensively. But my aim here is to determine the hendiadyses in texts that have neither religious nor literary purpose. These texts were arranged according to daily life needs. Most of them have the characteristics of a contract, and so, they were also called "Old Uyghur legal documents." Also, they contain resources about the social, economic, and juridical life of the period, in addition to language data. Hendiadyses were also used in certain standards in the legal documents, which have a wide range from buying and selling, hiring, exchange and loan transactions to will, petition and orders. In this article, I determined the hendiadyses in these texts. Besides, I give their meaning and present examples of contexts with modern Turkish translation.

Keywords: Hendiadys, Duplication, Old Uyghur Turkish, Legal documents, Orders

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Berker Keskin (Arş. Gör. Dr.),

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili

ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta: berker.keskin@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8599-286X

Başvuru/Submitted: 10.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

01.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

12.09.2021

Kabul/Accepted: 13.09.2021

Online Yayın/Published Online: 04.11.2021

Atıf/Citation: Keskin, Berker. "Eski Uyğurca İkilemelere Katkılar." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 151-175. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.893699>

EXTENDED ABSTRACT

The hendiadyses first appeared in the Orkhon Inscriptions, known as the oldest written texts of the Turkish language. They are typically used in literary texts to strengthen the wording and improve expressions. Hendiadyses were used frequently in the literature of the Old Uyghur Turkish, which were developed due to contact with various religions and cultures. This situation was not limited to the literary works; certain hendiadyses were also used in texts with legal and economic contents. Usually named as the *civil* or *legal document*, and besides being the linguistic material for the period, these texts constitute the primary source of the commercial and economic life of the Old Uyghur society. Statements of sanction, testimonies, and information on the assurance that were described in many of them, are among the elements comprising the official and binding qualifications of the documents. Arguably, the documents were drawn up directly by the transacting parties or by clerks. These include contracts with commercial content such as buying and selling, renting, exchange and loan, as well as will, petition, emancipation, receipt and orders. Therefore, one can conclude that these and other similar documents could be issued for all kinds of official transactions. A significant part of the documents consisting of different sections and depending on the content, starts with the date and concludes with witnesses' statements. It must also be noted that the documents include a source for the names of individuals in the Old Uyghur society, because they include the names of the parties and the witnesses of an agreement. In addition, they also include information about names of places, measurement units, currencies, tax structure, and tax types.

In this article, I aim to reveal the hendiadyses from the transcribed texts by evaluating the study prepared for publication based on my Ph.D. thesis, which is entitled *Old Uyghur Turkish Legal Documents and Vocabulary*. This work brings together more than five hundred documents with the related contents.

First, I discuss the subject of hendiadyses and the studies on hendiadyses in Old Uyghur Turkish in general terms, then I give the information on the Old Uyghur legal documents. In the main part of the article, I explain the hendiadyses in alphabetical order and give examples for each of them. While some of the hendiadyses in the documents improve the locution, some of them distinguish themselves by their usage to stand for certain legal expressions and terms. For instance, *al- yul-* means “to take back” in the sales documents; *asıg tüš* means “interest” in the loan documents; *berim alım* means “tax”, *birlä alguči tuñsu* is observed only in a few documents and stands for “joint guarantor”, *çam çarım* and *çam kargaša* mean “objection, allegation”, *çug tamga* and *nišan tamga* stand for “seal, stamp”, *kalançı alımçı* means “tax collector”, *şuulug tamgalıg* stands for “stamp, seal”, *miñ tımän* and *miñ yıl tımän kün* are used as an equivalent of “eternal” to state the expiry date of the transaction; *togru tumlitu* is used in the sales documents to state that the sale has been concluded correctly and completely. These are among the hendiadyses with legal contents. In addition, some of the hendiadyses in the literary works are observed in documents with certain religious contents, such as

foundation documents. As a result, all these are exemplary for the wealth of expression in the legal documents in particular, and of course, they also help us understand the level of usage of hendiadys in the Old Uyghur works in general.

Giriş

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri incelendiğinde ikilemelerin diğer tarihî Türk lehçelerine nazaran bu devrede daha yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar ikilemeler, Türk dilinin yazılı örneklerinin bilinen en eski örneğini teşkil eden Orhon Türkçesi devrine ait yazıtlardan günümüze kadar anlatımı pekiştirmek için başvurulan temel yöntemlerden biri olsa da bunların Eski Uygur Türkçesindeki görünümü oldukça fazla ve çeşitliliğe sahiptir. Özellikle Budizm ve Manihaizm gibi dinlere ait metinlerin tercüme ve adaptasyonlarında alıntı sözcükleri açıklama amacıyla -âdeta bir ihtiyaç dâhilinde- oluşturulmuş gibi görünen ikilemelerin yanı sıra Türkçe pek çok ifadenin, hatta fiilin de ikileme kurularak eserlerde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Uygurların edebî ifade gücünün yüksekliğini ortaya koyan örneklerden yalnızca biridir.

İkilemenin tanımı genel olarak anlatımı pekiştirmek, anlatılmak isteneni daha sanatlı bir biçimde ifade etmek adına kullanılan eş, benzer ya da zıt anlamlı birden fazla sözcüğün bir arada bulunduğu söz öbeği şeklinde yapılabilir. Buna ek olarak, aynı sözcüklerin tekrarıyla oluşan ikilemeler olduğu gibi tamamen anlamsız ya da yansıma sözcüklerle kurulan veya ses ve hece eklenmesiyle oluşan pekiştirmeli ikilemeler de bulunmaktadır. Özellikle Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri incelendiğinde ikiden fazla sözcükten oluşan yapıların da zaman zaman kullanıldığı görülmektedir (*kertü katıg çın kertü, yertinçü yer suv, açık tarka ämgäk* vb.). Aynı durum hukuk belgeleri için de geçerlidir.

Türkçe Sözlük'te ikileme “1. İkilemek işi. 2. db. Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması.” şeklinde tanımlanırken¹ *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde kavramın bazı Batı dilleri ile Osmanlıcadaki karşılıkları verilmekte (Alm. *Hendiadyoin*; Fr. *hendiodyoin*; İng. *hendiadyoin*; Osm. *terkîb-i ihtimâli, mühmelât*) ve “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu.” açıklaması yer almaktadır.²

Türk dilinde ikilemeler üzerine ilk çalışma, XIX. yüzyılın sonunda Karl Foy tarafından yayınlanan “Studien zur Osmanischen Syntax: I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*” adlı makaledir.³ Ancak Eski Uygur Türkçesinde ikilemelerin varlığı hakkında yapılan ilk çalışma Saadet Çağatay'a ait olup “Uygurca Hendiadyoinler” başlığıyla 1942 yılında yayınlanmıştır. Çağatay bu çalışmada ikileme konusunu etraflıca ele almış; ses bilgisi, dilbilgisi ve anlam bakımından değerlendirerek o döneme kadar yayınlanmış pek çok metinden hareketle iki yüzden fazla ikilemeyi alfabetik olarak sıralayarak anlam ve bağlamlarına yer

1 *Türkçe Sözlük*, Haz. Şükrü Halûk Akalın vd. (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 1165.

2 Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı (Ankara: TDK Yayınları, 2017), 157.

3 bk. Karl Foy, “Studien zur Osmanischen Syntax: I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*”, *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* II/II (Berlin: Commissionsverlag von W. Spemann, 1899), 105-136.

vermiştir.⁴ Bu çalışmanın ardından Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine gerek yurt içi gerekse yurt dışında çeşitli lisansüstü tezler hazırlanmıştır. Özellikle 2002 yılında Serkan Şen tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan ve *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlığını taşıyan çalışma, içerdiği 3217 madde başıyla bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biridir.⁵ Bu çalışmayı, Meltem Can'ın 2010'da hazırladığı *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*⁶ ve Emrah Bozok tarafından 2012'de hazırlanan *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*⁷ adlı Yüksek Lisans tezleri takip eder. 2021 yılında Ahmet Karaman'ın tamamlamış olduğu *Eski Türkçede (VIII.-XII. Yüzyıl) İkilemeler*⁸ başlıklı Doktora tezinde toplam 4748 ikileme tespit edilmiştir, bunların 3426 tanesi ise Eski Uygur dönemine aittir. Ayrıca belli başlı Eski Uygurca eserlerdeki ikilemeler hakkında da çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Simge Sevim tarafından 2019'da hazırlanan *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig ve Daşakarmapathāvadānamālā'da İkilemeler*⁹ ile Sümbül Begüm Yıldız tarafından yine 2019'da hazırlanan *Eski Uygurca Maitrisimit'te İkilemeler (Kumul Nüshası)*¹⁰ başlıklı Yüksek Lisans tezleri bunlar arasında yer alır. Son dönemde konunun özellikle çeşitli makalelerde de değerlendirildiği görülmektedir. Hüseyin Yıldız'ın “Eski Uygurca *Dışastvustık*'ta İkilemeler Üzerine Notlar” makalesinde ilgili eserde yer alan ikilemeler tespit edilmiş ve bunlar gerek Çağatay'ın yukarıda anılan makalesi gerekse Şen ve Can tarafından hazırlanan tezler ile mukayese edilmiştir.¹¹ Mehmet Ölmez'in *TDAY-Belleten*'de “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine” adıyla yayınladığı makale, 1600'den fazla ikilemeyi içermesi bakımından dikkat çeker.¹² Yine Ölmez'in öğrencileriyle birlikte yayınladığı ve ilkinde *Uygurca Ölüler Kitabı*, ikincisinde ise *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig* adlı eserlerde yer alan ikilemelerin değerlendirildiği makaleler bulunmaktadır.¹³ Ferruh Ağca'nın “Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine” adlı çalışması, iştikaklı ikileme kavramının değerlendirilmesi ve Uygurcadaki örneklerinin detaylı bir şekilde açıklanması bakımından

4 bk. Saadet Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler”, *DTCF Yıllık Çalışmalar Dergisi I, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-41* (1944): 97-144.

5 bk. Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002).

6 bk. Meltem Can, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010).

7 bk. Emrah Bozok, *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2012).

8 bk. Ahmet Karaman, *Eski Türkçede (VIII.-XII. Yüzyıl) İkilemeler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2021).

9 bk. Simge Sevim, *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig ve Daşakarmapathāvadānamālā'da İkilemeler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019).

10 bk. Sümbül Begüm Yıldız, *Eski Uygurca Maitrisimit'te İkilemeler (Kumul Nüshası)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2019).

11 bk. Hüseyin Yıldız, “Eski Uygurca *Dışastvustık*'ta İkilemeler Üzerine Notlar”, *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde, ed. Bülent Gül (Ankara: TKAE, 2013), 465-482.

12 bk. Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, *TDAY-Belleten* LXV/II (2017): 243-311.

13 bk. Mehmet Ölmez ve Gönül Aris, “Eski Uygurca Ölüler Kitabı'ndaki İkilemeler Üzerine”, *TDAY-Belleten* LXVII (Haziran 2019): 39-64. Mehmet Ölmez ve Simge Sevim, “Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'e Özgü İkilemeler”, *Türkiyat Mecmuası* XXIX/II (2019): 499-524.

önem taşıır.¹⁴ Bunların dışında, ikileme üzerine yapılan diğeri çalışmalar hakkında Ölmez'in anılan makalesinin incelenmesi mümkündür.¹⁵

Tüm bu ve benzeri çalışmalar, Eski Uygurcada ikileme konusunun bilim insanlarını uzun bir süredir meşgul ettiğini ve özellikle son dönemde yaygın bir biçimde çalışıldığını göstermektedir. Mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu, Eski Uygurcanın dinî-edebî karakter taşıyan eserlerinde yer alan ikilemeler üzerinedir veya ikilemeler yoğun olarak bu eserler üzerinden tespit edilmiştir. Bunun temel sebepleri arasında şüphesiz ikilemelerin sıklıkla kullanıldığı edebî eserlerin nicelik bakımından fazla olması ve büyük çoğunluğunun tercümeyle dayanması sebebiyle, pek çok alıntının Türkçe karşılığıyla birlikte verilerek sayısız ikileme oluşturulmuş olması yer alır. Ancak bizim amacımız *hukuk belgeleri* olarak bilinen ve Eski Uygur Türkçesinin daha çok günlük hayatın ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan metinlerinde yer alan ikilemelerin tespitidir, zira anlaşıldığı kadarıyla bugüne kadar hukuk belgelerinde ikileme konusu üzerine müstakil herhangi bir çalışma yapılmamıştır. şen, Ölmez ve Karaman'ın çalışmaları dinî nitelikli eserlere ek olarak hukuk belgeleri alanında gerek USp ve SUK'ta gerekse konuyla ilgili çeşitli makalelerde yayınlanan metinleri içermektedir ve bu bakımdan çok geniş kapsamlıdır. Ancak bu ve benzeri yayınlarda mevcut olmayan hukukî içerikli farklı belgelerin bulunduğunu ifade etmemiz gerekir. Burada *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı* adlı Doktora tezinden hareketle yayına hazırlanan çalışmamızda bulunan beş yüzden fazla belge değerlendirilmiş, bunlarda yer alan ikilemeler ortaya konmuştur.

2. Eski Uygur Hukuk Belgeleri

Eski Uygurlar, sahip oldukları sosyokültürel zenginlik ile Türk kültür tarihi için önemli bir duraktır. Farklı etnik ve dinî topluluklarla kurulan temas doğrultusunda Uygurların inanç sistemi ve edebiyatı çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Aynı şekilde Sanskritçe, Çince ya da Toharca gibi diller Eski Uygur Türkçesini etkilemiş, söz varlığı bakımından pek çok sözcük alışverişi olmuştur. Yerleşik yaşam ve buna bağlı olarak artan tarımsal faaliyetler, ticaretin çeşitlenerek gelişmesi, okuryazarlık oranının artması Eski Uygur toplumunun ön plana çıkan diğeri özellikleri arasında yer alır. Türk devletlerinin komşu milletlerle başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvanî gıdalar satarak karşılığında hububat ve giyim eşyası aldığı bilinmektedir.¹⁶ Uygurlar da tarihî İpek Yolu'nda bulunup tüccar Soğdları himaye ederek ticaretlerini geliştirmişlerdir. Dış ticaretin yanı sıra günümüze ulaşan ve daha çok iç ticareti ilgilendiren belgeler, hem hukuk hem okuryazarlık hem de özel mülkiyet kavramının toplumdaki varlığını birinci elden göstermesi bakımından önem taşıır. İşte Eski Uygur hukuk belgeleri alım-satım, kiralama, takas ve borç gibi ticarî faaliyetler ile vasiyet, azat, dilekçe, vakfiye gibi sosyal hayatı ilgilendiren konular hakkında düzenlenmiş resmî

14 Ferruh Ağca, "Eski Uygurca İştikaklı İnkilemeler Üzerine", *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı* içinde, ed. Bülent Gül (Ankara: TKAE, 2015), 17-30.

15 Ölmez, "Eski Uygurca İnkilemeler Üzerine", 244-247.

16 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 29. Basım (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 312.

belgelerdir. Bütünlük taşıyan ve hasarsız olanlarından anlaşıldığı kadarıyla her bir hukuk belgesi, 12 hayvanlı Türk takvimine göre düzenlenen bir tarih bilgisiyyle başlar. Tarihlendirme, Eski Uygur hukuk belgeleri için modern hukuk belgelerinde ya da resmî nitelikli diğer belgelerde olduğu gibi olmazsa olmaz bir bilgidir; âdetâ belgenin başlığı olma özelliğini taşır. Her bir belge düzenlendiği, diğer bir ifadeyle imza altına alındığı güne göre tarihlendirilir. İşte bu sayede ilk sıradan itibaren belgelerin resmî bir niteliğe sahip olduğu göze çarpar.¹⁷ Tarafların adının beyanı, belgenin düzenlenme nedeni, yapılan işleme göre gelişen açıklamalar ve tanıklık bilgisi belgelerin diğer temel bölümlerindedir. Ayrıca içeriğin türüne göre faiz, yaptırım, teminat, kefalet ve vergilendirme hakkında da çeşitli bilgiler belgelerde yer alabilmektedir.

Hukuk belgelerinin önemli bir kısmını oluşturan ve alım-satım ile ilgili olan sözleşmeler arazi, bağ ve konut gibi gayrimenkuller ile köle ve çocuk satışı hakkında düzenlenmiştir. Kiralamalarda arazi ve bağa ek olarak hayvanların da kiralandığı görülmektedir. Mevcut takas belgesi, yalnızca arazi hakkındadır ancak çok farklı mal ve ürünlerin borç ilişkisi içinde alınıp verildiği tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak makbuzlar, raporlar ve yukarıda değinildiği gibi vakıf belgeleri, köle azadı hakkındaki belgeler, dilekçeler diğer başlıca konulardır. Ancak herhangi bir üst başlık altına dâhil edilemeyecek olan pek çok hukuk belgesi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, hukuk belgelerinin yalnızca belirli alanlarla sınırlandırılmayacağını, resmî hâl getirilmek istenen her alışverişin, her anlaşmanın, her beyanın hukuki biçimde düzenlendiğini göstermektedir.¹⁸

3. Eski Uygur Hukuk Belgelerinde İkillemeler

Hukuk belgelerinde yer alan ikilemelerin bir bölümü Uygurların edebî eserlerinde de yer almaktadır. Özellikle bir takım dinî içeriğe sahip hukuk belgelerinde bu durum daha yoğundur. Ancak belgelerde hukukî bir terim olarak görünen çok sayıda ikileme de mevcuttur.

adak baş “üst baş, giysisi”

bolmuş-ka ton ätük adak baş bermâz-män (Rehin01₇) “Bolmuş’a elbise, ayakkabı, üst baş vermem.”

aka ini “ağabey-küçük erkek kardeş; erkek kardeşler”

bu kün-tin mınça tapmış-nıy aka-sı ini-si yegän-i tagay-ı kim kim m-ä çam çarım kılma- un-lar. (ArSa16_{8,9}) “Bu günden itibaren Tapmış’ın erkek kardeşleri, yeğeni, dayısı -herhangi biri- itiraz etmesin.”

(kız) al- ber- “(kız) alıp vermek, evlendirmek”

män suşbak ymä bu turmuş atlıg ogul-nı özüm-tin tugmuş-ça ok sakınıp kız alıp berip yan-a mendä ogul kız tugsa ol oglum birlä täy tüz tuşup (EvlEd01₀₉₋₁₃) “Ben Suşbak da bu Turmuş

17 Berker Keskin, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 49.

18 Keskin, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*, 56.

isimli çocuğu kendimden olmuş gibi bizzat gözetip (ona) kız alıp verip (evlendirip) yine benim evladım doğarsa o oğlum ile eşit sayıp...”

al- yul- “geri almak, zorla almak”

birök 'ärklig bağ eşi küçin tutup alayın yulayın tesär-lär bu 'ok ögän-tä. bu yer t(ä)ñin-çä iki yer berip alz-unlar (ArSa02₁₄₋₁₆) “Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücüyle tutup geri alayım derlerse bizzat bu su kanalında, bu yer dengince iki yer verip alsınlar.”

alguçi bergüçi “alacaklı verecekli”

alguçi-ka [ber]güçi-kä inçgä ayıtıp män pusaşdu sinkay k(a)y-a bitidim (ArSa17₁₈₋₁₉) “Ben Pusařdu Sinkay Kaya, alacaklıya verecekliye böyle sorup yazdım.”

alınmçı berimçi “alacaklı verecekli”

bu m(ä)n baçak saşmış kişi-kä mäniñ akam inim urug-um tugmışım on-lukum yüz-lüküm alımçım berimçim kim kim m-ä bolup ç(a)m ç(a)rım kulsar-lar (KöSa08₉₋₁₂) “Bu ben Baçak’ın sattığı kişiye benim ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabam, evladım, onluğum, yüzlüğüm, alacaklım vereceklim -herhangi biri- itiraz ederse...”

alış beriş “alışveriş, ticaret”

inim basa togrıl biläki alış beriş tiltagınta kıtay yal(a)vaç alp turmış (Çeş79₂₋₄) “erkek kardeşim Basa Toğrıl ile alışveriş sebebinden Kıtay, Yalavaç ve Alp Turmış...”

apam birök “eğer, şayet”

apam birök ärklig bağ eşi küç-in tuşup alayın tep çamlasar-lar (ArSa11₁₇₋₁₈) “Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp alayım diye itiraz ederlerse...”

arığ silig “temiz, pak”

m(ä)n bäkümiş küntu-tın //// tokuz küri bugday arığ silig altım. (Borç30_{4,5}) “Ben Bäkümiş, Küntu’dan [...] dokuz küri temiz buğday aldım.”

asığ tüş “faiz, getiri”

yañı-ta asığ tüşi b[i]l[ä köni] berürm(ä)n (Borç02₃₋₄) “Zamanında faiziyle birlikte doğru bir şekilde veririm.”

ayıtış- keñäş- “danışmak, istişare etmek”

oglan-larım birlä 'ävim-ni tutup ayıtışıp keñäşip yorız-un-lar. (AzEt01₁₁₋₁₂) “...evlatlarım ile evimi gözetip, istişare edip yaşasınlar.”

bağ borluk “bağ, üzüm bağı”

atamız-nuñ bular-ka ülüş kılıp kodmuş. yer-ijä s[uv-ın]ga bağ-ıña. bor-luk-ıña. nägü-s[iñä] kim-ijä. basa enç k(a)ya-nı oglum (Vas07₂₅₋₂₉) “...babamızın bunlara miras bıraktığı yere, suya, başına, herhangi bir şeyine, daha sonra Enç Kaya’yı oğlum...”

bahşı ulug “büyük, yüce”

anta basa bahşım ulug-um käv bahşı-ka mäniñ öz bodum-ka kişim-kä oğlan-larım-ka (AzEt01_{4,5}) “...ondan sonra büyüğüm usta öğretmene, benim kendi aileme, eşime, evlatlarıma...”

balık uluş “ülke, memleket”

balık-ta uluş-ta turguçı kuvrag katulmaz-un. (Vak01₃₃₋₃₄) “Memlekette bulunan cemaat karışmasın.”

bar- käl- “gidip gelmek”

bu ’aşäk barır-ta kälir-tä taş t(ä)gil bolsar beş yaşar yaraçu ’aşäkiğ berür-män (HaKi02₁₁₋₁₄) “Bu eşek gidip gelirken ölürse beş yaşında bir eşeği hazırlayıp veririm.”

bar yok “var yok; (bol- yardımcı eylemiyle ‘ölmek, yok olmak’)”¹⁹

berginçä bar yok bolsar-m(ä)n inim barçakı äv-täki-lär bilä köni berzün-lär (Borç14₈₋₁₀) “Verinceye kadar ölürsem küçük erkek kardeşim Barçakı, evdekilerle doğru bir şekilde versin.”

baş taş “başı, sonu, tamamen”

bu on t(a)ñ kápáz-ni küz y(a)ñıda başı taşı birlä berür-m(ä)n (ArKi06_{6,7}) “Bu on tañ pamuğu güz zamanında tamamen vereceğim.”

bäg bägät “beyler”

apam birök ärklig bäg bägät küçin (B.sizSa06₂) “Eğer beylerin gücünü...”

berim alım “vergi”

bu yer-kä ’äniz tuş-a berim alım kälş-ä m(ä)n tämür buk-a bilür-m(ä)n (ArKi05_{6,9}) “Bu yeri boş tutarsam ve vergi gelirse ben Tämür Buka sorumlu olurum.”

bir ägsüksüz tükäl “tamamen, bütünüyle”

m(ä)n çintso şıla ymä bir ägsüksüz tükäl bertim. (Rehin02_{8,9}) “Ben Çintso Şıla da tamamen verdim.”

19 Borç sözleşmelerinde birtakım sebeplerle borcun ödenmemesi durumunda borcu üstlenecek kişi ya da kişilerin belirlendiği ifadeler bulunmaktadır. *Bar yok bol-* ifadesi “ölmek, yitip gitmek” anlamında ilgili sözleşmelerde kullanılırken *iştin taştın bol-* ise “kaçmak, kaçıp gitmek” anlamına sahiptir (bk. *iştin taştın*). Genellikle bu ifadelerden yalnızca biri tercih edilirken *U 9181 (TM 225) numaralı Mak08’de her ikisinin de kullanıldığı görülmektedir: *bu bitig-däki çao-nı berginçä biz enç buk-a arug iştin taştın bar yok bolsar-biz (Mak08₁₀₋₁₂)*

birlä alguçı tuşsu “birlikte alan, müşterek borçlu”

berginçä m(ä)n ursul yok bar bols(a)r-m(ä)n bu bugday-nı birlä alguçı tuş-su tay-paoşın m(ä)n sul(a)ym(a)n öz bodum-tın köni berür-m(ä)n (Borç45₈₋₁₂) “Ben Irsul bu buğdayı verinceye kadar ölürsem müşterek borçlu, müteselsil kefil (olarak) Süleyman kendisinden doğru bir şekilde verecektir.”

biti- ödig kıl- “yazmak, not etmek”

män öz togrıl üçägü-kä ayıtp bititim ödig kılıtm (Çeş33_{5,6}) “Ben Öz Togrıl, üçüne sorup yazdım.”

bitig ujik “harf, hece; yazı”

kiçigi-m-tä bitig ujik nom bogşut [ögr]änmiş üçün nätäg ärsär toyın bolup toyın törüsintä (Dilek04₆₋₈) “Küçüklüğümde yazıyı, öğretiyi öğrendiğim için nasılsa rahip olup rahip töresince...”

bodun bukun “halk, millet”

bodun bukun ara-sınta (Kar98₁₁) “...halk arasında...”

bursoj kuvrag “cemaat, topluluk”

...] üz-ä biz bursoj kuvrag [...] (ArSa12₅) “...ile biz cemaat...”

buyan alkış “dua, iyi dilek”

m[un]ta soj kalsar tört yolu boş bolup köñülinçä toyın bolup el-kä kan-ka buyan alkış berip yorız-un tep (Dilek04₁₅₋₁₇) “Bundan sonra (hayatta) kalırsa dört yolu boş olarak gönlünce rahip olup devlete, hana dua edip yaşasın diye...”

buyanla- tsuyurka- “merhamet etmek, acımak”

bäg-lärim buyan-layu tsuyurkayu y(a)rlikasar köñül-gärü uka y(a)rlik(a)z-un-lar. (Dilek04₃₅₋₃₆) “Beylerim merhamet ederek buyurlarsa (bunu) derinden, iyice anlayarak buyursunlar.”

çam çarım “itiraz, iddia”

apam çam çarım kılğalı sakınsar-lar bu borluk täñinçä iki borluk basa tog<r>ıl-ka yaraşu berip yulup alz-un-lar (BaSa03₁₅₋₁₇) “Eğer itiraz etmeyi düşünürlerse Basa Togrıl’a bu bağ dengince iki bağı hazırlayıp vererek geri alsınlar.”

çam kargaşa “itiraz, iddia”

tıñak-a-tın satğın almış baş biñigin berip bu borluk-ta çamum kargaşa-a yok täp biñig berdim (Çeş95_{5,7}) “...Tıñaka’dan satın alındığına dair esas sözleşmeyi teslim ederek bu bağ hakkında itirazım olmadığına dair senet verdim.”

çug tamga “mühür, damga”

bu çug tamg-a m(ä)n atay-nuñ ol (Çeş101₄) “Bu damga, ben Atay’ındır.”

çuval lagsı “çuval, torba”

on kap çuval-ı lagsı-sı [b]ir kâpâz-lig ton (BuYön14_{4,5}) “on kap çuval ile bir pamuklu elbise...”

äd tavar “mal mülk, servet”

anuñ ädiñä t(a)var-ıña nä[-siñä] kim-iñä. bu bitig-täki (Vas07_{29,31}) “Onun servetine, herhangi bir şeyine bu sözleşmedeki...”

ädgü ayıg “iyi kötü”

m(ä)n tüşiki ağır igkä t(ä)gmış-kä ädgü ayıg bolg(a)y-m(ä)n tep kişim şılañ-ka bitig koddum (Vas01_{2,4}) “Ben Tüşiki, ağır hastalığa yakalandığım ve iyi-kötü (ne olacağım) belli olmadığı için eşim Şılañ’a vasiyet bıraktım.”

är bæg “erkek, koca”

mentä ken är-kä bæg-kä t(ä)gmätin ävim-ni tutup oglum altmış k(a)y-a-nı asırıp yorız-un (Vas01_{4,7}) “Benden sonra (başka) erkek ile evlenmeden evimle ilgilenip oğlum Altmış Kaya’yı büyütüp hayatına devam etsin.”

är äbçi “karı koca, eş”

bu ikägü bægär-lär-iñä ayıtmatın är ’äbçi bolmış-lar (Çeş20_{4,6}) “...bu ikisi, efendilerine sormadan karıkoca olmuşlar.”

är kömär “işçi, çalışan”

maña tärbiş-kä yunlaklık çao yastuk kargäk bolup açam-nuñ maña ülüş-tä täggän taysañ-takı on altı är kömär borluk-ta maña tægär (BaSa06_{1,4}) “Bana, Tärbiş’e kullanmak için çao yastuk gerekli olup babamdan bana miras Taysañ’daki on altı işçilik bağdan bana kalan...”

äv bark “ev bark”

bu küñ-tin muñça bu borluk-ka yer-kä suv-ka äv-kä bark-ka vapsu tu ärklig bolz-un (ArSa16_{12,13}) “Bu günden itibaren bu bağa, yere, suya, eve barka Vapso Tu sahip olsun.”

eçi ini “ağabey-küçük erkek kardeş; erkek kardeşler”

män atay tutuñ-nuñ eçim inim tugmış-ım kadaş-ım y(e)gän-im t(a)gay-ım kim kim m-ä ärsär çam çarım kılmaz-un-lar. (KöSa10_{7,8}) “Ben Atay Tutuñ’un (benim) ağabeyim, küçük erkek kardeşim, evladım, akrabam, yeğenim, dayım -her kim olursa- itiraz etmesin.”

el bodun “halk”

bu nişan biz bitig-täki-çä atl(i)g el bodun-nıñ ol (Çeş22₁₈₋₁₉) “Bu nişan, biz sözleşmede adı geçen halkındır.”

el uluş “ülke, vatan”

basa el-kä. uluş-ka. buyan berz-ün tep. (Vak01₁₅₋₁₆) “...sonra ülkeye sevap versin diye...”

elçi yalavaç “elçi, sefir”

apam birök ’ärklig bağ eşi elçi yalavaç küçin tuñup çam-lasar bu ok ögän-tä bu borluk täñin-çä iki borluk berip söz-läri yorımañun-lar (BaSa01₁₃₋₁₅) “Eğer güçlü bey, maiyeti veya elçi gücünü kullanıp itiraz ederlerse bizzat bu su kanalında bu bağ dengince iki bağ verip sözleri geçerli olmasın.”

elän- ärksin- “hüküm sürmek, hâkim olmak”

bu şilavanti-lär. bar ärginçä bular elänz-ün-lär. ärksinz-ün-lär. (Vak01₃₀₋₃₁) “Bu şilavantiler var oldukça bunlar hüküm sürsünler.”

ert bert “bir vergi çeşidi”

bu yer-niñ nägü ymä erti berti yok (ArSa09₂₀₋₂₁) “Bu yerin hiç vergisi yoktur.”

igälä- al- “almak, sahip olmak”

yeti kün-tin kişsär m(ä)n kaytso tu igäläp alıp. kün ’ägsükin köni berürm(ä)n. (Rehin02_{3v-4v}) “Yedi günü geçerse ben Kaytso Tu alıp gün eksliğini doğru bir şekilde veririm.”

igilä- asıra- “ilgilenmek, meşgul olmak”

m(ä)n şivsay tayşı-ka kişim-kä ulug ogul bolup. ’ävim-ni bark-ım-ni igiläp asırap yorız-un (AzEt01₉₋₁₀) Ben Şivsay Tayşı’ya, eşime büyük oğul olarak evimi barkımı idare edip yaşasın.”

igsiz togasız “hastaliksız, sağlam”

ig-siz toga-sız at bu yüz kunpu bir at birlä (KöSa04₃) “...hastaliksız at, bu yüz kunpu bir at ile...”

il- tart- “karışmak”

m(ä)n çintso ayag-ka tägimlig-niñ inim eçim oglum kam kadaşım. ilmäz-ün tartmaz-un (EvIEd03_{6,8}) “Ben saygıdeğer Çintso’nun (benim) küçük erkek kardeşim, ağabeyim, oğlum, akrabam karışmasın.”

il- üzül- “anlaşmak”

ilip üzülüp [...] (Kar116₄) “anlaşıp...”

iş küç “iş güç, emek”

bodun-tın kuvrag[-tı]n nâgü iş küç kâlsâr. biz ikigü tüz bilir-biz (ArKi12_{2,3}) “Halktan, cemaatten ne kadar iş güç gelirse ikimiz eşit sorumlu oluruz.”

iştin taştın “içeri dışarı; (*bol-* yardımcı eylemiyle ‘kaybolmak’)”

berginç-â iştin taştın bolsar-m(â)n oglum kumar kay-a âvtâkilâr birlâ köni berziin (Borç34_{6,8}) “Verinceye kadar ortadan kaybolursam oğlum Kumar Kaya, evdekilerle doğru bir şekilde versin.”

ka kadaş “hısım, akraba”

biz ikâgü-nüj eçim(i)z inim(i)z kam(i)z kadaş-ım(i)z ağın ymâ kim kayu kişi ç(a)m çarım kalmaz-un ayıtma-z-un iştâ-m(â)z-ün-lâr (ArSa10_{11,12}) “Bizim ikimizin ağabeyi, küçük erkek kardeşi, akrabası -başka herhangi biri- itiraz etmesin, sormasın, istemesin.”

kaç- yaş- “kaçmak, kaybolmak”

berim alım tâlim bolup alım-çı-l(a)rım m-â tâlim bolup turgu tæg bolm(a)yın kaçıp yaşıp (Çeş23_{2,4}) “...vergi ve alacaklılarım çok olup duracak gibi olmadığımdan kaçıp...”

kalançı alımçı “vergi tahsildarı”

kalançı alım-çı m-â bolsar altmış-a-tın tilâmânlâr (BuYön50_{7,8}) “Vergi tahsildarı da olsa Altmışa’dan istemeyin!”

kamçı bârgä “kamçı, kırbaç”

äsük [bo]lup ayıg ünsâr ’âlig yeti kamçı yep maña tægir yastuk-tın kur[u]g kalır -m(â)n (Çeş27_{9,11}) “Eksik olup yalan ortaya çıkarsa elli yedi kamçı yiyip bana kalan yastuktan mahrum olurum.”

ken arkun “sonra, sonradan”

ken arkun m(â)n külüg tıntanç-niñ kam kadaşım oglum kız-ım bu k(a)ra-baş-ıg ayıtsar (KöSa04_{10,11}) “Sonradan ben Külüg Tıntanç’ın (benim) akrabam, oğlum, kızım bu köleyi sorarsa...”

ken öñdün “önce sonra; herhangi (bir zaman)”

m(â)n oz-mış togrıl ken öñdün basa togrıl-ka kim-niñ kayu-niñ küçin tutup çam çarım kulsar-m(â)n (Çeş79_{6,9}) “Ben Ozmuş Togrıl, herhangi bir zamanda Basa Togrıl’a herhangi birinin gücünü kullanıp itiraz edersem...”

ken öñrä “önce sonra; herhangi (bir zaman)”

ken öñrä inim-tä eçim-tä kam-ta kadaş-ım-ta ogul-um-ta kız-ım-ta küdägüm mañal törüg başlap kim-tä kayu-ta ünsär. bu bitig buçuñ bolz-un. (Mak10_{3,7}) “Herhangi bir zamanda küçük erkek kardeşimde, akrabamda, oğlumda, kızımda, damadım Mañal Törüg başta olmak üzere herhangi birinde ortaya çıkarsa bu senet geçersiz olsun.”

keñäş- ayıtış- “danışmak, istişare etmek”

şinjüy tutuñ bæg-kä küdägüm likä-kä keñäşip ayıtışıp kävsi-tä tugmış burhan kuli atl(i)g ogul-an-ka ögkä kañka buyan-ı tægz-ün tep boş bitig bertim. (Vas06_{3,7}) “...Şinjüy Tutuñ Bey’e ve damadım Likä’ye danışıp Kävsi’den doğmuş Burhan Kuli isimli oğlana, annesine, babasına sevabı ulaşsın diye azatlık belgesi verdim.”

kim kayu “herhangi, kim”

kim kayu kişi ketsär biz bir inçgä böz berirbiz (Çeş33_{3,4}) “Hangi kişi giderse biz bir ince böz veririz.”

kim kim “kim, hangi”

bu yer-kä kim kim m-ä bolup çamlamazun-lar (ArSa11₁₇) “Bu yere kimse gelip itiraz etmesin.”

köni bışığ “doğru, yaraşır”

andın şük kalmış-ta bu ogul sutmak [=sutbak]-nıñ bermiş aşın yep aymış iş-in kulıp ogul törüsi birlä ölginçä köni bışığ tapınzun (EvlEd01_{4,8}) “Bu evlat, bundan sonra sessiz kalarak Sutbak’ın verdiği yemeği yiyip buyurduğu işi yapıp evlatlık töresi ile ölünceye kadar doğru biçimde hizmet etsin.”

kösür yer “toprak, arazi”

[JY şığ kösür yer (Çeş24₂₀) “[...] şığ arazi”

kudı asıra “aşağı”

apam birök bu ogul-nıñ küçin alıp bod-ka tægmiş-tä orun-ın yegin kılmayın ädgü tuñmayın kudı asır-a kişi-çä tuşsar-män. kayu-ka barsar (EvlEd01_{19,22}) “Eğer bu evladın gücü arttığında, büyüdüğünde yerini yapmadan, iyi hale getirmeden aşağı bir kişi gibi davranırsam nereye giderse...”

kul küñ “köle, cariye”

bu bitig-täki bermiş yast[uk] kul küñ ud [] yol-ınta (Vas07₃₀₋₃₂) “Bu senetteki gibi verilen yastuk, köle, sığır [...] hakkında...”

kutlug kıvılg “kutlu, bahtiyar”

kulunçoğ yinçgä vapdu iti şıñkur kutlug apa at(a)m şıñkur kutlug kıvılg bolz-un. (Çeş84_{8,9})
 “...Kulunçoğ, Yinçgä Vapdu, İti Şıñkur, Kutlug Apa, Atam Şıñkur kutlu olsun!”

kuvrag igil “topluluk, cemaat”

kuvrag-tan igil-tän nägü m-ä iş-küç sıkış ämgäk tägürmädin asırayu turz-un. (BuYön28₁₄₋₁₆)
 “...cemaatten, herhangi bir iş güç, zahmet gelmeden idare edip dursun.”

küç küçäk “güçlü, kuvvetli”

takı birök bæg eşi-niñ küç küçäk sav kälürüp ayıtsar [i]stäsär an teräk-kä taplamış anıça täñlig k(a)rabaş (KöSa04₁₃₋₁₄) “Eğer bey ve maiyetinin güçlü sözünü kullanıp sorarsa, isterse An Teräk’e isteğine uygun onun gibi köle...”

küplüg kaplıg idişlig “kaplı, kap içinde”

küp-lüg kaplıg idiş-lig bor-um yok (Kar91_{2,3}) “...kaplı şarabım yok.”

lin pıryan “hücre, odacık”

ayag-ka tägimlig-niñ. lin-in. pıryan-ın pintso tutuñ igälüz-ün. (BuYön28₁₂₋₁₃) “Saygıdeğerin hücrelerini Pintso Tutuñ idare etsin.”

miñ kün tümän kün “sonsuz”

bu yer-kä miñ kün tüm(ä)n kün [-kä t]ägi kay{y}ımtu ärklig bolzun (ArTa02_{5,6}) “Bu yere sonsuza kadar Kayımtu sahip olsun.”

miñ tümän “sonsuz”

bu [kü]n-tä in[aru bu yer ü]z-ä miñ tümän yıl-kağaşi basa togrıl ärklig bolz-u[n] (ArSa09₉₋₁₀) “Bu gündən sonra bu yere sonsuza kadar Basa Togrıl sahip olsun.”

miñ yıl tüm(ä)n kün “sonsuz”

bu ogul-ka miñ yıl tümän kün-kä tägi säñäktaz ak-a ärklig bolzun (ÇoSa02₈₋₁₀) “Bu evlada sonsuza kadar Säñäktaz Aka sahip olsun.”

mün aş “çorba, yiyecek”

igläsär yeti künki mün aş m(ä)n çintso şıla berürm(ä)n (Rehin02_{2v-3v}) “Hastalanırsa yedi güne kadar yiyeceğini ben Çintso Şıla veririm.”

nä kim “herhangi, hiç”

anıñ ädiñä t(a)var-ıña nä[-siñä] kim-iñä. bu bitig-täki (Vas07₂₉₋₃₁) “...onun malına mülküne, herhangi (bir şeyine) bu sözleşmedeki...”

nägü kim “herhangi, hiç”

b[u] borluk-niñ nägü kim kalanı kavıttı bolsar m(ä)n t(ä)miçi bilür-m(ä)n (ArKi06_{7,9}) “Bu bağın herhangi bir vergisi olursa ben Tamiçi sorumlu olurum.”

nişan tamga “mühür, damga”

bu nişan tamga-a m(ä)n baçak-niñ ol (KöSa08₂₂) “Bu damga, ben Baçak’ındır.”

nom boşgut “öğreti”

kiçigi-m-tä bitig ujik nom bogşut [ögr]änmiş üçün nätäg ärsär toyın bolup toyın törüsintä (Dilek04₆₋₈) “Küçükülüğümde yazıyı, öğretiyi öğrendiğim için nasılsa rahip olup rahip töresince...”

ogrı täv “hile, hırsızlık”

ogul-k(i)y-a çintso şıla-niñ ävintäki-lär bilä yorıp ogrı täv kulsar. (Rehin02₁₂₋₁₃) “Bu oğlancık Çintso Şıla’nın evindekilerle beraber hırsızlık yaparsa...”

ogrı yalgan “yalan”

bu yuñçı-niñ soñ bayan ogırsı yalganı bolş-a (ÇoSa01₁₆₋₁₇) “Bu Yuñçı’nın sonradan yalanı ortaya çıkarsa...”

ogul kız “oğul, kız; evlat”

yan-a mendä ogul kız tuğsa ol oglum birlä täñ tüz tuţup (EvIED01₁₂₋₁₃) “...yine benim evladım doğarsa o oğlum ile eşit sayıp...”

onluk yüzlük “onluk, yüzlük, grup”

biz tädmilig kar-a buk-a ikägü-niñ akamız inimiz onluk-umuz yüz-lük-ümüz kim kim m-ä bolup çam çarım kılmaz-un (KöSa01₁₅₋₁₈) “Biz Tädmilig ve Kara Buka, ikimizin ağabeyi, küçük erkek kardeşi, onluğu, yüzlüğü -her kim olursa- itiraz etmesin.”

orpak ayıg sınuk “yırtık, kötü, kırık (eşya)”

mäniñ-niñ äv-üm-täki barkım-takı nägü kim-im-ni orpak ayıg sınuk barım bulğuça balsa näçä oğlan-larım bolş-a ol oğlan-lar birlä täñ öñ üliş kopı berür-män (EvIED01₁₄₋₁₈) “...benim evimdeki herhangi bir şeyi, yırtık, fena malımı olduğu gibi balsa, ne kadar evladım olursa onlarla eşit payı tamamen veririm.”

orpak tälük “yırtık, eski (eşya)”

bar-ça orpak-ı. tälük-i bilä m(ä)n kut[lug] [to]ña aţay kız-nı igälöp alıp keţt[im.] (Çeş80₇₋₈) “...bütün eski eşyasıyla ben Kutlug Toña, Aţay Kız’a sahip olup onu alıp gittim.”

ög kaŋ “ana baba”

şinüy tutuŋ bæg-kä küdägüm likä-kä keŋäşip aytışıp kävsi-tä tugmuş burhan kulı atl(ı)g ogul-an-ka ögkä kaŋka buyan-ı tägz-ün tep boş bitig bertim. (Vas06_{3,7}) “...Şinüy Tutuŋ Bey’e ve damadım Likä’ye danışıp Kävsi’den doğmuş Burhan Kulı isimli oğlana, annesine, babasına sevabı ulaşsın diye azatlık belgesi verdim.”

ögän käsgüçi suvçı “su işleriyle ilgilenen, suçu”

borluk-ıŋa ögän käsgüçi-lär. suvçı kirmädin asgu üzüm ışıg tırgük ymä almaz-un. (Vak01₄₅₋₄₇) “...bağına suçular girmeden asma üzümlerini, bağ ve direklerini de almasın.”

öl- id- “ölmek, yitmek”

bu ud-nuŋ ölsär idsar män umar berür-m(ä)n (HaKi03_{9,11}) “Bu sığır ölürse ben Umar veririm.”

öŋ ülüş “hisse, pay”

ol oylan-lar birlä täŋ öŋ ülüş kopı berür-män (EvEd01₁₇₋₁₈) “...o evlatlarımla eşit hisseyi tamamen veririm.”

öŋtün kedin “doğu batı; her yer”

üç bakır lal-ni m(ä)n sadı öŋ-tün kedin s(a)tıg-ka yorıp yüz y(a)ştuk-ka k(ä)şişdimiz (Çeş25_{3,6}) “...üç bakır yakutu doğudan batıdan (her yerde) satışa çıkarıp yüz *yastuk* karşılığı anlaştık.”

örü kudı “yukarı aşağı; (*bol-* yardımcı eylemiyle ‘ortadan kaybolmak’)

berginçä örü kudı bolsarm(ä)n inim biläy köni berzün (Boç47_{5,6}) “...verinceye kadar ortadan kaybolursam küçük erkek kardeşim Biläy doğru bir şekilde versin.”

paŋır şükün “dilenci kâsesi”

mäniŋ paŋır-da şükün-tä kazganmış nägü kim-ni satıp yulup. k[o]ço-takı aŋay tutuŋ-nuŋ pinŋuŋ atl(ı)g kırk yaş-lıg kıŋay oylan-ın (AzEt01_{7,8}) “...benim dilenci kâsemle kazandığım her şeyi satarak Koço’daki Aŋay Tutuŋ’un Pinŋuŋ adlı, kırk yaşındaki Kıŋay erkek kölesini...”

sa yakşı “kilit anahtar”

sası yakşısı tükäl ol (EvSa01₆) “kilidi-anahtarı tamamdır.”

sana- karıla- “saymak, hesaplamak”

m(ä)n baçak ymä bir ’ägsük-süz tükäl s(a)n(a)p k(a)rıl(a)p aldım (KöSa08_{7,9}) “Ben Baçak da hiç eksiksiz, tamamen sayıp aldım.”

sat- yul- “alıp satmak”

mäniñ pañır-da şükün-tä kazganmış nägü kim-ni satıp yulup. k[o]ço-taki añay tutuñ-nuñ pıñtuñ atl(ı)g kırk yaş-lıg kıñay oñlan-ın (AzEt01₇₋₈) “...benim dilenci kâsemle kazandığım her şeyi satarak Koço’daki Añay Tutuñ’un Pıñtuñ adlı, kırk yaşındaki Kıñay erkek kölesini...”

sıguş- yaraş- “yaraşmak, anlaşmak”

oñlan-larım birlä sıguşu yaraşu umasar. pıñtuñ ’ävım-täki nägü-kä kim-kä katılmadıñ (AzEt01₁₂₋₁₃) “Evlatlarım ile anlaşamazlarsa Pıñtuñ, evimdeki herhangi bir kişiye karışmadan...”

sıkış ämgäk “zahmet, eziyet”

kuvrag-tan igil-tän nägü m-ä iş-küç sıkış ämgäk tägürmädin asırayu turz-un. (BuYön28₁₄₋₁₆) “...cemaatten, herhangi bir iş güç, zahmet gelmeden idare edip dursun.”

soñ bayan “sonra, sonradan”

bu yer-kä biz torçı yolçı elçi üç ak-a ini-lär-niñ soñ bayan urug tarıg üñtüp kim kim m-ä bolup ç(a)m çarım kılmañun[-lar] (ArTa02₉₋₁₂) “Bu yere Torçı, Yolçı, Elçi, biz üç ağabey-kardeşin sonradan akrabaları çıkıp herhangi biri itiraz etmesin.”

söz sav “söz, kelam”

m(ä)n küt(a)y k(a)y-a inäçi-kä söz-üm savım çamım çarım yok (Çeş82₁₂₋₁₃) “...ben Kıñay Kaya, İnäçi’ye herhangi bir sözüm, itirazım yok.”

şuulug tamgalıg “damgalı”

lükçüñ kedini yorır şuu-lug t(a)mgalıg yüz yetmiş ikilik yorık böz-kä kâşiş-tim(i)z. (ArSa10_{4,6}) “Lükçüñ pazarında geçerli, damgalı, yüz yetmiş tane çift katlı ve geçerli böze anlaştık.”

taş tägil “yok, kayıp; (*bol-* yardımcı eylemiyle ‘kaybolmak, yok olmak’)”

bu ’äşäk barır-ta kälir-tä taş t(ä)gil bolsar (HaKi02₁₁₋₁₂) “Bu eşek gelip giderken kaybolursa...”

täg- bar- “gelmek, ulaşmak”

kalan-çımız tägip barıp yorır kalan-ı (ArSa11₃₋₄) “vergi tahsildarı gelip geçerli kalan vergisini...”

täñ tüz “eşit, tam”

yan-a mendä oğul kız tuğsa ol oğlum birlä täñ tüz tuñup (EvIEd01₁₂₋₁₃) “...yine benim evladım doğarsa o oğlum ile eşit sayıp...”

täşgürüş- üzülüş- “değiştirmek, takas yapmak”

kayımtu-ka täşgürüşüp üzülüşüp [ber]timiz (ArTa02_{4,5}) “...Kayımtu’ya takas yaparak verdik.”

täv kaza “hile, entrika”

bu yuñçı-nıñ soñ bayan oğrısı yalğanı bolş-a tävi kaz-a-sı bolş-a (ÇoSa01₁₆₋₁₈) “Bu Yuñçı’nın sonradan yalanı ortaya çıkarsa, hilesi olursa...”

teş- sözläş- “söyleşmek, anlaşmak”

[] teşip söz-läşip atay kız-ka (Çeş80₄) “[...] anlaşip Atay Kız’a...”

togru tumhtu “doğru, esas”

sury-a bilä orñuk-l[u]g yeñi küri yer(i)miz-ni togru tumhtu s(a)ttım (ArSa03_{4,6}) “...Surya ile ortaklı yedi kürilik yerimizi doğru bir şekilde sattım.”

ton ätük “üst baş, kıyafet”

bolmuş-ka ton ätük adak baş bermäz-män (Rehin01₇) “Bolmuş’a elbise, ayakkabı, üst baş vermem.”

törü yargu yosunı “kanun, yasa”

ünär-män keñär-män tesär törü yargu yosun-ı birlä äta yazmış yazuk-ka tägzün (EvEd01₂₈₋₃₀) “...çekip giderim derse yasaya uygun olarak babaya karşı işlenen günaha girsin.”

tsañçı ağıçı “hazinedar, vergi tahsildarı”

bu murut-luk aryadan-nıñ borluk-ıya kap. bert böz. yer-lär-ijä tintsui-lär-in tsañçı ağıçılar almaz-un (Vak01₃₈₋₄₀) “Tahsildarlar, bu Murutluk Manastırı’nın bağlarından kap vergisi, pamuk tarlalarından tintsui (vergisini) almasın.”

turuş yañ “davranış, tarz”

kalmış turuşı y(a)ñı [tut]ug y(a)ñınça bolz-un. (Rehin01_{8,9}) “Kalan davranışı rehin töresine göre olsun.”

tut- kap- “tutmak, kapmak”

ogul-k(i)y-a çintso şıla-nıñ ävintäki-lär bilä yorıp oğrı täv kulsar. tutgu. kapgu yok itük kalsar m(ä)n çintso şıla baş-ıya bolur. (Rehin02₁₂₋₁₅) “Bu oğlancık, Çintso Şıla’nın evindekilerle beraber hırsızlık yaparsa, bir şeyler alırsa, zarar verirse (sorumluluğu) ben Çintso Şıla’ya aittir.”

tüş täm “meyve, sonuç, ödül”

[...] түş täm kılıp 'WT (BuYön42₁) “...ödüllendirip (?)...”

urug kadaş “akraba, soy”

uygur urug kadaş ükş-intä söz-läşip atamız-nıñ ülüş bitig-indäki-çä (Vas07₁₁₋₁₂) “...Uygur akrabalarımızın huzurunda anlaşıp babamızın miras belgesindeki gibi...”

urug tarıg “akraba, soy”

bu yer-kä biz torçı yolçı elçi üç ak-a ini-lär-niñ soñ bayan urug tarıg ünüp kim kim m-ä bolup ç(a)m çarım kılmazun[-lar] (ArTa02₉₋₁₂) “Bu yere Torçı, Yolçı, Elçi, biz üç ağabey-kardeşin sonradan akrabaları çıkıp herhangi biri itiraz etmesin.”

ün- keç- “çekip gitmek”

ünär-män keřär-män tesär törü yargu yosun-ı birlä äta yazmış yazuk-ka tägzün (EvEd01₂₈₋₃₀) “...çekip giderim derse yasaya uygun olarak babaya karşı işlenen günaha girsin.”

üst alt “üst alt”

sıkap-ta üstün altın yer-tä yarımını çakçak-ta on iki şıg yer-tä (Çeş24₄₋₆) “Sıkap’ta yukarı ve aşağıda (bulunan) arazide yarısını, Çakçak’ta on iki şıglık yerde...”

üzüş- käsiş- anlaşmak”

üzüşüp käsişip ketdim(i)z (Çeş82₁₁) “...anlaşip gittik...”

vapça yanlaça “kanun, yasa”

ymä vap-ça yanla-ça nägü m-ä çam ç(a)rım bar ärsär kodup. bu bitig-ni bertim. (Vas07₂₁₋₂₃) “...kanuna uygun bir şekilde herhangi bir itiraz varsa diye hazırlayıp bu vasiyetnameyi bıraktım.”

vuçuñ bol- yorıma- “geçersiz olmak”

soñ bitig ünsär vuçuñ bolup yorım(a)z-un (Mak05₄₋₅) “Sonradan senet ortaya çıkarsa geçersiz olsun.”

yan- käl- “dönmek, geri gelmek”

y(a)n-a bu n(ä)ş-ä-l(ä)r-ni m(ä)n t(a)şık yanıp kälip turı-ka tölöp bersär-m(ä)n (Çeş23₁₆₋₁₈) “Yine bunca şeyleri ben Taşık, geri gelip Turı’ya ödesem...”

yat yalavaç “elçi, sefir”

apam birök ärklig bağ eşi yat yalavaç küç-in tutup. yul-!l}ayın alayın <tep> sakınsar-lar. (KöSa10₉₋₁₀) “Eğer güçlü bey ve maiyeti, elçi gücünü kullanıp geri alayım diye düşünürlerse...”

yavız yaman “kötü, fena”

bägim m-ä maña yavız yaman kılınmışı [=kılmıışı] yok (Dilek04₂₈) “Beyimin de bana kötü davrandığı yok.”

yay kış “yaz kış, sürekli”

murut-luk aryadan-ta täprämadin turup. yay kış bkçan olurup. (BuYön28₇₋₈) “Murutluk Manastır’ndan hiç ayrılmadan yaz kış inzivaya çekilip...”

yazlıg küzlüg “baharlık”

kül-äy yaz-lıg küz-lüg [...] (ArKi02₄) “boş tarlayı baharlık...”

yegän tagay “yeğen, dayı”

män şabi-niñ ogulum. kız-ım. eçim inim. kam kaç(a)şım y(e)gänim tagayum. aytmaz-un istämaz-ün. (ArSa05₁₅₋₁₇) “Ben Şabi’nin (benim) oğlum, kızım, ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabam, yeğenim, dayım sormasın, istemesin.”

yer suv “arazi”

m(ä)n tämür ombu bu sıkıdu-ka koço-takı yer-tä suv-ta mädz bilä täñ yeziün tep biñig berdim (Çeş24₂₋₄) “Ben Tämür Ombu, bu Sıkıdu’ya Koço’daki araziyi Mädz ile eşit istifade etsin diye senet verdim.”

yok itük “zarar ziyan”

ogul-k(i)y-a çintso şıla-niñ ävintäki-lär bilä yorıp ogrı täv kılsar. tutgu. kapgu yok itük kılsar m(ä)n çintso şıla baş-ıña bolur. (Rehin02₁₂₋₁₅) “Bu oğlancık, Çintso Şıla’nın evindekilerle beraber hırsızlık yaparsa, bir şeyler alırsa, zarar verirse (sorumluluğu) ben Çintso Şıla’ya aittir.”

yumış barguçı “haberci, elçi”

bäg-lär-niñ lükçün-kä yumış-ka bargu-çı-lar-ka münüp bargu iki [k]ısg-a ulag (BuYön13₄₋₆) “Beylerin Lükçün’e gidecek habercilerine binilecek iki kısa (mesafe) atı...”

Sonuç

Eski Uygur hukuk belgelerinde yer alan ikilemelerin değerlendirildiği bu çalışmada yüz yirmi yedi ikileme tespit edilmiştir. Bu ikilemelerin önemli bir kısmı eş, benzer ya da zıt anlama sahip Türkçe kökenli sözcüklerle kurulmuşken bunlara nazaran daha az bir kısım ise yabancı kökenli sözcükler ve Türkçe karşılıklarıyla veya doğrudan yabancı kökenli sözcüklerle kurulmuştur. Bu yapıdaki ikilemelerin varlığının temel sebebi ise ya dinî bir takım terim ve kavramı karşılamak (ki bunların önemli bir bölümü Uygurların dinî-edebî eserlerinde de yer almaktadır, örneğin

bursoj kuvrag, nom boşgut, lin piryan vb.) ya da hukukî bir terim oluşturmaktır (*birlä alguçı tunsu, vapça yanlaça, şuulug tamgalıg vb.*). Ancak yukarıda belirtildiği gibi bunlar sınırlı bir görünüm arz eder. Bu durum, Eski Uygur Türkçesinde ikilemelerin yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe karşılıklarıyla kurularak birtakım terimleri dile yerleştirmek ya da en azından bunların anlaşılmasını sağlama gibi bir amaçla kullanımının dışında birey ve toplumsal dilin de kendine ait kullanım sahası içinde ikileme oluşturduğunu, bunlar vasıtasıyla anlatılmak istenenin pekiştirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla hukuk belgelerinde yer alan bu yapılar, Türk dilinin herhangi bir tercüme veya açıklamaya dayanmayan ikilemeler bakımından da her dönemde sahip olduğu zenginliği gösteren örnekler arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ağca, Ferruh. “Eski Uygurca İştikaklı İkillemeler Üzerine”. *Alkış Bitigi. Kemal Eraslan Armağanı* içinde, ed. Bülent Gül, 17-30. Ankara: TKAE, 2015.
- Bozok, Emrah. *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkillemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2012.
- Can, Meltem. *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.
- Çağatay, Saadet. “Uygurcada Hendiadyoinler”. *DTCF Yıllık Çalışmalar Dergisi I, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-41* (1944): 97-144. [Yeni baskı: Çağatay, Saadet. “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1978, 29-66.]
- Foy, Karl. “Studien zur Osmanischen Syntax: I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*.” *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* Cilt: II/II. Berlin: Commissionsverlag von W. Spemann, 1899, 105-136.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. 29. Basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Karaman, Ahmet. *Eski Türkçede (VIII.-XII. Yüzyıl) İkillemeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2021.
- Keskin, Berker. *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Korkmaz, Zeynep. *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygurca İkillemeler Üzerine”. *TDAY-Belleten LXV/II* (2017): 243-311.
- Ölmez, Mehmet ve Gönül Aris. “Eski Uygurca Ölüler Kitabı’ndaki İkillemeler Üzerine”. *TDAY-Belleten LXVII* (Haziran 2019): 39-64.

- Ölmez, Mehmet ve Simge Sevim. “Kşanti Kılguluk Nom Bitig’e Özgü İkilemeler”. *Türkiyat Mecmuası* XXIX/II (2019): 499-524.
- Sevim, Simge. *Kşanti Kılguluk Nom Bitig ve Daşakarmapathāvadānamālā’da İkilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.
- Şen, Serkan. *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Haz. Şükrü Halûk Akalın vd. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Yıldız, Hüseyin. “Eski Uygurca Dışastvustık’ta İkilemeler Üzerine Notlar”. *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde, ed. Bülent Gül, 465-482. Ankara: TKAE, 2013.
- Yıldız, Sümbül Begüm. *Eski Uygurca Maitrisimit te İkilemeler (Kumul Nüshası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2019.

TABLO VE KISALTMALAR

Tablo 1: Belge Numaraları

ArKi02	U 5268 (T II M 11)
ArKi05	U 5271 (T.M. 237)
ArKi06	U 5272 ([T I] D 176 / TM 232)
ArKi12	SI 4b Kr. 223 r
ArSa02	U 3908 (T III M 205)
ArSa03	U 5234 (T.M. 90)
ArSa05	U 5241 (T III M 205d)
ArSa09	*3 Kr. 39
ArSa10	*3 Kr. 41
ArSa11	SI 3128 (Eski: SI Kr. IV/699)
ArSa12	Ot.Ry. 1097a
ArSa16	K 7711
ArSa17	Or. 8212 (106) (Y.K. 0014)
ArTa02	U 5237 (T.M. 101)
AzEt01	Y 828
B.sizSa06	Feng 1954:2
BaSa01	U 5238 ([T I] D 168 / TM 224)
BaSa03	*3 Kr. 36
BaSa06	İstanbul 35 (İÜ Küt. Demirbaş No: 558)
Borç02	Ch/U 6992 v
Borç14	U 5254 (T.M. 83)
Borç30	U 5968 v + U 5971 v
Borç34	*U 9000 (T III D 279.7)
Borç45	SI Kr. I/147
Borç47	SI Kr. IV/329
BuYön13	U 5285 (TM 71)
BuYön14	U 5287 (TM 80)
BuYön28	U 5319 ([T III] M 205)
BuYön42	U 5717 (Glas: T II x 547)
BuYön50	*U 9168 II (T III Murtuq 253)
BuYön67	SI Uig. 14 (II)
Çeş20	U 5242 (T II Çiçtim 7)
Çeş22	U 5245 (TM 220)
Çeş23	U 5246 ([T I] D 135 / TM 205)
Çeş24	U 5247 (T.M 104)
Çeş25	U 5266 (T II D 338)
Çeş27	U 5298 (T.M. 111)
Çeş33	U 5534 (Glas: T II 1813)
Çeş79	*3 Kr. 33a
Çeş80	*3 Kr. 35
Çeş82	*3 Kr. 37b
Çeş84	O. 2
Çeş95	SI Kr. IV/618
Çeş101	Tenişev-Feng 1958: 1

ÇoSa01	U 5235 ([T I] D 181, TM 95)
ÇoSa02	*Radloff 1899 (II. Belge)
Dilek04	*Pam 1
EvlEd01	O.1.
EvlEd03	SI O/70
EvSa01	U 5399 r (T I alpha) + U 5367 (Glas: T 101.500) + U 6068 r + III 4957a (Eski: MIK III 4957a)
HaKi02	U 5265 (T.M. 235)
HaKi03	SI O/73
Kar91	U 5837 (T III B)
Kar98	U 5976
Kar116	U 6136
KöSa01	Mainz 693 ([TI] D 187 / TM 206)
KöSa04	U 5968 r + U 5971 r
KöSa08	SI M 6
KöSa10	Tenişev-Feng 1958:2
Mak05	U 5251 (T.M. 229)
Mak08	*U 9181 (TM 225)
Mak10	*U 9331 (T III M 205)
Rehin01	*Kle.-Rob. 5; *USp Nr. 51
Rehin02	SI O/54
Vak01	U 5317 (T III M 205)
Vas01	U 5243 (T II Çıqım No 5)
Vas06	M 17C r
Vas07	K 7716

Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri

Denominative Suffixes of *Mu'înü'l Mürîd*

Muhammed Sami ÜNAL¹ , Turgut BAYDAR²

* Bu çalışma, "Mu'înü'l Mürîd'de İsim Yapma Ekleri (Noun-makes suffixes of Mu'înü'l Mürîd)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
 Muhammed Sami Ünal (Arş. Gör.),
 Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
 Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye
 E-posta: sami.unal@erzincan.edu.tr
 ORCID: 0000-0002-2797-6105

Turgut Baydar (Prof. Dr.),
 Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim
 Fakültesi, Erzincan, Türkiye
 E-posta: tbaydar@erzincan.edu.tr
 ORCID: 0000-0001-8349-5050

Başvuru/Submitted: 01.04.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
 20.10.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
 08.11.2021
Kabul/Accepted: 09.12.2021
Online Yayın/Published Online: 03.12.2021

Atf/Citation: Ünal, Muhammed Sami ve Baydar, Turgut. "Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, Özel Sayı (2021): 177-217. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.907347>

ÖZ

Bu çalışmada 13 ve 14. yüzyıllarda Türkistan'da (Orta Asya) bilim ve edebiyat dili olan Harezmi Türkçesine ait dil özelliklerini içinde barındıran ve 1313 tarihinde İslâm tarafından yazılmış *Mu'înü'l Mürîd* adlı eserde isimden isim yapma ekleri incelenmiştir. 407 dörtlükten oluşan ve dini-tasavvufî öğretilerin yer aldığı eserde isimden isim yapma ekleri fişleme yöntemiyle belirlenmiş ve tasnif edilerek yorumlanmış, çalışma sonunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Harezmi Türkçesi, İslam dinine yönelen Türklerin yeni kavramları karşılamada ve dini öğretileri insanlara en sade şekilde anlatmada büyük bir görev üstlenmiş ve bunu Türkçenin ifade gücüyle ortaya koymuş bir dönemdir. Bu dönem, Oğuzların ve Kıpçakların tam manasıyla dil ve coğrafya olarak keskin bir ayrıma gitmediği bir dönemi kapsaması, eklerin ve kelimelerin belirlenerek günümüz kullanımlarına ve geçmiş şekillerine kaynaklık etmesi bakımından yine büyük bir önem taşımaktadır. Eserdeki tüm isimden isim yapma eklerinin kullanıldığı şekiller tespit edilerek çeşitli karşılaştırmalarda bulunmak ve bu eklerin benzerliklerini/farklılıklarını ortaya koyarak Türkçenin hâlâ tartışılmakta olan konularından yapım eklerine, eserde işlendiği şekliyle farklı bir bakış açısı sunabilmek; Harezmi Türkçesinde kullanılan eklerin bugünkü şekillerini hâlini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yapım ekleri, İslâm, Harezmi Türkçesi, *Mu'înü'l Mürîd*, isim yapma ekleri

ABSTRACT

In this study, denominative suffixes are examined in the work called *Mu'înü'l Mürîd*, which was written by İslam in 1313 and contains linguistic features of Harezmi Turkish, the language of science and literature in the Turkestan (Middle East) in the 13th and 14th centuries. In this book, which consists of 407 quatrains and includes religious and mystical teachings, denominative suffixes were determined by the method of filing. They were classified and interpreted, and some results were obtained at the end of the study. Khwarezm Turkish is a period that has undertaken a great task for Turks, who converted to Islam, in finding words for new concepts and in explaining new religious teachings to the people in the simplest way possible. Needless to say, this happened because of the expressive power of Turkish. This period has had great importance in terms of shedding light on the past and present forms by determining affixes and words and covering a period in which there was no sharp distinction between the Oghuzes and Kipchaks in terms of language and geography. In light of these, this study is aimed at making various comparisons by identifying the

shapes in which all noun affixes are used as functions, by showing the similarities and differences of these affixes, and by presenting a different point of view on derivational affixes, which are still the subject of discussions of Turkish, as they are covered in the work. Moreover, it is aimed at revealing the living and working state of Turkish by means of affixes and making various comparisons between the characteristics of that period and the current forms of the affixes used in that period in terms of structure and function.

Keywords: Derivational affixes, Islam, Khawarizm Turkish, *Mu'înü'l Mürîd*, noun affixes

EXTENDED ABSTRACT

Khawarizm Turkish is a language era that includes the continuation period of Kara-Khanid Turkish, the language of a period when Islam was accepted by the Turks with a wide mass of people. It can be argued that the period emerged with a common literary understanding in geography where Oguz and Kipchaks did not differ significantly in terms of language.

With the Islamization, it was aimed at conveying the religious and mystical elements, which had a great place in the folk culture, to the masses of the people through literature. Khawarizm Turkish can be regarded as a transition period developed under the influence of Islam. The teachings starting with Kara-Khanid Turkish have expanded in Khawarizm Turkish; Owing to works such as forty hadiths, the translation of the Qur'an, and the lives of the prophets; subjects that will constitute the basis for understanding and living Islam have gained a wide coverage in this period. On this occasion, the period manifested an educated public and an understanding of art and educational purpose.

Mu'înü'l Mürîd, one of the works belonging to this period, was written in 1313 by a Central Asian saint who called himself Islam. Although there are many different opinions about its real author, his introduction of himself as "Islam," the son of "Baba Islam," has led researchers to this name. In the present study, we conclude that the person named "Islam," an expression that can be accepted as the real name or pseudonym of the author as well as being a master or a disciple, is the author of *Mu'înü'l Mürîd*. This situation is due to both acting cautiously and not ignoring the name expressed by the author in the work.

At first glance, although the intense Arabic influence is felt in the work, the fact that most of the words on religion and Sufism are written in Turkish appears to be an undeniable situation. In a period when religious and mystical concepts have spread to the society with Islam for a long time, Turkish words that make up 46% of the work cannot be underestimated. Nevertheless, one of the important points to be added as a language is that the most distinctive feature of this period is the togetherness of Oghuz and Kipchak elements, as stated in the first parts. This further is the most important feature that distinguishes this period from Kara-Khanid Turkish. In this period, the spread of Islamic teachings has a great importance in terms of deriving new concepts because the author has to choose a language that the public can understand with his desire to reach the public while new teachings reveal new concepts. In this way, the period can offer us many new concepts in a language that Oghuz and Kipchaks can understand.

In this study, we determined 19 noun affixes in *Mu'înü'l Mürîd*; Old Turkish, Kara-Khanid Turkish, Khawarizm and Chagatai Turkish, and Turkey Turkish have been reviewed in terms of their functions and usage status. In our study, as presented in a different perspective, some affixes such as negativity that could not be seen as a complete noun affix were not evaluated with the traditional view and were excluded from the study. Among the affixes examined, some affixes such as “+çl,” “+l<+lğ,” “+lık,” and “+nç,” which is widely accepted as noun affixes, could not make a complete change in the word's structure and meaning. Furthermore, as can be understood from their wide usage that cannot be ignored as an exception, it is a big mistake to separate the suffixes in a hasty and shallow classification under two headings. The use of a suffix, which is not a complete noun affix in this respect by coming up with numbers like “+ar” and which can make permanent names by expanding to meanings such as “birer: rek'ah,” it shows that while drawing the boundaries of the noun affixes and naming them, it would not be a proper name to call it directly “derivational or inflectional suffix.” Finally, when we take as the basis that a work of the Khawarizm period, which consists of 407 quatrains, has presented 19 different noun affixes, we present to the attention of our researchers the importance of the rich language structure of the period in terms of presenting in a different perspective to the literature.

Giriş

Harezmi Türkçesi, İslamiyet'in Türkler tarafından kitleler hâlinde kabul edildiği bir dönemin dili olan Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğindeki bir dönemi içine alan dil devridir. Dil özelliği bakımından dönemin, Oğuz ve Kıpçakların belirgin bir farklılığa gitmediği bir coğrafyada ortak bir edebî anlayışla ortaya çıktığı savunulabilir.

İslamlaşmayla beraber halk kültüründe fazlaca yer bulan dinî ve tasavvufî öğelerin edebiyat yoluyla geniş halk kitlelerine ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan Harezmi Türkçesi İslamî edebiyat açısından bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Karahanlı Türkçesiyle başlayan öğretiler, Harezmi Türkçesinde kırk hadis, Kuran tercümesi, peygamberlerin hayatları gibi İslamiyet'i anlama ve yaşamada temel teşkil edecek birçok eğitim-öğretim materyalini ortaya koymak adına dil ve edebiyatta geniş yer bulmuştur. Bu vesileyle dönemi, halkın eğitildiği ve sanat anlayışının yanı sıra öğretim gayesinin var olduğu bir dönem olarak görmek doğru olacaktır.

Harezmi Türkçesinin bir devir olarak idraki için Janos Eckmann'ın incelemeleri önemlidir. Eckmann, Türkistan'da İslam etkisindeki Türk edebiyatını üç devre ayırmaktadır:

Karahanlıca / Hakaniye Türkçesi (11 - 13. yüzyıllar)

Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl)

Çağatayca (15. yüzyıl - 20. yüzyılın başlangıcı).¹

Görüldüğü üzere Harezmi Türkçesinin Karahanlıların İslamiyet'i kabulünden sonra dinî konuda derinleşmeye başlayan Türklerin din ve tasavvuf fikirlerinin iyice yerleştiği ve her anlamda İslam'ın yaşayışa döküldüğü bir döneme rastlaması, 14. yüzyıl eserlerinde de din ve tasavvuf etkisinin en üst düzeyde olmasını doğurmuştur. Nitekim dönemin eserlerine bakıldığında *Kıyas-ı Enbiya*, *Nehcü'l Feradis*, *Satır Arası Kuran Tercümesi*'nin yanı sıra Arapçayı öğretmeyi amaçlayan sözlük niteliğinde *Mukaddimetü'l-Edeb* ve eldeki çalışmaya konu olan *Mu'înü'l Mürîd* gibi eserler bu minval üzere yazılmış eserlerdir.

Mu'înü'l Mürîd, 1313 yılında kendine *İslâm* adını veren bir Türkistan ereni tarafından yazılmıştır. Yazarının kim olduğuna dair pek çok farklı görüş belirtilse de kendisini *Baba İslâm'ın oğlu İslâm* olarak tanıtmaya pekâlâ bu konudaki kesin görüşe varılamasa da araştırmacıları bu isme yönlendirmiştir. Eserin 402. dördlüğünde yazar kendi adını söyler:

“bu kaç söz ayıtğan **atı islam ol**
tileki ahir vaqt islam ol
atam baba islâm veliyyü'l-verâ
özi zikri tilde tümen aslam ol”

Burada adına *İslâm* diyen müellifin gerçek adını vermesi ihtimaldir; ancak tasavvufî bir yolun yolcusu olan yazarın “ata” diye kastettiği kişinin de kendi öz babası olup olmadığı kesin yargıya varılamayacak bir konudur. Çünkü eserin son dördlüklerinde ata-baba dediği kişiye

1 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, Çeviren Günay Karaağaç. (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988), XIII.

övgüler dizmesi ve bu kişinin keramet ehli büyük bir veli olduğunu söylemesi, kendisinin de bu kişiye büyük bir bağlılık hissetmesi yazarın bu sevgiden kaynaklanarak şeyhinin adını mahlas alması ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bir nevi bu duruma *Baba İslâm'ın sadık müridi, küçük İslâm* şeklinde bakmak da ihtimaldir. Tabii konuyla ilgili araştırmacıların çeşitli yorumları mevcuttur.

Konu üzerine bilinen ilk yorum, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinde karşımıza çıkmaktadır. Ebulgazi eserin yazarını *Şeyh Şeref Hâce* olarak tanıtmıştır.² Ebulgazi'nin bu bilgiyi eserin yazıldığı tarih olan 1313'e yakın bir dönemde vermesinden ve Çağatay coğrafyasını iyi bildiğinden araştırmacıları ikilemede bırakmıştır. Buna rağmen eserin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gün yüzüne çıkmasıyla yazarı hakkında daha kuvvetli yorumları da beraberinde getirmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Ebulgazi'nin ifadeleri araştırmacıları daima ihtiyatlı davranmaya yöneltmiştir. Yapılan izahlar içerisinde Zeki Velidi'ninkini kabul etmek doğru olacaktır. Zeki Velidi, *baba-ata* ifadelerinin yazarın gerçek babası mı yoksa tarikat üstadı mı olduğunu belirtmenin zorluğundan bahsetmiştir.³ Ancak son yorumunda yazarın kendine *İslâm* demesinden hareketle *Mu'inü'l Mürid*'in müellifini İslâm "namında" biri olarak kabul etmenin doğru olacağını belirtmiştir.⁴ Burada dahi *nam* ifadesini kullanmasında ihtiyatlı davrandığının izini görebilmekteyiz. Bir başka önemli izah ise Fuad Köprülü'ye aittir. Köprülü de tıpkı Zeki Velidi gibi ihtiyatlı açıklamalarda bulunmuştur. "Mürit, mürşit ve tarikat arkadaşlığı" ilişkisinden bahsetmiş ve eserin yazarını Şeyh Şeref kabul etmenin kesin olamayacağını yanında, Baba İslâm'ın Şeyh Şeref olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.⁵

Eckmann, yazarın eserde kendi ismini verdiği dörtlükten hareketle *İslâm* adlı kişiyi kesin eser sahibi kabul etmektedir.⁶ Karamanlıoğlu ise eserin yazarını, incelemesinin henüz baş kısmında *Şeyh Şeref Hâce* olarak kabul eder. Harezmi Türkçesi üzerine birçok araştırması olan Aysu Ata (2002: 35), 402. dörtlükten hareketle eserin yazarının İslâm olduğunu açıkça ifade etmiştir. Argunşah ve Toparlı (2014: 15-27) ise yukarıda belirttiklerimiz dışında daha başka dil ve tarih araştırmacılarının yorumlarına da yer vermelerine rağmen tarafsız kalarak yazar hususunda herhangi bir yorum yapmamışlar ancak kapsamlı bir araştırmayla ortaya koydukları incelemelerin baş kısmında yazarı İslâm olarak belirtmişlerdir.

Çalışmamızda yapılan araştırmalar doğrultusunda yazarın mürşit ya da mürit olmasının yanında müellifin gerçek adı ya da mahlası kabul edilebilecek bir ifade olan *İslâm* namlı kişinin *Mu'inü'l Mürid*'in asıl yazarı olacağı hususuna kanaat getirmiş bulunmaktayız. Bu durum hem ihtiyatlı davranmaktan hem de yazarın 402. dörtlükte ifade ettiği ismin yok sayılmamasından kaynaklanmaktadır.

2 Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime - Türklerin Soy Kütüğü*, haz. Muharrem Ergin (y.y.: Tercuman Gazetesi 1001 Temel Eser: 33, t.y).

3 A. Zeki Velidi, "Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası* II, (1928): 326.

4 A. Zeki Velidi, "Harezmi'de Yazılmış," 326.

5 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 5. Basım, 2003), 310.

6 Janos Eckmann, *Tarihî Türk Şiveleri*'nde "Harezmi Türkçesi", ed. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988), 14.

Araştırmamıza konu olan *Mu'înü'l Mürîd*'in yazılış itibarı ile öğretici bir metin olduğu münacat bölümünden hemen sonraki “iman” bölümünde göze çarpmaktadır. Eserin yazıldığı dönemden çok uzak olmayan bir tarihte İslam’la şereflenmiş bir topluma günlük Müslüman yaşantısıyla ilgili bir çeşit el kitabı-cep kitabı şeklinde olduğu tasvir edilebilir. 407 dörtlükten oluşan eserde dörtlüklerin tümü aruz vezninin mütekarip bahrinde “feûlün/feûlün/feûlün/feûl” vezni ile dizilmiştir. Dönemin edebiyat tarzı göz önüne alındığında var olan aruz kusurları göze çoğu yerde çarpsa da çok büyük önem arz etmez. Argunşah ve Toparlı eseri şöyle tarif ederler: “Herhangi edebî kaygı gütmeksizin göçebe Türkmenlere günlük hayatta kullanılarak basit dinî bilgiler verilmek için yazılmıştır. Eserde dinî tasavvufî konular güzel bir Türkçeyle ve devir insanının anlayabileceği sade bir dille anlatılmıştır.”⁷

Eseri, yazılış itibarı ve vezninin de işaret ettiği şekliyle Yusuf Has Hacıp ve Yükneklî Ahmet’in çizgisinde değerlendirmek mümkündür. Belki çok hacimli olmasa da konuları ve yazılış amacıyla öğretici tutumu ve tıpkı tasavvufa yeni katılan müritlere bir nutuk havasında olmasıyla *Mu'înü'l Mürîd*'i daha ziyade *Atabetü'l Hakayık* çizgisine yakın görebiliriz. Eserin yazılışının altında yatan hikmeti ise eser sahibinin “eşit bil amel kıl” (*Mu'înü'l Mürîd*, 405) ifadesinde açıkça görmekteyiz. İslâm, kendi tabiri ile karındaşlarına “dinlemesi-bilmesi-amel kılması” için bir eser oluşturmuştur. Bu sebeple de adını *Mu'înü'l Mürîd* koymuştur. Günümüzden yedi yüzyıl önce yazılmış bu eserde sadece yukarıdaki tek ifadenin bugün dahi ifade ettiği anlam ve kapsadığı alan düşünüldüğünde eserin güncelliği ve toplumu okuyuş kabiliyetini görmek mümkündür. Eserde yer alan bölümler şöyledir:

“Allah’a yakarış, peygamberlerin selamlanması, namaz, abdest, tesettür, zekât, oruç, avavlama, alışveriş ve şeriat, tarikat, hakikat, en sonunda ise büyükleri hayırla yâd etme. Bilinen tek yazması Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi Genel no. 1605/18, tasnif no 297.3’te kayıtlı Mecmuatü’r-Resail adlı yazmanın içinde 177a-202b yaprakları arasında bulunmaktadır.”⁸

Kelime varlığı bakımından ise yine Argunşah ve Toparlı şunları ifade eder: “Dizinde yer alan 1717 madde başının 800’ü Türkçe (% 46), 727’si Arapça (% 43), 112’si Farsça (% 6,46), 4’ü Soğdca, 1’i Çince, 1’i Harezmcedir.”⁹

İlk bakıldığında yoğun Arapça etkisi Karahanlı dönemine nazaran hissedilmekle beraber din ve tasavvuf üzerine yazılı bir eserde çoğu kelimenin Türkçe oluşu da görmezden gelinemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî tasavvufî kavramların uzun süredir İslam’la beraber topluma sirayet ettiği bir dönemde %46 azımsanamaz bir oran kabul edilebilir. Yine dil olarak eklenecek önemli hususlardan biri olarak Karahanlı döneminden hemen sonraki bu dönemin en belirgin özelliğinin ilk kısımlarda da belirtildiği gibi Oğuz ve Kıpçak unsurlarının bir arada görülebilmesi özelliği gösterilebilir. Zaten bu dönemi Karahanlı Türkçesinden ayıran en önemli özelliğin bu olduğu bilinmektedir.

7 Mustafa Argunşah ve Recep Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (Ankara: TDK Yay., 2. Basım, 2014): 30.

8 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 13

9 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 35

Kimi araştırmacılar eserin “coşkunluktan uzak ve kuru”¹⁰ bir görüntü çizdiğini belirtse de eserde çoğu yerdeki ifade şekilleri insanı hayrete düşürecek güzellikle karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen “eşit bil amel kıl”¹¹ ifadesinin günümüzde hâlâ güncelliğini koruyor olması bunun en güzel örnekleri arasında gösterilebilir. Yine birçok araştırmacı tarafından felsefi görüş ve düşüncelerin kavranılamayacak ve İslamî derinliğe ulaşılmamış görülen bu dönem için eserdeki tasavvufi kademelerin öğretildiği kısımlar bizce yadsınamaz bir derinliğe sahiptir. Öyle ki:

“hākıķat köñül teg řarıkāt ‘aķıl
řerī ‘at erür bu vücudun canı

cemād cānsızın ol nè işge yarar
ķulaķ mu eşitür bu köz mü körer
řerī ‘at til ol bil řarıkāt ķulaķ
hākıķat bu köz teg şanı kim sor

řerī ‘at bilip ķasd ķılıp sormak ol
řarıkāt kirip rāst yörüp barmak ol
hākıķat talīb maķlubınęa tēgip
anıñ birle meclis tüzü ķurmaķ ol

řerī ‘at resül ķavli tutęıl yörü
řarıkāt resül fi’li tutęıl yörü
hākıķat ne ol tep eger sorsa-sen
resül hāli aķvāli tutęıl yörü”¹²

ifadelerine bakıldığında bugün dahi tasavvufun temelinde bulunan kavramlar üzerine yazılabilecek onlarca kibar sözden daha öğretici bir anlatım tarzıyla az söz ile çok şey anlatma sanatı çok açık görülebilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen kısımda “şeriatı peygamber sözü, tarikata peygamber fiili, hakikate ise peygamber hāli-tavrıdır” ifadesi ile “şeriat olmadan cansız olan vücutta kulak duyar mı, göz görür mü” ifadelerinin Yunus Emre’nin “şeriat tarikat yoldur varana, hakikat marifet andan içeru, evvel kapu şeriat” derin anlatımından geri kalır yanı olmadığı belki fazlasının olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Sonuç olarak araştırmamıza konu olan bu eserin din ve tasavvuf açısından derin bir içeriğe sahip olduğu; anlatımındaki yalnlık ve Oğuz-Kıpçak öğelerini beraber barındırması bakımından Türk dili adına büyük bir cevheri içinde barındırdığı söylenebilir.

10 Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 312.

11 Mu’inü’l Mürid, 405. dörtlük.

12 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inü’l Mürid*, 142.

Yapım Ekleri

Günümüzde yapılan araştırmalarla birlikte daha farklı görüşler dile getirilse de genel kabuller doğrultusunda Türkçenin eklerinin yapım ve çekim olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kuramsal olarak eklere bakıldığında yapım ve çekim olarak ayrılan ve kendi içlerinde sınıflandırılmaya gidilen ekler üzerine bazı araştırmacıların görüşleri şu şekildedir:

Banguoğlu yapım ekleri için "... isim ve fiil köklerine gelip onların anlamlarında sürekli bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler yaratırlar. 'Üretim ekleri' adını verdiklerimiz de bunlardır. (yurt-daş, yor-gun, göz-le-mek, yoruk-mak)."¹³ der. Ergin, Türkçenin eklerini "... ekler iki kısma ayrılır, köklerden gövdeler yapan ekler, kök ve gövdelere işleklik veren ekler. Bunlardan birincisine yapım ekleri, ikincisine çekim ekleri yahut işletme ekleri diyebiliriz."¹⁴ diyerek iki kısma ayırır. Korkmaz da yapım ekleri için "Türkçede kelime kök ve gövdeleri doğal olarak ad ve fiil kök ve gövdelerine ayrılır. Ad kök ve gövdelerine getirilen ekler ile fiil kök ve gövdelerine getirilen ekler birbirinden farklıdır. Ayrıca bu ekler türettikleri kelimenin ad ya da fiil oluşlarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu neden Türkçenin bütününde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de türetme için kullanılan dört ek türü vardır. Bunlar: Addan ad türeten ekler, Addan fiil türeten ekler, Fiilden ad türeten ekler, Fiilden fiil türeten eklerdir."¹⁵ bilgilerinin vererek isme ve fiile gelerek isim veya fiil yapma durumlarına göre dört alt başlık verir. Hatiboğlu ise "Sözcük kök ya da gövdesine getirilerek sözcüğün yeni bir kavram kazanmasını sağlayan ve sayıları çok olan ekler 'yapım ekleri' denir."¹⁶ bilgisini verir ve sayı bakımından çokluklarına işaret eder. Ediskun "Yapım ekleri, kelimenin anlamını ve sınıfını değiştiren morfemlerdir."¹⁷ der ve yapım eklerinin işlevine dikkat çeker.

Bu ifadelerde görüldüğü üzere eklerin tanımı basit hatlarıyla araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.¹⁸ Bu tanımların belki de ekleri en iyi şekilde ifade ettiği de ortadadır. Ancak detaya inilerek gramer kitaplarında sayılan yapım eklerine ve verilen örneklere bakıldığında kimi sorunların ve çelişkilerin görülebileceği de olasıdır. Örneğin bunlar arasında sayılabilecek sorunlardan biri yapım eki olarak tasnife dâhil edilen herhangi bir ekin tanımlardan yola çıkılarak ne kadar yapım eki özelliği taşıdığıdır. Yahut etkisi ve hizmetleri büyük herhangi dil araştırmacısının yapım eki kabul ettiği bir eki diğerinin tam olarak farklı bir başlıkta değerlendirmesi çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatiboğlu, örneğin -ıca ekini açık bir şekilde yapım eki olarak gösterirken -ki ekinin bahsinde "adların tamlayan durumlarından sonra kullanılır"¹⁹ gibi bir ifade ile yapım veya

13 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1974): 148.

14 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yay., 2009): 122.

15 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 3. Basım, 2009): 31.

16 Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri* (Ankara: TDK Yayınları, 2. Basım, 1981): 11.

17 Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1999): 101.

18 Bir gramer terimi olarak yapım ekini Berke Vardar (2002: 218) "Yapım eki (Alm. Formans, Bildungselement, Fr. affixe de formation, İng. derivational affix). Sözcüğün anlam ve çeşit bakımından ayrı bir nitelik kazanmasını sağlayan yeni öğeler oluşturmaya yarayan ek." şeklinde tanımlar.

19 Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, 84.

çekim eki konusunda kesin ifade sunmadığı için yapım eklerinin sıralamada önceliğini temel olarak bakıldığında -ki ekini hâl ekinden sonra gelmesi sebebiyle çekim eki başlığı altında değerlendirilmesi gerektiği fikrine araştırmacıları yönlendirmiştir. Bunun aksine Banguoğlu, eserinde -ki eki konusunda “Zaman ve yer yön zarflarına doğrudan doğruya geldiği hallerde -ki bir üretim eki sayılır.”²⁰ diyerek eki yapım ekleri sınıfına sokmuştur. Korkmaz ise -ki ekini -da+ki şeklinde birleşik hâlde yapım ekleri sınıfına sokarken sade şekliyle kullanılan hâlini tanımlamada “İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de -ki’dir.”²¹ diyerek eki çekim ekleri başlığı altında değerlendirmiştir. Örnekteki konuyla ilgili daha derin bir incelemede bulunan Ertane Baydar ve Baydar bahsi geçen ek üzerine “... -ki eki bazı kullanımlarda geldiği isimlerden, zarflardan ve zamirlerden herhangi bir ismi temsil eden bir kelime/zamir türetiyorsa sıfat fiil ekleri de geldiği fiillerden zamir türetiliyor olmalıdır.”²² diyerek örneğimize konu olan ekin bir yönüyle çekim, bir yönüyle de yapım eklerine benzediği dolayısıyla da bu başlıklardan ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya atar.

Yukarıda tek örnekle somutlaştırılan bu çelişkili tutum, Türkçenin diğer eklerindeki çelişkili ifadeler de göz önüne alınarak bakıldığında ekleri tanımlama ve tasnifte bir bütünlüğün olmadığına delil olarak kabul edilebilir. Gramercilerin ekler konusunda ortak söylemler ortaya koyamaması hatta genel başlıkta adlandırmada yaşanan ‘türetme/yapım, işletme/çekim’ gibi görüş ayrılıkları, ekler hususunun genel hatlarıyla özetlenebilecek bir konu olmadığını ortaya koymaktadır.

Konu üzerine son yıllarda işleve dönük sınıflandırmalar hız kazanmakla beraber araştırmacıların özellikle eklerin işlevlerine dönük tasniflerinde belli ortak noktalar görülse de isimlendirme ve içerikte kimi farklılıklar hâlâ mevcuttur. Türkçede yapım ve çekim eklerinin önemine bakılarak konu üzerine yapılan değerlendirmelerdeki çeşitli zıt ve karmaşık durumlar göz önüne alındığında eklerin işlev olarak tek tek ele alınması ve ortak bir çalışmayla tek bir söylemin oluşturulması gerektiği bugünkü dil araştırmacılarının neredeyse hepsinin müşterek düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yakın dönemde işleve dönük çalışmalara bakıldığında araştırmalar derinleştikçe ekler üzerine yeni düşünceler ortaya çıktığı görülecektir. Bunlar arasında tarihsel sıralamada ilk olarak Zikri Turan görülmektedir. IV. Türk Dil Kurultayı Bildirileri arasında yer alan çalışmasında yedi başlıkta sınıflandırdığı ekleri “Yapım Ekleri, Çekim Ekleri, Fiilimsiler, Çatı Ekleri, Olumluluk-Olumsuzluk Ekleri, Teklik- Çokluk Ekleri, Soru eki”²³ başlıkları altında belli kurallara göre incelemiştir. Bu çalışmalar arasında Zikri Turan’ın çalışmasından iki ay sonra yayımladığı işleve dönük tasnifiyle Delice’yi saymak mümkündür. Çalışmasında ekleri tıpkı Turan gibi yedi başlıkta ancak işleve dönük değerlendirmiştir: “Genişletme Ekleri, Durum Ekleri, Kurucu

20 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 184.

21 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 263

22 Arzu Sema Ertane Baydar ve Turgut Baydar, “+ki Eki Üzerine”, *TDAY - Belleten*, 2004/II, (2004): 46.

23 Zikri Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK Yay. 856/ II, (2007): 1835-1844.

Ekler, Dönüştürücü Ekler, Yapım Ekleri, Bütünleşik Ekler, Temsil Ekleri.”²⁴ Yine Delice, eklerin bahsettiği şekillerde tasnif edilmesinin yararını “Eklerin bu şekilde tasnif edilmesiyle Türkçenin öğretiminde karşılaşılan pek çok sorunun giderilebileceği düşüncesindeyim.”²⁵ ifadesiyle belirtmiştir. Bu çalışmalardan dört yıl sonra eklerin tasnif sorunuyla ilgili çalışmayı Gürer Gülsevin yapmıştır. Gülsevin çalışmasında ekleri “Türetme Ekleri, Tür Değiştirici Ekler, İşletme Ekleri, Kategori Ekleri”²⁶ adlarını verdiği dört başlıkta ele almıştır.

Konu üzerine yapılan bir diğer dikkate değer çalışma ise Cahit Başdaş'a aittir. Çalışmasında “Bütün yapım ekleri, kelimenin türünde ve anlamında aynı oranda değişiklik yapmaz. Bütün çekim ekleri de her zaman ve sadece kelimeler arasında anlam ilişkisi kurmaz.”²⁷ ifadesiyle işlevlerinden hareketle üçüncü bir grup ekin, kendi ifadesiyle “ara ekler”in varlığına işaret eder. Yine çalışmasında eklerin yapım ve çekim olarak kesin çizgilerle ayırt edilemeyeceğini belirtmektedir.²⁸ Tüm bu çalışmalar günümüz araştırmalarına temel teşkil etmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Yine yukarıda belirtilen çalışmalar, yapım ve çekim eklerini beraber ele alan çalışmalardır. Bunlara ek olarak sadece yapım eklerini araştırma konusu olarak seçen araştırmalar da mevcuttur. Bunlar arasında Avcı, 41 madde ile sıraladığı yapım eklerini anlam olarak ele almıştır.²⁹ Yapım ekleri üzerine bir diğer çalışma ise Gedizli'ye aittir. Çalışmasının sonucunda eklerin Türkçe dilbilgisi kısmından ayrı olarak “ek bilgisi bölümü” ile öğretilmesi gerektiğini ve isim yapan eklerin sayısının 154 olduğunu belirterek bütüne oranla bu oranın 3/4'e tekabül ettiğini ancak işlevsel olarak bunlardan yeterince yararlanılamayışını sorgulamıştır.³⁰

Tüm bu araştırmalar dikkate alınarak eldeki çalışmanın inceleme bölümünde *Mu'înü'l-Mürîd*'de tespit edilen isimden isim yapma ekleri, işlevlerine göre değerlendirilmiş ve hâlâ tartışılmakta olan yapım eklerine farklı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Eserde geçen tüm isimden isim yapma ekinin örnekleri ve işlevleri dikkatlere sunulurken yapım eki hüviyetinde

24 İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, Cumhuriyet Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, (Aralık 2000): 221-235.

25 İbrahim Delice, “Türk Dilinde,” 17.

26 Gürer Gülsevin, “Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine” *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. (Ankara: TDK Yayınları, 2004): 1267-1284.

27 Cahit Başdaş, “Türkçede Üçüncü Grup Ekler (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006. Ankara: Bilkent Üniversitesi, (2008): 5.

28 Başdaş (2008: 5) İşlev olarak yapım ve çekim eklerinin keşiştiği noktada bulunan ve kendi ifadesiyle “ara ekler” olarak tanıttığı ekleri şu şekilde sıralamıştır: “İsim-fiil ekleri, Sıfat-fiil ekleri, Zarf-fiil ekleri, Çatı ekleri, Olumsuzluk eki (-mA), Çokluk eki (+IAR), Eski yön gösterme eki (-GARU), Eski vasita eki +(I)n, Eşitlik eki +ÇA

29 Avcı (2008: 474) çalışmasının sonucunda yapım eklerinin anlam olarak incelenmesinin önemini şu şekilde ifade etmektedir: “Yapım eklerinin bu şekilde cümle içinde eklendikleri kelimelere kattıkları anlamlara göre gruplandırma denemesi bir başlangıçtır. Bu türden gruplandırmaların sınırını dildeki anlam zenginliği belirler Bu şekilde anlam grupları ya da anlam havuzları oluşturmak suretiyle sınırlı olan yapım eklerinin anlam zenginliği kazanmasına bir süreklilik sağlanabilir. Bu süreklilik, tarihe mal olmuş edebî eser olma özelliği taşıyan eserler ve sözlü kaynakların taranmasıyla önce eklerin anlam özellikleri tespit edilir. Bu şekilde oluşturulacak anlam gruplamaları dilimizin canlı, işlek yapışma uygun ve zengin bir gruplandırma özelliğinde olacağı için bunlar her dönemin bilim, kültür ve sosyal alanlarının ihtiyacına yetecek ve hitap edecektir.”

30 Mehmet Gedizli. “Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume7/4, (Fall, 2012): 3368.

görülemeyecek kimi kullanımlar geleneksel bakışla değerlendirilmemiş, eserde fişlendiği şekliyle eklerin işlevsel olarak yapım eki durumunda olup olmadığı başlıkları altında sorgulanmıştır.

Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri

“+agu”

“zekât ottuz uyd *buzâğu* érür”³¹

Dizedeki *buz+agu*³² kelimesi Türkiye Türkçesinde de “yeni doğmuş sığır yavrusu” anlamına gelmektedir. Anadolu ağızlarında çeşitli şekillerde karşımıza çıkan ifadede bulunan ekin günümüzde işlek olmadığı bilinmektedir. Zeynep Korkmaz, ekin “+a-” ve “-gI” ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş ve “+agi>+ay>+ey” değişimine uğramış bir ek olduğunu belirtir. “kuzey, güney, güvey” gibi ifadelerde bu değişimin görüldüğünü belirtmiştir.³³ DLT’ye bakıldığında bu ekle oluşturulan *buzâğu* ifadesine benzer olarak “takagu: tavuk ve horoza verilen ad, bukagu: hırsızların ellerine vurulur, kıragu: soğuk gecelerde gökten düşer, keregü: kışlık ev.”³⁴ gibi ifadeler görülmektedir. Burada özellikle DLT’de geçen *buzâğu tılı* ifadesi önemlidir. Sıçan gibi küçük bir hayvan diye belirtilen ifadede *buzâğu* ifadesinin küçültücü bir işlevinin olduğu görülecektir. Bu bakımdan kalıcı bir isim yapmanın yanında tür değiştirici bir işlevinin olduğu söylenebilir. Yine *bukagu* gibi alet ismi yapmasının yanında ekseri “tavuk, buzağı, tuşagu: atın ayağına köstek vurma zamanı.” gibi hayvancılık terimlerinde rastlanmaktadır.

Bahsi geçen sözcüğün kökü üzerine düşünüldüğünde Ergin’in (2011: 91) incelemesinde geçen “buka: boğa” ifadesiyle ilişkili olduğu varsayılarak “buzâğu” ifadesi, “küçük boğa” anlamında düşünülebilir. Buna ilaveten Derleme Sözlüğüne bakıldığında Anadolu ağızlarında kelime yerine *bıcık, biçik, bücük* gibi küçültme ekli ifadelerin ziyadesiyle yer bulması ortada küçültülen bir kavramın olduğunu bir işareti kabul edilebilir.

Hatiboğlu da ekin birleşik bir ek görünümünde olduğunu belirterek yukarıda verilen örneklerden farklı birkaç örneğin yanında benzer olarak sadece *kırağı* ifadesini göstermiştir. Verdiği diğer örnekler arasında “kazağı: kazmaya yarayan alet, köseği: ateş veya köz çekmek ya da karıştırmak için kullanılan aygıt”³⁵ gibi örneklerde ise kendisinin de belirttiği üzere isimden fiil yapma eki olan “+a-” ile fiilden isim yapma eki olan “-gı” ekleri görülmektedir. Bu açıdan bu örneklerin bahsi geçen “+agu” ekine verilebilecek örnekler olup olmadığı tartışılabilir.

Bu ekin iki ekin birleşmesiyle olup olmadığının belirsizliği, eski Türkçede ekin geldiği yapıların fiil mi yoksa isim mi olduklarının kesin olmamasından kaynaklanır. “Buka: boğa”³⁶ ve *buzâğu* ifadelerinin aynı kökten türedikleri ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünüldüğünde

31 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 124.

32 Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N), II (O-Z)*, (Ankara: TDK Yay., 2007): 189.

33 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 153.

34 Besim Atalay, *Divan-ı Lüğati'ü Türk Tercümesi I*, (Ankara: TTK Yayınları, 1985): 446-447.

35 Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, 24.

36 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri: İnceleme* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 2011): 91.

buzağı ifadesinin bu- fiil kökünün isim yapma eki olan “-z” ekini alarak “gö-z, sö-z” şekillerindeki gibi isim gövdesi olduğu varsayıldığında Hatiboğlu’nun verdiği örneklerin “+agu” ekine örnek teşkil etmediği fikri ortaya çıkacaktır. Ancak ilk yazılı metinlere gidildiğinde Tekin’in (2003) isim yapma ekleri arasında “+agu” ekini belirtmediği de görülmektedir. Aynı eserde “uçagü: ‘tabgaç oguz kıtan buçagü kabış(s)ar kaltaçı biz (T12-13) ‘Eğer Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar birleşirse biz (çaresiz) kalırız.’”³⁷ ifadesiyle “+agu” ekinin topluluk sayıları oluşturduğunu belirtilmiştir.

Eren ise etimolojik sözlükte *buzağı* ifadesinin kökü için “En akla yakın görüğe göre, buzağı buza-, buz- “böğürmek” kökünden “-ğu”, “-ğı” ekiyle türetilmiş bir türevidir.”³⁸ demiştir. Bu görüş doğrultusunda bahsi geçen “+agu” ekinin isimden isim başlığı altında değil, fiilden isim başlığı altında değerlendirilmesi gereği doğar. Yine bu görüşten hareketle sayıları türetmek yerine geçici birliktelik ilişkisi kuran “+agu” eki ile “+a-” ve “-gu” ekinin birleşmesiyle oluşturduğu düşünülen “+agu” ekinin farklı işlevde olduğu görülecektir.

İşleve dönük bakıldığında *Mu'înü'l Mürîd*'de sadece tek örnekte rastlanan ve kendi başına ya da iki ekin birleşmesiyle oluşmuş bu ekin hayvancılık terimleri yaptığı ve bunlarda küçültücü bir etkisinin olduğu ayrıca alet isimleri yapabildiği, yine DLT’de geçen “buzağı tılı” ifadesinden hareketle kelimeyi sıfat kategorisine sokabildiği görülmektedir. Yine Tekin’in yapım ekleri arasına sokmayarak topluluk sayıları yaptığı³⁹ belirttiği bu ekin sadece bu işleviyle yapım ekleri arasında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışılabilir bir konudur. “buzağı” ifadesindeki ek ile “uçagü” ifadesindeki ekin aynı vasıfta olmadığı aşikârdır. Bu bakımdan farklı bir işlev olarak sayılara da gelebilen bu ekin sayılara geldiği zaman geçici bir birliktelik ilişkisi kurduğu, “birlikte, beraber” gibi bir anlam kattığı ve kalıcı isim yapmadığı görülmektedir.

“+ak”

“hakikat *başak* teg tarikat olu”⁴⁰

Dizede geçen ifade, “okun demirden ya da tutmayı kolaylaştırıcı bir maddeden yapılmış başı, temreni” anlamında kullanılmıştır. Ek için Ergin, “işlek olmayan ve küçültme anlamı katan bir ek” açıklamasını yapmış ve “top-ak, sol-ak, baş-ak, ben-ek” örneklerini vermiştir.⁴¹ Banguoğlu ise “Bunların Eski Türkçede canlı -gek küçültme adlarından kaldıkları anlaşılıyor (başgak, buçgak, tamgak). Dilimizde bu ek türlü adlar bırakmış olmakla beraber işlek değildir.”⁴² değerlendirmesinde bulunmuştur. Korkmaz da Eckmann da ekin küçültme bildirdiğini belirtmektedir.⁴³ Orhun Türkçesinde kullanıldığı alana bakıldığında Tekin, ekin “çorak: tuzlu, kuru toprak ve irkek<irk(koç)+ek” ifadelerinde görüldüğünü belirtir.⁴⁴

37 Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri* (İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003): 132.

38 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999): 65.

39 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 132.

40 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 142.

41 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 176.

42 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 173.

43 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 31. ve Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

44 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 80.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen bir diğer kullanım örneği ise şudur:

“öğürse de **kısrağ** zekât yok turur”⁴⁵

Bu dizedeki “kısrağ” ifadesi henüz “doğum yapmamış at” anlamındadır. Eren, sözcüğün kökü için “kısır” kelimesini işaret eder ve gelen ekin küçültme eki olduğunu belirtir.⁴⁶ Kullanım olarak bu ekin kısrağ ifadesinde kısra benzeyen anlatımına sahip olduğu da düşünülebilir. Zaten Korkmaz, eserinde ekin küçültme işlevinin yanında benzetme anlamı da katabildiğini belirtmiştir.⁴⁷

“kadem kılsa sol yan **yağak** né kıılır”⁴⁸

Bu dizede ise dikkat edilmesi gereken ifade *yağak* ifadesidir. Kullanım olarak “sağ yanına oturmak” şeklinde aktarılamaz çünkü dörtlükte geçtiği üzere *sağ yan yağak* ifadesi “sağ yanın tarafı, cenahı, yönüne oturmak” anlamında kabul edilmelidir. Bu bakımdan *yağak* ifadesi “taraf, cenah” anlamında yeni bir kavram türettiği söylenebilir. Argunşah ve Toparlı, “+ak” ekinin bahsinde ekin sadece *başak* ifadesinde geçtiğini belirtmiş⁴⁹, *kısrağ* ve *yağak* örneklerinden söz etmemiştir. İşlev olarak bakıldığında araştırmacıların ortak kanaatinde olduğu gibi ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen “başak” ifadesinde küçültme anlamının olduğu görülmektedir. Aynı ekin *kısrağ* ifadesinde ise Korkmaz'ın (2009: 35) belirttiği üzere benzetme ilgisi kurduğu anlaşılmaktadır. Ancak *yağak* ifadesinde ek başlı başına yeni bir kavram türetmiştir. Bu bağlamda *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin üç ayrı işlevine rastlanıldığı söylenebilir. Kimi araştırmacılar bu ek başlığı altında “tamak” ifadesini de bu ek örnekleri arasında saymaktadır ancak bu ifadeye eldeki çalışmada sözcüğün “tam- (damlamak)”⁵⁰ kökünden geldiği kabul edilmiş ve inceleme dışı bırakılmıştır.

“+An”

“tağı bilgil ensâri **oğlanları**”⁵¹

Dizede *ensâri oğlanlar* ifadesi “ensarın çocukları” anlamındadır. Ek için Gabain, “Sadakat (Vertrautheit) ifadesi ve kuvvetlendirme (nadiren; yahut eski çokluk ?) bildirir.” diyerek “eren, oğlan ve örten (alev, alevler)” örneklerini vermiştir.⁵² Korkmaz, ekin bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevinde kullanıldığını bildirmiştir.⁵³ Tekin, ek hakkında fikir belirtmemiş sadece “yâğir+ân<yâğrân (kestane rengi)” örneğini vermiştir ancak “+an” ekini ayrıca çokluk başlığı altında da saymış ve Moğol kökenli çokluk eki olduğunu belirterek “ârân” örneğini vermiştir.⁵⁴ Banguoğlu'nun ek için daha detaylı inceleme yaptığı söylenebilir. “Eren, oğlan, kızan, köken, kolan, çiten, belen, sapan, tümen, yemşen, köşen, gözen” örneklerini sıralayıp “+an” ve “+ek” ekleri arasında “...ek küçültme adları tarzında eski bir küçültme ekinin mahsulleri

45 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 125.

46 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 240.

47 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

48 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 135.

49 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

50 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 264.

51 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 96.

52 Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: TDK Yayınları, 1988): 44.

53 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

54 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 80.

gibi görünür.”⁵⁵ diyerek paralellik kurmuştur. Bu benzerlik için “oğlan/oğlak, köşen/köşek” örneklerini verirken ekin çokluk değil de topluluk anlamı kurabildiğini belirtmiştir. Yine Banguoğlu, bahsedilen küçültmenin sevgi, tercih ve takdir anlatımları yoluyla berkitme ve büyültme anlamları taşıdığını belirtir.⁵⁶

Mu'înü'l Mürîd'de geçen “+an” ekli bir diğer ifade ise şöyledir:

“bu cümle *ëren* hem bu cümle *tişi*”⁵⁷

Burada *ëren* ifadesi erkekler anlamındadır. Bu ifadenin erkekler anlamına sahip olduğu devamında gelen *tişi* ifadesinden çıkarılmaktadır. Banguoğlu, belirtilen bu ayrımı incelemesinde özellikle vurgular. Burada *er-* fiil köküne fiilimsi eki olan “-en” ekinin gelerek kalıcı isim yapan anlatımın kastedilmediği bilinmelidir. Zaten bu, dize anlamından rahatlıkla ayırt edilebilmektedir.

Dizede *ëren* ifadesindeki “+en” ekine dair farklı bir bakış ise Hacıeminoğlu'na aittir. Ekin birleşik bir ek olduğunu belirterek “Ekin isimden fiil yapan -a / -e eki ile, fiilden isim yapan -n ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mesela ‘er’ isminden basamak kelime olarak *er-e-* ‘erleşmek, yiğitleşmek’ anlamında bir fiil yapılmış olabilir. Oradan da -n ile ‘yiğit’ anlamında biraz daha kuvvetli isim türetilmiş olabilir.”⁵⁸ der. Bu izahına ek olarak *ëren* ifadesinin yanında *oğlan* örneğini de vermiştir.⁵⁹ Tüm bu açıklamalara ek olarak *Mu'înü'l Mürîd*'deki şu ifade dikkate değerdir:

“*tümen* türlüğ ilhâm cevâhir saçıp”⁶⁰

Buradaki *tümen* ifadesi bin anlamındadır. Burada tıpkı DLT'de görülen *tümen türlüğ*⁶¹ anlatımı görülmektedir. Gülensoy, ifadenin Türkiye Türkçesinde kullanımını “pek çok” anlamında olduğunu, tıpkı Hacıeminoğlu'nun (1996: 14) belirttiği gibi “+e-” ve “-n” eklerinin birleşmesinden oluşan ekle türediğini belirtmiştir.⁶² *Mu'înü'l Mürîd*'deki bir başka kullanımında ise *tümen* ifadesinin Gülensoy'un (2007: 945) belirttiği üzere Orta Türkçedeki ifade tarzı görülmektedir:

“şükür hamd ilâhî *tümen* miñ saña”⁶³

Bu dizede *tümen miñ* ifadesi DLT'de geçtiği şekliyle kullanılmasına karşın burada DLT'de olduğu gibi “bin kere bin” anlatımının olmadığı ve *tümen* ifadesinin kuvvetlendirici bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bu açıklamalarla birlikte *Mu'înü'l Mürîd*'de üç ifadede görülen “+an” ekinin işleve dönük izahına bakıldığında *tümen* ifadesinin tek başına kullanımlarda bir sayı bütününe topluluk anlamında yani “bin-on bin/pek çok” anlamlarına gelen türemiş bir ifade tarzı görülürken aynı

55 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

56 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

57 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 93.

58 Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Ankara: TDK Yayınları, 1996): 14.

59 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 14.

60 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 148.

61 Atalay, *Divan-ı Lügati'î Türk Tercümesi I*, 402.

62 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 945.

63 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 91.

ifadenin bir başka sayı ile kullanıldığı durumlarda kuvvetlendirici etkisinin olduğu söylenebilir. Eserde geçen *eren* ifadesinde er/yiğit köküne gelen, *oğlan* ifadesinde ise “evlatlar” anlamı veren çokluk bildirici bir ekin varlığından söz edilebilir. Bu bağlamda Tekin’in belirttiği “Moğolcadan gelen çokluk ekinin”⁶⁴ izinin bu örnekte görüldüğü söylenebilir. Sonuç olarak ekin başlı başına türetici, kuvvetlendirici ve çoğaltıcı etkileri olduğu *Mu’înü’l Mürîd*’deki bu üç ifade de görülmektedir.

“+Ar”

“namâzda kişi şekge tüşse *birer*”⁶⁵

Dizede geçen *birer* ifadesi bir paylaşma anlamı taşımaktadır ancak dörtlüğün çevirisine baktığımızda şüpheye düşen kişinin namazda ne konuda şüpheye düştüğü açıkça söylenmemektedir. Bahsi geçen şüphenin ilkinde namazı kendinin bozması gerektiğini ama hep oluyorsa bu şüphe, namazı bozmanın fazladan bir sarf-harcama olacağı belirtilmiş. Burada günümüze aktarılırken açıkça yer bulmayan ifade *birer*dir. Bu ifadenin “rekât” ifadesini karşılama olasılığı yüksektir. Argunşah ve Toparlı çevirilerinde şüphenin rekât konusunda olduğunu, dörtlükte geçmemesine karşın çevirilerinde ifadeye yer vererek ortaya koyarlar.⁶⁶ Bu bakımdan rekâtların birer birer olmasından ötürü bu ifadenin rekât ifadesini karşıladığı yorumu yapılabilir. İfadenin ekine baktığımızda Korkmaz, eki asıl sayıları üleştirme sıfatı yapan bir ek olarak göstermiş ve bütün sayılara gelebildiğini belirtmiştir.⁶⁷ Ergin ise işlekliliğini tam olarak belirttiği ekin asıl sayılardan dağıtma sayı isimleri yaptığını belirtmiştir.⁶⁸ Yine eserinde ekin hece bölünmesinden ötürü “+şar/+şer” şeklinin olduğunu belirtmiş ancak *Mu’înü’l Mürîd*’de bu ekin tek örneği, yukarıdaki dizede verilmiştir. Tekin de Eckmann da eserlerinde yapım ekleri arasında eki göstermemişlerdir. Gabain ise ekin geldiği sayıları üleştirme sayıları başlığı altında değerlendirmiş ve yapım ekleri arasında yer vermemiştir.⁶⁹ Ekin tam olarak türetme işlevinde olup olmadığı uzmanlarda fikir birliği olmadığından günümüzde tartışılan bir konu durumundadır. Korkmaz’ın (2009: 342) da belirttiği üzere ek, sayıları sıfat yapmak görevindedir. Tüm sayılara getirilebilen bu ek sayılardan yeni bir kavram ortaya çıkarmamaktadır. Bunlarla beraber *Mu’înü’l Mürîd*’de görülen şekli itibarıyla *birer* ifadesi rekât kavramını karşılıyorsa burada gramercilerin aksine sayı köküne gelen ekin yeni bir kavram yaptığını söyleyebiliriz. Bu kesin ve destekleyici örneklere sahip olmasa bile burada ekin sıfat yapmadığını görmekteyiz. Bundan ötürü bu kullanımda üleştirme ekinin geldiği *birer* ifadesinin dinî bir kavram olan “rekât” ifadesini karşılama olasılığı da yüksektir çünkü *Mu’înü’l Mürîd*’de fasıl başı olan, dizesinden örnek aldığımız dörtlüğün ardındaki dörtlüklere baktığımızda rekâtın şaşırılması ya da nasıl kılınması gerektiğini belirten ifadeler yer almaktadır. Bununla beraber yine *Mu’înü’l*

64 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 102.

65 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 109.

66 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 167.

67 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 342.

68 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 169.

69 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

Mürîd'de geçen iki örnekte ise ekin yine aynı kök üzerinde farklı bir yönü görülmektedir:

“bilig bilmiş için ‘âlimler *birer*”⁷⁰

“münâcât bile muş *birer* vâkıta nâz”⁷¹

Aslında bu ifadeler yukarıda olası olarak sayılan “rekât” ifadesini karşıladığı ihtimalini zayıflatmaktadır. Çünkü burada kullanılan anlamın “bazen” ifadesini karşıladığı görülmektedir. Yine de bu anlatımlarda eki dilçiler türetme eki olarak belirtir ancak temelde “yeni bir kavram türetmeyen üleştirme” işlevinde olmadığı açıktır. Bundan ötürü ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de görülen ve üleştirmeden farklı bu diğer işlevinin sayı isminden yeni bir kavram türettiği söylenebilir.

“+çI”

Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biri olan bu ek *Mu'înü'l Mürîd*'de iki yerde geçmektedir. Korkmaz, ek için “meslek eki” tabirini kullanmıştır.⁷² Eserinde “Adlara gelerek bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren adlar türetir.”⁷³ ifadesiyle birçok işlevi arasında ekin bu işlevini ilk olarak saymıştır. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına riayet ederek gelen bu ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir.

“eger bolsa muntêg *ekinçi* kaçan”⁷⁴

Dizede kullanılan ifade “çiftçi, ekin eken kişi” anlamındadır. Kullanım itibari ile meslek ismi yaptığı görülmektedir. Banguoğlu, ek için “Bu ek dilimizin en verimli üretim eklerinden biridir. En eski ve esas işleyişi adlardan kılıcı adı (nom d’agent) yapmaktır.”⁷⁵ demektedir. Ergin de esas işlevin meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmak olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ *Mu'înü'l Mürîd*'deki şekliyle ekin burada meslek ismi yaptığı söylenebilir. Eserde çiftçi anlamında Harezmi Türkçesinde sık rastlanabilen “tarıgçı” ifadesinin kullanılmamış olması önceki dörtlüklerde geçen ekip biçme işleminden yorumlanabilir. Burada bahsedilen ekip biçme “ibret tohumları” ekmektir. Bir nevi burada mecaz anlam mevcuttur. Daha özel bir anlam taşıyan bir ifade ortaya koymak adına ve işin sürekli devam ettiği bildirmek için bu *ekinçi* şeklinin seçildiği düşünülebilir. Eserde ekin bir diğer kullanımı ise şu şekildedir.

“İdi hazretinde *cefâci* bolur”⁷⁷

Buradaki kullanımda ise ekin yine “+çI” şekli ile geldiği görülmektedir. Ses uyumlarına uymama⁷⁸ hususu Gabain’in belirttiği üzere ekin Moğolca olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu kullanımda ise işlev olarak Banguoğlu’nun da belirttiği üzere Arapça ve Farsça türlü şekilleri Türkçeleştirmede⁷⁹ kullanılmıştır. İfade “cefakâr, cefa çeken” anlamındadır. Argunşah ve

70 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

71 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

72 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 41.

73 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 41.

74 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 133.

75 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 162.

76 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 157.

77 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 104.

78 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 43

79 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

Toparlı'nın (2014: 52) incelemelerinde eke örnek olarak verilen dörtlük yanlış işaretlenmiştir. Onların belirttiği dörtlükte “ekinci” ifadesi “ikinci” anlamındadır. Bu eke *Mu'înü'l Mürîd*'de verilen iki yer dışında başka bir yerde rastlanmamıştır.

Günümüzde bu ekin tüm işlevleriyle gramerciler tarafından kesin olarak yapım eki kabul edilmesine karşın farklı fikirler sunanlar da vardır. Özellikle Baydar; Banguoğlu'nun eserinde vurguladığı “alışkanlık sıfatları yapma”⁸⁰ işlevinden hareketle ekin “pilavcı, uykucu vb.” kullanımlarda tam olarak yapım eki işlevinde olmadığını, bu gibi kullanımlara sahip ekin bu işleviyle tür değiştirici ek olduğunu belirtmiştir.⁸¹

“+çuk”

Mu'înü'l Mürîd'de bu ek bu şekli ile bir örnekte görülmektedir. Ek için Korkmaz, “...adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir.”⁸² der.

“besā bakşa ‘ömri inen *kısaçuk*”⁸³

Burada kullanılan şekli ile ifade “çok kısa” anlamındadır. Banguoğlu ekin günümüz kullanımı için “-cik aslında çekim eki olarak adlara ve sıfatlara gelen vurgulu bir küçültme ektir.”⁸⁴ demektedir. Bu açıdan ekin yapım veya çekim eki olarak herkesçe kabul edilen ortak söylemi bulunmamaktadır. Ergin, ekin gelişimi için “-cık, -cik, -cuk, -cük eki Eski Türkçede yoktu. Bu ekin Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan -cak, -cek ekinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır.”⁸⁵ der ve eş olarak gördüğü “+cak/+cek” ekinin günümüzde yapım eki işlevinin gittikçe kaybolduğunu ve “ailecek, çabucak vb.” örneklerinde görülen çekim eki işlevinin yaygınlaştığını belirtir.⁸⁶ Yine bu ekin yukarıda belirtilen “+cak” ekiyle eş olma durumu düşünüldüğünde *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen şu ifadeler önemlidir:

“yonar mu ayıtlıl *bıçak* öz özin”⁸⁷

Gabain, küçültme bildiren “+çak” eki bahsinde “bıçak, bıçak: ‘çakı’(bı: ‘bıçak’)” örneğini vermiştir.⁸⁸ Dizedeki “bıçak” ifadesi bu açıdan “+çak”, “+çuk” ekine örnek olarak gösterilebilir. Bıçak kelimesinin kökü üzerine Tekin, “bıçak, bıç-(kesmek)’tan değil, bi’den gelir.”⁸⁹ der. Bu iki bilgi haricinde Gülensoy, “biç-” fiilinin de coğrafyasını göz ardı etmemek gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰ Argunşah ve Toparlı incelemelerinde bıçak ifadesinin kökünü “biç-” fiili kabul etmişlerdir.⁹¹ Bunlardan hareketle “bıçak” ifadesinin kökü “bı: bıçak” olarak kabul edildiğinde

80 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 163.

81 Turgut Baydar, “Türkiye Türkçesindeki Yapım Ekleri Üzerine” *Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumunda Sunulan Bildiri* (24 Kasım 2016. İstanbul).

82 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 42.

83 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 119.

84 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 164.

85 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 164.

86 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 164.

87 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 140.

88 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 43

89 Talat Tekin, *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri* (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2004): 526.

90 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 139

91 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 55.

üzerine gelen ek küçültme eki olarak kabul edilecektir. Bu bilgilere ek olarak yine de burada Eski Türkçede küçültülmüş bir ismin günümüzde anlam olarak genişleyerek kendi başına küçültme anlamı taşımayan bir kullanımının olduğu söylenebilir. Tabii *biç-* fiil kökünü de göz ardı etmemek adına kelime ve aldığı ek isimden isim yapma ekleri bahsinde değerlendirilmemiştir.

“+dAş”

İsmlere gelerek onlara beraberlik, aynılık anlamı katan bir ektir. Korkmaz, ortaklık bildiren ad ve sıfatlar türeten ek olarak tanımlamıştır.⁹² Tekin, Eski Türkçede ekin “kadaş ve kagadaş<ka: aile” ifadelerinde görüldüğünü belirtmiştir.⁹³ Bu görüşlerden çok farklı olarak Gabain, ekin “-da” hâl ekinin üzerine iş “eş” kelimesinin gelmesiyle oluştuğunu söyler.⁹⁴ *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin yalnızca bir örneğine rastlanır.

“*karındaşlar* ara sözum yaymakım”⁹⁵

Dizede geçen *karındaş* ifadesi Eski Türkçede görülen ve *kadaş* sözcüğünün daha detaylandırılmış hâli olmakla beraber tasavvufî bir kavramdır. Ekin ilk olarak görüldüğü hâli ile *kadaş* kelimesi aynı evin mensubu anlamındadır yani “evdeş” şekliyle günümüze aktarılabilir. Oysa *karındaş* sözcüğü aynı karından olan anlamındadır ve bu ikisi birbirinden farklıdır. Günümüzdeki kardeş anlatımının esas şekli olarak kabul edilebilir. *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen şekilde ise tasavvufî bir kavram söz konusudur. “Aynı tarikatın mensupları, yoldaş-karındaş-ahi-ihvan” anlamındadır. Ekin verdiği anlam itibarıyla yukarıda alıntılıdığımız Gabain'in belirttiği husus dikkate alındığında ekin geldiği isimlerde yeni bir sözcük oluşumundan bahsedilemeyeceği açıktır. Sadece hâl ekli bir sözcük ile “eş” ifadesinin birleşiminden oluşan bir birleşik kelimenin varlığı söz konusu olmaktadır. Yine zamanla *karındaş* ifadesinin *kardeş* şekline dönüşerek ünlü uyumuna aykırı bir ilerleyiş göstermesi bu ihtimali kuvvetlendirir durumdadır.

“+dUz”

Eski Türkçede çok görülmeyen bu ekin, günümüzde de birkaç kelime dışında örneği yoktur. İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir.⁹⁶ *Mu'înü'l Mürîd*'de yalnızca *kündüz* sözcüğünde rastlanır:

“tutuş tünle *kündüz* seherde niyāz”⁹⁷

Korkmaz'ın da belirttiği üzere ekin işlevi konusunda örneklerin azlığından herhangi yorum yapılamamaktadır. Ancak ek için Korkmaz'ın (2009: 47) verdiği örnekler arasında yer alan “yıldız” ifadesi yine aynı eserde fiilden isim yapan “-(A)z” eki bahsinde de vermiştir. Yine Korkmaz'ın “+duz” eki bahsinde örnek verdiği *kunduz* kelimesi üzerine Gülensoy, daha farklı bir tespitle bulunarak ifadenin kökünü “kun-(soymak)” fiili olarak belirtmiştir.⁹⁸ Bu açıdan

92 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 46.

93 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 81.

94 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 46.

95 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

96 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 47.

97 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 149.

98 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 569.

bakıldığında ek çoğu gramerde bulunmamakla birlikte ek üzerine açıklama yapanların birbirleri arasında hatta kendi içlerinde tutarlı tespitler yapamadığı görülmektedir. Sonuç olarak ekin kündenüz ifadesinde “+de-z?” şeklinde birleşik bir yapısının olduğu yorumunda da bulunulabilir.

“+gA”

Eski Türkçe ve günümüzde çok az kelimeye yer alan ekin *Mu'inü'l Mürîd*'de tek örneği vardır. Gabain, ekin yönelme hâli eki ile aynı görüntüde olduğunu belirterek “*başka, ürkâ: daima*” örneklerini vermiştir.⁹⁹ Tekin (2003) ile Korkmaz'da (2009) eke rastlanmamıştır. *Mu'inü'l Mürîd*'de geçen şekli şu şekildedir:

“sëniñ maqsudun sëndin **özge** neñ ol”¹⁰⁰

Ergin eki, iki kelimeye “donmuş” olarak tarif etmiş ve işlev olarak “ekin kök dışındakini ifade etmek” olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Hacıeminoğlu ise yukarıdakilerin aksine *Mu'inü'l Mürîd*'de de geçen *özge* ifadesinin “öz” isim köküne “+i-” ve “-k-” fiil yapma eklerinin gelerek “başkasından farklı görmek” anlamına gelen bir fiilden türediğini belirtmiş, aynı durumun *başka* ifadesi için geçerli olduğunu savunmuştur.¹⁰² Yani *öz* isminden türeyen ve “başka saymak, farklı görmek” anlamında yeni bir fiil oluşturulmuş ve “-A” zarf fiiliyle kalıplaşmış bir görüntü söz konusudur. Ancak burada da “başık- ve özik-“ fiillerinin isim olmak için tarihî seyirde Korkmaz'ın da belirttiği üzere “doğa, süre, dize, evre”¹⁰³ gibi ifadelerde geçen, zarf fiil ekinde örnek alınarak Cumhuriyet dönemine ortaya çıkan -A ekini alması gerekmektedir. Burada “özik-, başık-” gibi fiiller tarihî seyirde örneklenemese de bu kalıplaşmaların “kese, çevre, oya, sapa vb.”¹⁰⁴ gibi eski kelimelerde de görülebilmesi, “+gA” ekinin üç ekin birleşimiyle mevcut formuna ulaştığı fikrini destekler.

“+gU”

Ek, Korkmaz (2009), Ergin (2009), Gabain'de (1988) geçmemekle birlikte Tekin'de “ädgü, başgu, nâgüdâ” sözcükleriyle örneklendirilmiştir.¹⁰⁵ Ekin *Mu'inü'l Mürîd*'deki örneği şu şekildedir:

“eger qahrı **belgürtse** ol n'ëtge-sën”¹⁰⁶

Burada *belgürt* ifadesine köken olarak bakıldığında Gülensoy'da, “bel (işaret, im)”¹⁰⁷ kelimesi görülmektedir. Tekin, bu ekin nitelik adları türettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Bu açıdan *belgü* ifadesi nitelik olarak pekiştirilmiş bir görüntüdedir. Bu açıdan ekin pekiştiren ve kuvvetlendiren bir işlevinden bahsedilebilir. Ancak bu işleviyle tam ve müstakil yeni bir kelime türetip türetmediği hususu kesin olarak belirlenemez. *Mu'inü'l Mürîd*'de geçen şu ifade ise işlev olarak daha farklıdır:

99 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 45.

100 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 142.

101 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 175.

102 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 182.

103 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 68.

104 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 68.

105 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

106 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 98.

107 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 130.

108 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

“bu ma‘şûk tapa bil sèn-ök *közü*-sèn”¹⁰⁹

Dizedeki *közü* ifadesinin anlamı “ayna”dır. Buradaki kullanımın işlevine bakıldığında ekin isimden yepyeni bir kavram türettiği görülecektir. Yine Gülensoy, ekin “köz/göz” isim köküne geldiğini belirtmiştir.¹¹⁰ Ancak buradaki kullanım ileride değinilecek olan fiilden isim türeten “-GI” eki ile eşya ismi türetmesi bakımından benzer bir kullanıma sahiptir. Gabain ise “közü” ifadesinin “közün-/görün-“ fiilinden geldiğini belirtmiştir.¹¹¹ Bu bakımdan ekin bu işlevi itibarıyla fiilden isim yapma ekiyle aynı olup olmadığı da tartışmaya açıktır.

“+(U)k”

Ek tıpkı “+ak” eki gibi benzerlik ilişkisi kurarken küçültülerek oluşturulan bir benzerlik olduğu için diğer ekten ayrılır. *Mu'înü'l Mürîd*'de üç örneği mevcuttur. Ergin ekin benzerlik bildirdiğini belirtirken “topuk, kabuk, kovuk ve bebek”¹¹² örneklerini verir. Korkmaz, ekin küçültme anlamında sadece yansımali köklere geldiğini belirterek “çıkırık, gıcırık ve kıtırık” örneklerini vermiştir¹¹³ ancak belirtilen bu işleve *Mu'înü'l Mürîd*'de geçtiği şekillerde rastlanmamıştır. Tekin ise Orhun Türkçesinde sadece “ilk: birinci olarak < il: ön” kelimesinde geçtiğini belirtir.¹¹⁴ Argunşah ve Toparlı, ekin ünsüzle biten kelimelerde eke bağlayıcı ünlü olarak düz ünlü yerine yuvarlak ünlü geldiğini belirtirken ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de iki örneği olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁵ *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin görüldüğü yerler şunlardır:

“adağkı *topuk* birle yup rāst kılıp”¹¹⁶

Dizede *topuk* ifadesi günümüzde de kullanılan anlamıyla karşımıza çıkmıştır. Vücutta bir bölgeyi ifade ederken benzerlik ilişkisi kurularak yeni bir terim üretilmiştir. “Topa benzemek” yahut “küçük top” anlatımından hareketle vücutta bir bölgenin ismini işaret ederek karşımıza çıkan “topuk” ifadesine işlev olarak küçültme ve benzetme anlamı katan bu ek yeni bir kavram oluştururken geldiği kelimeyi yeni ve farklı bir kavramı ifade edecek şekilde dönüştürmesi bakımından türetme eki kabul edilebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ergin ekin örnekleri arasında yine aynı kelimeyi göstermiştir.¹¹⁷ *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen bir diğer kullanım şu şekildedir:

“qahir kıł aqa şeytan *ortakı* ol”¹¹⁸

Burada geçen *ortak* ifadesi günümüz şekliyle aynı anlamı taşımaktadır. Sözcüğün köküne bakıldığında Gülensoy, kelimenin kökü olan “or-” fiiline ‘-tuk’ ekinin gelmesiyle Eski Türkçe bir ifade oluştuğunu belirtmekte ancak aynı eserde “or-” fiilini “delmek, delik açmak” olarak

109 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

110 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 391.

111 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 54.

112 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177

113 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 47

114 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

115 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

116 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

117 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177.

118 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 139.

göstermektedir.¹¹⁹ Bu da bu kelimedeki fiilimsi ekinin kalıcı isim yaptığı görüşünü ortaya çıkarırken bu fikrin anlam olarak *ortak* ifadesini ne ölçüde karşıladığını tartışmaya açar. Yine aynı eserde Gülensoy, bir başka maddede “ortak” ifadesine son ek yani “+k” eki gelmeden bir önceki hâli kabul edilebilecek ‘orta’ ifadesinin kökünü “or (merkez, yer)” olarak belirtmiş ve “+t” yapım ekinin üzerine “+a” yön ekinin gelerek bu kelimenin oluştuğunu savunmuştur.¹²⁰ Ancak bu şeklin kabulü bahsi geçen ekin bir türetme eki olup olmadığı sorununu ortaya çıkarır çünkü eklerin sıralamasında yapım ekinden önce bir çekim ekinin varlığı söz konusudur. “Orta”nın “ortak” ifadesinin “+k” ekinin gelmesinden bir önceki şekli olması daha muhtemeldir. Bu konuda bir başka kökenbilimci Eren ise bahsi geçen ifade için “Türkçe ortu (> orta) sözünden -k ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor.”¹²¹ demektedir. Birçok fikir ortaya atılabilecek bir ifade olan ‘ortak’ ifadesinde sadece “orta” şekline bakılarak dahi sonundaki ekin bir türetme işlevi olup olmadığı yine tartışılabilir ve burada küçültmekten ziyade bir çoğaltma ekinin varlığı söz konusu olabilir. Yine Eren’in belirttiği üzere Tatar Türklerinin ‘urtak’ yerine ‘urtaş’ ifadesini kullandığı görülmektedir. Bu da sözcüğün kökünün “or (merkez, yer)” ifadesi olarak kabul eden görüşü destekler niteliktedir. Tüm bunlardan hareketle sözcük üzerinde yapılabilecek olası ek tahlilleri şu şekilde gösterilebilir:

1. Or- (delmek, delik açmak) “-tuk” (kalıcı isim yapmış bir fiilimsi eki),
2. Or (merkez, yer) “+t” (denkleştirme eki) “+ak” (“+ak” eki bahsinde belirtildiği gibi ek çoğaltma işlevinde)
3. Or (merkez, yer) “+t” (denkleştirme eki) “+a” (yön eki)¹²² “+k” (“+k” eki bahsinde belirtildiği gibi ek aynılık-beraberlik-benzerlik işlevi)

Bu üç tahlilin de söz konusu “+k” ekinin tam bir türetme eki olup olmadığını sorgulatabilecek bir görüntü çizdiği söylenebilir. Yukarıda belirtilen üçüncü tahlil göz önüne alındığında bir önceki örnek olan ‘topuk’ ifadesindeki küçültücü bir benzerlik işlevi yerine burada “+k” ekinin *ortak* ifadesinde küçültme yapılmadan oluşturulan bir benzerlik işlevinde olduğu görülmektedir. *Mu’inü’l Mürîd*’de geçen ve söz konusu eke örnek olabilecek son kullanım ise şu şekildedir:

“bilij kimge uymak kerek **ilk** munı”¹²³

Burada “ilk” ifadesinin “birinci, önce” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Tekin’in “ilk: ilk, birinci olarak < il: ön; karşı. ilgärtü: ileri”¹²⁴ diyerek örneklediği, *Mu’inü’l Mürîd*’de de geçen bu kullanımı söz konusu ekin örnekleri arasında işlev itibarıyla sayma gereğini doğurmuştur. Buradaki kullanımda “ön” ifadesini temsilen daha daraltılmış bir ifade görülmektedir. Bahsedilen kullanımda “+k” ekinin küçültme işlevinden bahsedilebilir. Ancak bu küçültme tıpkı *topuk* örneğinde olduğu gibi benzerlik/temsil işlevini de taşımaktadır. “İl+k” ifadesinde “ön”ü

119 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631

120 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631.

121 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 310.

122 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631.

123 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inü’l Mürîd*, 136.

124 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

temsilen küçültülmüş bir ifadenin kastedildiği söylenebilir. Bu açıdan Argunşah ve Toparlı'nın da örnek olarak saydığı “topuk ve ortak”¹²⁵ ifadelerinden farklı olarak “il+k” kullanımını da konu içerisinde belirtmek gerekir.

“+IA”, “+IAg (<+IA-g)”

Ekin, isimden fiil yapma eki olan “+la-” ile fiilden isim yapma eki “-g” ekinin birleşmesinden oluştuğu açıktır. Türkçede “+la” şekliyle isim yapan bir ek bulunmaz. Aslında birleşik bir ek olan bu ekin isimden isim yapma ekleri başlığı altında değerlendirilmesi de bir noktada gereksiz görülebilir. Ancak bazı ifadelerin kökün üzerine gelen “+la-” isimden fiil yapma eki ile günümüz Türkçesinde tam karşılık bulamaması bu birleşik eki kimi araştırmacıların başlı başına isimden isim yapma ekleri arasında bir başlıkta ele almasına sebep olmuştur. Korkmaz, ekin birleşme bir ek olduğunu açıkça belirtir.¹²⁶ Ergin, ekin “+la” şekliyle “yayla ve kışla” kelimelerinde görülen ve işlek olmayan bir isimden isim yapma eki gibi görüldüğünü ancak ekin işlek bir isimden fiil yapma eki olduğunu belirtirken “yayla, kışla” örneklerinde kelime sonunda yer alan -g isim yapma ekinin düştüğünü ekler.¹²⁷ Ekin geldiği ifadelerde köke ait bir yer adı yaptığı görülmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de görüldüğü şekillerde yer adı yapma işlevinin dışında belirli bir vakit-süre anlatımını da meydana getirdiği görülmüştür. *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen örneklerden biri şöyledir:

“têweler taş *otlağda* yayı kışı”¹²⁸

Buradaki *otlağ* ifadesi çayır, “otlak” anlamındadır. *Ot* isim köküne gelen “la-” isimden fiil yapma eki ve “-g” fiilden isim yapma ekiyle yeni bir isim meydana gelmiştir. Yukarıda bahsi geçen ve kimi araştırmacıların bu eki müstakil bir başlıkta almasının *otlağ* ifadesi için geçerli olamayacağı görülmektedir çünkü bu kullanımda *ot* ismi “+la-” fiil yapma ekini üzerine aldığı anda anlamlı bir kullanım oluşturabilmektedir. Bu sebeple bu kullanımın “+lag” eki diye eklerin birleşiminden oluşan müstakil bir ekle oluşturulduğu konusu tartışılabilir.

Günümüzdeki kullanımına bakıldığında ifadenin aynı eklerin geldiği “yayla ve kışla” ifadelerinin aksine sonundaki “-g” yapım ekini kaybetmediği ve *otlağ* şeklini koruduğu görülmektedir. Bu açıdan ekin asıl şeklini görebilmek açısından *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen bu örnek önemlidir. İşlev olarak bakıldığında ekin başlı başına bir ek olmaması nedeniyle sondaki “-g” fiilden isim yapma ekinin işlevini görmekteyiz. Bu da, bu kullanımda geldiği fiilden yer ismi yapmıştır.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve işlev olarak daha farklı görülebilecek bir başka kullanım ise şu şekildedir:

“velî *ödle* yatsıg ekündüde şek”¹²⁹

125 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

126 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 49.

127 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 178.

128 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 122.

129 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 110.

Dizede *ödle* ifadesi günümüz “öğle” ifadesiyle aynı anlamdadır. İslam esaslarında beş vakit farz olan namazın vakitlerinden biri olan bu ifade, Arapçada “zahira/zühr” kavramının Türkçe bir anlatımla dilimizde kullanılması açısından önemlidir. İfadenin köküne bakıldığında “öd: zaman” kelimesi görülür. *Ödle* ifadesinde kimi araştırmacıların “+IAg” ekini müstakil bir başlıkta ele almasını doğuran sebeplerden birinin yer aldığı söylenebilir. Çünkü bu kullanımda “+la-” ve “-g” eklerinin bir araya gelmesinin sebebi *ödle* ifadesinde tam olarak anlamlandırılmamaktadır. Yani *ödle* anlatımının anlam itibarıyla “zamanla-” fiiliyle nasıl bir bağlantı içerisinde olduğu konusu kimi araştırmacıların “+IAg” ekini müstakil bir başlıkta değerlendirme gereğini doğurmuştur. Ancak bu kullanım, anlam olarak “görülen, bilinen ve yaşanılan zaman” anlamında kabul edilebilir çünkü Arapça bir ismin yerini tutması için oluşturulmuş bu anlatımın Arap dilinde “zühr/zahir (öğlen namazı): görülen, bilinen” anlatımıyla aynı anlamı taşıdığı görülecektir. İfadede sıkıntılı görülebilecek ikinci husus ise ifadeye bakıldığında sondaki “-g” fiilden isim yapma ekinin düşmesidir: *ödle* < *ödleg*. Bunun izahı için günümüzde kimi kullanımlarda görülen, çoğu kullanımda ise kaybolmuş “-g” ekinin *ödle* ifadesinde erken dönemde kaybolmasının karıştırılması muhtemel “*ödleg* (zaman)” ifadesiyle anlam farkını oluşturmaktan kaynaklandığı söylenebilir.

Argunşah ve Toparlı, araştırmalarında *ödle* ifadesini “+IAg” ekinin örnekleri arasında değil farklı bir madde başlığı altında “+IA” eki arasında göstermişlerdir.¹³⁰ Ancak yukarıda belirtilen durum göz önüne alındığında Türkçede sadece “+IA-” şeklinde bir isim yapma ekinin olamayacağını ortaya koymaktadır. Bu kullanımın aslında “-g” fiilden isim yapma ekinin kaybolmasından kaynaklanarak oluştuğu söylenebilir. Yukarıdaki izahın sonucunda yine *ödle* ifadesinde de bu durumun geçerli olduğu görülecektir. Ancak bu son ekin kaybolmasının doğal yolla değil de yeni bir anlam çıkarmak ve anlam karışıklığını gidermek adına kasıtlı olarak “kaybedildiği” düşünülebilir.

İşlev olarak bakıldığında *yayla*, *kışla* ve *otlag* kelimelerinin aksine burada “+IA-” ve “-g” ekinin birleşmesiyle kurulan ve daha sonra “-g” ekinin kaybolduğu *ödle* ifadesinde eklerin bir yer adı değil de zamansal olarak kısıtlanan bir dilim, bölüm oluşturduğu görülmektedir. Bu işlevin ise Arapça “zühr/zahir: öğlen vakti” kullanımını karşılamak adına oluşturduğu söylenebilir. Ancak kelimedeki anlamın yer, mekân adı yapmadığı ve zamansal bir yönünün bulunduğu görülse de *ödle* ifadesi belli bir zaman dilimi içerisinde ayrı bir yer yapması bakımından “yayla, kışla ve otlag” anlatımlarındaki işlevinden tamamen bağımsız olmadığı görülecektir. *Mu’înü’l Mürîd*’de geçen ve eke örnek teşkil edip etmeyeceği kesin söylenemeyen bir kullanım daha mevcuttur:

“zekât bërse maldın tümen **kurla** yæg”¹³¹

Burada *kurla* ifadesini Argunşah ve Toparlı, “+la” yapım ekine örnek olarak belirtmişlerdir.¹³² Anlam olarak ifade “kez, kere” anlamındadır. *Tümen kurla* şeklindeki kullanım “bin kere, bin defa” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Yine Argunşah ve Toparlı, kelimenin kökü

130 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 52.

131 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 119.

132 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 52.

için herhangi yorumda bulunmamaktadır. Bu ifadenin isimden fiil yapan “+IA-” ve fiilden isim yapan “-g” ekinden oluştuğunu belirtmek şu hâliyle belli bir dayanağa sahip değildir. Ancak üzerine yapılabilecek yorumlardan biri ifadenin “kur: kuşak, kemer”¹³³ köküne eklenen “+la-” ve “-g” ekleriyle oluştuğudur. Bu şekliyle ifadenin “kur (kemer, kuşak)” kökünden “+la-” ekiyle: “dönmek, dolaşmak” ve en son “-g” ekliyle: “defa, kere” anlatımına ulaştığıdır. Böyle bir kullanıma köken bilgisi sözlüklerinde rastlanmadığı gibi DLT’de rastlanmaz. Bu bakımdan bir diğer yorum şu şekilde olacaktır: Eski Türkçede sıkça rastlanan, zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış “taki, yana/yine” gibi bağlama ve ilgi kelimelerinin varlığı bilinmektedir. Bahsi geçen “kurla” ifadesinin tıpkı bu kullanımlarda olduğu gibi “kur-: kurmak, germek, toplamak”¹³⁴ fiil köküne gelen “-l-” çatı eki ile *kurıl-* şekline ve en son “-a” zarf fiil eki ile “kurıla/kurla: toplanarak kurularak, eklenerek, kere” anlamına ulaşılmıştır.

Sonuç olarak yukarıdaki ifadelerle beraber birinci izahta yapım ekleriyle yeni bir kelimenin türediğinden, ikinci izahta ise “+IA-g” ekine örnek olamayacak bir zarf fiil ekinin varlığından söz edilebilir. Bu bakımdan kesin bir sonuca ulaşmak bu kelime için zordur.

“+II/+IU” (< “+IIG/+IUG”)

Mu'înü'l Mürîd'de birçok yerde geçmektedir. Ek, Türkiye Türkçesinde tüm isimlere gelebilen, isim ve sıfat türetebilen en işlek eklerden biridir.¹³⁵ Asıl şekli olan “+IIG/+IUG” haricinde *Mu'înü'l Mürîd* birkaç yerde günümüzde şekliyle “+II/+IU” biçiminde görmek mümkündür. Ekin sonunda yer alan “-G” sesinin düşerek günümüz hâlini alması yani “+II/+IU” kullanımları Harezmi dönemine ait Oğuzca özellik olarak kabul edilebilir. Bu dönüşümün başlangıcı olarak Harezmi dönemini görmek mümkündür. Çünkü kimi kullanımlarda aynı kelimeye hem “+IUG” hem “+IU” şekliyle gelmiştir: “*türlü/türlüg*” gibi.

Eckmann, ekin “+IIK/+IUK” ekiyle karıştırılabildiğini ve ekin “bulunma aitlik ve münasebet” yaptığını belirtir.¹³⁶ Hacıeminoğlu ek için “Genellikle üzerine getirildiği isimleri sıfat yapan bu ek, bugünkü yazı dilimizdeki ‘-lı/-li’ eklerinin karşılığıdır. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin üzerine getirilebilmektedir.”¹³⁷ demektedir. Gabain, “Bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirir; ekseriya sıfat yapar.” diyerek ekin Moğolcadaki “+lik” ekiyle benzer olduğunu bildirir.¹³⁸ Tekin ise ek için “Sahip olan anlamında sıfatlar türetir.”¹³⁹ Açıklamasını yapar. Günümüz kullanımında Ergin, işleklik derecesini çekim eklerine yakın olarak tarif ettiği ek için “Esas fonksiyonu aslında sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktadır. Bu yüzden sıfat eki diye anılır.”¹⁴⁰ der.

Açıklamalarda görüldüğü üzere ekin tüm bahislerinde *sıfat* ifadesi geçmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de yer alan kullanımlarına da bakıldığında ekin ismi sıfat kategorisine soktuğu

133 Atalay, *Divan-ı Lügati't Türk Tercümesi I*, 324.

134 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 570.

135 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 53.

136 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

137 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 15.

138 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 44.

139 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 83.

140 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 159.

görülmektedir. Bu bakımdan ekin tam bir isim yapma eki olup olmadığı bugün tartışılmaktadır. Örneğin Delice, eki yapım ekleri arasında değil, “dönüştürücü ekler: sifata dönüştürücü ekler” arasında gösterir.¹⁴¹ Turan ise eki yapım ekleri arasında sınıflandırmamış, “olumluluk-olumsuzluk ekleri” adında yeni bir başlığı işaret etmiştir.¹⁴² Yine Gülsevin, bahsi geçen ekle birlikte birçok ekin ne ölçüde kelime türettiğini sorgularken “+II”, ekini “tür değiştirici ekler” başlığı altında sözlüklere madde başı olabilecek yeni bir kelime türetmeyen ek olarak sınıflandırmıştır.¹⁴³ Kara ise ekin bazen yapım bazen çekim eki olduğu görüşündedir, bunu ayırt ederken yerine başka öge getirilip getirilmemesine bakılması gerektiğini belirtir.¹⁴⁴

Ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen kullanımlarına bakıldığında birçok ifade görülmektedir:

“eger bolsa bende ne **türlüg** tişi”¹⁴⁵

“kamug **türlü** tâ ‘at tamām şüret ol”¹⁴⁶

Dizelerde geçen “**türlü-türlüg**: türlü” ifadeleri günümüz kullanımıyla aynı anlamı taşımaktadır. Ekin hem günümüz şekli hem de eski kullanımı iki farklı dürtükte karşımıza çıkmaktadır. Dizelerdeki anlam itibarıyla ekin, “ne türlü kadın - tüm türden itaat” şeklinde “tür” isim köküne gelerek kelimeyi sıfat yaptığı kullanımlar söz konusudur. Yukarıda da belirtildiği üzere ekin burada yeni bir anlam ortaya koyduğu söylenemez. Ekin, ismi sadece sıfat kategorisine geçirmiş olduğu görülmektedir. Bu kullanımlar haricinde Argunşah ve Toparlı, ekin hem “+IU” hem “+IUG” şeklinin görülebildiği bir başka örnek için “körklü-körklüg” kullanımlarını verir¹⁴⁷ ancak burada durumun **türlü-türlüg** ifadelerindeki gibi olmadığı görülmektedir:

“çın-oğ ërse sınağ ‘amel **körklü** kıl”¹⁴⁸

“kılıklarda **körklüg** tevâzu’ ërür”¹⁴⁹

Burada “körklü” ifadesi “güzel/görüntüsü olan/görüleşi” anlamındadır. Ekin, kelimeye tür değiştirirken bu şekli ile kelimeyi sıfat değil de zarf kategorisine geçirdiği görülür, kelimeyi vasıf ismi yapmıştır. Yine bu anlatımda kelimenin aslında sıfat iken peşi sıra gelen ismin düşmesiyle tek başına zarf işlevini üstlendiği sezilebilmektedir. Yani “körklü şekilde/hâlde” demek yerine sadece körklü denmiş ve vasıf ismi olan bu ifade zarf işlevini de üstlenebilmiştir.

Diğer örnekte **körklüg** ifadesindeki ek, Eckmann’ın da uyardığı konu olan “+IİK+IUK” ekiyle karıştırılmıştır.¹⁵⁰ Çünkü burada birinci dize “davranışlarda güzellik alçak gönüllülüktür” şeklinde günümüze aktarılmalıdır. Bu şekliyle ekin aslında bu kullanımda “+IİK” eki olduğu

141 İbrahim Delice, “Türk Dilinde,” 230.

142 Turan, “Türkçenin Yapım,” 1841.

143 Gülsevin, “Türkçede,” 1267-1284.

144 Funda Kara, “Yapım Eki Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu bildirisi*, Erzurum (25-27 Nisan 2007): 570

145 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

146 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 140.

147 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

148 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 94.

149 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 149.

150 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

açıktır. Argunşah ve Toparlı, dizeyi “davranışların güzeli tevazudur” şeklinde belirtmişlerdir.¹⁵¹ Ancak dize kelimelere herhangi ilgi ve iyelik eki koyularak değil de tam olarak günümüze aktarıp anlama bakıldığında çeviri yazıda yazımın *körklüg* şeklinde değil *körklük* şeklinde olması gerekir.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve eke örnek teşkil etmesi bakımından kesinliği şüpheli bir başka ifade şu şekildedir:

“kerek çıksa taşğa kiçig hem **uluğ**”¹⁵²

Dizede geçen *uluğ*, “ulu, büyük, yaşlı” anlamındadır. Sözcüğün kökü için Gülensoy, “ul: temel” ifadesini işaret eder.¹⁵³ Kökün üzerine gelen “+lug” ekiyle “temelli, güçlü, sağlam” anlamı oluşturulduğu görüşü muhtemeldir. Ancak bu fikir doğrultusunda burada kök için ul ifadesinden önce “u- : muktedir olmak” fiilinin bulunduğu ve ifadenin bu fiilden tıpkı “til<ti-l” ifadesinde olduğu gibi “-l” yapım ekininden türeyerek “+lug” ekini alıp sıfat olmadan önceki “ul: güç/temel” anlamına ulaştığı söylenebilir. Bu bakımdan Argunşah ve Toparlı'nın kök olarak işaret ettiği “ul”¹⁵⁴ ifadesi kesin olarak kök kabul edilemez. Yine de bu şekliyle ifade, “+IIG/+IUG” eki başlığı altında değerlendirmeye engel değildir. Ancak ifadenin “-(U)g” fiilden isim yapma ekiyle oluşturulması da ihtimal dâhilindedir. “Ulug<u-l-(u)g: güç edinmiş, gücü elinde tutan” şeklinin kabul edilmesi hâlinde bu örnek “+IUG” eki başlığı altında değerlendirilemez. Yahut “+IUG” ekinin aslında “-l” ve “-g” eklerinin birleşimiyle oluşmuş olabileceği de “uluğ” örneğinden hareketle mantıklı bir izah kabul edilebilse de kesin olarak isim tabanlarına geldiği düşünülen örneklerin yoğunluğu bu bakışı zayıflatır.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve ekin işlevine aykırı olmayan, yorumlanmasında farklı görüş sunulmayan diğer şekiller şu şekildedir: “tilge **bağlıg** yemin”¹⁵⁵, “**borçluğ yuluğluğ**”¹⁵⁶, “**bitiglig** turur”¹⁵⁷, “**icazetliğ** erse revâ iktidâ”¹⁵⁸, “bu **yanlıg** inâbet irâdet berip”¹⁵⁹, “**şüpheligdin** ırakrağ turur”¹⁶⁰, “mürîd şeyhni **yazuklu** tēp bilmegü”¹⁶¹

Bu örneklerin tümünde ek ismi sıfat kategorisine sokmuştur. Bu bakımdan ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de isimden yeni bir isim yaptığı şekline rastlanmadığı söylenebilir. Görülen tüm şekillerde ek, ismi sıfat yapan yani ismin sadece türünü değiştiren bir işleve sahiptir.

“+HIK/+HUK”

İlk yazılı metinlerden günümüze çok işlek olarak görülen bir ektir. Harezmi Türkçesinde ve dolayısıyla *Mu'înü'l Mürîd*'de fazlasıyla karşılaşılmaktadır. İsimlerden soyut ve somut

151 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 393.

152 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 116.

153 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 965.

154 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 53.

155 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 131.

156 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 126.

157 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 143.

158 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 136.

159 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 145.

160 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 139.

161 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 134.

isimler türetebildiği gibi isimleri sıfat kategorisine de soktuğu örneği mevcuttur. İlk olarak Eski Türkçe dönemine bakıldığında Gabain, ek için “Soyut ve müşahhas isimler ve sıfat yapar.”¹⁶² der. Tekin ise ek için herhangi açıklama yapmadan “bâglik, eşilik, özlük, adgırlık, bugralık” örneklerini verir.¹⁶³ Karahanlı döneminde de işlek olan ek için dönem özelliğini dikkate alarak Hacıeminoğlu, “Türkçe ve yabancı kökenli isimlerin üzerine gelerek genellikle soyut bazan da somut isimler yapar. Bir durum bildirdiği gibi; mekân ifadesinde de kullanılmaktadır. Bazı kelimelerde sıfat eki fonksiyonundadır.”¹⁶⁴ der. Harezmi Türkçesinin bir sonucu olan Çağatay döneminde Eckmann, ekin “-IIG/-IUG” ekiyle karıştırılabildiğini ve çok çeşitli fonksiyonlara sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵

Türkiye Türkçesinde Korkmaz, geniş kapsam ve işleve sahip bir ek olarak nitelendirdiği ek için “Asıl işlevi eklendiği kelimeye tahsis, bir şey için anlamı veren adlar türetmektir.”¹⁶⁶ der. Ergin ise “Geçici olduğu gibi kalıcı isimler de yapar. Yani bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yaptığı gibi nesne adı olarak kalıcı isimler de teşkil eder.”¹⁶⁷ der ve ekin başlıca işlevleri arasında “isimden yer, alet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapmak” görevlerini sayar.¹⁶⁸ Banguoğlu, ekin çok işlek olduğunu ve kullanımının çekim eklerini andırıldığını belirtir.¹⁶⁹ *Mu’înü’l Mürîd*’de birçok yerde rastlanılan ekin işlev ve anlamından hareketle ne tür kelimeler türettiğine bakıldığında çeşitli örnekler görülmektedir. Bunları işlev olarak beş kısımda incelemek mümkündür.

Vasıf isimlerinden soyut kavramlar türetme: “**arıklık** nişāni şehādet bile”¹⁷⁰

Burada “arıklık” ifadesi temizlik: kurtuluş/felah anlamındadır. “Arığ: temiz/pak” vasıf isminden soyut bir kavram olan temizlik/saflık ifadesi oluşturulmuştur.

“**tirigliknin** aşılı érür yel bile”¹⁷¹

Burada ise yine “tirig” vasıf isminden dirilik: hayat anlamında yeni bir kavram türetilmiştir. *Mu’înü’l Mürîd*’de aynı işlevde birkaç kullanım daha mevcuttur: **yıraklık**¹⁷², **yaşınlık**¹⁷³, **harişlik**¹⁷⁴, **uluğluk**¹⁷⁵, **yawuzluk**¹⁷⁶

İsimden yer ismi türetme: “ten ü ton **namâzlık** arığ bolmağı”¹⁷⁷

162 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 44.

163 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

164 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 14.

165 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

166 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 55.

167 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 155.

168 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 155.

169 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 193.

170 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 100.

171 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 98.

172 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 96.

173 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 116.

174 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 99.

175 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 110.

176 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 106.

177 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 101.

Buradaki *namâzlık* ifadesi namaz kılınacak yer anlamındadır. Namazın farzları belirtilirken Arapça kavram olan “hades ve necasetten temizlenmek” şartı burada *ten ü ton namâzlık* yani “vücut, elbise ve secdeye gidilecek yerin temiz olması” şeklinde belirtilmiştir. Günümüz kullanımında *namâzlık* ifadesi eşya ismi yapmış olmakla beraber Harezmi döneminde *Mu'înü'l Mürîd*'de geçtiği bu kullanımdan hareketle ifadenin namaz kılınacak “yer/mescit” kavramını karşılayacak şekilde kullanılabildiği görülmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de bu işleve sahip olan bu kullanımdan başka bir örneğe rastlanmamıştır.

İsim kökünden bağımsız isim türetme: “bêrip aşıklık *aşlıknu* almak revâ”¹⁷⁸

Buradaki *aşlık* ifadesi buğday anlamındadır. İlk olarak Korkmaz'ın belirttiği ve yukarıda da alıntılanan işlev akla gelse de burada buğday ifadesi “aşa tahsis edilen aş için olan” anlamında değildir. Mutfak malzemesi olarak düşünülse dahi buğday, saf hâliyle aş bir malzeme olarak görülmez. Zaten örnek seçilen dörtlükte bahsedilen konu, riba/faizdir. Buradaki “aşlık” ekilecek yahut işlenecek bir tohum ismidir. Dolayısıyla *aşlık* ifadesinde kökten bağımsız yeni bir isimden söz etmek mümkündür.

İsimden soyut isimler türetme: “yigitler uya-biz *uyalık* üçün”¹⁷⁹

Dizede yer alan *uyalık* ifadesi kardeşlik anlamındadır. “Uya: kardeş” isiminden kardeşlik soyut kavramı türetilmiştir. Aynı dönemde karındaş, kardaş ifadelerinin kullanılmasına rağmen *uyalık* ifadesinin tercih edilmesinin “tarikat kardeşliği” ile “kan bağı kardeşliğini” ayırt etmekten ileri geldiği söylenebilir. Buradaki *uyalık*, tarikat kardeşliğinden farklı olarak gerçek kardeşliği ifade etmektedir. Çünkü *Mu'înü'l Mürîd*'de “karındaş, kardaş” ifadelerinin tarikat kardeşliğini ifade ettiği yerler mevcuttur. Bu dizede gerçek kardeşlikten bahsedilmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de *uyalık* ifadesinde türetilen soyut kavrama benzer şekilde birkaç örneğe daha rastlamak mümkündür: *barlık*¹⁸⁰, *yoçluk*¹⁸¹, *sênlik*¹⁸², *kulluk*¹⁸³.

Filimsi eki “-mak” ile birleşerek gereklilik yahut emir bildirme/filimsi ekini pekiştirme: “biri *başlamaçlık* buyurmuşça Rab”¹⁸⁴

Ekin filimsi ekiyle birleşerek gereklilik/emir bildirme veya filimsi ekini pekiştirme işlevi yapım eki görevinde değildir. Ancak tüm örneklerinin verilmeye çalışıldığı ekin bu işlevini de yapım eki olmasa da belirtmek gerektiğinden konu içerisinde değerlendirilmiştir. Bu işlev, eklerin tasnifinin anlam ve işlev düşünülmeden sığ bir şekilde ikiye ayrılarak olamayacağına da bir kanıt niteliğindedir:

Dizedeki *başlamaçlık* ifadesi “başlamalı yahut başlamaktır” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Dörtlüğün tümüne bakıldığında şu şekilde bir anlatım mevcuttur: “(Abdestin nesi müstehab bilmelisin, bileceksin) biri Rabb'in buyurduğuna göre ve sağ taraftan *başla/*

178 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 130.

179 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 151.

180 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

181 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

182 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 142.

183 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 97.

184 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 105.

başlamalı/başlamaktır. (Abdest arasında duraksama/bir şey sokma!)” Burada günümüze aktarılabilecek şekillere bakıldığında kullanımın emir yahut gereklilik bildirebildiği gibi ek fiilin geniş zaman işlevinde de aktarılabildiği görülmektedir. Bunların herhangi biri, anlam olarak kabul edildiğinde ekin yapım ekinen çok uzak bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Eki bu işlevden daha farklı görevde düşündürebilecek bir başka örnek şöyledir:

“**ketürmeklik** islām  r r bil yaq n”¹⁸⁵

Burada ise dizenin öncesiyle beraber kurduğu anlama baktığımızda “İyi bil ki Őeriatın kurallarını yerine göre getirmek İslam’dır.” şeklinde bir ifade görülmektedir. Burada yer alan *ket rme lik* ifadesindeki durumun tıpkı Anadolu ağızlarında yahut ‘Yunus Emre Őiirlerinde’ fazlasıyla görülebilen, “-Ip” fiilimsi ekini “-UbAn” Şekline dönüştüren ve adına “ek yığılması”¹⁸⁶ denilebilecek bir durumdan kaynaklandığı düşünülebilir. Korkmaz, bu tür durumlara sahip olması bakımından Türkçeyi “ekin mevcut anlamına g c kazandırmak veya onun artık aŐınmaya yüz tutmuŐ anlamını yeniden tazelemek” amacıyla ek tekrarı yapabilen bir dil olarak tanımlar.¹⁸⁷ Bu kullanıma benzer bir başka kullanım ise Şu Şekildedir:

“bir Allah  n n yok **t meklik** bolur”¹⁸⁸

Dizede geçen *t meklik* ifadesinin aldığı ekin yukarıda da belirtildiği gibi g cs z kalan fiilimsi ekini kuvvetlendirmek görevinde olduğu düşünülebilir.  nk  *t meklik* ifadesinde de tıpkı *ket rme lik* ifadesinde olduğu gibi “+IİK” ekinin yeni bir kavram ortaya koymadığı, anlam ve tür olarak kelimeye yeni boyutlar kazandırmadığı açıktır. İŞlev olarak “ek pekiştirme” işlevinden daha farklı görüŐlere açık ve tartıŐılabılır olan bu konunun ulaŐacaėı ortak kanı bu ekin bu kullanımlarda yapım eki görevinde olmadığıdır.

“+(I/U)n”

Tekin, eki topluluk eki olarak açıklamış ve “bodun” örneğini vermiştir.¹⁸⁹ Ekin *Mu’inn ’l M r d*’de geçtiği Şekillerde de ekin geldiği isimlerde bir çoğaltmadan bahsetmek mümkündür. Ancak bu ek çoğu zaman vasıta eki olan “+n” ile karıŐtırılmaktadır. Ekin “yazın, kıŐın, gözün, öğlen, için vb.” ve Anadolu ağızlarında “yayan” gibi  rne leri olan vasıta eki ile karıştırılmaması gerekir. *Mu’inn ’l M r d*’de geçtiği Şekillere bakıldığında:

“ta avvu’ **boyun** meshi bilgil uya”¹⁹⁰

Dizede yer alan *boyun* ifadesi vücut bölümlerinden bir yerin abdestte meshi ile alakalıdır. Burada ifadenin kökü olarak boy ismi kabul edildiğinde üzerine gelen “+un” eki ile “boyu artıran, çoğaltan” anlamında bir kavram yahut “k c k boy” anlamında bir k c ltme oluşturulduğu düşünülebilir. *Mu’inn ’l M r d*’de yer alan bir diğer kullanımda ise yine aynı durumdan söz etmek mümkündür:

185 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l M r d*, 93.

186 Zeynep Korkmaz, “Türkçede -n zarf-fiil eki ile -pan/-pen eki ve türemeler” *TDAY-Belleten*, 32 (1984): 155-165.

187 Korkmaz, Türkçede -n zarf-fiil eki, 162.

188 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l M r d*, 93.

189 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

190 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l M r d*, 106.

“**koyun** eçkü kırbân kılınsa yarar”¹⁹¹

Burada ise yer alan ifadede “koyun<kon+(1)n”¹⁹² kelimesi yer almaktadır. Buradaki işlev için bir çoğaltmadan bahsedilebileceği gibi küçültmeden de bahsedilebilir. Bu ek içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer kullanım ise şu şekildedir:

“kim **alın** bile haçka secde bolur”¹⁹³

Bu dizede *alın* ifadesinin kökü olarak “al: ön”¹⁹⁴ düşünüldüğünde burada yine boyun gibi vücut bölümlerinden oluşan bir kavramla karşılaşılmaktadır. Burada çoğaltma işlevinden farklı olarak bir küçültmeden bahsedilebilir. Kesin bir yargıya varılamayan bu üç ifade için bir “çoğaltmadan” yahut tam tersi bir “küçültmeden” bahsedilebilir. Günümüzde kullanılan fiilden türediği düşünülen “burun” ve “koyun” gibi vücut bölümlerinde de aynı kullanımın olup olmadığı tartışılabilir. Sonuç olarak ekin işlevi konusunda, vücut bölümü oluşturan “boyun” ve “alın” ifadelerinde benzetme amacıyla oluşturulmuş bir küçültmeden; “koyun” ifadesinde ise bir sürünün hızlı çoğalmasından hareketle “koñ” isminden genişletilerek oluşturulmuş bir “çoğaltmadan” yani topluluk ismi şekline dönüştürmeden söz edilebilir.

“+(I)**nç**”, “+nd”

Eski Türkçeden bugüne sayılarda sıralama görevi gören bu eki Tekin, “Sıra sayıları eki” olarak tabir eder.¹⁹⁵ Yine aynı dönem için Gabain, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayıları arasında değerlendirmiştir.¹⁹⁶ Karahanlı dönemi için de Hacıeminoğlu (1996: 62) eki, yapım ekleri arasında eki belirtmemiş ve sayılar başlığı altında, sıra sayıları içerisine eke yer vermiştir. Harezmi Dönemi sonrası Çağatay Türkçesi için de Eckmann, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayıları başlığı altında değerlendirmiştir.¹⁹⁷ Türkiye Türkçesi için Banguoğlu, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayı sıfatları arasında değerlendirmiş ayrıca ekin iyelik ekiyle uzatılmış olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸ Korkmaz ise eki sıra sayı türeten çok işlek bir ek olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁹

Ekin Eski Türkçedeki “+nç” şeklinin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir. Burada yukarıda geçtiği ve Banguoğlu’nun da belirttiği üzere günümüz kullanımında ve Harezmi Döneminde ekin iyelik eki ile uzatıldığı ve daha vurgulu hâle getirildiği görülmektedir. “eki+nç+i, üç+(ü)nç+ü, beş+(i)nç+i” gibi örneklerde de sayı isimleri üzerine gelen ve onları sıralama sıfatı kategorisine getiren bu ekin üzerine bir iyelik ekinin geldiği açıktır. Bu bakımdan sınıflandırmalarda yapılan başlıklarda ve ekin farklı hâlleri gösterilirken “+nçI” şekliyle eke yer vermek yanlıştır. Çünkü burada eke bitişik gösterilen “+I” bilindiği üzere iyelik ekidir.

191 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 120.

192 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 549.

193 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 135.

194 Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2002): 135.

195 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

196 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

197 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 79.

198 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 354.

199 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 61.

Mu'înü'l Mürîd'de ek sade ve iyelik eki almış şekilleriyle görülebilmektedir.

Burada varılabilecek bir diğer nokta “+nç” ekinin içerisinde vasıta hâl eki barındırabileceğidir. Bunun dayanağı olarak *Mu'înü'l Mürîd*'de yer alan *ekindü* ifadesi gösterilebilir. İfade dinî bir kavram olan bir namaz vaktini işaret etmektedir. Arapça sabah için kullanılan “feci: gün ışması, başlaması” ifadesinin karşısında güneşin kaybolması olarak düşünülen “asr: ikindi” kavramı vardır. Bu ikinci kavramı karşılamak adına kullanılabilecek ifade Türkçede “ikindi: ikinci” ifadesidir. Bu ifade çözümlendiğinde “eki+n+di” şeklinde izaha ulaşılabılır. Vasıta hâl eki olarak adlandırılan “+n” eki üzerine gelen “+di” zarf yapma eki²⁰⁰ ile kuvvetlendirilmiş, sonraki süreçte kalıcı isim hâlini almıştır. Yani *ekindü* ifadesinin “baştıncı”²⁰¹ örneğinde olduğu gibi bir başka hâl eki olan “+n” ile genişletildiği, “+ki” eki yerine ise Eski Türkçede de var olan “+di” zarf ekini barındırdığı söylenebilir. Bu şekilde detaylı bir varsayım sunulabileceği gibi basit şekliyle “iki” sayısına sıra sayısı oluşturulabilecek “+nç” getirilebildiği gibi kimi kullanımlarda ise “+nd” ekinin getirilebildiği söylenebilir.²⁰² Yani ikisinin de işlevinin sayı isimlerini sıralamak olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu araştırmada bahsi geçen iki ekin ortak başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Eklerin sadece bu işlevleriyle de yapım eki olamayacağı açıktır. Yalnız *ekindü/ikindi* kullanımı bir zaman dilimine işaret etmesi bakımından müstakil bir isim olarak sözlüksel anlam kazanmıştır. Bunu da aldığı eke değil, anlam itibarıyla kullanımda kabul görmesine borçludur. *Mu'înü'l Mürîd*'de “+nç” ekine birçok yerde ve farklı sayılara da gelmiş şekliyle rastlanılırken “+nd” ekine sadece *ekindü* ifadesine rastlanılmaktadır. Eklerin geldiği şekillerden bazıları şunlardır:

“*ekinçi* sü'âlim resül hâk erür”²⁰³

Burada geçen ifade sayıyı, sıra sayısı hâline getirmiştir. İfadede isim kökünden farklı bir isim türetilmediği açıktır. Burada sadece sayı sıfatı yine kendi kategorisinde farklı bir sıfat hâline dönüştürülmüştür. Anlam olarak sözlüksel, yeni bir ifadeden söz edilmez. Ekin bu ifadeyi yeni bir kavram yaptığı kabul edilirse geldiği tüm sayıları sözlüğe eklemek zorunluluğunu doğurur ki bu da fazlasıyla yanlıştır. Bu açıdan ekin dizedeki işleviyle yapım eki olamayacağının kanıtı kabul edilebilir. Yine bu ifade için dikkate değer bir başka husus yukarıda belirtilen iyelik eki ile eki kuvvetlendirme durumunun burada mevcut oluşudur. İfadede sıra sayısına dönüştürülen sayıya, eki kuvvetlendirmek maksadıyla bir de iyelik ekinin getirildiği görülebilir. Aynı kullanımın *Mu'înü'l Mürîd*'de iyelik eki ile kuvvetlendirilmemiş hâli de mevcuttur:

“rusül enbiyalar *ekinç* söz onı”²⁰⁴

200 Eski Türkçede “edgüti, kadıgdı, amtı” (KT/Güney 2-3) gibi ifadelerde örneklenebilen zarf eki.

201 Gabain (1998: 75), sıra sayılarını örneklerken birinci ifadesi için “baştıncı” kelimesini vermektedir. Bu kullanımda “baş” köküne getirilen “+tn” ve “+k” eklerinde günümüzde kullanılan ve Eski Türkçede bu şekli ile nadir görülen çıkma hâli eki ile isimleri sıfat kategorisine geçiren “+ki” eki sezilmektedir. Yani hâl eki ve sıfat yapan “+ki” ekinin birleşiminden ifadenin sıra sayısı oluşturduğu söylenebilir.

202 Eski Anadolu Türkçesinde Gülsevin (1997: 188) eki +ndü şeklinde gösterir, “İki sayı isminin üzerine gelerek, vakit bildiren yeni bir isim yapmıştır.” der.

203 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 95.

204 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 91.

Bu dizede ise ifade yine sıra sayı sıfatıdır ancak iyelik ekiyle genişletilmemiştir. İşlev olarak *ekinç söz* (ikinci söz) kullanımı yukarıda olduğu gibi sayı sıfatını, sıra sayı sıfatına dönüştürmüştür. Tıpkı hâl eklerinin ismi yükleme bağlarken işlevi değiştirmesinde olduğu gibi benzer bir kullanımla sıfatı isimle ilişkilendirirken “+nç” eki sayesinde sayının görevi, işlevi değişmiştir. Bu açıdan ek için” sayı sıfatlarının hâlleri” yorumunda bulunulabilir. Bu iki örneğe ek olarak

“biri yüzni yumak *ekinçi* elig”²⁰⁵

“berât *ottuzunçı* tüninde kâmuğ”²⁰⁶

ifadeleri yukarıdaki işleve benzer kullanımlar olarak eserde yer almaktadır. Konu başlığında “+nç” eki ile aynı başlıkta belirtilen “+nd” ekinin geçtiği tek şekil olan *ekindü* örneği ise şöyledir:

“*ekindü* namâzı revâ bolğay ol”²⁰⁷

Burada yer alan *ekindü* ifadesi taşıdığı anlam itibarıyla değil, aldığı eklerle dönük çözümlendiğinde bir sıralama bildirir. Ancak buradaki kullanımda ekin işlevi için “+nç” ekinin aksine sayılara gelerek kalıcı isim yaptığından söz edilebilir. Gabain, bu ifadeyi “ikinti” şekli ile sıra sayıları başlığı altında bir örnek olarak kullanmıştır.²⁰⁸ Ancak Ergin bu ifadeyi yapım ekleri arasında, +nç başlığı altında değerlendirmektedir.²⁰⁹ Şekil olarak bir sıralama sayısı mantığı ile oluşturulduğu açık olan *ekindü* ifadesi karşıladığı anlam itibarıyla Harezmi Türkçesi ve günümüz Türkçesinde müstakil ve sözlüksel bir görüntü ortaya koymaktadır. Arapça “asr” ifadesinin bir karşılığı olarak esas işlevi sayıları, sıra sayısı hâline getiren bir “+nd (<+n” + “+di”)” eki ile normalde sıralama bildirmek amacıyla kullanılan bu ifade anlamda bir derinlik kazanmış, yeni bir kavram hâlini almıştır. Bu açıdan temelde sıralama sayısı olan bu ifade Arapça bir kavramın yerini alması bakımından yeni ve müstakil bir kelime olmuştur. Bu kullanımın sıfat olamayacağı örneğin alındığı dörtlükteki anlamdan da anlaşılabilir. “*ekindü namazı*” bir isim tamlamasıdır, temelinde sıfat olan ifadenin bu kullanımında bir sıfattan değil, yeni ve müstakil bir isimden bahsetmek mümkündür. Söz konusu ekin bu anlatımda sonradan kazandığı işlev olarak isimlerden yeni bir isim yaptığı söylenilebilir.

“+rAK”

Karşılaştırma eki olarak bilinen bu eki Gabain, kelime teşkili başlığı altında incelemek yerine edatlar kısmında belirtir ve ek için “yigräk, artukrak, aşnurak vb.” örneklerini vererek “Tam bir kelime teşkili unsuru.” der.²¹⁰ Çağatay Türkçesinde Eckmann, eke “azrak, köprek, kiçigrek, savuğrak” örneklerini vererek eki sıfatlar başlığı altında, karşılaştırma kısmında belirtir.²¹¹ Türkiye Türkçesinde ise Ergin eki yapım ekleri arasında belirterek ek için “çokluk,

205 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

206 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 116.

207 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 115.

208 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

209 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 168.

210 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 105.

211 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 75.

fazlalık bildiren bir karşılaştırma eki”²¹² der. Banguoğlu ekin Eski Türkçede berkitme sıfatları yaptığını, günümüzde kullanım alanının bulunmadığını belirtir²¹³ ancak günümüzde ekin kendisi gibi eski bir ek olan ancak *Mu’înü’l Mürîd*’de örneğine rastlanmayan “+mtI/+mtU” ekiyle birleşerek “+(I)mtrAk” ekini meydana getirdiği yine zarf fiil eki olan “-A” ile birleşerek “-ArAk” zarf fiil ekini oluşturduğu bilinmektedir. Korkmaz ise diğer araştırmacılar gibi yapım ekleri arasında değerlendirdiği eki “sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten +rAk eki” olarak tanımlamıştır.²¹⁴ *Mu’înü’l Mürîd*’deki tüm kullanımlarda sıfatlara karşılaştırma-kuvvetlendirme yani “daha” anlamı veren bu ekin örnekleri şu şekildedir:

“özindin ‘*azîzrek* şerîf yok neseb”²¹⁵

Bu dizede geçen ‘*azîzrek* ifadesi daha aziz, daha büyük anlamındadır. Vasıf ismi kabul edilebilecek aziz ifadesine gelerek zaten sıfat olan ifadeye daha güçlü bir anlam katmıştır.

“anın kim kulağda hem *azrakı* bar”²¹⁶

Burada ise *azrak* ifadesinde iştmede “daha az olma” durumuna işaret eder. Vasıf ismi olan “az” ifadesi eki bünyesine katarak tüm kullanımlarda olduğu gibi “daha, fazladan, en” anlamına ulaşmıştır. *Mu’înü’l Mürîd*’de bulunan diğer ifadeler ise şu şekildedir: *eşahrak*²¹⁷: daha doğru, *ķavīrak*²¹⁸: daha sağlam, *köprek*²¹⁹: daha çok, *yēgrek*²²⁰: daha iyi, *hoşrak*²²¹: daha hoş, *ırakrak*²²²: daha uzak.

Tüm bu kullanımlarda ekin kökten farklı olarak müstakil bir kelime meydana getirmedeği görülür. Günümüz kullanımlarında da “+(I)mtrAk” ekinde karşılaşılan bu ekin yapım eki olduğunu söylemek, ekin önünde yer alan “+(I)mtU” < “+(I)mt+u” ekinde tıpkı “+ncI” < “+nc+I” ekinde olduğu gibi bir iyelik ekinin varlığının hissedilmesinden hareketle iyelik ekinden sonra bir yapım ekinin geldiğini söylemek olur. Yine yukarıda belirtilen “-ArAk” zarf fiil ekinde görülen ve yapım eklerine dâhil edilemeyen “-A” zarf fiil ekinden sonra “+rAk” ekinin gelmesinde de ekin yapım eki olma ihtimalini zayıflatan bir durum mevcuttur. Dolayısıyla eklerin Türkçedeki sırası düşünüldüğünde “+rAk” ekine kesin olarak yapım eki demek olanaksızdır. Bunların dışında sadece anlamdan hareketle bile vasıf isimlerini daha kuvvetli bir hâle getiren “+rAk” ekini yapım eki olarak kabul etmenin tartışılabilir olduğunu söylemek mümkündür.

212 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 179.

213 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 198.

214 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 61.

215 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 92.

216 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 120.

217 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 110.

218 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 114.

219 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 121.

220 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 128.

221 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

222 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

“+sIz/+sUz”

Türkçede isimleri sıfat kategorisine sokan “+II”< “+IIg” ekinin olumsuz kullanımı kabul edilen bu ek için tüm gramercilerin vardığı sonuç ekin isimlerden olumsuz sıfat yaptığıdır. Orhun Türkçesinde Tekin, ekin yokluk sıfatları türettiğini belirtir ve aynı ekin yoksunluk fiilleri yapan “+sIrA-” fiil yapma eki ile ilişkili olduğunu ifade eder.²²³ Yani ekin ilişkili olduğu “sIrA-” fiil yapma ekinin isimleri olumsuz sıfat kategorisine geçiren “+sIz” eki ile “+a-” fiil yapma ekinin birleşiminden oluşmuş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Eski Türkçede yine Gabain, ekin yokluk bildirdiğini ve genellikle sıfat yaptığını belirtmiş ancak bu ekin haricinde seyrek bir ek olarak belirttiği, “ilsirat- : ilsizleştir-” örneğinde yer alan ve “+sIz” ekiyle karıştırılmaması gereken bir “+sIr” ekinden de bahsetmiştir.²²⁴ İki ekin de yokluk bildirdiği anlaşılmaktadır ancak bu ekler birbirlerinden sadece biçim olarak değil çıkış noktası olarak da farklı kabul edildiğinde Tekin’in (2003: 88) belirttiği “+sIrA-” eki ile ilişkili olan ekin “+sIz” değil “+sIr” ekinin olduğu anlaşılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu ekin olumlu sıfat yapan “+II”, “+IIg” ekinin olumsuz şekli olduğunu belirtmiş ve diğer araştırmacılar da görülmeyen “+sı-“ ve “-z” eklerinin birleşiminden oluştuğu fikrini savunmuş ayrıca dayanak olarak “bolumsuz<bolumsuz<bolum-su-z” örneğini vermiştir.²²⁵ Türkiye Türkçesindeki kullanımında Korkmaz, ek için “addan ‘yokluk, eksiklik’ bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir.”²²⁶ der. Ekin kimi gramerlerde ayrı bir başlıkta gösterilen ancak “+sIz” eki ile vasıta hâl ekinin birleşimiyle ismi, yükleme zarf olarak bağlamaya yarayan “+sIzIn” şeklinde kullanımı da mevcuttur. Bu kullanımı yapım ekleri arasında göstermekle vasıta hâl ekini yapım eki kabul etmenin aynı ölçüde yanlış olduğu söylenebilir.

Mu’înü’l Mürîd’de “+sIz” ekinin kullanımlarına bakıldığında isimleri olumsuz anlam vererek sıfat türüne geçirdiği ifadelerin yanında vasıf isimlerini yokluk bildirecek şekle getirdiği kullanımlarla da karşılaşılabilir. Eserde birçok yerde ekin örneği mevcuttur:

“taķı dñnye *tüpsüz kırısız* tññiz”²²⁷

Burada yer alan *tüpsüz kırısız tññiz* ifadesi “dipsiz, bitimsiz/uçsuz bucaksız deniz” anlamındadır. “Tüp” ve “kırısız” ifadeleri “+sIz” eki ile olumsuz bir anlam yüklenerek sıfat kategorisine geçişlerdir. Bu kullanımlarda kökten farklı, müstakil bir ifadenin türetildiği söylenemez. Burada ek sadece ismi, sıfat kategorisine geçirmiştir. Kullanımlar yapım ekinden ziyade bir kategori değiştirici ek durumundadır. Bir başka anlatımda ise buradakinden farklı bir kullanım vardır:

223 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

224 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 45 ve 48.

225 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 15.

226 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 64.

227 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 97.

“bıçak tég bolur ol *arığsız* tişi”²²⁸

Dizede, yukarıda gösterilen ilk örnekteki durumdan farklı olarak zaten vasıf ismi olan *arığ* ifadesi “+sız” eki ile kategori değişimine uğramamış, ifadeye sadece olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Anlam olarak “temizsiz” şeklinde bir anlam yüklenebilecek ifade “kirlî” anlamında ve sıfat türündedir. *Mu’înü’l Mürîd*’de geçen diğer kullanımlar şu şekildedir: *banisiz*²²⁹, *yunuğsuz*²³⁰, *irâdetsiz*²³¹, *ta’allümsüz*²³², *yönsüz*²³³, *ulağsız*²³⁴, *hurufsuz*²³⁵.

“(I/U)z”

Eski Türkçeden bu yana belirli kelimeler haricinde kullanılmayan bu ek günümüzde bazı kelimelerde varlığını korumuş benzerlik işlevini ise geliştirerek birbiriyle ilgili iki benzerliği belirtmek üzere “ikiz, üçüz, dördüz, beşiz vb.” sayılarda kullanılmaya devam etmiştir. Gabain, ekin ikilik bildirdiğini ve günümüzde canlı olmadığını belirterek eke “kögüz, göz, biz, müyüz, tiz, mâniz, ağız, boğuz” ifadelerini örnek göstermiştir.²³⁶ Ancak “boğuz” ifadesi için Eckmann, “boğ-uz” fiil kökünü vermiş ve ekin fiilden isim yapan “-z” eki olduğunu belirtmiştir.²³⁷ Türkiye Türkçesinde Ergin, ekin ilgi ve benzerlik bildirdiğini belirterek “topuz” örneğini vermiştir.²³⁸ Korkmaz ise topluluk ve çokluk bildiren çokluk özelliğine sahip olan ve işlekliliğini yitirmiş eski bir ek olduğunu, ikili organ isimlerinde görüldüğünü “beniz, boynuz, diz, göğüs” örnekleriyle belirtmiştir.²³⁹ *Mu’înü’l Mürîd*’de vücutta bir bölümü adlandırmak üzere benzerlik ve ikilik bildiren anlatımların yanında kişi zamirini çoğaltan “biz, siz” kullanımları mevcuttur:

“*yüzün* dağlağaylar kaburğalann”²⁴⁰

Bu dizede yer alan ifade *yüz*, “beniz” anlamındadır. Kök itibarıyla “men: ben” anlatımından hareketle oluşturulduğu düşünülebilir. Bu köke “+z” ekinin getirilmesine *yüzün* iki yanının olması ve ikilik bildirmesinin sebep olduğu muhtemeldir. Vücutta bir yer belirtilirken “+z” ekinin benzerlik ve ikilik işlevini beraber bildirdiği bir kullanımın seçildiği düşünülebilir. “Meñiz”, “ben kişisine, kişinin kendisine benzeyen iki yer” şeklinde bir anlatıma sahip olan bu kullanımda ekin benzetme ve ikilik işlevi beraber görülmektedir. Buna şekil olarak benzer ama anlam olarak farklı kullanım ise şu şekildedir:

228 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 97.

229 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 95.

230 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 105.

231 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 134.

232 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 137.

233 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

234 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 147.

235 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 147.

236 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 46.

237 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 43.

238 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177.

239 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 66.

240 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 121.

“bu cümle halâyık müsâfir *mêniz*”²⁴¹

Bu dizede görülen *mêniz* ifadesi yukarıdaki kullanımın aksine “beniz” anlamında değil “gibi/benzer” anlamındadır. Günümüzde benzetme ilgisi kuran “gibi” edatının Harezmi Dönemi kullanımını *mêniz* ifadesidir. Dizedeki anlatım şu şekilde kabul edilebilir: “Bütün yaratılanlar misafir gibidir.” Ekin buradaki işlevinde yukarıda belirtildiğinden farklı olarak benzerlik anlamı mevcutken ikilik anlamı yoktur. *Mu'înü'l Mürîd*'de yine vücutta bir yer olarak karşımıza çıkan bir diğer ifade şu şekilde görülmektedir:

“taķı sürgü arka *köküz* baş ķolu”²⁴²

Burada yer alan ifade yine vücutla ilgili bir bölümü karşılamaktadır. Kök itibarıyla “köküz<kök+üz” ifadesinin “ulu/büyük” anlamından hareketle ikilik yahut “gök” anlamından hareketle benzerlik kurup kurmadığı muammadır. Gülensoy, ifadenin kökü için “kökü-” fiilini verir ancak bu kökü madde başı olarak açıklamaz.²⁴³ Yani kökün fiil olduğunu kanıtlayacak herhangi örnek mevcut değildir. Bu ifadeden farklı olarak kimi araştırmacıların kelime kökünün fiil, kimilerinin isim aldığı bir diğer örnek ise şu şekildedir:

“ayakı kulaķı tamâm *köz* körer”²⁴⁴

Bu dizede geçen “*köz*: göz” ifadesinin Argunşah ve Toparlı (2014:58) fiil kökünden geldiği belirtmiştir. Ancak burada “gö-” fiilinden bahsetmek özellikle bu fiile “-r-” çatı ekinin gelerek “gör-” fiilinin elde edildiğini söylemek yanlış olacaktır. Çünkü bahsi geçen fiilden fiil yapma eki değil bir çatı ekidir. Fiilin nesne almasını sağlar. Kökün “Gö-” fiili olduğunu söylemek, çatı ekinin varlığını kabul etmektir. Burada “keç-/geçir-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 42), “sız-/sızur-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 317) gibi ifadelerde yer alan ve işi başkasına yaptırma anlamı taşıyacak bir ifadeye ihtiyaç yoktur. “Gör-“ fiilinin çatı ekine ihtiyacı olmayacağı için bu kullanımda kök olarak “gö” isim kökünün ve ek olarak tıpkı “belgü+r-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 41), “delü+r-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 78) ifadelerinde görülen isimden fiil yapma eki olan “+r-” ekinin kabul edilmesi gerekir. Bu açıklamadan hareketle dörtlüğün üçüncü dizisinde yer alan “köz” ifadesinde “gö” isim köküne ikilik anlamı oluşturacak “+z” ekinin gelerek bir organ isminin oluşturulduğu söylenebilir. İfadenin kök anlamı için köken bilgisi sözlüklerinde herhangi ibareye rastlanmasa da “körklü” kullanımından hareketle kökün bir “sevgi, hoşlanma” sözcüğü olması muhtemeldir.

Mu'înü'l Mürîd'de vücutta bir bölgenin adlandırıldığı bir diğer şekilde de tıpkı “göz” ifadesinde olduğu gibi kelimenin kökü üzerine bir kanıya varılamamaktadır:

“adaķ *tizge* tegrü bileki başı”²⁴⁵

Dörtlüğün birinci dizisinde geçen *tiz* ifadesi yukarıdakiler gibi bir vücut bölümünün adını karşılamaktadır. Kökü üzerine kesin bir yorum yapılamasa da “dirsek<tirsgek” ifadesiyle aynı

241 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 97.

242 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 105.

243 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 376.

244 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 120.

245 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

köke sahip olduğu söylenebilir. Vücut bölümü olarak düşünüldüğünde iki adet olmasından hareketle diğer kullanımlara benzer bir “çokluğun” varlığı söz konusudur.

Yukarıda izah edilen kullanımlar haricinde *Mu'inü'l Mürid*'de biz ve siz ifadelerini de örnekleyen anlatımlar mevcuttur:

“edeb bilmişçe oş ayttım *siz*e”²⁴⁶

“haber bedri sâhib-şerī ‘at *bize*”²⁴⁷

Bu örneklerde *biz* ifadesi, Gabain'in (1988:46) ek için belirttiği örnekler arasında yer almaktadır. *Siz* ifadesi ise bu kullanıma benzer durum olmasından konuya dâhil edilmiştir. Bu ifadelerde bir “çoğaltma” olduğu bilinmektedir. Ancak bu çoğaltmanın diğer çokluk ekleriyle değil de “+z” ekiyle yapılmış olmasına sebep olarak bahsi geçen çokluğun özel bir yerinin olduğuna işaret edebilmektedir. Bu “çokluk”, sıradan bir “çokluk” değil; içerisinde çoğalttığı kişilerin “bi” ve “si” kişilerine ek olarak geldiğini ve temelde “bi” ve “si” kişilerinin bulunduğu işaret eder. Bu kullanımlara muhatap bir eylemse işi yapan veya etkilenenlerin özünde “bi” ve “si” kişilerinin yer aldığı, diğerlerinin ise onlara benzediğinin vurgulandığı ve anlamda benzetmeden kaynaklı bir “çokluğun” yer aldığı sezilebilmektedir.

Sonuç

Eldeki çalışmada *Mu'inü'l Mürid*'de kullanımı tespit edilen tüm isimden isim yapma ekleri incelenmiştir. Tespit edilip başlıkları bahsinde incelenen eklerin tablosu, “Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler” başlığı altında Tablo 1’de verilmiştir. *Mu'inü'l Mürid*'den fişlenen bu eklerin metinde geçtiği şekli ve anlamıyla Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve günümüz kullanımları karşılaştırılıp işlevleri betimsel bir anlayışla tespit edilmiştir.

Eserde tespit edilen 19 isimden isim yapma eki içerisinde “+cı”, “+lı<+lıg”, “+lık”, “+nç”, “+sız” gibi kimi eklerin kelimenin yapı ve anlamında tam bir değişiklik yapamadığı kullanımlarının da olduğu görülmüştür. Bunların istisna denip geçiştirilemeyecek ölçüde geniş kullanımlarından da anlaşılacağı üzere ekleri yapım ve çekim eki şeklinde ayırmanın çok büyük bir yanlış olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Yine “+ar” gibi sayılara gelerek üleştirme sayılar yapan ve bu yönüyle tam bir yapım eki olmadığı anlaşılan bir ekin, “birer: rekât” gibi anlamlara genişleyerek kalıcı isim yapabildiği kullanımların eserde yer alması, eklerin sınırları çizilip onlara adlandırma yapılırken doğrudan “yapım veya çekim eki” demenin yerinde bir isimlendirme olmayacağını ortaya koymaktadır. Bunun çözümünün ise eklerin tek kalıba sokulup ezberletilmesi yerine, işlevi ve tüm kullanım şekilleriyle kavratılması olduğu açıktır.

İsimleri sıfat kategorisine geçirdiği bilinen “+lı” ekinin Harezmi döneminde “+lıg” şeklinin kullanıldığı ancak sondaki sesin aşınarak düştüğü kullanımların da mevcut olduğu görülmüştür. Bu durum, Eski Türkçede Oğuzca bir özellik olan ekin sonundaki “G” sesinin erimesi olayının Harezmi döneminde yoğunlaştığını göstermektedir.

246 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürid*, 136.

247 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürid*, 119.

İncelenen eserin 407 dörtlük olduğu göz önüne alındığında 19 farklı isimden isim yapma ekinin kelime üretimindeki işlerliği; “rekât~bîrer”, “defa, kere~kurla”, “zühr/zahir ~ ödle” vb. yabancı kavramları karşılamadaki başarısı ve hacim olarak küçük sayılabilecek bir eserde çok farklı kullanımlar sunabilmesi eserin yazarının Türk diline hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Yine eserin muhatapı olan dönemin dil kullanıcılarının da yazarla benzer şekilde aydın bir kimliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak kimi ifadelerde ekin geldiği kök veya gövde belirtilirken genel kabul görmüş ifadeler dışında anlamında eksiklik hissedilen çoğu kelimenin köken bilgisi sözlüklerinden izahına yer verilmiştir. Bu yolla daha sağlıklı bir izah ve geniş bir bakış açısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yönden eklere bakıldığında ise çoğu ekin kökeni yahut işlevi konusunda araştırmacılarımız tarafından bir söylem birliği oluşmadığı görülmüş; hem sınıflandırmada hem ekin adlandırılmasında büyük bir kavram kargaşası olduğu, bu yanı sıra daha fazla ısrar edilmemesi açısından ortak paydada buluşulabilecek çalışmaların zaruret olduğu kanısına varılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Arat, Reşit Rahmeti. “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Makaleler I*. Yayına Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, 1047-1052. Ankara: TKAE Yayınları, 1987.
- Argunşah, Mustafa ve Toparlı, Recep. *Mu'înü'l Mürîd İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 2014.
- Ata, Aysu. “Derleme Sözlüğü’nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler II”, *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, 25-27 Ekim 2000.
- _____. *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36, 2002.
- Atalay, Besim. *Divan-ı Lüğati’î Türk Tercümesi I, II, III, IV*. Ankara: TTK Yayınları, 1985.
- Avcı, Yusuf. “Yapım Eklerinin Anlam Merkezli Sınıflandırılmasına Dair”, *VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Cilt 1. Ankara: TDK Yayınları, (2008): 457-474.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Başdaş, Cahit. “Türkçede Üçüncü Grup Ekler (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006. Ankara: Bilkent Üniversitesi, (2008).
- Baydar, Turgut. Türkiye Türkçesindeki Yapım Ekleri Üzerine. *Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumunda Sunulan Bildiri*, 24 Kasım 2016. İstanbul. (2016).

- _____. “+II Eki Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 18/2 (Kış–Winter 2018): 535-541.
- Boz, Erdoğan. “Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: İndirgeyici ve Çoğaltıcı Tasnif”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, (1), (2019): 69-79.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Delice, İbrahim. “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, (Aralık 2000): 221-235.
- Ebulgazi Bahadır Han. *Şecere-i Terakime - Türklerin Soy Kütüğü*. Hazırlayan Muharrem Ergin, (y.y.): Tercuman Gazetesi 1001 Temel Eser: 33, (t.y).
- Eckmann, Janos. “Harezm Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, Editör Mehmet Akalın. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- _____. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988.
- _____. *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayına Hazırlayan O. Fikri Sertkaya. Ankara: TDK Yayınları, 2017
- Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, (6. Basım), 1999.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.
- _____. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill, 2004.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009.
- _____. *Orhun Abideleri: İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Ertane Baydar, Arzu Sema ve Baydar, Turgut. “+ki Eki Üzerine”, *TDAY - Belleten*, 2004/II, (2004): 31-49.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- Gedizli, Mehmet. “Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, (Fall, 2012): 3351-3369.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Eski Türkçenin Ekliği Denemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1990.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N), II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 1997.
- _____. Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. Ankara: TDK Yayınları, 2004, 1267-1284.
- Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğan. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 1981.
- Kara, Funda. “Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu bildirisi*, Erzurum, (25-27 Nisan 2007): 565-576.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- _____. *Şeyh Şeref Hâce, Mu’înü’l-Mürîd (Transkripsiyonlu Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2006.

- Korkmaz, Zeynep. “Türkçede -n Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeler”, *TDAY-Belleten*, 32 (1984): 155-165.
- _____. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- _____. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- _____. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, (3. Basım), 2009.
- _____. “Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri”, *Turkish Studies*, 5/1, (2010): 1-41.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, (5. Basım), 2003.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Öztürk, Rıdvan “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırlılıkları, İşlevleri ve Sorunları”, *Türk Gramerinin Sorunları I II, Bildiriler*. Ankara: TDK Yayınları, 2011, 431-436.
- Türk Dil Kurumu. *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- _____. *Derleme Sözlüğü*. Cilt: 8, Ankara: TDK Yayınları, 1975.
- _____. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2010.
- Tekin, Talat. “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı I Eski Türk Şiiri*, (Ocak 1986): 81-157.
- _____. *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003.
- _____. *Makaleler II: Tarihî Türk Yazı Dilleri*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2004.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.
- [Togan], A. Zeki Velidi. “Harezmi’de Yazılmış Eski Türkçe Eserler”, *Türkiyat Mecmuası* II, (1928): 315-345.
- Toparlı, Recep. *Harezmi Türkçesi*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1985.
- _____. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 2007.
- Turan, Zikri. “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK Yay. 856/ II, (2007): 1835-1844.
- _____. “Eski Türkçe Döneminde Bir Morfofonetik Karşıtlık Sorunu”, *(TEKE) Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1, (2012): 69-80.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002.
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuster Nüshası (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*. Ankara: TDK Yayınları, (3. Basım), 2014.
- Zülfikar, Hamza. “Yapım ve Çekim Eklerinin Tahlili”, *Türk Gramerinin Sorunları I II, Bildiriler*. Ankara: TDK Yayınları, 2011, 437-441.

Tablo

Tablo 1: Mu'inü'l Mürid'de İsimden İsim Yapma Ekleri

“+agu”	11. “+(U)k”
“+ak”	12. “+IA”, “+IAg (<+IA-g)”
“+An”	13. “+II/+IU” (< “+IIG/+IUG”)
“+Ar”	14. “+IIK/+IUK”
“+çI”	15. “+(I/U)n”
“+çuk”	16. “+(I)nç”, “+nd”
“+dAş”	17. “+rAK”
“+dUz”	18. “+sIz/+sUz”
“+gA”	19. “+(I/U)z”
“+gÜ”	

İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi Üzerine Bir İnceleme

A Review on Turkish Teaching to Bilingual Turkish Children

İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi. Ahmet Karabulut, Muhammet Tunagür (Ed.)

Ankara, Akademisyen Kitabevi, 2021, 316 Sayfa, ISBN: 978-625-7496-01-8

Murat ŞİMŞEK¹

Anahtar kelimeler

İki dillilik, Çok dillilik, Çok kültürlülük, Türkçe Öğretimi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi

Keywords

Bilingualism, Multilingualism, Multiculturalism, Turkish Education, Turkish Education as a Foreign Language

Ana dili, kişinin kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan biridir ve kişinin dünyasını, çevresini, kendisini tanımasını sağlar. Dünyanın neresinde olduğu fark etmeksizin kişinin zihin dünyasının ve kültürel belleğinin oluşmasına katkıda bulunur. Ana dili öğretimi, bir milletin kültürel kimliğinin gelecek kuşaklara aktarımında önemli bir köşe taşı konumundadır. Kişinin önceki kuşaklarla kültürel ve tarihî bağını koruması, örf ve âdetlerini öğrenmesi, yazılı eserlerini okuyabilmesi özellikle de kültürel kimliğini kaybetmemesi açısından ana dilini öğrenmesi şarttır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının dışında yaşayan milyonlarca Türk bulunduğu ve bu toplulukların çocuklarının buldukları ülkelerin eğitim sistemlerine dâhil olması sebebiyle ana dillerinin

Başvuru/Submitted: 30.11.2021 • **Kabul/Accepted:** 07.12.2021 **Online Yayın/Published Online:** 20.12.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat Şimşek (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye E-posta: murat.simsek@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-2019-7248

Atıf/Citation: Şimşek, Murat. "İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi Üzerine Bir İnceleme." Ahmet Karabulut ve Muhammet Tunagür'ün "İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi" adlı eserinin değerlendirmesi "Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 31, Özel Sayı (2021): 219-224. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1031473>

yoğun bir tahrip altında olduğu hesaba katıldığında yurt dışında ana dili öğreniminin ve öğretiminin önemi anlaşılmaktadır. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının çocuklarının ana dillerini korumaları, millî benliklerini kaybetmemeleri ve bu sayede kültürel kimliklerini gelecek nesillere aktarabilmeleri amacıyla bu duruma özel bir eğitim programının geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

2021 yılında Akademisyen Kitabevi tarafından yayımlanan *İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi* isimli eser yurt dışında ikamet eden yurttaşlarımızın çocuklarına Türkçe öğretimindeki mevcut duruma işaret ederek göç olgusu, iki dilliliğin temel kavramları, iki dillilik ve çok dillilik türleri, yöntem ve teknikler, etkinlik ve materyal tasarımı, öğretim programları, ölçme ve değerlendirme, yurt dışında Türkçe öğretimi veren kurumlar, sorunlar ve çözüm önerileri gibi farklı konu ve içeriklerde araştırmacılara rehberlik etmektedir. Eser, editörlerin ön sözde de belirttikleri üzere, iki dilli Türk çocuklarına Türkçe öğretiminin önemi, tarihi, mevcut durumun değerlendirilmesi ve çözüm önerileri gibi konularda alanda çalışan ve çalışacak olan araştırmacılara ve ilgililere kaynak kitap olması amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin yurt dışında yaşayan yurttaşlarımıza ana dillerinin öğretimi konusunda yeni bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü öğretim üyesi Dr. Ahmet Karabulut ve aynı bölümde Arş. Görevlisi olan Dr. Muhammed Tunagür'ün editörlüğünde hazırlanan eser on beş bölümden oluşmaktadır.

Eserin editörlerinden Dr. Ahmet Karabulut tarafından kaleme alınan ilk bölüm “Yurt Dışına Türk Göçü ve Göçün Etkileri” adını taşımaktadır. Bu bölümde göç kavramından ve göçün tarihinden bahsedildikten sonra özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Batı Avrupa merkezli göç olgusu incelenmiştir. Söz konusu dönemde iş gücü özelinde gerçekleşen Türk göçünün Avrupa ülkeleri tarafından misafir işçi kavramıyla açıklanması; benzer şekilde devletin kalkınma planlarında vasıfsız iş gücünün hedef ülkelerde çalışıp vasıflı işçiler olarak Türkiye’ye dönecekleri hipotezinin yer alması bölümde yer alan önemli bilgiler arasındadır. Günümüzde yarım asrı aşmış olan göç olgusunun zaman içinde göç edilen ülkelerde misafirlikten kalıcılığa; ülkemizde ise göçmen işçilerin ekonomik kaynak olarak görülmesi bakış açısından hizmet götürülmesi gereken yurttaşlar anlayışına dönüşümü, ilgili konularda kaleme alınan akademik çalışmalara da yer verilerek açıklanmıştır.

“İki Dillilere Yönelik Eğitimin Temel Kavramları” başlığını taşıyan ikinci bölüm eserini editörlerinden olan Dr. Muhammed Tunagür tarafından yazılmıştır. Tunagür bu bölümde, dil öğretiminin temel kavramlarından başlayarak iki dillilik, çok dillilik ve bu olgulara özgü çeşitli teori, model, yaklaşım ve kavramlara tanımları ve örnekleriyle birlikte yer vermiştir. İki dilli Türk çocuklarının eğitiminde yer almak isteyen araştırmacı ve eğitimci adayların özellikle dikkat etmesi ve öğrenmesi gereken son derece önemli kavramların yer aldığı bu bölüm araştırmacının çeşitli akademik kaynaklardan faydalanarak titizlikle çalıştığını gözler önüne sermektedir.

Doç. Dr. Ömer Tuğrul Kara ve doktora öğrencisi Ömer Şıhanoğlu tarafından kaleme alınan üçüncü bölüm “İki Dillilik, Çok Dillilik ve Türleri” adını taşımaktadır. Araştırmacılar iki

dillilik kavramını açıkladıktan sonra iki dillilik türlerini; süreç odaklı, bilişsel süreç odaklı, dili kullanım odaklı ve dilin konumu odaklı olmak üzere 4 modele göre sınıflamışlardır. Bahsedilen bu modellere göre on altı tür iki dilliliğin yer aldığı bu bölümde ayrıca çok dillilik kavramı ve çok dilliliğin dört çeşidi de dile getirilmiştir. Daha önce de bu konuyla ilgili akademik çalışmalar kaleme aldıklarından Şihanlıoğlu ve Kara'nın bu bölümdeki hakimiyeti dikkat çekmektedir. İki dilli bireylerin eğitimi alanında görev alacak eğitimcilerin ya da bu alanda çalışacak araştırmacıların ihtiyaç duydukları bilgilere ve kavramlara yer veren bölüm, detaylı örnekler de barındırdığından başvuru eseri olma özelliğini taşımaktadır.

Eserin dördüncü bölümü Dr. Veysel Elkatmış tarafından kaleme alınmıştır ve “İki Dillilere Türkçe Öğretiminde Kuram, Yöntem ve Teknikler” ismini taşımaktadır. Bilindiği üzere henüz iki dilliler özelinde geliştirilmiş bir dil öğretim kuramı bulunmamaktadır ancak araştırmacı burada Demircan'ın (2013) dilin anlatım ve işlevleri açısından ana dili ile yabancı dil öğrenimi arasında bir farklılık olmadığı, bu sebeple yabancı dil öğretme yöntem ve tekniklerinin Türkçe öğretiminde de kullanılabileceği bağlamındaki ifadesinden yola çıkarak bazı kuram, strateji, yöntem ve teknikleri karşılaştırmalı olarak incelemiş ve iki dilli bireylerin öğreniminde kullanılabilirlikleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Elkatmış, kuramları dile, öğrenciye ve öğrenme ortamına odaklı olmak üzere üçe ayırırken stratejileri öğretim ve öğrenme stratejileri olarak iki kısımda incelemiştir.

Çalışmanın beşinci bölümü Dr. Teymür Erol tarafından kaleme yazılmıştır ve “İki Dillilikte Bellek ve Biliş” adını taşımaktadır. Araştırma iki dilli insanın bellek ve bilişle ilgili araştırmalara odaklanarak iki dillilerin dil edinme, anlama ve üretme süreçleri hakkında bilgi vermektedir. Bu kapsamda iki dilli bellek modelleri olan Weinreich Modeli, Ervin ve Osgood Modeli, Kroll ve Stewart Modeli, De Groot'un Paylaşım Modeli'ne değinilmiştir. Ardından iki dillilikte bilişsel yapı ve sözcüksel erişim konuları hakkında derinlemesine bilgilere yer verilmiştir. Bölüm, farklı çalışmalardan yararlanarak iki dillilerin dili öğrenme ve kullanma biçimlerine dair alan çalışanlarına yol göstermektedir.

Öğretim Görevlisi Feride Tekeli tarafından kaleme alınan altıncı bölüm “İki Dilli Türk Çocuklarına Kelime Öğretimi” adını taşımaktadır. Yurt dışında yaşayan Türklerin Türkçeden gittikçe uzaklaştıklarını ve kelime dağarcıklarının gittikçe daraldığını açıklayan bölümde öncelikle Kelime dağarcığı ve söz varlığı, algısal ve üretici söz varlığı kavramları açıklanmıştır. Hemen ardından kelime öğretim yöntemlerine yer verilmiştir. Sonraki kısımda ise iki dilli Türk çocuklarının söz varlığı Almanca örneklerle karşılaştırmalı olarak verilmiş ve hâlihazırda var olan problemlerden bahsedilmiştir. Çeşitli akademik çalışmalardan destek alınarak vurgulanan sorunlar ve çözüm önerilerinin kelime öğretimi uygulama örnekleriyle taçlandırılması sözcük öğretimi alanındaki eksikliklerin giderilmesi açısından son derece önemlidir.

“İki dillilere Yönelik Anlama Becerilerinin Geliştirilmesi” adını taşıyan yedinci bölüm Dr. Rabia Sena Eser tarafından yazılmıştır. Temel dil becerileri ve anlama becerilerinin açıklanması ile başlayan çalışma, önce dinleme becerisi özelinde ilerlemekte ve dinleme becerisinin geliştirilmesi üzerine önemli bilgiler ve uygulamalara yer vermektedir. Daha sonra ise okuma

becerisi ve okuma becerisinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Bu bağlamda kazanımların ve kazanımları sağlamaya yönelik uygulama örneklerinin sunulması açısından oldukça faydalı bir çalışmadır. İçerik bağlamında çok verimli ve bilgi dolu olan bölüm, alan araştırmacıları ve çalışanları için son derece faydalı bilgiler içermektedir.

Dr. Selvi Demir tarafından yazılan sekizinci bölüm “İki Dillilere Yönelik Anlatma Becerilerinin Geliştirilmesi” adını taşımaktadır. Anlatma becerileri hakkında verilen temel bilgilerle başlayan bölüm konuşma becerisi özelinde ilerlemektedir. Konuşma becerisinin geliştirilmesi için yapılması gerekenler vurgulandıktan sonra etkinlik planı ve uygulama örnekleri daha sonra ise ölçme ve değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Hemen ardından yazma becerisi için de aynı süreç ilerlemektedir. Bu bölümde etkinlik planları ve uygulama esasları bütün aşamalarıyla birlikte yer almaktadır. Bu sayede bölüm öğrenciler için adeta bir rehber özelliği kazanmaktadır.

Çalışmanın dokuzuncu bölümü Dr. Dr. Hülya Sönmez tarafından hazırlanmıştır ve “Türkçe ve Türk Kültürü Dersi İçin Etkinlik ve Materyal Tasarımı” adını taşımaktadır. Araştırmacı bölüme iki dilli Türk çocuklarının aldığı Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin temel problemlerini açıklayarak başlamış ve ihtiyacı belirlemiştir. Ardından etkinlik planlama, uygulama ve ölçme değerlendirme bağlamında materyal tasarımı konusunun nasıl ilerlemesi gerektiğine dair bir dizi ayrıntılı açıklama yapmıştır. Son olarak becerilere göre etkinlik modelleri ve aşamaları konusunu açıklamıştır. Bölümün son derece detaylı olması ve ilgilileri yönlendirici özellikler taşıması, önemini gün gün artıran materyal tasarımı konusunda eksikliklerin giderilmesini sağlayabilecek ve uygulayıcılara örnek teşkil edebilecek bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Eserin onuncu bölümü “Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programları (2009 ve 2018 Öğretim Programları) adını taşımaktadır ve Doç. Dr. Mustafa Kaya ve Dr. Teymür Erol tarafından kaleme alınmıştır. Araştırma Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin ortaya çıkışının göç olgusu ile ilişkisini ve göç edilen ülkelerdeki statüsünü açıkladıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı programlar hakkında detaylı bilgilere yer vermektedir. Çalışmada programların amaçları, ilkeleri, öğrenme alanları, öğretim stratejileri, yöntemleri, teknikleri, hedeflenen kazanımları, işlenen metinlerin temaları ve ölçme değerlendirme stratejileri hakkında detaylı ve açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. İki dilli Türk çocuklarının buldukları ülkelerde katıldıkları Türkçe ve Türk Kültürü derslerindeki durumun, sorunların ve çözüm önerilerinin yer aldığı bölüm hâlihazırda tecrübe edilen eksikliklerin gün yüzüne çıkması bakımından önem taşımaktadır.

Kitabın on birinci bölümü Dr. Demet Sancı Uzun tarafından kaleme alınmıştır ve “İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretiminde Türk Kültür ve Edebiyatının Yeri” adını taşımaktadır. Araştırmacı çalışmasına dilin bireyin hayatındaki yeri ve önemini açıklayarak başlamıştır. Bireyin dil ile var olduğu ve kendini gerçekleştirdiğini vurgulamıştır. Daha sonra ana dili edinimi ve ikinci dil öğrenimi konularını açıklamış ve Türkçe öğretiminde Türk kültürünün önemine değinmiştir. Türk Edebiyatının Türkçe öğretimindeki önemi ise bölümün temel konusudur ve detaylıca açıklanmıştır. Belki de bölümün tek eksik noktası edebî ürünlerin hangi düzeydeki iki dilli öğrencilerle hangi bağlam ve detayda işlenmesi gerektiğine dair

açıklamaların yüzeysel bir biçimde ifade edilmesidir. Bazı edebiyat metinlerinin sanatlı ve ağır dili de hesaba katıldığında düzeylere uygun bir seçim yapılmasının önemi yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla konumuzu oluşturan eser gibi önemli araştırmalarda bu husus unutulmamalı ve derinlemesine ifade edilmelidir.

Dr. Erkan Aydın tarafından kaleme alınan on ikinci bölüm “Yurt Dışında Ana Dil Eğitiminin Yasal Dayanakları ve Yurt Dışında Türkçe ve Türk Kültürü Dersleri” adını taşımaktadır. Araştırma, yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının ana dillerini öğrenmeleri konusunun önemini ve bu konuda Millî Eğitim Bakanlığına ve Dışişleri Bakanlığına düşen sorumlulukları açıklayarak başlamaktadır. Göç edilen ülkelerde ana dillerini öğrenmelerini destekleyen yasal dayanaklara da yer verilmektedir. Gerek anayasada gerekse de Millî Eğitim Temel Kanunu’nda yer alan ilgili maddelere titizlikle yer verilmiş, hemen ardından da uluslararası antlaşmalar ve Birleşmiş Milletler, Avrupa Komisyonu gibi kuruluşların aldığı kararlara değinilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinin konu ile ilgili politikaları ve göçmen çocuklarının ana dili öğrenimi ile ilgili kararları ise konunun en önemli kısmını oluşturduğundan özellikle vurgulanmıştır. Bölüm eserin diğer kısımlarına göre daha bürokratik konulara değinse de bu özel durumun hem yasal dayanaklarını hem de bu konuda çalışan kurumları anlatması açısından son derece faydalı bilgiler içermektedir.

Kitabın on dördüncü bölümü Dr. Kürşad Kara tarafından kaleme alınmıştır ve “Yurt Dışında İki Dilliliği Yürüten Kurumlar” adını taşımaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde yer alan Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü ve Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü ile Türkiye Maarif Vakfı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yunus Emre Vakfı hakkında bazı temel bilgiler bu bölümde yer almaktadır. Bu bölümde eserin diğer bölümlerinde olduğu gibi daha derinlemesine bir araştırma yapılabilir ve kurumların öğretim yaklaşım, yöntem ve tekniklerinden bahsedilebilirdi.

Dr. Ahmet Karabulut’un kaleme aldığı on dördüncü bölüm “İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme” ismini taşımaktadır. Araştırmacı ölçme ve değerlendirme konuları hakkındaki kavramları vurguladıktan sonra ölçmenin eğitimdeki önemine değinmiştir. Daha sonra ise konunun merkezine iki dilli Türk çocuklarını alarak hâlihazırda uygulanan değerlendirme sistemlerinden örneklerin altını çizmiştir. Kontrol listesi, dereceli puanlama anahtarı, öz değerlendirme formu, akran ve grup değerlendirme formu, sınıf içi gözlem formu gibi örneklerle açıklamalarıyla birlikte detaylı bir şekilde yer verilmesi, alanda önemli bir eksikliğin giderilmesi açısından son derece verimli bir çalışma ortaya çıkarmıştır.

Eserin son bölümü “Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Türkçe Eğitimi Alanında Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri” adını taşımaktadır ve Nurullah Esendemir tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, göç olgusunun yarattığı sosyal sorunlara değinmekte ve bu sorunların nesilden nesile aktarılacak nihayetinde ana dili sorununa evrildiğini vurgulamaktadır. Mevcut durumu tüm detaylarıyla gözler önüne seren araştırmacı daha sonra ise çözüm önerilerini sıralamaktadır. Alanın politik, bürokratik ve eğitim bilimleri bağlamındaki sorunları hakkında bilgi vermesi açısından önemli olan bölüm, yazarının alandaki bilgi birikimini de gözler önüne sermektedir.

Genel olarak bakıldıĝında “İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi” isimli eser içerdıĝı bilgiler ve düzeni açısından son derece etkili bir kitap olma potansiyeli taşımaktadır. Eserin eğitim ile ilgili kısımları eğitimciler ve araştırmacılar için güncel ve faydalı bilgiler ve derinlemesine yapılmış araştırmalar içermektedir. Bu bilgilerin güncel olması da eserin bir başka olumlu tarafıdır.

Eserde bölüm sonlarına bölümde işlenen konularla ilgili “Sonuç”, “Özet” ve “Değerlendirme Soruları” bölümleri yer almaktadır. Söz konusu kısımlar eserin içeriği ve amacına uygun nitelikte bilgileri ihtiva etmektedir. Dr. Ahmet Karabulut’a ve Dr. Muhammed Tunagür’e dilbilim ve Türkçe Eğitimi literatürüne katkı sağlayacak bu çalışmayı yaptıkları için teşekkür ederiz

Kaynaklar

Demircan, Ömer, *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*, İstanbul: Der Yayınları, 2013.

TANIM

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınıdır. Açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan uluslararası bilimsel bir dergidir. 1925 yılında kurulmuştur. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar Türkçe, İngilizce, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Özbekçe veya Türkmençe olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayınlayarak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı ve Türkoloji alanında bilim camiasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, Türk Dili, Türk Edebiyatı, Türk Tarihi, Türk Sanatı ve genel olarak Türk Kültürü sahasında yapılmış bilimsel çalışmaları yayınlar.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

- **Yazılar soyadına göre harf sırasıyla dergide yer alır.**

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERIŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

Yayın Etiği ve İlkeler

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli

izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyorsa ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Yayın dili Türkiye Türkçesi, İngilizce ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçesidir.

Yazıların Hazırlanması ve Yazım Kuralları

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Yazılar **Makale Şablonu** kullanılarak hazırlanmalıdır. Makale ana metninde, çift taraflı kör hakemlik süreci gereği, yazarın / yazarların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Giriş bölümünden önce 150-250 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Makale İngilizce ise İngilizce genişletilmiş özet istenmez.

Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

Makale Türleri:

Araştırma Makaleleri: Orijinal araştırma makaleleri derginin kapsamına uygun konularda önemli, özgün bilimsel sonuçlar sunan araştırmaları raporlayan yazılardır. Orijinal araştırma makaleleri, Öz, Anahtar Kelimeler, Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar, Kaynaklar bölümlerinden ve Tablo, Grafik ve Şekillerden oluşur.

Öz: Türkçe yazıların İngilizce özetlerinde mutlaka İngilizce başlık da yer almalıdır. Araştırma yazılarında Türkçe ve İngilizce özetler 150-250 kelime arasında olmalı ve çalışmanın amacı, yöntemi, ana bulguları ve sonuçlarını ifade etmelidir.

Giriş: Giriş bölümünde konunun önemi, tarihçe ve bugüne kadar yapılmış çalışmalar, hipotez ve çalışmanın amacından söz edilmelidir. Hem ana hem de ikincil amaçlar açıkça belirtilmelidir. Sadece gerçekten ilişkili kaynaklar gösterilmeli ve çalışmaya ait veri ya da sonuçlardan söz edilmemelidir. Giriş bölümünün sonunda çalışmanın amacı, araştırma soruları veya hipotezler yazılmalıdır.

Yöntem: Yöntem bölümünde, veri kaynakları, çalışmaya katılanlar, ölçekler, görüşme/ değerlendirmeler ve temel ölçümler, yapılan işlemler ve istatistiksel yöntemler yer almalıdır.

Yöntem bölümü, sadece çalışmanın planı ya da protokolü yazılırken bilinen bilgileri içermelidir; çalışma sırasında elde edilen tüm bilgiler bulgular kısmında verilmelidir.

Bulgular: Ana bulgular istatistiksel verilerle desteklenmiş olarak eksiksiz verilmeli ve bu bulgular uygun tablo, grafik ve şekillerle görsel olarak da belirtilmelidir. Bulgular yazıda, tablolarda ve şekillerde mantıklı bir sırayla önce en önemli sonuçlar olacak şekilde verilmelidir. Tablo ve şekillerdeki tüm veriyi yazıda vermemeli, sadece önemli noktaları vurgulanmalıdır.

Tartışma: Tartışma bölümünde o çalışmadan elde edilen veriler, kurulan hipotez doğrultusunda hipotezi destekleyen ve desteklemeyen bulgular ve sonuçlar irdelenmeli ve bu bulgu ve sonuçlar literatürde bulunan benzeri çalışmalarla kıyaslanmalı, farklılıklar varsa açıklanmalıdır. Çalışmanın yeni ve önemli yanları ve bunlardan çıkan sonuçları vurgulanmalıdır. Giriş ya da sonuçlar kısmında verilen bilgi ve veriler tekrarlanmamalıdır.

Sonuçlar: Çalışmadan elde edilen sonuçlar belirtilmelidir. Sonuçlar, çalışmanın amaçları ile bağlantılı olmalıdır, ancak veriler tarafından yeterince desteklenmeyen nitelsiz ifadeler ve sonuçlardan kaçınılmalıdır. Yeni hipotezler gerektiğinde belirtilmeli, ancak açıkça tanımlanmalıdır.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler: Yazı içindeki şekil, resim, tablo ve grafikler Arap sayıları ile numaralandırılmalıdır. Şekillerin metin içindeki yerleri belirtilmelidir. Metin içinde kullanılan fotoğraf, plân, harita vb. materyallerin ".jpg / .tiff" uzantılı kayıtları gönderilecek dokümanlara eklenmelidir. Bu tür belgelerin baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 piksel) ve sayfa alanını aşmayacak büyüklükte olmasına dikkat etmeli, ayrıca birden fazla olması hâlinde numaralandırılmalı ve başlık eklenmelidir. (Resim 1; Harita 1; Tablo, Figür 1, vb.). Metin için parantezle atıfta bulunulan resim, harita veya diğer ekler makalenin sonuna eklenmelidir.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atıf sayısı olarak yansıtmış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir. Derleme yazısı, başlık, öz ve anahtar kelimeler, ana metin bölümleri ve kaynaklardan oluşmalıdır.

Referanslar derginin benimsediği Chicago Style of Manual stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/ yazarlarına aittir.

Kaynaklar

Referans Stili ve Formatı

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology Chicago Style of Manual 16. Edisyonunu kullanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklerle dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Style of Manual kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Örnekler:

ID ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Laurie Bauer, *A Glossary of Morphology* (Edinburg: Edinburg University Press, 2004), 55.

SD Bauer, *A Glossary of Morphology*, 55.

K Bauer, Laurie. *A Glossary of Morphology*. Edinburg: Edinburg University Press, 2004.

İD Mustafa Özkan ve Veysel Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2008), 90.

SD Özkan ve Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 90.

K Özkan, Mustafa ve Veysel Sevinçli. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.

İD Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Konya: Palet Yayınları, Konya, 2016), 78.

SD Özkan, Toker, Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 25.

K Özkan, Abdurrahman, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları, 2016.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz.;" kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002), 45.

SD Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 45.

K Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çeviren Osman Karatay. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

KİTAP, çok ciltli

İD A. Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2: 100.

SD A. Zeki Velidî Togan *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 1: 90.

K Togan, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. 2 cilt. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Şinasi, Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002), 69-119.

SD Tekin, "Eski Türkçe", 69-119.

K Tekin, Şinasi. "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II, 69-119. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD İsmail Aka, *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 9.

SD Aka, önsöz, 9.

K Aka, İsmail. *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz, 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980) Erişim 7 Eylül 2019, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=128>.

SD Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, 206.

K Özdemir, Emin. *Türk ve Dünya Edebiyatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980. Erişim 7 Eylül 2019. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Filiz Meltem Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011), 1827-1834.

SD Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", 1827-1834.

K Uçar Erdem, Filiz Meltem. "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011): 1827-1834.

Dergi makalesi, çeviri

İD A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten*, (1954), 59-96.

SD Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", 59-96.

K Borovkov, A. K. "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai", Çeviren Rasime Uygun. *TDAY-Belleten* (1954): 59-96.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyorsa ise erişim tarihi eklenir.

İD Murat Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 244, erişim 7 Eylül 2019, doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

SD Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", 244.

K Yümlü, Murat. "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 249-299. Erişim 7 Eylül 2019. doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Muhammed Doruk, "Derbendnâme", Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı, *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018), 333, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501>

SD Doruk, "Derbendnâme", 334.

K Doruk, Muhammed. "Derbendnâme". Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı. *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018): 333-338. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501>.

Tez

İD Emine Temel, *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)* (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 90.

SD Temel, "Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)," 90.

K Temel, Emine. "Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım). Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Ansiklopedi maddesi

İD Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 416-432.

SD Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", 416-432.

K Temir, Ahmet. "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı". *Türkler Ansiklopedisi*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

K Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018.

http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Ahmet Temir, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Referansların derginin benimsediği Chicago Style of Manual 16. edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Türkçe ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 150-250 kelime Türkçe, 150-250 kelime İngilizce öz ile 650-800 kelime İngilizce geniş özet.
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Journal of Turkology - Türkiye Mecmuası is the publication of Istanbul University Research Institute of Turkology. It is an open access, scholarly, peer-reviewed journal published biannually in June and December. The journal was founded in 1925. Manuscripts submitted for publication must be in Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek or Turkmen.

AIM AND SCOPE

Journal of Turkology - Türkiye Mecmuası aims to contribute to the dissemination of scientific knowledge through publication of high quality articles in accordance with the international publishing standards and contribute to the scientific community in the field of turkology.

The journal publishes studies in the fields of Turkish Language, Turkish Literature, Turkish History, Turkish Art and Turkish Culture in general.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy,

print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

The publication languages of the journal are Turkish, English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Uzbek and Turkmen.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> and it must be accompanied by a TitlePage specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, **Copyright Agreement Form** that has to be signed by all authors must be submitted.

1. Manuscripts should be prepared using the **Article Template**. Due to double blind peer review, manuscript file must not include any information about the author.
2. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, ORCID, postal address, phone, mobile phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
3. Before the introduction part, there should be an abstract of 150-250 words both in English and in Turkish. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. If the manuscript is in English, extended abstract is not required. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
4. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; sections, references, tables and figures.
5. **Article Types**

Research Article: Original research articles report substantial and original scientific results within the journal scope. Original research articles are comprised of Abstract, Key Words, Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, References and Figures, Tables and Graphics.

Abstract: The abstracts in English and in Turkish must be between 150- 250 words and state aim, method, result and conclusions of the study.

Introduction: This section must contain a clear statement of the general and specific objectives as well as the hypotheses which the work is designed to test. It should also give a brief account of the reported literature. It should clearly state the primary and secondary purposes of the article. Only, the actual references related with the issues have to be indicated and data or findings related with the current study must not be included in this section.

Methods: This section must contain explicit, concise descriptions of all procedures, materials and methods (i.e. data sources, participants, scales, interviews/reviews, basic measurements, applications, statistical methods) used in the investigation to enable the reader to judge their accuracy, reproducibility, etc. This section should include the known findings at the beginning of the study and the findings during the study must be reported in results section.

Results: The results should be presented in logical sequence in the text, tables, and figures, giving the main or most important findings first. The all the data in the tables or figures should not be repeated in the text; only the most important observations must be emphasized or summarized..

Discussion: The findings of the study, the findings and results which support or do not support the hypothesis of the study should be discussed, results should be compared and contrasted with findings of other studies in the literature and the different findings from other studies should be explained. The new and important aspects of the study and the conclusions that follow from them should be emphasized. The data or other information given in the Introduction or the Results section should not be repeated in detail.

Conclusions: Conclusions derived from the study should be stated.. The conclusions should be linked with the goals of the study but unqualified statements and conclusions not adequately supported by the data should be avoided. New hypotheses should be stated when warranted, but should be labeled clearly as such.

Figures, Tables and Graphics: Figures, Tables and Graphics should be numbered in Arabic numerals in the text. The places of the figures, tables and graphics should be signed in the text. Figures, tables and graphics materials should be ".jpg, .tiff or .jpeg" format and they should be submitted with the article. These materials should be min. 300 pixels and they must not be bigger than page size. If there are visuals more than one, each one must be enumerated. (For Example, Picture 1, Map 1, Figure 1 etc.) The pictures, maps and other appendixes that are shown in bracket should be added at the end of the article.

Review Article: Reviews prepared by authors who have extensive knowledge on a particular field and whose scientific background has been translated into a high volume of publications with a high citation potential are welcomed. These authors may even be invited by the journal. Review article should contain title, abstract and keywords; body text with sections, and references.

6. References should be in accordance with Chicago Style of Manual 16th Edition.
7. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the Journal for publication.

References

Reference Style and Format

Journal of Turkology – Türkiyat Mecmuası complies with Chicago Style of Manual 16th Edition for referencing and quoting.

Authors who would send proposals to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Style of Manual (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html). A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

Examples:

FF first footnote, **NF** next/short footnotes, **B** bibliography

Book, one, two or three authors

For four or more authors, each of them is cited in the bibliography, only the first author's name is cited in footnotes and “et al.” is added next to it, which stands for “and the others”.

FF Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, (Oxford: Clarendon Press, 1972), 55.

NF Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, 55.

B Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

FF A. Nazarov Bakhtiyar, Denis Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, Research Institute for Inner Asian Studies, (Bloomington: Indiana University, 1993), 55.

NF Bakhtiyar ve Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, 55.

B Bakhtiyar, A. Nazarov ve Denis Sinor. *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*. Bloomington: Indiana University, 1993.

FF E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, XXXVIII, (Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969), 60.

NF Tenişev, Şçerbak, Nasilov, Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, 25.

B Tenişev, E.R., A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. XXXVIII. Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969.

BOOK, if there is an editor/translator in addition to the author

If there is an editor, then one should cite it as “ed.” instead of “trans.” in footnotes; as for the bibliography “Edited by” instead of “Translated by”.

FF Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, trans. Osman Karatay, (America: Harrassowitz Verlag, 1992), 36.

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 36.

B Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Translated by Osman Karatay. America: Harrassowitz Verlag, 1992.

BOOK, voluminous

FF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, (Harvard: University Printing Office, 1985), 4: 100.

NF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, 1: 90.

B Dankoff, Robert, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*. 4 cilt. Harvard: University Printing Office, 1985.

A chapter/section in a book

FF Beatrice Forbes Manz, "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 90-120.

NF Manz, "Timur", 90-120.

B Manz, Beatrice Forbes. "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane* içinde, 90-120. Cambridge: Cambridge University, 1989.

Preface, presentment, introduction and similar parts in a book

FF Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran* (Boston: Brill, Leiden ,2007), 5.

NF Subtelny, önsöz, 5.

B Subtelny, Maria Eva. *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, 5. Boston: Brill, Leiden, 2007.

BOOK, electronically published

If the book is published in multiple formats, the one that is used is cited. URL is given for the online books that are cited. The access date can be added on preference. If the page number is missing, either the title of chapter or another number can be added.

FF Peter Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples* (America: Harrassowitz Verlag, 1992), Accessed September 18, 2019.

https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 206.

B Golden, Peter. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. America: Harrassowitz Verlag, 1992. Accessed September 18, 2019. https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

Journal article, copyright

FF John E. Woods, "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

NF Woods, "The Rise of Timürid Historiography", 81-108.

B Woods, John E. "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

Journal article, translation

FF Michiko Kakutani. "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*, New York Times, (2016), 69-90.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges", 69-90.

B Kakutani, Michiko, "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*. New York Times. 2016: 69-90.

Journal article, electronic

DOI (Digital Object Identifier) number should be cited if it was specified. If not, and if also the publisher or the research area requires it, the access date is cited.

FF Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

NF Keng, Lin, Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", 1–34.

B Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

Newspaper article, published

FF Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017, 2.

NF Mead, "The Prophet of Dystopia", 2.

B Mead, Rebecca, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017.

Newspaper article/report, electronic

Newspaper articles or reports do not usually take place in bibliographies. Otherwise, the above citation forms are used. If the author of an article or report is not specified, then the citation should begin with the title of article/report.

FF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

NF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera."

B "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

Book Review

FF Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", *Review of Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 (2016), 67.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", 67.

B Kakutani, Michiko. 2016. "Friendship Takes a Path That Diverges." *Review of Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Thesis

FF Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues". (PhD diss. University of Chicago. 2013), 90.

NF Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues", 90.

B Rutz, Cynthia Lillian. 2013. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago.

Encyclopedia entry

FF Ahmet Temir, "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate", *Encyclopedia of Turks*, v. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), 416-432.

NF Temir, Mongol (or Turko-Mongol) Khanate"; 416-432.

B Temir, Ahmet. "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate". *Encyclopedia of Turks*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002.

Unpublished announcement

FF Erdal İnönü and Harun Doğan, "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists" (The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004).

NF İnönü and Doğan, "Some Discoveries."

B İnönü, Erdal and Harun Doğan. "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists". The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004.

Manuscript

FF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 48a.

NF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

B Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 1a-70b.

FF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 26a.

NF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

B Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 1a-311a, Copy date 10 Rebiülevvel 1135 (19th December 1722).

Archive document

FF The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1797).

NF OAPM, C.AS. 71/3352.

B The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1920).

FF Topkapı Palace Museum Archives (TPMA), E. 3202-2=597-2-7.

NF TPMA, E. 3202-2=597-2-7.

B Topkapı Palace Museum Archives (TPMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website

FF Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

NF "About Yale: Yale Facts."

B Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

E-mail or text message

Usually they are only cited in footnotes. There is no requirement for giving any bibliographical reference.

Footnote: Robert Dankoff, E-mail message to the author, 16.10.2015.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that the category of the manuscript is specified.
- Confirm that "the paper is not under consideration for publication in another journal".
- Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- Confirm that last control for fluent English was done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Style of Manual 16th Edition.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ Abstract (150-250 words)
 - ✓ Key words: 5 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Dergi Adı: Türkîyat Mecmuası
Journal name: Journal of Turkeyology

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	
Kabul Tarihi <i>Acceptance date</i>	
Yazarların Listesi <i>List of authors</i>	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)</i>	
--	--

Sorumlu Yazar:
Responsible/Corresponding Author:

Çalıştığı kurum	<i>University/company/institution</i>
Posta adresi	<i>Address</i>
E-posta	<i>E-mail</i>
Telefon no; GSM no	<i>Phone; mobile phone</i>

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanımı dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work,
all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work,
all authors have seen and approved the manuscript as submitted,
the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere,
the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone.
ISTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu Yazar: <i>Responsible/Corresponding Author:</i>	İmza / Signature	Tarih / Date
	/...../.....